

Adabiyot jurnali

2005
Туртинчи фасл

МАДАРИҚ ТОМАШНИ

2005/0008
440 P

«КУЧ — БИЛИМ ВА ТАФАККУРДА»

Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари Университетида инглиз, немис, француз, испан, рус тиллари ва таржимонлик ҳамда халқаро журналистика бўйича мутахассислар тайёрланади.

Ҳозирги кунда университетда япон, хитой, корейс, турк, араб, форс, урду, италян, голланд каби 20 га яқин дунё халқлари тилларини ўқитиш юзасидан ҳам малакали мутахассислар иш олиб бормоқда. Университет қошида 14 та тил ўргатадиган марказлар фаолият кўрсатмоқда. Мазкур нуфузли таълим даргоҳининг профессор-ўқитувчилари ва талабалари «Истеъдод» жамғармаси ва бошқа халқаро ташкилот ва жамғармалар томонидан ўтказилган танловларда мунтазам иштирок этмоқда. Биргина 2004 йилда 11 нафар профессор-ўқитувчи, 31 нафар талаба чет элга юборилди.

Шарқ юлдузи

Адабий-ижтимоий журнал

2005

Тўртинчи фасл

ТАХРИР ҲАЙЪАТИ

Абдулла Орипов—
таҳрир ҳайъати раиси
Бобур Алимов
Эркин Воҳидов
Хуршид Дўстмуҳаммад
Жуманиёз Жабборов
Омон Мухтор
Тулан Низом
Хайриддин Султонов
Сирожиддин Саййид
Александр Файнберг
Омонулла Юнусов
Ибройим Юсупов
Пиримқул Қодиров
Рустам Қосимов
Уткир Ҳошимов

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Абдулазиз Абдуқаҳҳоров
Ўззамжон Гадойбоев
Нурбой Жабборов
Нуробжон Жўраев
Алишер Каримов
Файзулла Муллажонов
Фатҳиддин Муҳиддинов
Холмуҳаммад Нуруллаев
Ботир Парпиев
Бахтиёр Сайфуллаев
Неъматилло Худойберганов
Файрат Шоумаров
Ислом Шоғуломов
Ашур Қодиров
Қаҳрамон Қуронбоев

БОШ МУҲАРРИР МИНҲОЖИДДИН МИРЗО

Бахтиёр Карим
(Бош муҳаррир ўринбосари)
Юсуф Файзулло
(Масъул котиб)

Икром Отамурод
(Назм ва адабиётшунослик
бўлими)

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ,
РЕСПУБЛИКА «МАТБУОТ ТАРКАТУВЧИ»
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

Ушбу сонда

Наф

Рисолат Ҳайдарова

МАФРУРА

Қисса

— Сиз Хуршид акани севасиз-а? Тўғрими?
Юзларим ёниб кетди. Қизариб кетганимни ўзим ҳам сезардим.

— Бахтли одам экан! Фақат ўзи билмайди шуни... Чунки бефарқ одам у! Йўқса, аллақачон сезиб, дўпписини осмонга отган бўларди. Ахир, бепарво бўлмаса, мен сезган нарсани у сезмасмиди?

Муносаба, қўзатиш, муносабат

Олим Тошбоев **ГЛОБАЛЛАШУВ: ТАСАВВУР ВА ҲАЁТ**

...Дунёга кўз-кўз қилишга муносиб адабиёти-миз бор. Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, Бобораҳим Машраб, Огаҳий, Фурқат, Чўлпон, Абдулла Қодирий... Глобаллашув жараёнларининг асосий бир воқисаси бўлмиш Халқаро Интернет тизими адабиётимизни бутун дунёга ташвиқ этадиган минбарга айланиши лозим.

Меросимизни ўрнатиш

Шавкат Ҳайитов **ЖАВОНМАРДЛИК ҲАҚИҚАТИ**

...Бундай марҳамат футувват аҳлига хос эди. Футувват аҳли ахлоқининг туб моҳияти Алишер Навоийнинг қуйидаги фардида ёрқин тажассумини топган:

**Мурувват барча бермакдур, емак йўқ,
Футувват барча қилмакдур, демак йўқ.**

Остонасига қадами етганларни «хушхол ва мунсабит» (хурсанд) қилиб узатиш йўлида бисотидаги ҳеч нарсани аямаслик, инсон қалбига шодлик олиб кириши мумкин бўлган бор имкониятларини ишга солиш Алишер Навоий шахси учун ҳам хос хусусият эди.

Александр Файнберг

Ўзбекистон халқ шоири

АЗИЗ ШАҲРИМ, ЗАНГОРИ МАКОН

Тошкент ҳақидами? Қўйсангиз-чи, ахир... Кучим етмайди. Буни тарихчилар ва элшунослар эплашади. «Кўз қўрқоқ, қўл ботир. Ишонч истехкомни забт этади», дейсизми? Ҳа, майли, уруниб кўрамиз. Фақат олдиндан айтиб қўяй, кино қиламан деб ваъда беролмайман. Шунчаки, айрим лавҳалар, узук-юлуқ воқеаларнигина тасвирлай оламан, холос. Розимисиз? Унда айбга буюрмайсиз. Менга ишонганингиз учун катта раҳмат. Бордию тасвир кўнгилдагидек чиройли чиқмаса, ўзингиздан кўринг. Оғзимдан чиққан гапнинг ҳар бир сўзи учун жавоб беришга тайёрман. Бироқ, суратга олинган тасмалар энди сизники бўлади.

Олисдан, 1967-йилнинг январидан бошлайман. Россиянинг қор остида қолган пойтахти. Оппоқ қор Москва давлат университетининг биноси атрофида қутуриб учаверади, учаверади... Ажаб, пастдан юқорига қараб учади. Оппоқ қор миттигина балет раққосалари каби ҳавода сакраб, улкан иморатни айланади.

Мен Россиянинг пойтахтига меҳмон бўлиб келганман. Мана у, кафтда тургандек бутун борлиғи билан кўриниб турибди. Ўн саккизинчи қават деразасидан ушбу шаҳарнинг уфққа чўзилиб кетган тарихига боқаман ва ундан ич-ичимдан нафратланаман. Бу шаҳар ўн еттинчи йилларда менинг ёлғизгина онамни Магадан остонасига улоқтириб юборган эди. Кўп йиллар ўтгандан сўнг, фақатгина Тошкент уни ўз бағрига олди ва элик даражали совуқларда қолган вужудини меҳр билан иситди. Энди эса. Ҳа, нима энди? Дўмбиробод хилхонасида одамлар унинг қабри устига тепача қилиб тупроқ тортиб қўйишгандан буён орадан ҳеч қандай йил ўтган эмас. Онажонимнинг орқасидан сарсон бўлиб бўзлаб қолдим. Ўзни унутмоқни истайман. Қўлимдан келмайди.

*Қабристонга бордим, қиш — баҳор эмас,
Юрагимда эсди мезон шамоли.
Осмондан ёғаетган оппоқ қор эмас,
Онамнинг бор-йўғи битта рўмоли.*

Чор атрофда қор. Қиш.

Ана кўлмаклар. Биласизми, улар шундоққина қор ичида ётган улкан лаганга ўхшайди. Шу заҳоти... Ногаҳонда нима бу?.. Кичкинагина «спидола»дан Эдита Пьеханинг қўшиғи таралади:

«Қайдагир шаҳар бор, иссиқ, меҳрли»...

Бу сўзларни эшитиб, юрагим шивиллаб кетади. Томоғимга нимадир тиқилиб қолади.

«Қайдагир шаҳар бор...»

Кўзимдан оққан ёшни артаман. Вой, худойим-эй, нима қилганинг бу?

Ана, ана у — маҳалладан ўтаётган эшак арава. Аравада оппоқ са-рабодроқлар солинган қоп. Чўғдек яшнаб турган қип-қизил хўроз-қандлар... Ёғоч шақилдоқлар... Қоғоз қувурчага ранг-баранг шиша синиқлари солиниб ясалган қўлбола дурбинларни айтмайсизми?.. Бу ажойиб нарсаларни шиша идишлар, эски-туски жандаларга айри-бошлаб олиш учун қўлимизга илинган нарсани қўлтиққа уриб, ўқдек отилиб кўчага чиқамиз. Аравакаш ортидан югурамиз... Онажоним бал-конга чиқиб, мени уйга чақиради... Нақадар бахт. Нақадар қувонч.

«Қайдагир шаҳар бор...»

Сизга таъзим, эй хонанда. Шоир Роберт Рождественский, ушбу шеърни ёзганингиз учун сизга таъзим. «Грин филс» қўшиғини яратган негрларга таъзим. Секингина айтганда, «Том тоганинг кулбаси» фильмида ўйнаган негрлардан мана шу муסיқани шундоққина ўзлаштириб олган бастакор Арно Бабажаниянга тасанно.

Қалайсан, киночи? Механика сеники, плёнка меники. Орқага айлантисангчи. «Қирқинчи, машғум, ҳарбий, порохли» йилларга қайтар. Аҳа! Айнан ўша дамларга қайтар. Фақат ўша жойдан бошқа ерда кунжарадан ҳам кўра лаззатли овқат йўқ. Оҳ, биз болалар озгина кунжара олиш учун нималар қилар эдик-а! Салор бўйидаги еттинчи винзавод дарвозасидан елиб ўтаётган бир ярим тонналик юк машиналари ва «Зис — 5»ларнинг юкхоналарига қандай сакраб чиқардик-а? Кунжарани қўйнимизга уриб, машина устидан ўзимизни қандай қилиб ерга отардик-а?

Кунжарани нимадан олишларини ҳануз тушунмайман. У ёғмойкомбинат эмас-ку, ароқ заводи-ку. Асосий маҳсулотни ғўзапоядан олишар, чигит эзиш учун эса, алоҳида цех мавжуд бўлган экан. Мен бу юмушларни қандай бажарилишини кўришним, билишним истамасдим. Икки кўзим нуқул машиналарда. Юриб бораётган машинанинг шалоқ бортига осилиб чиқамизу ўзимизни брезент чодир остига урамиз ва колхоз моллари учун тайёрланган емиш тўлатилган яшикларни бирин-кетин тупроқ кўчага иргитамиз. Ундан кейин эса — «Мм-у-у!» Бўкиб қолгунимизча еймиз.

Айлантир, механик, менинг плёнкамни айлантир. Эслайсанми, биз плёнкадан «қурбақа» ясардик. Турли тасвирлар туширилган кино-тасмалар ўрамини аввал обдон бурайсан, сўнгра Сталин, Молотов, Каганович ва ким биледи яна бир қанча бошқа «улуғлар» суратлари чоп этилган газета парчасига ўрайсану ёқасан. Урамлар тутайди ва кўча устида сакрай бошлайди. Охири повуллаб ёниб кетади. Тошкентнинг кузги шамоли бизнинг «қурбақаларимиз»дан тарқалган тутунни икки четида хазонлар уюми ёниб ётган Жуковский тошкўчаси томонга учириб кетади. Бизнинг боладигимиз тутунни кўчадаги барг-хазонлар тутунига қўшилиб кетади. Уша тутунлар орасидан туялар арава тортиб ўтади. Улкан ёғоч гилдираклар кўчанинг юмалоқ тошларига тегиб тиқирлайди. Тутун эса Елена Сергеевна Булгакова, Анна

Ахматова, Фаина Раневская, Владимир Луговскийлар эвакуация қилиниб, кўчиб келган уйлар устидан учиб ўтиб, Алексей Толстой ҳовлиси томонга тарқалади, Татьяна Сергеевна Есенинанинг омонат кулбасини айланади. Менинг жонажон шаҳрим ўша йилларда, эҳ-ҳе, хонадонларига уруш ўт қўйган яна қанчадан-қанча одамларнинг жонини сақлаб қолмади, дейсиз. 1937 йилда бу ерга кўчиб келишган ва 1939 йилда мени дунёга келтиришган ота-онам ҳақида гапирмасам ҳам бўлади. Бироқ асосий гап мен ҳақимдамас, шекилли?

Тасвирлар, олға!

Аҳа, мана — Арпапоя кўчаси. Бу кўчада шоир, аллома Фафур Фулом яшайди. Биз ҳикоя қилаётган даврлардан анча кейин, машҳур бўлиб кетган пайтларида, бир куни у ўзининг кичкинтой набираси билан бозорга борибди. У маҳаллар Чорсу бозори улкан зангори гумбаз билан ёпилмаган эди. Савдо расталари шундоқ очиқ майдонда эди. Фафур Фуломга набираси шундай дебди:

— Бобожон, сиз бутун дунёни айланиб кўргансиз. Яна саёҳатга чиқсангиз, мени ҳам ўзингиз билан олакетинг. Мен ҳам бутун оламни кўришни истайман.

Фафур Фулом бир чинорнинг тарвақайлаган шохларига, бир осмонга, бир кўкка тегиб турган Кўкалдош мадрасасига қараб ўйланиб қолибди. Сўнгра набирасини кўтариб, елкасига ўтқазибди-да, бозорда юрган оломон орасига қўшилиб кетибди. Турли-туман расталар, бақириб-чақириб савдо қилаётган эркак-аёллар, тарвуз-қовун, помидор, узум, олма, нок мевалари, болғаларини тақиллатиб ётган темирчилар, усталар, этиқдўзлар, болта, пичоқ, арраларни чархлаб ётган чархчилар, гиламлар, дўппилар, хонатласлар, зарбоф чопонлар, маҳси-ковушлар, бешиклар ёнидан ўтаверибди, ўтаверибди, ўтаверибди....

Охири ҳалиги чинор тагига қайтиб келибди-да, набирасини елкасидан олиб, ерга туширибди. Сўнгра унга қараб шундай дебди:

— Мана, энди сен ҳам бутун дунёни кўрдинг.

...

Раҳмат сенга, киночи. Менинг ишларим бўйича плёнка айлантира-япсан. Мана, ёзувчиларнинг Арғиңдаги ижод боғи. Илгариги замонларда дўрмон уруғи Арғиңдан анча олисда яшаган бўлса ҳам, негадир ҳозир бу жойни «Дўрмон» деб аташади...

Ўша ижод боғидаги дала ҳовлилардан бирида, Баҳодирнинг уйида биз — шўҳ ва шаддо ёшлар ўтирибмиз. Биз — бу Федя Камолов, Баҳодир ва мен. Ўтирибмиз, демак, шашлик тановул қиляпмиз, орада қиттай-қиттай бўлаяпти, учовлон қарта ўйнапмиз. Ҳалиги «дурак» дегани борку, қартани ўша ўйинга босаяпмиз. Кейинчалик Баҳодирга бағишлаб ёзган шеъримда бир сатр бор — «Ана, қаранг, уч ахмоқ ахмоққа ўйнаётир». Бу шунчаки сўз ўйини. Федя — ажойиб болалар ёзувчиси. Баҳодир — юксак малакали инженер, мироб, насос билан сув чиқариш бўйича мутахассис. Унинг отаси — Ўзбекистон халқ ёзувчиси Комил Яшин ва онаси — Ўзбекистон халқ артисти Ҳалима Носирова.

Менинг онам Москвада, отам Питернинг шундоққина биқинидаги Гатчина шаҳрида туғилган. Бироқ улар Тошкентга Сибирдан кўчиб келишган. Ҳойнаҳой, мен, айнан, шу ерда туғилишим учун кўчиб келишган бўлса керак... Федя, юр, сенинг қўлинг келди.

Камолов қарта ташлайди, мен эса, сўзлайвераман:

— Ўшанда ота-онам, акам Левка билан Биринчи май кўчасидаги меҳмонхонада яшаб туришган. Ҳали уй беришмаган эди-да. Хуллас, улар кечки пайт ўша меҳмонхона ресторанида овқатланиб ўтиришадди. Ўзиям ресторанмисан-ресторан. Столларга солинган дастурхонлар оппоқ, Кутилмаганда шов-шув кўтарилиб кетади: «Ҳалима»...

Қараган ҳам, қарамаган ҳам ёшгина хонандага қарайди. У эса, гул-гул ёниб туради. Бу гапни менга онам айтиб бергандилар...

Шу ондаёқ мен сукутга толаман. Ўйин тутаган эди. Мен эса, қўлим-да бир талай қарта билан қолдим. Ҳар сафаргидек мен яна ахмоқ бўлиб қолдим. Худога шукурким, фақат қарта ўйинида. Шундоқ бўлса ҳам...

Тўхта, механик. Баҳодирга айтадиган икки оғиз гапим бор. Баҳодир, Ўрта ер денгизидаги этикчани эслайсанми? Ярим оролни-чи? У ерда Италия мамлакати жойлашган-ку? Ҳа, албатта, эслайсан. Ҳа-ҳа, уруш йилларида Мелкомини фамилияли бир одамни ўша ёқдан бизнинг ўлкамизга улоқтириб юборишган. У зўр мусиқачи эди. Тамара-хонимга ҳам, сенинг онангга ҳам мусиқа қўйиб берган. Ҳа, шундай, осмондаги юлдузлар нақадар мўъжизакор. Аллақанча йиллар ўтгандан кейин сенинг отанг менга ва менинг хотинимга — ўша италияликнинг набирасига катта яхшилик қилди. Бизга бошпана олиб берди. Дунёда бундан ҳам каттароқ яхшилик йўқ-ку ўзи? Ҳалима опанинг набираси — сенинг қизинг Гуля-чи? Истеъдодли қиз, «Ўзбекфильм» студияси мультбирлашмаси режиссёри. У менинг сценариям асосида суратга олинган фильм бўйича қанча меҳнат қилди.

Гапни қисқа қилиб айтганда, эй, кўхна дўст, сенга ва сенинг оиланга бўлган миннатдорчилигимнинг чеку чегараси йўқ. Энди сен билан хайрлашаман. Опанг Нодирага мендан салом айтиб қўй.

Айтгандай, сен ҳам, опанг ҳам Анна Ахматованинг шеърини унутмагандирсиз:

*Ўзимга қайтади ҳаммаси яна:
Чўғдек қизиган тун бирла уқубат
(Алаҳлар Осие каби тушимга),
Ҳалима қўшиғин булбул хониши,
Жаннат наргисларин гули, ифори
Ва изҳор этилган меҳр — шукрона
Бу ўлкада кезар шамол мисоли.*

Олға, кино, олға! Бироқ киночи зарда қилади. Гап қайтара бошлайди.

— Плёнка, албатта, сеники. Кошки, у ҳам бутун бўлса, нуқул узук-юлуқларини бир-бирига улайвериб, жоним бўғзимга келди. Сенинг плёнканда эса, нуқул одамлар, одамлар...

— Ҳой, киночи, шаҳар нима ўзи? Биноларми? Ҳайкалларми? Шоҳ кўчаларми? Кўприкларми? Шаҳар — энг аввало, унда яшаётган одамлардир. Қолган ҳамма нарсалар иккинчи даражали.

Бу гапларни айтаяпман-у, ичимда ўйлайман — қўққисдан хато қила-ётган бўлсам-а?.. Бироқ... Мен албатта тушунаман: Тошкент — бу шарқ тамаддуни марказларидан бири. Тўғриси, ўзим унчалик яхши билмаган, ўз кўзим билан кўрмаган нарсалар ҳақида гапирришга маънавий ҳаққим йўқ. Шаҳар тарихининг нақадар қадимий эканини юрагим билан ҳис қиламан. Аммо бундан ортиқ билимим йўқ. Бу ҳақда илмий манбалар жуда кўп. Менда эса уларни ўзлаштириш учун қобилият етишмайди. Хўш, мен нимани биламан? Шаҳримнинг жуда кўп одамларини биламан. Салор бўйларида қурилган қўлбола иморатларни яхши эслайман. Улар ҳозир бузилиб кетган. Эговларни эслайман, улардан Висоцкий куйлаганидек, биз ҳам пичоқ ясар эдик. Урушдан кейинги йилларда винзаводдан ўғирланган спирт, ўша йилларда содир этилган жиноятлар, Биринчи май кўчасининг безорилари тўдасининг бошлиқлари, Кашгарка, Тезиковкалар ҳақида биламан. Ақл-заковатим заҳираси омон бўлса, бас. Мен шунақа суратларни ёпиштирайки, дод деб юборасан. Аммо буни истамайман. Ҳозир эса, киночи, сен Ашрафий, Козловский, Акбаров каби санъат усталарини кашф этган ажойиб инсон — Лев

Мелкомини ҳақида билишингни истаيمان. Бу табаррук зотлар йигирманчи аср Ўзбекистон мусиқа маданиятини яратган.

Айтмоқчи, Лев Мелкоминининг ўзи моҳир лирик тенор бўлган. Хўш, нима? Санта Лючия? Мама Италияна?.. Нега ўйланиб қолдинг? Мана, қарада, у қай тарзда тергов туфайли Мелкумов фамилиясига ўтиб қолган. Нима учун? Чунки, Лев ўзбек мусиқа маданияти тадқиқотчиси сифатида меҳмонларни тўплаган. Аммо ўша давр махфий хизмат шов-возлари бундай нозик санъатни мутлақо тушунмасди. Улар учун қамоқда олиш режасини тоғдек қилиб бажариш муҳим эди. Шундай қилиб унинг номига арманча фамилия билан дашноқча насабни ёпиштиришади. Уруш арафасида италия ва унинг дуче¹си билан халқаро алоқани бузиш совет терговчиларига манфаатли эмас эди. Моҳир мусиқачи хиёбондан унчалик узоқда бўлмаган қарцерда нобуд бўлади. Хиёбон эса, Р-р-революция хиёбони деб аталар эди. Ўзбекистон маданиятининг жуда кўп намояндалари — ўзбеклар, арманилар, руслар олисдаги Брест шаҳри узра илк портлашлар бошланишига ўн етти лаҳза қолгунича ана шундай қарцерларда ҳаётдан кўз юмдилар.

***

Уруш.

Аскарларнинг учбурчак хатлари. Қорахатлар. Одамларнинг кўзига тик боқа олмайдиган почтачилар. Нон қарточкалари, буларнинг ҳаммаси менинг Тошкентимнинг ҳам бошига тушган.

Маданият клублари ва мактабларнинг бинолари касалхоналар ва госпиталлар учун бўшатиб берилган. Уларда турли миллатга мансуб бўлган аскар йигитларнинг қанчаси ҳаёт билан видолашган. Қанчадан-қанча одамлар очлик, терлама, ўлим офатларидан қутқариб қолинган.

Тельман боғида эса, ўша йилларда «Икки жангчи» фильмини суратга олишган. «Қоп-қора тун. Симларда увилайди шамол», — деб суйлайди Марк Бёрнес. — «Чўлларда чийилайди ўқлар»...

Сен бу воқеаларни эслайсанми, киночи?

Ахир, бу — шаҳар. Менинг шаҳрим.

Плёнка айлантираётган филдиракча тўхтаб қолади. Киночи гўёки узр сўраётгандек гуноҳқорона боқади.

Ҳечқиси йўқ, азизим. Сени кечирдим. Келган жойидан айлантира-вер.

Алангаси ер юзининг ярмини қоплаган иккинчи жаҳон уруши... Ҳар бир хонадон деворларига, кўчалар, майдонлардаги симёғочларга ўрнатилган қора ликопчалар — радиокарнайлар фронтдан хабарлар бериб туради. Хабарлар, хабарлар, хабарлар... Даҳшатли чекинишлар, шаҳарларни қўлдан бой берилиши ҳақида. Мен кейинчалик бошланғич синфда ўқиган мактабдан ўша даҳшатли урушга кетган болақайларга ҳали ҳайкал қўйилмаган эди. Бугун 64 мактаб ҳовлисида кўзга унчалик ташланмайгина турган тош ёдгорликдан уларнинг фамилияларини ўқиш мумкин. Ана шу тошга 64 мактабнинг собиқ ўқувчилари, урушнинг қора тупроғида жон таслим қилган беш ака-ука Иброҳимовлар номи муҳрланган. Уларнинг ёнида машҳур шоира Марина Цветаеванинг ўғли — Эфроннинг фамилияси бор. Лев Мелкоминининг ўғли — Юрийнинг фамилияси ҳам ўша тошга битилган. Юрий мактабни битиргандан сўнг театр билим юртига ўқишга кирган эди. Ўз жонини сақлаб қолишдан воз кечиб, истеъдодли йигит эканини ўйлаб ҳам ўтирмай кўпчилик қайтиб келмаган ўша борса келмас тарафларга кетди. Курск — Орлов ёйи унга боқийликка рихлат қилишга фатво берди. Ва бу боқийликнинг нури Москвадаги Востряков қабристонини-

¹ Дуче — Муссолини фашист деган маънода, назарда тутилмоқда.

даги биродарлик мозори ҳамда 64 мактаб ҳовлисидаги қаровсиз ёдгорлик узра порлаб турибди.

***

Етар. Анча суҳбатлашдик. Энди бўлса, 1961 йилга айлантир. Ҳа. Мана у. Тўхтат.

Тошкент университети биноси. Кўҳна услубда терилган тўқ қизил рангли виштлар. Айтишларича, ўн еттинчи йилгача бу бинода гимназия бўлган, унда Александр Керенский ўқиган экан. Бадиий ҳаваскорлик тўтараги ёхуд гимназия театри машғулотига қатнашган ўқувчилар саҳнага чиқиб, томоша кўрсатишаркан. Менинг отдошим Керенский Гоголнинг ўлмас бир асаридаги ролни ўйнаган экан. Бу асар «Ревизор» бўлиб, бутун Рус муваққат ҳукуматининг бўлғуси раҳбари унда шаҳар ҳокимини эмас, почта мудирини ҳам эмас, Хлестаков ролни ижро этган. Бу унинг ҳаётдаги биринчи роли эди. Тақдир ўйинини қаранг. Бироқ менинг кином бу ҳақда эмас. Бўлмаса нима ҳақда? Мана бу ҳақда. Мен яқиндагина ҳарбий хизматдан қайтган аскар кўп тиражли «Тошкент университети» газетасига ҳарф терувчи бўлиб ишга кирганман. Таҳририят университет биносининг иккинчи қаватида жойлашган. Иш ҳақи қирқ сўм. Арзимамайди. Аммо ишни ўлгудек ёқтириб қолдим. Газетанинг масъул котибасини айтмайсизми, гап йўқ. Бир умрлик бахтига қарши мен бу қизни хотин қилиб олдим. Ҳечқиси йўқ. Мен билан яшашга қирқ икки йил чидади, яна чидайверади. Бир куни ўша виштин бинодан чиқиб, Романов торкўчасига юрдиму яшин ургандек қотиб қолдим. Хиёбоннинг чўян панжараси ичида улкан бир темир маҳлуқ турибди. Унинг ўн беш метрлар узунликдаги хартуми асфалтта теккан. Оёқлари гусеница устида. Хуллас, кўтарма кран. Қандайдир айёрона сирни яшириб тургандек гўё. Эҳ-ҳа, ҳаммаси равшан, бутун тунда хиёбон марказида турган Сталин ҳайкали адо бўлади.

Хайрият.

Тун, салафлар ёзганидек, сокин ва илиқ эди. Чаққон дастёрлар барча даврлар ва халқлар «дохий»сини занжирлар ва йўгон темир симлар билан боғлаб ташлашади — сўнгра бошланади. Темир маҳлуқнинг хартуми тортилади, титрайди, занжир оёқлар шақур-шуқур этади. Сталиннинг оёғи шоҳсупадан узилади. Ушбу тунги юмушни адо этаётган бригада раҳбарлари «сопрамат» деган фан ўзлари билан асло келишолмаслигига амин бўлишади. Улар материаллар қаршилиги нима эканини билишмасди. Уларнинг боши узра темир хартумга осилиб турган «материал» прожекторлар нурида у ёқдан-бу ёққа оғир силкиниб, қимирлайди. Унинг силкиниши кўтарма кранни гоҳ у, гоҳ бу ёғини ердан узиб олиб, тебрата бошлайди. Ишчилар ҳар тарафга тарикдек сочилиб кетади. Ҳайҳот! Прожекторнинг кучли шуъласи, гумбур-гумбур, жаранг-жаранг — тебраниб турган кран бир ёнга ағдарилиб тушади. Бу кадрда қора осмон фонига «дохий» сиймоси тўхтамай чайқалиб тураверади. Унлаб тонналар оғирликдаги фуко маятниги ер шари ўз ўқи бўйлаб айланишини исботлади. Бу ғайритабиий ҳодиса мени довдиратиб қўйди. Иккита улкан юк машинаси унинг оғир вужудини сўз билан таърифлаб бўлмайдиган мангуликка судраб кетганидан сўнг ҳушим жойига тушиб, уйга қайтдим. Тўғриси айтсам, ухлай олмадим.

Фақат бир туйғу менга таскин берди — ахир, мен Сибир авахтаҳоналарининг ёвоч сўрисида эмас, ўз уйимда ётибман-ку. Тошкентдаман-ку.

Аммо осмондаги ўша маҳлуқ ва унинг тумшугидаги ўлжа плёнкамга бир умр муҳрланиб қолди.

Қалайсан, киночи? Мен сени унчалик чарчатиб қўймадимми?.. Дурст. Бир гаплашамиз. Айлантир.

Ногаҳон..

Менинг юрагимдан бўрининг товушидек ёввойи увиллаш отилиб чиқаяпти. Ёнимда хотиним увилламоқда. Жудаям қўрқинчли. Ер остидан ақл бовар қилмайдиган гувиллаш эшитилмоқда. Фалак ловуллаб ёнмоқда. Ўн олти хонадондан иборат икки қаватли уй йўрғалаб юрибди. Аммо бир, икки, уч... ўн лаҳза ўтгач — ҳушимиз жойига тушиб, англадик. Зилзила. Ҳа, ўша — 1966 йилнинг 26 апрели. Омон қолган баъзи уйларнинг деворларидаги осма соатлар ойнаси ёрилиб кетган, соат миллари эса, тонг вақти олтидан йигирма нечадир ўтган дақиқада қотиб қолган эди. Гарчи мен тушунган бўлсам ҳам, хусусан, нимани тушундим? Тошкент шаҳрининг барча аҳли нимани тушунган бўлса, ўшани. Бошга кулфат тушди. Буни Қошғар маҳалласи ҳаммадан ҳам кўра чуқурроқ ҳис этди. Зилзила ўчоғи — ўша ерда эди.

Ўттиз саккиз йилдан ортиқ вақт ўтди. Менинг шаҳрим янгидан қурилди. У жуда гўзал бўлди. Гўзалликка ишқибоз одамлар дунёнинг ҳашаматли пойтахтларидан учиб келиб, бу гулзорда капалақдек сайр айламоқда. Бироқ энди ер остидан метро ўтганида ёки қурилиш бо-раётган қўшни ҳовлида машина ерни зичлаётганида менинг уйимгача етиб келган салгина силкинишдан чўчидиган ва беихтиёр шифтга осилган чироқ қимирламаяптими деб қарайдиган бўлиб қолганман.

Ҳа, киноплёнканинг куйган кадрларини кўриш мушкул. Уларда Ойбек, Шайхзода, Абдулла Қаҳҳорнинг ажойиб қиёфаси, русийзабон ёзувчимиз Рауф Ғалимовнинг сурати туширилган эди. Ҳали боқийлик архиви менинг пири комилларим номларини қайта тирилтиришига чин юракдан ишонаман. Ана ўшанда келажак авлод нафақат уларни, балки мен номларини қайд этолмаган, мамлакат Мустақиллигини ва ўз озодлигини интизор кутган қанчадан-қанча фидойи кишиларни ҳам яхши таниб олади.

Энди эса, киночи, сен бир оз четга чиқиб, дам олиб тур. Энди мен ўзим.

Киноплёнка кадрлари тутаб учади. Улар фақат Тошкент устидан эмас, Орол ва Каспий денгизлари узра, 1979 йилнинг август ойида Украина ва Белоруссия осмонида учади. Ва ўша ёқда, икки славян диёри чегарасида ўн минг метрдан ортиқ баландликдан Куриловка қишлоғи устига қулаб тушиб, ёниб кетади..

Қуловимга, билмадим, ўша ёқданми ёхуд бошқа аллақаяқданми, радиозфирдан чиқаётгандек овозлар эшитилади.

Мана, ТАСС мухбири Александр Горбунов:

— Спорт таҳририятида бизга нима ҳодиса рўй бергани ҳақида хабар тарқатишни қатъиян тақиқлашди...

Бу эса, радио ва телевидениенинг спорт шарҳловчиси Виктор Перетури:

— Улар зўр йигитлар эди. Уюшқоқлик билан футбол ўйнашарди...

Россия Федерацияси халқ артисти Зураб Соткилаванинг товуши янграйди:

— Нақадар буюк жамоа эди... Ушбу ҳодиса бутун дунё спортчиларининг фожеасидир.

Яна ТАССчи Александр Горбунов:

— Ўшанда барча халқаро агентликлар билан телефон алоқалари узиб қўйилди...

Биз ахмоқлардек, ҳеч нарсадан хабаримиз йўқ деб жавоб беришга мажбур бўлганмиз...

Яна Зураб Соткилава:

— Ўша фожеадан кейинги биринчи матчда қатнашдим. Тошкент Тбилисида майдонга тушганди. Стадионда ўттиз мингдан ортиқ футбол ишқибозлари ҳеч қандай чақириқсиз ва хатосиз бирдам бўлиб ўрнидан тургани ва шаҳид кетган футболчилар хотирасига бир лаҳзалик сукут сақлашганини ҳеч қачон ёдимдан чиқаролмайман...

Ўтлоқда шабада, шабада...

Футболчиларимиз вафотининг йигирма йиллиги муносабати билан ҳужжатли фильм олаётган эдим. Тошкентда ҳам, Москвада ҳам, Киевда ҳам, Минскда ҳам уларнинг ажойиб ўйинлари туширилган битта ҳам ҳужжатли кадр тополмадим. Видеода ҳам, кинода ҳам, ҳеч қаерда йўқ. Ҳатто бизнинг студиямизда сақланган плёнкалар ҳам кесиб олинган. Абдураимовнинг хайрлашув матчида улар иштирок этган бир минутликкина кадр қолган, холос. Бошқа плёнкаларнинг ҳаммаси йўқ қилинган, куйдирилган. Гўёки, бу дунёда бирорта «Пахтакор»чи бўлмагандек — на Ан, на Федоров, на Ашуров, на Покатилов, на Эшбўтаев, на Собиров...

Ўтлоқда шабада, шабада...

Мустабид тузум сиёсатчилари, устамон хуфялари, ахир, нечун бизнинг ёшлигимизнинг севимли футбол жамоасини бу кўйга солдингиз?

Улар ҳақида қаердадир, кимдадир, нимадир сақланиб қолган бўлса ажабмас — деган умиддан барибир воз кечаолмайман. Бироқ бу умидим ҳам аччиқ ўкинч билан йўғрилган.

Бир вақтлар биз — тошкентлик чурвақалар киноплёнкалар ўрамини «қурбақа» қилиб ёқмаган эдикми? Ўша плёнкалар билан қўшилиб нималар ёниб кетмаган, дейсиз. Нима учун! Аммо бизнинг елкамизда юлдузли погонлар йўқ эди-ку: Биз урушдан кейинги даврнинг безорилари эдик. Мана шунақа. Биз ёқиб юборган плёнкалар ўлжа қилиб олинган кинофильмларнинг узук-юлуқ бўлаклари эди.

Бироқ шунча йил ўтгандан кейин эсли-хушли, кап-катта амалдор одамларга жонли киноҳужжатларни «қурбақа» қилиш нима учун зарур бўлган? Яширин сирми? Ахир, бунда ҳеч қанақа сир йўқ. Шунчаки ўша даврда — шунчаки ҳаммаси зўр, гуллаб-яшнаб ётибди, соҳибжамол маркиза. Янада оддийроқ айтганда — жаноби олиялари Салтанатхон, ишлар яхши, ҳеч қанақа безовталиқ йўқ. Моҳиятан эса, бу иш — бориб турган маънавий жиноятдир. Жиноятчилар ҳалок бўлганлар, уларнинг етим қолган болалари, бевалари олдида жавобгардир. Алал оқибат Буюк Виждон Ҳукми қаршисидаги жавобгарлик ҳаммасидан оғир. Аслида, энг оғир жазо шу эмасми?

...

Айтгандай, бизнинг жамоамизда Саша Питель деган йигит бўларди. У ҳозир Москвадаги Станиславский ва Немирович-Данченко номидаги театрнинг бош режиссёри. Тошкентликлар эса — кетганлар ва ҳаёт бўлганлар — Ткачук, Броневоё, Ледогоров, Рецептер, Терехова? Бу қандай? Шундай. Бу менинг шахрим, у нақадар саховатли.

...

Ҳой, кино устаси, етмишинчи йилларнинг бошида дўстим Илюша Люксембургни хотини Хана ва қизи Дебора билан Тошкент темир

йўл вокзалидан Москвага қандай кузатганимни эслайсанми? У ёқдан Вена орқали Исроилга ўтиб кетишлари керак эди. Ўтиб кетишди ҳам. Бир умрга. Биз қачонлардир бу ёруғ дунёда яна қайта учрашамиз деб ҳеч ўйламаган эдим.

Энди эса, оғайни, 1998 йилга айлантир.

Мана. Худди шундай.

Тошкент Ўзбекистон мустақиллигининг етти йиллигини нишонламоқда. Байрамга Иля Люксембург меҳмон бўлиб келди. Йигирма олти йил бурун у республикада бокс бўйича спорт устаси эди. Энди у ўз мамлакатада таниқли инсон, ғарбда эса, бадий наср устаси эди. Хотини Хана ҳам у билан бирга келганди. Биз кечқурун Ўзбекистон пойтахти кўчалари бўйлаб айланиб юрибмиз. Қорамтир осмонга рангбаранг мушаклар отилади. Кўча ясаниб-тусаниб олган турфа одамларга тўла. Ҳамма ёқда мусиқа янграйди. Илюша ва Хана ўзгариб кетган Тошкентни, чироқлари яшнаган янги биноларни, метро бекатларини, майдонларни ва фаввораларни кўриб ҳайрат бармоғини тишлашади. Иля ҳаяжонланганидан Иерусалимда орттирган одатига кўра, аҳён-аҳён сувдонидан сув ҳўплаб қўяди, сўнгра яна атрофга аланглаб қарайди. Мен унинг анқаймаётганини, балки қачонлардир қадрдон бўлган шахрининг номаълум чизгиларини зийрак адибона нигоҳ билан эслаб қолишга ҳаракат қилаётганини сезиб турибман. Осмонга учкунлар отилади. Мушакларнинг шуълалари ёш йигит-қизларнинг юзларини ёритади. Гўдаклар ранг-баранг пуфаклар кўтаришган. Ўсмирларнинг қўлларида бенгал чақмоқлари учкун сачратаётир. Нукул мусиқа, мусиқа, мусиқа...

Эртасига биз Иля билан болагимиз ўтган кўчаларни айландик. Дўстим у ерларни аранг танийди. Бир замонлар ўзи яшаган жой — «Динамо» стадиони ёнидаги кўчага етганимизда, у таққа тўхтаб қолдида, атрофга ўхтин-ўхтин аланглаб, ҳаяжонланиб кетди:

— Саха...

У мени ҳамиша шундай деб чақирарди.

— Нима? — дейман мен муғомбирона кўз қисиб.

— Ахир, бу... Олий даражадаги мамлакат пойтахти!

Мен эса, бу гал ўз дўстим билан баҳслашмайман. Ҳолбуки, иккимиз доим тортишганимиз-тортишган эди.

***

Нима гап, оғайни? Плёнка қанақа? Бир-икки бўлак қолгандир, ахир? Киночи йўқ дея бош тебратади.

Унда сен бўшсан.

Киноаппарат проектори плёнка тутагандан кейин хайрлашаётгандек охирги марта ёрқин яшнади. Экранга тушиб турган нур липилаб ўчди.

Жонажон шахрим Тошкент бўйлаб ёлғиз кезаяпман. Мен унда гоҳ қизгин, гоҳ сокин, гоҳ шодон, гоҳ ғамгин яшаб келаяпман. Бир одам қандай бўлса, худди шундай умр кечираяпман. Ўз юртим ҳақида қачонлардир ёзган сатрларим ҳар доим қалбимда янграйверади.

*Азиз шахрим, зангори макон.
Илк табассум, биринчи кўз ёш.
Пешайвоним узра бу замон,
Яшнаб турар яшил новда — ёш.*

*Туника том устида Гена
Ҳуштак чалиб каптар ўйнарди.
Учратарман қаерда яна
Кўча тўла оғайниларди?*

*Яна нима бетакрор, мутлақ?
Юлдузлар, ой, юлдузлар турғун.
Уй бузилиб кетди-ю, бироқ
Ёнар бир жуфт деразам ҳар тун.*

*Ёниб турар фиғойи, ҳормай,
Мени кутар кўзи тўрт бўлиб.
Дунёнинг қай бурчига юрмай,
Мен ўламан шу ерга келиб.*

Менинг ўлимимни арши аълодаги девонхона қандай ҳал қилса, ўзи билади. Ҳозирча эса, Худога шуқр, ариқлар бўйидаги чархпалаклар филдирагининг вичирлашини, осмонда учаётган самолётлар товушини эшитиб турибман. Тошкентлик болакайларнинг омонлигидан қизалоқларнинг шодмонлигидан хурсандман. Улар биздан зўр бўлишини, биздан ҳам яхши яшашини Худодан сўрайман. Вақтдан — ўтган умримдан нолимайман. Аммо, вақт асло тўхтамайди ва менга бепоёнликни қучиш имконини бермайди. Бепоёнлик бу — менинг шаҳрим. Ҳаққу-ҳуқуқимизга кўра, у фақат сизники, сўнгра сизнинг болаларингизники бўлади. Уни асраб-авайланг. У муқаддасдир. Унинг масжидлари гумбазларига, черковлари хочларига, католик ибодатхоналари томларининг қуббаларига боқинг. Мудҳиш даврларда улар омборхоналарга айлантирилган эди. Уларнинг деворларига солинган суратлар ва нақшлар, лом ва чўқморлар билан, тўғрироғи, ўроқ ва болға билан кўчириб ташланган эди. Бир маҳаллар бу муқаддас иморатларда, маданиятсизликни қаранг, шифтга теккунича картошка, кўмир, инсон ҳаётини асраш учун нимаики зарур бўлса, ҳамма нарса сақланган. Инсонни руҳан бўлмаса ҳам, жисман қутқариб қолишга хизмат қилган.

Ҳув, ана, Тошкент осмонига боқинг. Балки... Юксақдан шох ташлаб учаётган варрагимни кўриб қоларсиз. Ҳозирча хайр, биродарлар.

Сен эса, жонажон шаҳрим, бахтимга доимо омон бўл! Биласан-ку, бу олам нақадар чексиз бўлса ҳам, сенсиз мен ҳеч ёққа кета олмайман.

Рус тилидан Рустам Мусурмон таржимаси.

**Халима
Худойбердиева,**
Ўзбекистон халқ шоираси

КЎНЛИЛАРНИНГ ВЯНИКАЛАНБЎРК
ДАН ИЗЛАШ МЕНИ

Салом, гуруллаган ўт...

Салом дедим ёнмоққа,
салом гуруллаган ўт.
Мени қўймагин доққа
келгил, ёнгинамдан ўт.

Шундай ўт, туташайин
сезиб-сезмай ўзим ҳам.
Қирғоғимдан тошайин,
тошсин сабру тўзим ҳам.

Қайтадан олов олиб,
ёнайин бир чирсиллаб.
Руҳим — олча ниҳоли
қайта келаркан гуллаб.

Ишонайин метин рух,
вужуду сўнгагимга.
Ҳали узоқ — узоқдир
тўкилиш, сўнмагимга.

Салом, гуруллаган ўт,
йўқлаб тур, шундай тез-тез.
Кетаётган дўстларни
йўли хира тортган кез.

Салом, гуриллаган ўт...

Мен йўқласам...

Кампирларнинг камайди сафи,
Яна бирин қаро ер ютди.
Ёқа енги ёпиқ, арабий
Кўйлак кийган бир кампир ўтди.

Фимир-фимир, онам Боёвут
Аввалгидан маъюсроқ энди.
Ховлимизга соя солган тут
Балки, онам билан у тенгдир.

У ўлганда зор кишнаган от
Чақноқ кўзи тўниб бормоқда.
Балки, у ҳам мен каби, ҳайҳот,
Айрилиққа кўниб бормоқда...

Аmmo... онам ёқиб кетган шам —
Ёник турар кўнглим тўрида.
Мен йўқласам, йиғласам у ҳам
Ағдарилса керак гўрида...
Кампирларнинг камайди сафи...

Изланг мени

Агар тўлсам,
бир жом янглиғ агар тўлсам,
Кўнгилларнинг титроғидан изланг мени.
Чечак каби қовжираса сатрларим,
Кузнинг куйиб ўтмоғидан изланг мени.

Ўйласангиз бу дунё тор,
бу дунё кенг,
Япроқман, ўз дарахтимдан
узманг мени.

«Сен» тилингиз «сиз»га кетса
бир мурид денг,
Яссавийнинг муриди деб
сизланг мени.

Қуёш билан юрсам,
юрсам балад, бойиб,
Худо қўлим тутмоғидан
изланг мени.

Бир кун... бир кун топмасангиз
бўлсам ғойиб,
Туркистоннинг тупроғидан
изланг мени.

Учар қушларни дўст билинг

Ўтга солиб руҳни, танни,
Кераксиз сўз демаганни,
Кўз ёғингиз емаганни
Ҳам қош билинг, ҳам кўз билинг!

Букилганлар, ёйланганлар,
Лек, осмонга бойланганлар,
Кўнгли қушга айланганлар.
Учар қушларни дўст билинг!

Ётсирамай бошин қўшса,
Ёвгонингга ошин қўшса,
Кўз ёшингга ёшин қўшса,
Ўзгаларга ҳам ўз билинг!

Агар вафо топмасангиз,
Кўкда бахтни ўпмасангиз.
Тупроқ сари қайтаверинг,
Қорни, музларни дўст билинг!

Миллий виждон кўтарсин

Ер тортса гар бағрини,
Томирда қон кўтарсин!
Ер шохлаган сағирни
Суяб, осмон кўтарсин!

Тиклаб яна тикларни,
Ўйғотсин сулукларни,
Қабрдан-да ўликларни
Миллий виждон кўтарсин!

Ҳар халқни ҳар банд-бандда,
Турмоғи-чун баландда.
Яссавий, Нақшбандий
Миллий туздон кўтарсин!

Шу туздонлар бериб туз,
Учасак-да, бўш қанотмиз,
Оллоҳга чўкармиз тиз,
Бизни биздан кўтарсин!

Ер тортса гар бағрини
Томирда қон кўтарсин!

Боёвутда

Онам — Қаршигул Хонназар қизи хотирасига

Кундан-кунга
бўлдим унга зор,
Қолди кўнглим гирияларида.
Энди онам ҳасратлари бор
Боёвутнинг дарёларида.

Сарғаяман. Кузда. Тошқанда
Онасизлиқ озорларидан.
Одам нархи арзонлашгандай
Боёвутнинг бозорларида.

Энди ёшим ўтгани сайин
Нолам узун кўнглим қаърида.
Онам ивиб ўтиргандайин
Боёвутнинг ёмғирларида.

Оташкада ёнадир кўксим,
Куйдиради армонлар, чўғлар.
Энди мендай, аёлдай ўксиб,
Боёвутда шамоллар йиғлар.

Боёвутда сал оламан тин,
Ўчираман кўнглим ўтини.
Онам бериб кетди, деб: «Сигин!»
Ўзи ётган Боёвутини.

Кутиш

Баллада

Билмам, тўғримиди ва ёки хато,
Ўғилчасин уч кун кутдирди ота...

Уч кун унга умид боғлади етим,
Уч кун кир енгига йиғлади етим.

Кейин ота кутди. Уч йиллаб кутди.
Кўзи ёшдан хира. Филтиллаб кутди.

Чиқиб кунчувоққа, том орқасига,
Соғинчларни экди томорқасига.

Кейин ўттиз йиллаб кўзи йўл ўйди,
Кейин кўрмай қолди. Кўзиям тўйди.

Сўнг, тимирскиланиб чиқди сўрига,
Ўлди... шу юк билан кетди гўрига...

Сўнг, у ҳам умр бўйи бўлганмиди хит,
Улар-чун ув тортди ҳовлидаги ит...

«Инжулар китоби»дан

* * *

Билолмаслар ишқнинг урф-одатини,
Қилолмаслар ишқнинг ибодатини.
Огоҳ бўл, қуласа тиклай олмассен,
Меъмори йўқ ишқнинг иморатини.

* * *

Яхшилик қил, билмаганга, мен, тан, билади,
Бахт қадрини, бахт деб, юрак ёрган билади.
Бу бойларнинг саховату хотамтойлигин
Гадо бўлиб эшигига борган билади.

* * *

Мен бугунги одамдирман, ҳамда бурунги,
Қулоғимдан кетмас тилло танга жиринги.
Тараққиёт шуълалари ёнса бошимда,
Оёғимда нафс занжирин жаранг-журунги.

* * *

Азал ўтдан эдим ўтга кетсам керак,
Дўст тутиниб ёмғир, хутга кетсам керак.
Бу ерларда Оллоҳ берган ризқим териб,
Йўл сўнгида Боёвутга кетсам керак.

* * *

Эй дунёи ғамбода, бодангдан куй, сипқорай,
Энди сенга демасмен: «Маслаҳат бер, дил ёрай!»
Сенга қачон дил ёрсам, ёриғига туз сепдинг,
Мум тишладим. Энди мен маҳшаргача жим борай?

* * *

Хаётнинг ранги йўқ, сурга ўхшайди,
Най ноласи ҳазин сирга ўхшайди.
Қайдадир най йиғлар, менам йиғлайман,
Икковнинг дардимиз бирга ўхшайди.

* * *

Ўйлама, бу дунёда шундоқ ўтгувчилармиз,
Лаҳад эшигигача ишқни кутгувчилармиз.
Ё севгидан ой янглиғ чарақлармиз умрбод,
Ё севгига умрбод аза тутгувчилармиз.

* * *

Куйиб ўз жонима озор чеккизаман, мен,
Ердан униб чиқмас уруғ эккизаман, мен.
Расулulloҳ тўғрилолмаи кетган дунёга
Нечун таҳрир қаламини теккизаман, мен?

* * *

*Дилсизга сув ҳам дард айтмас ҳеч қачон,
Дарё дегил, дема тик, паст ҳеч қачон.
Мен ҳеч қачон ортга қайтолмагандай,
Бу дарё ҳам ортга қайтмас ҳеч қачон.*

* * *

*Гарчанд, зоҳирим баланд, сархушману қодирман,
Дунё ғамларин қумдай ичимга солодурман.
Сочдан тирноғим қадар қум босмаган ерим йўқ,
Мен бунда юриб турган Дашти карбалодирман.*

* * *

*Ўтар қайғуга қул, қувончга ғарқ ҳам,
Ўтар хушдоману, заҳару марғ ҳам.
Келдик. Очилмади бир гул ортиқча.
Кетамиз. Тўкилмас бирорта барғ ҳам.*

* * *

*Яқун бер, ўзимни ўроқлашимга,
Яшин бер, чақмоқдек чарақлашимга.
Дўсти азиз, менга ишора етар,
Жоним куйиб, сени сўроқлашимга.*

Яхё Тоға

Марди майдон қандини урсин

Халқона

*Кўрмаганнинг кўргани қурсин.
Халқ мақоли.*

*Олдингда олтин тоғи очилиб қолса-да,
кўргансизлик қилма, болам!
Отам ўтигларидан.*

ТИМҚОВ АҲМД
ДУҲА БОҚДИМ...

1
*Қирқ йигитга фармон қилса-да,
Кўрмаганнинг кўргани қурсин!
Асқартоғни талқон қилса-да,
Кўрмаганнинг кўргани қурсин!*

*Марди майдон қандини урсин,
От чоптириб, даврини сурсин!*

*Мисли тузу мантиқсиз масал,
Кўргансизлик — юқумли касал,
Оҳ, элимнинг шул гапи асал:
«Кўрмаганнинг кўргани қурсин!»*

*Элдошларим қандини урсин,
Кўкрагини ғоз қилиб юрсин!*

2

*Одим отар отадан олдин,
Ул бир нодон фарқ қилмас молдин,
Луқма ош деб, ошар дуволдин,
Кўрмаганнинг кўргани қурсин!*

*Ҳар отахон иззатда юрсин,
Ошин ошаб, даврини сурсин!*

*Тўғри келса, онадан кечгай,
Тўрга чиқар этигин ечмай,
Ошиб борса, бўлар бир мечкай,
Кўрмаганнинг кўргани қурсин!*

*Жўмард ўғлон қандини урсин,
Онасининг пойида юрсин!*

*Устозидан дуо олмаган,
Кўнглида бир зиё қолмаган,*

Нафсини пир қилиб ёллаган —
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

Сабри сарбон қандини урсин,
Дуо олсин, даврини сурсин!

● Тўрт танга пул топиб қолса гар,
Ўзини хон ё султон санар,
Шундайларга тегмасин эгар,
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

Ҳақиқий хон қандини урсин,
Юрт сўрасин, даврини сурсин!

3

Унвонидан олса-да, қувват,
Билмагай не — меҳру мурувват,
Ул сийратсиз қуруқ бир суврат,
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

Сахий инсон қандини урсин,
Юзидан нур ёғилиб юрсин!

4

Ҳаром ақча супургайдур у,
Саёз сойдаи гупургайдур у,
Тузлуғига тупургайдур у,
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

● Бундан ҳайрон қандини урсин,
Сўнг бемалол даврини сурсин!

Покми, нопок — назарга илмас,
Ё алҳазар, ҳазар ҳам қилмас,
Қиммати-ю қадрини билмас,
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

Ҳар покдомон қандини урсин,
Қаноатни эш билиб юрсин!

Кунда кўй-у, кўзи сўйса-да,
Кўзи тўймас, ўзи тўйса-да,
Кўк тоқига нарвон кўйса-да,
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

Кўкси осмон даврини сурсин,
Юлдузини бенарвон урсин!

Андишасин айламай писанд,
Дўст бўйнига ташлагай каманд,
Бек бўлса-да, бериб кўяр панд,
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

Ҳар жонажон қандини урсин,
Улфат кўрсин, даврини сурсин!

Билганини айламас баён,
Ичида не кечар, ноаён,
Кувласа-да, қочса-да куён,
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

Ҳалол полвон қандини урсин,
Юртим десин, даврини сурсин!

5

Ўзинг сақла ё қодир Оллоҳ,
Қарғишмас бу, бир илинж, илло,
Бойми, қашшоқ, авомми, мулло,
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

Ҳар бир муслим қандини урсин,
Ибодату ихлосда юрсин!

Яҳё, у бир шайтони лайин,
Қувнар дўсти қийналган сайин,
Лек, бир кун фош бўлмоғи тайин,
Кўрмаганнинг кўргани кўрсин!

Ўзбекистон қандини урсин,
Тўйлар кўрсин, даврини сурсин!

Аскар укамга

«Кўрғонча»нинг қизлари
қўйнига анор солсин!
Қўлини минг ҳаёда
бўйнингга ул ёр солсин!

Отасидан пинҳона
сен учун дўппи тиккан,
кашта терган қўлларда
ип толсин, игна толсин!

Сен келарда йўлингга
чиқиб ҳаммадан олдин,
ғўзал қизлар қўйнингга.
олмаю анор солсин.

Соғинчдан ёна-ёна
мактуб битган бармоқлар,
қайтганингда қувончдан
майин титроқда қолсин!

Туғаб хизмат бурчинг ҳам,
кўзойдин айтиб бир кун
энг сулув қиз онамдан
ҳадя — суюнчи олсин!

Мен тушимда учдим

Баландликнинг ваҳмаси босдими
чўчиб уйғондим?
Кўзимни очсам,
қўлларим қанотга айланиб,
ёстикқа ястаниб ётар
паришон-паришон.
Беихтиёр яна учмоққа чоғландим.
Аммо, қанотларим —
қўлларимни кўтара олмадим.
Қанотларим ҳул эди.
Мен йиғлаганмидим, жоним, сенми
ё осмонда қанотларим
булутга тегиб кетганмиди,
билмадим?!
Билолмадим?!
Тунмиди,
тонг ёришиб келармиди,
тушу уйку аралаш учганимдами,
қўнганимдами-
ёнимда ётган фаришта
уйғониб бир керишди-да,
ўрнидан турди.
У эснаб, керишар экан
ошхона томон йўл олди
соллана-соллана.
Шунда, қанотларимга кўзим тушди,
ярим яланғоч мрамардай оппоқ баданга
чўлғона-чўлғона,
менинг қанотларим борарди
унинг елкасида
тўлғона-тўлғона.
Мен бу дунёга боқдим
уйғона-уйғона.
Дунё менга боқди
ҳайрона-ҳайрона...

Рисолат Ҳайдарова

МАҒРУРА

Қисса

*Неча сендекни гардун мубталои дард қилди,
Дема мунча жафони менга қилди осмон ёлғуз.*
Машраб.

* * *

Бу сафар нима учундир фасллар адашиб кетди. Ёз гўё кетишни истамагандай, куёш тафтини мезоннинг сўнгигача асраб юрди. Куз эса заъфар либосини қизгангандай қавснинг ярмигача шамолларни бағрига йўлатмади. Оқибатда... Оқибатда қиш хафалангандай қовоқ уйиб келди. Ва куз ноилож, титрай-титрай баргларини шамолларга улаша бошлади. Кейин зор-зор, йиғлай-йиғлай узоклашди. Охири қиш ҳам кузнинг кўз ёшларидан таъсирланган мисол маъюсланиб, қорларга-да ярамай қолди. Мана, яна ёмғир...

Уч кундан бери эзилаётган ёмғир асфальтларда қиш бўйи чириб адо бўлмаган хазонларни лойга қориштиради. Бу қоришиқ ёқимсиз чилпиллаб пойафзал тагига ёпишади. Совуқ...

“Тўқсон”нинг поёни кўринса-да, изғирин тиғи пасайгани йўқ. Бу йил баҳор ҳам кечикди...

Совуқ қалин кийимларимдан ҳам ўтиб, этимни жунжиқтириб юборган, соябон тутган қўлим толиқиб, изғириндан кўзларим ёшланиб борардим. “Яна беш дақиқа сабр қила олсам бўлгани, етиб оламан”, ўйладим мен.

Арчалар ортидан университетнинг узун ойнабанд биноси кўринди. Хайрият, етдим шекилли. Дарсга кечикканим аниқ.

Кимсасиз совуқ фойеда бир зум тўхтаб, елкамни ўйиб юборган оғир чарм сумкамни чап билагимга туширдим. Унг қўлимдаги ёпиқ соябондан чакиллаб сув томарди. Шимим почалари ҳўл, этикчам пошналари лой... Ҳа, мени кўрган одамнинг юраги эзилиши турган гап.

– Яна кечикдиларми? – зинапоя олдидаги ойнабанд хоначасидан мўралаб заҳарханда қилди қоровул чол.

Хижолат аралаш жилмайдим. Кейин зиналардан югуриб юқорига чиқа бошладим.

Талабаларимнинг говур-говури баралла эшитиларди. Ярамаслар, одамни фош қилади булар!

Иккинчи қаватнинг зинапоя майдончасида кимгадир урилиб кетдим. Шу етмай турувди ўзи! Йўлимдан чиққан бу одам ким бўлди?

Димоғимга аччиқ тамаки ҳиди аралаш иссиқ нафас урилди. Бошимни кўтарсам... Ё худо, бу не кўргилик? Рўпарамда ҳурматли деканимиз, Хуршид Усмоновнинг шахсан ўзлари турибдилар-да!

Сумкам қўлимдан тушиб кетди. Турган жойимга михландим-қолдим.

Биринчи бўлиб Хуршид ака ўзига келди. Эгилиб, сумкамни кўтарди. Тилим калимага келса, қани? На салом бор... Амаллаб узр сўраган бўлдим. Хуршид ака: “Ҳечқиси йўқ”, деди-ю, шовилмай пиллапоялардан пастга туша бошлади.

Сумкамни қачон ола қолдим? Эслолмайман... Уз-ўзидан жаҳлим чиқа бошлади. Кўзим қаёқда эди? Негаям кечикдим-а!

Аудиторияга кирдим у мени кўриб ўринларидан турган талабаларимга бир-бир қараб чикдим.

— Шовқининглар зинагача эшитиляпти-я! Бутун факультет кечикканимни билди, шекилли, — дедим қўлқопларимни еча туриб.

— Ҳавотир олманг, опа, Усмонов сезмади, — бидирлади талабаларимдан бири.

— Нима? Ҳали бу ерга Усмонов кирдим?

— Ҳа. Биз сизни кафедрага чақириб қолишди, дедик.

— Қаранг-а!

“Вой бижилдоққинам! Қош қўяман деб кўз чиқарган қақажонгинам! Кафедрага чақирибганмиш”.

Кафтим билан оғзимни ёпиб ортимга ўгирлдим. Энди менинг ростмана кулгим келарди. Доскага мавзуну ёздим. Лекин дарсни қандай ўтдим, эслолмайман. Хуршид аканинг эгилиб сумкамни олгани, менинг тентакнамо қотиб турганим, мана бу ландавур тилимнинг ҳатто саломга ҳам айланмагани — бари бирам кулгили туюлардики...

Ниҳоят, кўнғироқ чалинди.

— Яна кечикибсиз-да?

Садриддин мени йўлақда шу сўзлар билан қарши олди.

— Шунақа бўлиб қолди.

— Ухлаб қоласизми дейман?

— Нимайди?

Садриддин бирдан аллақандай чўкиб, мунғайиб қолди. Оҳ, тилим-а! Мунча заҳар бўлмасам? Садриддин мени одам деб гапирди, ҳазил қилмоқчи бўлди. Нега силталадим?

Узр сўрасам бўларди... Лекин энди кеч, Садриддин кетиб қолган эди. Кўнглим хира тортиб кафедра хонасига йўналдим.

Кейинги соатим бўш эди. Истаганча севган машғулоти билан банд бўлишим, кўнғилхираликни бироз ёзишим мумкин.

Менинг иккита севимли машғулоти бор эди. Бири — уйда, тунда, бирон ёқимли куйни тинглаганча қўлимда китоб билан диваннинг бурчагига жойлашиб

Рисолат ўз тенгдошлари ва замондошлари ҳақида қалам тебратилиши яхши кўради. Бу мавзулар унга яқин, уни юракдан ҳис қилади. Рисолатнинг шеърларида ва матбуотда эълон қилинган «Ёнаётган одам», «Бир оқшом воқеаси» каби ҳикояларида ана шу мавзу қирраларини очишга ҳаракат қилинган.

«Мағрура» — адибанинг биринчи йипик асари. Асарни қўлёзма ҳолида ўқиганимда унга анча адабий маслаҳатлар берган эдим. Рисолат уларга амал қилиб, асарни қайта ишлади.

Шуни айтиш керакки, Рисолат жуда мураккаб ҳолатларда ҳаракат қилаётган қаҳрамонларни ягона адабий майдонга жамлай олган. Турмушнинг ҳар хил шароитларида яшаган, «ўқийман», деб илм кетидан қувган қизлар, аёллар ҳаёти инсон учун зарур бўлган изларга тушмай қолади. Инсон эса буни сезмайди, вақт эса қараб турмайди. Мағрура ана шундай оқила, ҳақиқатпарвар, ўзига ҳам, ўзига ҳам талабчан бир қиз. Рисолатнинг қиссасида Мағрура ана шундай қизларимиз, аёлларимизнинг типик вакили сифатида намоён бўлади. Чиндан ҳам шундай қизлар, аёллар ҳаётимизда кўп-кўп учрайди. Бу ўринда «мағрура»ларнинг ҳам, турмуш ва ҳаётнинг ҳам «айби» бор. Адиба мана шундай катта инсоний мавзуга айланган муаммони кўрқмасдан, бадийят йўли билан ҳал қилишга киришгани қувонарлидир.

Рисолатнинг ижодий ишларига омад тилайман.

Муҳаммад Али,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

олиш, иккинчиси — кафедра хонасида, дераза тоқчасига ўтириб олганча ҳовлига тикилиб хаёл суриш эди.

Мана, ҳозир ҳам шарфимга ўралдим тоқчага чиқиб, дераза пардасининг панасига ўтирдим.

Бугун душанба. Соат ўн иккигача кафедрада ҳеч ким бўлмайди. Демак, менга ҳеч ким халал беролмайди.

Ойнани кафтим билан артиб, буғдан тозалалаган бўлдим. Ҳосил бўлган «дарча»-дан ҳовлига мўраладим.

Ҳовли анча чуқур эди. Ўртадан ўтган йўлка ёмғирга бўккан, чеккадаги кекса акацияларнинг бужур таналари кўкнинг кўз ёшларини жимгина ютар, бағрига сигдиролмагани ёриқларидан тошиб ерга оқар эди. Ғалати қиш! Чўзилиб кетган куз мисол на қори, на қора совуғи бор. Яккаш ожиз изғирину, шивалаган ёмғир. Ҳовли ўртаси кўлмак, чеккадаги йўлкада лойқа аралаш япроқлар кўзга ташланади, атрофи учбурчак гишт парчалари билан ўралган майдончада пастак қирқилган атиргул поялари чирик хазонлар орасидан бўртиб чиқиб ётади. Мунча ҳазин, куз мисол қиш!

Шарфимга маҳкамроқ ўрандим. Ҳовли кимсасиз, ёқимсиз ёмғир ҳаммани панага қувиб, энди истаганча борлиқни лойга қорар эди.

Бир вақт бино ёнбошидаги эшик очилиб, кимнингдир қораси кўринди. Йўқ, бу ёмғир ҳаммани ҳам қуволмаган, шекилли. Чиққан одам эшик панасига ўтиб, сигарет тутатди. У — Хуршид ака эди.

Хуршид ака бошяланг, оқ оралаган қуюқ тўлқинсимон сочларига қўнаётган ёмғир томчилари билан иши йўқ, аччиқ тутунни ичига тортар эди. Юзлари тўлиша бошлаган гавдасига мос буғдойранг тўгарак, ўртача қалинликдаги қошлари қовоқлари устидан кескин пастга қайрилган, лаблари худди ичидаги сўзини беҳос айтиб юборишни истамагандек бир-бирига жипс ёпишган, қораю қумуш аралаш сочлари пешонаси устидан чапдан ўнгга томон қуюқ тўлқин бўлиб оқиб ўтган, кишига очиқ боқадиган кўзларида ҳорғин ўткирлик сезиларди. Ўртача бўйбаста бир қарашда кўримли эмасди, лекин вужудидан шу қадар шуур ва иқтидор ёғилардики, йўлакдан ўтиб қолганда ёшлар беихтиёр икки ёнга чекинишар, Хуршид ака ўртада пайдо бўлган «йўлка»дан саломларга алик олиб ўтар эди.

Хуршид аканинг ҳозирги туриши менга ғалати кўринди. Илгари уни ҳовлида, ёмғирдан яшириниб чекканини кўрмаганман. Назаримда кўзларидаги ҳорғинлик ортгандай эди, лабларининг четида кескин икки чизиқ пайдо бўлибди. Хуршид ака сигаретини ташлади-ю, қўлларини шими чўнтақларига гиқиб, осмонга, кейин акация дарахтларига ўйчан тикилди. Унинг нимадандир юраги сиқилаётгани аён эди. Шу пайт ўнг томонидаги деразаларга қараб қолмасинми... Ҳайратдан кўзлари катта очилиб кетди. У... мени кўриб қолган эди!

Ўзимни шоша-пиша пастга отдим. Стол қиррасига биқиним билан урилдим, кўзимдан олов чиқиб кетди. Гурсиллаб йиқилдим. Кимдир хонага югуриб кирди. Жонкуяр қўллар мени ердан кўтариб, меҳрибонлик билан девор четидаги эски диванга ётқизди.

Инқиллаб кўзларимни очдим. Тепамда Назира опа турарди.

— Хайрият-эй, ўзингга келдингми? Нима гурсиллади дедим-а!

Томоғимга алам тикилиб, овозимни бўғдию, кўзларимдан ёш бўлиб тирқираб оқиб тушди. Биқиним чидаб бўлмас даражада оғри, юзим уятдан ёнар эди. Тен-так! Дераза тоқчасига чиқишни ким қўловди? Ҳовлини томоша қилишга бало борми? Хуршид ака нима деб ўйладийкин? Уни кузатиб турганимни сезиб қолди...

— Йиғлама... Каттиқ оғрияптими?

Назира опа елкаларимни силай бошлади. Бу эркакча шахт аёлнинг меҳрибонлиги бирам кўнгилни сув қилардики... Қўлларини юзимга босиб, беихтиёр хикилладим.

— Бўлди, бўлди... Ҳа, кўзингга қарасанг бўлмайдими? Қани, кўрай-чи?

Назира опа жун кофтамни кўтариб, биқинимни, белимни ушлаб кўрди.

— Яхши ҳам кийиминг қалин экан, бўлмаса...

Елкасидан жун рўмолини олиб тўрт буклади-да, бошимнинг тагига қўйди. Кейин ўзининг хонасидан қулоқли пиёлада қанд солинган иссиқ чой олиб келиб, кўярда-қўймай ичирди. Оғриқ сусайиб, анча енгиллашдим. Гавдамни кўтариб, ўтирдим. Назира опа ёнимга чўкди.

Ун иккилар атрофида эшигимиз яқинида қадам товушлари эшитилди. Хонага одам тўла бошлади. Аввало қип-қизил букри бурунли (айтишича, Қозоғистон қишида бурнини совуққа олдирган экан) Бердикул Муродович кириб келди. Кейин Садриддин кирди-да, менга қарамасликка тиришиб дераза ёнига ўтди.

Ҳаммадан кейин эшикда Бахтиёр Назировнинг баҳайбат гавдасию шу гавдага умуман ярашмаган боласифат юзи кўринди.

— Ассалому алайкум, Назира опа, — Бахтиёрнинг баҳайбат гавдаси диван ёнида бесўнақайларча эгилди. Юзларида табассум пайдо бўлиб, кичкина думалоқ кўзлари пориллаб кетди.

— Қандайсиз, Мағрура?

У Бердиқул Муродовичга каттакон қоп-қора қўлини узатар экан, яна ҳам кенгроқ жилмайди. Бердиқул Муродович бошини орқага ташлаб Бахтиёрга қаради:

— Ҳа, иним, жўжалар омонми?

— Юришибди чуғурлашиб!

— Ҳа, омон бўлишсин, омон бўлишсин! Жўжаларни деб юрибмиз-да!

Очиқ қолган эшикдан йўлакнинг бир қисми кўриниб турар, талабаларнинг говури, қадам товушлари ичкарига баралла эшитилар эди. Эшикда Хуршид аканинг қораси кўринди. Мен беихтиёр диваннинг бурчагига тикилдим.

— Яхшимисизлар?

Ҳамма оёққа қалқди.

— Ассалому алайкум, Хуршид ака!

— Ассалом, Хуршид, яхшимисиз?

— Ассалому алайкум, домла!

Хуршид ака бир-бир кўриша бошлади.

— Ассалому алайкум... — дедим мен овозим чиқар-чиқмас.

— Ваалайкум ассалом.

Хуршид ака мен томонга ўтирилди. Кўзларида кулимсираш бор эди.

— Мағрурахон, ишларингиз яхшими?

— Раҳмат... — дедим эшитилар-эшитилмас.

Назаримда Хуршид ака боя токчада ўтирганимни эслаган эди. Бошимдан совуқ сув тўкилгандек бўлди. Бир зум кўзларимни юмиб-очдим. Хуршид ака йўқ, у билан изма-из Садриддин ҳам чиқиб кетган эди.

— Хуршид ака букилиб қолибди, бечора... Ғам эгиб қўяди-да одамни!

— Бир нима бўлдими? — Бахтиёрнинг думалоқ кўзлари каттайди. — Тинчликми?

Бердиқул Муродович катта янгиликни бир ўзи билганидан фахрланган мисол, ўзига ярашмаган кулгили бир виқор билан бориб эшикни ёпиб келди.

— Хуршид аканинг қизи қайтиб келибди-ку!

— Бунақа гапларни қаердан топиб юрасиз?

Бердиқул Муродович чўчиб Назира опага қаради. Опанинг катта, қоп-қора кўзлари ўйиб юборгудек қадалиб турарди.

Бердиқул Муродович шошиб қолди:

— Мен... мен ўша маҳаллада тураман-ку!

— Хуршиднинг маҳалласидами?

— Йўғ-э, қуда тарафда... Тўрт ҳовли нарида... Кеннойингиз келин кетиб қолибди, деб айтди-да. Йиғлаб чиқиб кетганмиш!

— Энди кеннойимизнинг гапларини сиз кўтариб келдингизми?

Бердиқул Муродович ўнғайсизланиб илжайди. Икки бетидаги буришлари дўмпайиб, пешонасидаги ажинлари тепакали томон силжиди. Назира опанинг истеҳзосидан фақатгина қочиб қутулиш мумкин эди, холос. Бердиқул Муродович ҳам шундай қилди. Чекишни баҳона қилиб, Бахтиёрни эргаштириб чиқди.

Опа куйиниб уф тортди. Унинг силлиқ кенг пешонаси остидаги текис терилган қошлари бироз кўтарилиб, кўзларига ўйчанлик чўкди. Бу аёл шу туришда ҳайкалтарош кунт билан ўйган мармар қиёфага ўхшарди. Офтобда текис куйгандек қорамғиз юз, қирра бурун, ингичка лаб, унинг остида эҳтиётлик билан ўйиб олингандек ияк ва салгина осилган бағбақа. Силлиқ таралиб, энсага турмак-ланган қоп-қора соч. Кичкина кулоқлардаги кўз илғар-илғамас тилла ҳалқа.

«Мармар қиёфа»нинг лаблари ҳаракатга келди:

— Хуршид куйибди-да... Тавба, куёви ақли йигит эди-ку! Нима жин урди?

Бирдан менинг борлигим эсига тушдию, ўзини қўлга олди:

— Энди тузукмисан?

Индамай бош силкидим.

— Эҳтиёт бўл, қизгина. Сен ҳам ўт-оловсан.

Пешонамга сочилган калта сочларимни астагина ёнга қайирди.

— Асли ўғил бола бўлиб туғилишинг керак экан-да! Нега сочингни кесдинг?

Қара, бўй бермайди-я... Исмингдек мағрур...

Назира опа қўлларини диван четларига тираб ўрнидан турди.

— Сен ўтиратур. Дарсингга ҳали эрта шекилли. Мен борай...
 Сал ўтмай, Бахтиёрни эргаштириб Бердиқул Муродович кирди.
 — Назирахон кетдими? Хайрият... Шу хотиннинг олдида нафас олишга ҳам кўрқаман-да! Кўзлари ўйиб оламан дейди. Эрига қийин... Хуршид аканинг курсдоши-да, а?
 — Ҳа, эри ҳам курсдоши. Соҳибжон Пўлатовнинг хотини-да.
 — Йўғ-э, Назирахон-а? Пўлатов шунга уйланганми?
 Бахтиёр кулиб юборди.
 — Қаёқдаги икир-чикирларни искаб юрадиган одам шуни билмасмидингиз? Пўлатова эканидан ҳам сезмаганмисиз?
 Бердиқул Муродович Бахтиёрнинг киноясини илғамади:
 — Э, ким кимга уйланади, менга нима? Эсиз Пўлатов... Кўзи қаёқда экан?
 Йўқ, мен бунақа хотинни олмасдим.
 — Назира опадек аёл ҳам сизга тегмасди-да!
 Бахтиёр «бопладим», — дегандек менга қараб кўзини қисди.
 Эшикдан Гулмира мўралаб, сўз кесилди.
 — Мағрура, салом!
 У тез юриб келганидан ҳарсиллаб қолган, қўлидаги соябонидан сув томар, узун пальтосининг этаклари ҳўл, қўллари совуқдан қизариб кетган эди.
 — Кеч қолдим-а... Пальтомни шу ерга ечиб кетай, сезмай қўя қолишсин... — пальтосини ечаркан, оғзи тинмас эди. — Ёмғир бирам эздики... Одамнинг кўчага чиққиси келмайди... Уйдаги иш ҳам тугамайди, ғивир-ғивир... Бир пайт қарасам, ўн бўлай деб қолибди... Югурдим... Аксига олиб...
 Пальтосини илди-да, соябонини бурчакка очиб қўйиб, шошилиб чиқиб кетди. Мен ҳам кўзғалдим. Яна икки соат дарсим бор эди. Кейин кутубхонага китобларни элтиб беришим керак...

* * *

*Севги дилга бермас кафолат,
 Севги бахтга, ё дардга йўллар.*
Сергей Есенин

Кутубхонадан чиққанимда кун пешиндан оққан эди. Эзилиб ёғаётган ёмғир ниҳоят, қорга айланибди. Ҳўл қор соябонни ёмғир мисол тиқирлатар, оёқ остига тушгач, лойга қоришиб кетар эди. Қўлларим жазиллаб ачишди. Изғирин қўлқопларимдан ҳам ўта бошлади. Айниқса, кафтларимдаги чандиқларим кўпроқ зирқиллар эди. Осмон дарахт учларига қадар пасайган, автолар зичлаб ёғаётган қор пардаси ортида чироқларини ёқиб, тусмоллаб сирғалар эди.

Метро бекатига қадар чўзилган йўлка деярли бўш, акациялар қорнинг шитирлаши остида сокин турар, баргларини қиш бўйи тўкиб улгурмаган каштан дарахтлари ўзининг яккам-дуккам япроқларини қор заррачалари ортидан ерга, оёқ остига ташлар эди.

— Мунча тез юрмасангиз, Мағрура?

Оббо, Садриддин-ку! Теллагини бостириб, бўйинини қип-қизил шарф билан ўраб олган озгин, новча Садриддин қиз боланикидек нозик, узун-узун бармоқларини совуқда қизартириб, дийдираб турарди.

— Шошиляпман!

— Қаерга?

— Уйга.

— Нега энди? Қаранг қорнинг ёғишини! Чиройли-ку!

— Совуқ...

— Ахир қиш...

— Ёмон кўраман қишни. Ҳусни совуқ.

— Сизга ўхшаб.

— Нима?

— Қишга ўхшайсиз деяпман.

— Раҳмат!

— Рост. Мағурсиз ўта. Исмингиз жисмингизга мос... Наҳот ҳеч нимани сезмай-сиз?

— Истамайман сезишни.

— Сизни ким хафа қилган ўзи? Ҳали ҳам аламдамисиз? Ҳатто сўзларимни эшитгингиз келмайди.

— Садриддин, мен совқотдим. Йўлимдан қолдирманг.

Ҳақиқатан ҳам кафтларимдаги чандиқларим зирқиллай бошлаган эди.

— Мағрура, сизни яхши кўраман...

— Кўйсангиз-чи...

— Нега йиғлаяпсиз? Хафа қилдимми сизни?

— Йўқ... Бу шунчаки, юзимда эриган қор!

Югуриб кетдим. Шу топда ҳеч кимни кўришни истамасдим, бирон киши билан бир оғиз сўзлашишни хоҳламасдим. Кўнглим оғир, уни нимадир тош мисол босиб ётарди.

Тавба, Садриддин қаердан бунчалик сўзамол бўлиб қолди? Индамас, қиз болалардек уятчан Садриддин шуми? Мени қишга ўхшатдимми? Ярамас! Одамнинг кўнглига нима оғир ботишини билади бу ҳам! Худди анави... шоир Музаффар... Музаффар Илҳомдек! У ҳам кўнглига нима оғир ботишини яхши биларди. Кўнглимни оғритаверарди. Музаффар Илҳом! Бирам ёмон кўраман бу исмни!

Кўлларим совқотган сари кафтларимдаги чандиқлар кучлироқ зирқилларди. Бу чандиқлар... Музаффар Илҳомдан ёдгор эди.

* * *

*«Ҳей, мени тунлари ўлдириб,
Минг ўлдириб, бир тирилтириб
Кулган Нилуффар, гули нодир,
Нозик гулим, айтинг, ишқ надир?»*

Бу ўша, мен ёмон кўрган Музаффар Илҳомнинг шеъри. Кафтларимга чандиқ солган шеър. Йўқ, чандиқни мен ўзим солдим. Шеърда нима гуноҳ?

Нилуффар ҳақиқатан нозик гул эди. Кичкинагина, хипчагина, юзлари оппоққина, қилиқлари ширингина... У ҳаммага ёқарди. У ҳеч кимнинг кўнглини оғритмаган, ҳеч кимнинг гапини ерда қолдирмаган, кулибгина гапирувчи, ўйлабгина иш қилувчи қиз эди. Аёллар Нилуффар ҳақида «Тушган жойини тиндиради», — дейишарди. Йигитлар эса Нилуффар ҳақида... Ким билади нима дейишарди? Қизиққан эмасман. Лекин унга кўплар совчи бўлмоқчи экани рост. Кимдир ўғлига, кимдир жиянига... Унинг унаштирилганини эшитиб. «Аттанг, кечиккан эканмизда», деб афсусланиб қўйишарди.

Нилуффар йигирма ёшда эди. Мен йигирма иккида. Иккимиз олдинма-кейин ишга келгандик. Музаффар Илҳом эндигина шоир бўлиб танила бошлаган йигирма олти ёшли йигит.

Мен университетни эндигина битирганман. Музаффар Илҳомни биринчи бор пиллапояда учратдим.

* * *

Биринчи кун ишга келишим эди. Кенг пиллапоялардан шошилиб учинчи қаватга кўтарилдим. Зинапоя майдончасида қандайдир бир йигит чекиб турарди. Мени кўриб, шошиб сигаретини бурчақдаги саватга ташлади. Кейин:

— Яхшимисиз? Мунча шошяпсиз? — деди.

Бошқа пайт бўлганда бунақанги гап отган йигитни қандай боплашни ўзим билардим. Аммо ишхонада, эҳтимол, ҳамкасбимга бундай қилолмасдим.

— Ишга шошиляпман, — дедим ҳазил-ҳузулга ўрин қолдирмайдиган жиддий оҳангда.

— Э, Мағрура сизмисиз?

— Исминни дарров қаердан била қолдингиз?

— Бу ерда хабар тез тарқалади. Мен Музаффар Илҳомман.

— Исм-шарифингиз бошқачароқ эканми?

— Бу тахаллус. Шоирлар тахаллус танлашади-ку.

— Э... Эшитмаган эканман, — дедим.

Атайлаб ёлгон гапирдим. Чунки Музаффар Илҳом деган номни эшитмаган қиз деярли йўқ деса бўларди. Шеърини ўқимаганда ҳам ўша машҳур қўшиқни билишарди.

*«Севар ёрим, алвидолар айтгани келдим,
Пешонага ёзилгани ҳижрон бўлибди...»*

Ҳа, атайлаб ёлгонладим. Аслида эса рўпарамдаги йигитга қизиқсиниб қарардим. Назаримда, Музаффар Илҳом ўттизлардан ошган, ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиган, басавлат одам бўлиши керак эди. Олдимда эса ўрта бўй, кенг елкали, қора қуюқ сочлари жингалак, тўгарак буғдой ранг юзларидаги одамга тик боқув-

чи кўзларида кулимсираш зоҳир, ўртача қалинликдаги лаблари ҳатто кўзлари кулганда ҳам табассумга очилмайдиган йигит турарди.

Бу — менинг умримдаги биринчи азобим эканлигини билармидим? Йўқ...

* * *

*Энди борар йўлим қорли, қировли,
Дарахтлар туради мрамор куйлакда.
Тўхтар манзилимда жимжит бир ҳовли,
Обтовалар мени кутар йўлакда.*

Равшан Файз

Ҳовлимизга дилдираб кириб келдим. У бўм-бўш эди. Тўрт томонга тортилган ишқомлар намдан бўккан, ўртадаги шудгор тилим-тилим бағрини қорларга очиб ётарди. Фишт терилган йўлкадан ёнга бурилдим. Айвонда кеннойим шифт бўйи голланд печига оёқларини қўйиб ўтирар, тиззаларидаги қандайдир камзулга тугма қадар эди. Дераза ойналари бугдан хиралашган, бурчакдаги бўй баравар, қадимий соат тинмай чиқиллар, полдаги палослар топ-тоза, диванга ташланган духоба теп-текис, унинг устидаги ёстиқчалар батартиб терилган, ойим айтмоқчи «Ҳаммаёқ чинни-чироқ» эди.

Кеннойигинам ўз хаёллари билан банд, менинг кирганимни сезмади ҳам. Бахтли аёл! Атрофида чуғурлаган учта болага маҳдиё, эрининг топганига кўниб, йўғини яшириб яшашга одатланган, сандиқдаги дипломини ҳам унутиб юборган. Ҳар оқшом қозон қайнатиб, иссиқ чойга меҳрини қўшиб йўлдошига тутадиган аёл эди у! Унинг учун бу табиий, шундоқ бўлиши керак эди!

Кеннойигинам! Ҳавасим келарди унга. Шу билан бирга унга ўхшай олмаслигимни сезардим. Ахир унга ўзини иккиланмай кимгадир бағишлаб юбориш насиб этган эди. Ва у бундан бахтиёр эди!

Ичкаридан ўн яшар жияним Лола «амма»лаб югуриб чиқди. Келасолиб соябонимни тортқилай бошлади. Унинг кетидан иккинчиси — етти яшарли Лайло чиқди. Униси сумкамга ёпишди. Шовқин, ниҳоят, кеннойимнинг хаёлларини тўзитиб юборди. У бизларга бироз вақт кулимсираб қараб турди. Кейин қизчаларини койий-койий қувиб юборди.

Кўлларим совуқ қотганидан ўзимга бўйсунмас, бармоқларим қовушмас эди. Кеннойимнинг ўзи ичи мўйнали иссиқ курткамни ечиб олди. Оёқларимни силталаб этикчаларимни туширдим. Кўлларимни печга тутдим. Иссиқ кафтларимдан ўтиб, кўлларимни жазиллатиб, бармоқларим игна санчилгандек симиллай бошлади. Айниқса, чандиқларим қаттиқ оғрирди.

— Изғирин бирам ачитяпти-ки... — дедим пешонамни печга тираб.

— Бечора... Совуқ уринтириб қўйибди сизни. Йиғлабсиз ҳатто.

— Йўғ-э?

— Кўз ёшларингиз қотиб қолибди юзларингизда.

— Бу қор, кенной...

Кеннойим бир зум юзларимга тикилиб турди. Кейин уф тортди.

...Ярим тунга яқин, болалар ухлагандан кейин айвонда кеннойимнинг акамга секингина бир нималар деётганини сездим. Мен айвонга ёндош хонадаги бувимнинг эски диванида шарфимга ўраниб, оёқларимни узун этакларим тагига яшириб олганча дадам четларига қаламда белгилар чизиш ташлаган «Кант фалсафаси асослари»ни титқилаб ўтирардим. Бош томонимда бир вақтлар дадам Бухородан келтирган кўлбола мис чироқ ёниб турарди. Шундоқ диваннинг ёнида, мен одатда овозини пастлатиб эшитадиганим магнитофон турар, Ванесса Мэйнинг мусиқаси авж пардаларга кўтарила бошлаган эди. Кеннойим исмимни тилга олгандек бўлди. Куйни яна ҳам пастлатдим.

— Қизиқмисан, йиғлайман деса истаганча баҳона топиш мумкин, — бу акам, э, бир йиғлагим келди. Кўз олдимга Музаффар Илҳом, Нилуфар келди. Кейин негадир Садриддиннинг қиз боланикидек узун-узун нозик бармоқларини, қорачиғи катта кўзларинию озгин юзларига ярашмаган нозиккина қирра бурнини, шалпанг қулоқларини эсладим. Хўрлигим келди. Шу онда қораю кумуш аралаш қуюқ тўлқинсимон сочларига кўнаётган ёмғир зарраларига бепарво ҳолда аччиқ тутунни ичига тортаётган Хуршид ака хотирамда жонланди. Мана, у сигаретини ташлади. Кўлларини шими чўнтакларига тиқиб осмонга, акация дарахтларига ўйчан тикилди... Мана, менинг тоқчада ўтириб уни кузатаётганимни сезиб қолди... Мана, у хонадагилар билан кўришяпти... Навбат менга келди. Қизариб-бўзариб ўрнимдан турдим. У кўзлари кулимсираб сўрашди...

Мана, мен зинапоя майдончасида қотиб турибман. Хуршид ака эгилиб сумкамни кўтарди... Димоғимга аччиқ тамаки ҳиди урилди. Юзларимга иссиқ нафас тегди... Китобни шартга ёпдим. Кўзларимдан ёш қайнаб чиқа бошлади.

Менга нима бўляпти ўзи? Нега ўз-ўзидан шашқатор ёшларим оқяпти? Кошки билолсам... Охири, ёшларим, ўйларим — бари тушларимга қоришиб кетди...

* * *

Кўзимни очсам, устимда кеннойимнинг тахмонидаги гулдор кўрпа, бошим тепасидаги чироқ, гилам устидаги магнитофон ўчиқ, дераза токчасида «Кант фалсафаси асослари», унинг устида Ванесса Мэйнинг аудиоальбоми ётар, ёнида эса шарфим тахлоғлиқ эди.

Ўвлида ғира-шира тонг ёриша бошлаган, қорайган ишқомлар ортидан кўкнинг бир чети оқариб келарди.

Айвондаги соат олти марта бўғилиб занг урди. Енгил қадам товушлари эшитилди. Эшик ёнида пол ингрангандай гичирладию, ўз овозидан хижолат бўлган каби тезда жимиди.

Бу — кеннойим экани аниқ эди. Сал туриб, ошхонанинг чироғи ёнди.

Кўрпани йиғиб, ювиниб-тараниб ошхонага кирганимда чойгум жиғиллай бошлаган, кеннойим узунчоқ патнисга нон, пиёлалар, қошиқчаларни терар эди.

— Бошингизни китобга қўйиб ухлаб қолибсиз. Чарчабсиз-а?

— Жуда оғир кун бўлди кеча...

— Ҳа... Ўзимам ўйловдим... Нимадандир сиқилиб турувдингиз. Кимдир хафа қилдими?

— Ҳа.

— Уйламай гапирадиганлар доим топилади. Эътибор қилманг.

Кеннойим билиб гапиряптими ё тусмоллабми, ҳар ҳолда, нишонга урган эди.

Жимгина патнисни олиб айвонга чиқдим. Кеннойим ортимдан катта коса тўла иссиқ сут, яна бир нималарни кўтариб келди. Аввал акам дастурхонга ўтирди. Кеннойим ичкарида қизчаларини эркалаб, алдаб уйғота бошлади.

Соатимиз етти марта бўғилиб занг урди. Акам занг товушининг тинишига кулоқ солиб туриб секингина деди:

— Филологлар файласуф бўлмоқчимиз?

— Нима қипти? — дедим мен пиёладан бош кўтармай. — Дадам ҳам фалсафани кўп ўқирдилар.

— Ундан кўра мақолани тугатсанг бўларди. Ё бир умр номзодликда қолиб кетмоқчимисан?

— Докторликка эрта эмасми ҳали?

— Менимча, айна вақти. Дадам ўттиз икки ёшларида профессор Шавкат Мавлонов эдилар.

— Менимча, сиз ўттиз уч ёшдасиз.

— Ҳўш?

— Лекин ҳали ҳам номзодсиз. Ўзингиз қачон ёқлайсиз, Даврон ака?

— Тиббиётнинг йўриғи бошқа. Айниқса, синган-чиққаннинг. Энди доктор бўлман деб синган-чиққанни кўпайтираманми? Сен — бошқа гап. Оиламизда дадамнинг йўлидан кетган сенсан. Биз энди бобомизга тортганмиз.

— Бўлди қилинлар энди, — кеннойим қизчаларини уйғотиб чиқаркан, йўл-йўлакай гапириб келарди. — Мағрурахон, шу мақолани тугатиб қўя қолинг, худо хайрингизни берсин.

— Шундай қил, — хурсанд бўлиб кетди акам. — Кант фалсафасини тинч қўй. Уни ўқиш эркаларга ярашади.

Кулиб юбордим.

— Мана, гап қаерда экан! Ундан кўра китобни бер, десангиз бўлмайдами? Вой ака-ей... Нима қиласиз уни?

— Бошимга қўйиб ухлайман!

Шу вақт ичкаридан олдинма-кейин қизчалар чиқиб келишдию, акам тилини тишлади.

Индамай чойига ташлаган оққанд бўлагининг эришини кутиб турди. Кейин секин-секин ҳўплаб битирди.

Фақат шундан сўнггина менга деди:

— Индинга мақолангни Академияга олиб борасан. Соҳибжон Пўлатов деган одамга. Иккинчи қават, йигирма саккизинчи хона, соат ўн тўрту нол-нолга. Тушунарлими?

— Вой, сиз Пўлатовни қаердан...

— Аканг кўпларни танийди. Қандай одамнинг синглиси эканингни билмайсан-да!

Фотиҳа ўқиб ўрнидан турар экан:

— Хайрон бўлиб ўтираверсанг, ишингга кеч қоласан, — деди. Кейин қизчаларининг бурунларидан чимдиб эркалаган бўлди-да, кийингани кириб кетди.

* * *

Акам ва мен... Бизни баъзан Ҳасан-Зухра деб аташарди. Ваҳоланки, акам мендан уч ёш катта эди. Мен доимо акамнинг ортидан эргашиб юрардим.

Болалигимнинг ёдда қолган илк таассуроти акамнинг мактабга чиқиши эди. Тўрт яшар чоғим.

Акамнинг уч-тўрт соатлаб мактабда бўлиши ундан бир қадам айрилмаган мен учун катта зарба эди. Акам мактабга йўл олса, эргашиб дод солар, акам бечора орқа-олдига қарамасдан қочар, мен ноилож ортда қолардим, дарвоза тагига йиғлаб ўтириб олар, мени овутолмай ойимнинг эси кетарди.

Бир кун, айниқса, чидолмадим. Овунган бўлиб ҳовлига кирдим, ойимнинг кўзини шамғалат қилиб кўчага чиқдим. Аниқ эсимда: мен акамни топмоқчи эдим. Мактаб қаердалигини эса, табиийки, билмасдим. Шунинг учун тусмоллаб акам кетадиган тўғри кўчадан кетавердим. Кўча жуда узун эди. У тугагач, чорраҳа бошланди. Ундан нарида яна кўча бор эди. У ҳам жуда узун, охири кўринмасди. Табиийки, на мактаб, на акам бор эди. Ниҳоят, чарчаб, очиқиб, йўл четида аравачада сомса сотаётган одамнинг ёнига келиб сомсаларга қўл узатдим. Ҳалиги одам битта сомса тутқизди. Кейин атрофга аланглади. Ота-онамни излади, шекилли. Ниҳоят, менинг адашиб қолганимни тушунди. Мен эса, феълим айниб, исимни айтмай туравердим. Кейин чақириб келишганми, ялтироқ тугмали бир киши мени машинага ўтқазиб олиб кетди. Қандайдир катта хонага олиб кириб, қаерларгадир кўнғироқ қилди. Беш-олтита одамга кўрсатди. Ҳаммаси бошини чайқаб чиқиб кетаверди. Хонада етти ё саккизга одам ўтирарди. Улардан бири митти тешиккулча тутқизди. Ора-сира телефон жириглар, одамлар кириб-чиқар эди.

Бир вақт дадам югуриб кирди. Мен хотиржам тешиккулча мужиб ўтирардим. У мени кўрдию, оёқларидан мадор кетиб, ўтириб қолди. Хонадагилар дадамга бир нималарни гапира бошлашди, дадам ҳам уларга нималардир деди. Кейин олдига оқ қоғоз қўйиб, бир нарсаларни ёздиришди. Узлари ҳам ёзишди. Кейин дадам мени кўтариб уйга олиб кетди.

Ҳа, мен жуда эрка, айтганини қилдирмай қўймайдиганлар тоифасидан эдим. Фақат акам ҳамроҳлигида, ўғил болалар билан ўйнар, мабодо қиз болалар даврасига тушиб қолсам, ҳаммани ўғил болаларнинг ўйинларини ўйнашга мажбур қилар, кўнмаганни аямай урардим. Кўлларим қаттиқ, акамнинг ўртоқларидан ёқалашиш «сирлари»ни мукамал ўрганган эдим. Менга ҳеч кийим чидамас, доим кўл-оёқларим ё юзим тирналиб, шилиниб юрардим. Сочларим қалта, ойимнинг ҳавасга тиктирган кўйлакчалари қолиб, акамнинг эскисини эгнимга илиб қочардим. Кеч-курун, мени чанг-чунглардан тозалаб, тирналган-шилиниган жойларимга ачиштириб йод суркар экан, ойим оҳ тортар, мен эса оғриганини билдирмаслик учун акамга тилимни кўрсатиб қилиқ қилардим. Бувим ўзининг эски диванига ўтириб олиб:

— Худойимдан ўргилай... Зориқтириб-ёлвортириб нақ оловидан берди-я, — деди.

Мен бу сўзларнинг маъносини тушунмасдим, албатта. Фақат, эсимни таниганда билдимки, биз ака-сингил ота-онамизнинг минг тавалло билан тилаб олган болалари эканмиз.

Дадам эрта — эллик икки ёшида вафот этди. Мен шунда ўн етти ёшда эдим.

У эрталаб уйдан кулиб чиқиб кетганди. Кечкурун ойим телефон гўшагини кўтардию, ҳушидан айрилди. Акам қаёққадир югуриб кетди...

Уч кундан сўнг уйимизга тумонат одам йиғилди. Уч кундан бери кўз юлмаган ойим хуш-беҳуш турар, на тили айланар, на қатра ёш тўқарди. Уч кунда қадди букилган акам тўнининг енгларини тишлаб ўтирар эди.

Мен катта уйимизда, дадамнинг бош томонида ўтирар, кўзимда ёшларим тўхтамас, лекин овозим чиқмас эди. Ёнимда айтиб-айтиб йиғлаётган аммаларим юракларимни қон қилиб юборар, дод солиб енгиллашиб олгим келардию, томоғимни нимадир сиқиб олган, қўйиб юбормас эди. Кўз олдимда эса мени — хотиржамгина тешиккулча мужиётган қизчани кўтариб кетаётган дадам.

Мен кўчага чиққанымда ҳаммаёқ намчил, оёқ ости ёпишқоқ, ҳаво рутубатли эди. Кечаги қордан асар ҳам йўқ, фақат изғирин юз-кўзларга игна санчарди.

Университет биносига кираверишда таниш оқ “Нексия”ни кўрдим. Хуршид ака калта қора пальтосида, бошяланг, бир қўлида оғир портфели, иккинчиси билан машинаси эшигини ёпар эди. Мен Хуршид акага кўринишни истамасдим. Шу заҳоти арчанинг панасига ўтдим. Бир пайт:

— Мағрура, нега бу ерда турибсиз? — деган таниш овоз эшитилди.

Бу — Бахтиёр эди.

Оббо, шуниси етмай турувди! Бахтиёри тушмағурнинг меҳрибонлиги тутиб кетиб, қўлларимдан ушлаб йўлгага чиқариб қўйди. Кейин кичкина думалоқ кўзлари пориллаб, бир нималарни гапира кетди. Мен эса бир аччиқланар, бир кулгим қистарди.

Тасаввур қилинг, тўғри йўл қолиб, арчанинг панасида кимдандир яшириниб турибман. Атрофимдан эса ўнлаб одамлар шошиб ўтиб боришяпти. Кулгилими? Ҳа. Тўпигимгача лойга ботиб турганим-чи? Кулгилими? Ҳа. Ойим айтмоқчи “Шу менга зарилмиди?”

Хўп, Хуршид ака кўрса нима бўпти? Салом бериб ўтиб кетавер, сенга нима? Мана энди лойга ботиб, Бахтиёрга кулги бўлиб, ўз-ўзингдан аччиғинг чиқиб туравер!

Ҳа-я, Бахтиёр нима деяпти?

— Анави қайрағочнинг орқасида кран бор. Мағрура, юринг.

— Нима қиламан у ерда?

— Этикчани ювиб оласиз. Лойга ботиб кетибсиз-ку! Сумкангизни беринг, ушлаб тураман.

Жуда ажойиб томоша бўлди-да! Мен кран олдида эгилиб олиб совуқ сувда этикчамни ювяпман. Бахтиёр бир қўлида ранги ўчган портфели, бир қўлида сумкамни ушлаб тепамда қаққайиб турибди. Нарироққа борай ҳам демайди. Лоақал тескари қараса-чи! Йўқ! Албатта, томоша қилиб туриши, яна “ундоқ юв, бундоқ юв” деб маслаҳат бериши керак. Гўё Мағрура этик ювишни билмайди!

Совуқ сувдан қўлларим жазиллаб, чандиқларим оғрий бошлади. Шоша-пиша қўлимни рўмолчамга артиб, қўлқопга суқдим.

Бахтиёр ҳамон қараб турарди.

— Совуққа йўқ экансиз-а?

— Нима?

— Совуққа чидолмас экансиз, деяпман.

— Ҳа... Сумкамни берақолинг.

— Қўяверинг.

“Халқ сўзи”ни ўқиб ўтирган қоровул чол кўзойнаклари тепасидан бизга қараб қўйди-ю, яна индамай, ўқишига машғул бўлди.

Факультетга кириб келдик. Йўлакда ердан чиқдим, тўсатдан рўпарамизда Садриддин пайдо бўлди. У кўзлари ола-кула бўлиб, бир менга, бир Бахтиёрга қаради.

— Ҳа, жўра, қалай ишлар? Кўзларинг пахтаси чиқиб кетибди-ку! Кўзни юм-эй!

Садриддин бирдан қип-қизариб кетди. Шарт бурилиб жўнади. На кулишимни, на аччиқланишимни билолмай қолдим. Ҳа, бугунги кун жуда ажойиб бошланаётган эди. Бугунги ўтган дарсларим ҳам, талабаларимнинг шовқини ҳам, менинг дарс ўртасида, талабаларимнинг жавобларини тинглаган бўлиб хаёлга толиб қолганим ҳам, кейин гап мазмунини англай олмай довдираб қолганим ҳам — бари жуда ажойиб эди. Аммо энг “ажойиби” кейин, дарслар орасидаги бўш соатимда рўй берди.

Кафедра хонасига Назира опа мўралади.

— Шу ерданидинг? Гулмира йўқ экан. Хуршидга чой дамлаб берасанми?

Мен йўлакка чиққанымда Хуршид аканинг эшиги очик, у ердан дам Хуршид аканинг, дам яна бир кишининг овози келарди.

Тезда кўкиштов қора пахта гули чойнакка қуюқ қилиб чой дамлаб, чойнакнинг гулига мос зарҳал пиёлаларни чайқаб кичкина патнисга қўйдим.

Хонада, девор тагидаги креслоларда Хуршид ака ва мен танимайдиган унга тенгдош яна бир киши ўтирар, Назира опа уларнинг қаршисидаги катта стол

ортида жилмайиб ўтирарди. Бояги киши саломимга бепарвогина алиқ олиб, сўзини келган жойидан давом эттириб кетаверди.

— Ҳали плёнкалар чиққани йўқ. Чиқса, биринчи бўлиб ўзинг кўрасан, ёмон-мас.

Назира опа менга қараб кафти билан столга енгилгина шапатилаб қўйди. Патнисни унинг олдига қўйдим.

— Баҳорда яна бир борамиз. Иложини қил, олиб кетай. Таътил бордир? Нега куласан? — у сенсираб гапиришидан Хуршид ака билан анча қалинга ўхшарди. Тезгина чиқиб кета қолдим.

Улар яна чой сўрашлари мумкин эди. Гулмира йўқ бўлса, ўзим чой қайнатиб турганим яхши. Электр чойгумга сув тўлатиб келиб, симини тоққа уламоқчи эдимки, қарасам, розетка деворда илиниб қолибди. Боя шошилганда чиқариб юборган бўлсам керак. Эҳтиётлик билан жойига ўрната бошладим. Тешикдан яна бояги кишининг овози эшитилди.

— Хуршид, қўй, амма-холаси қилиб юрмагин-да, Назирахонни жўната қолайлик. Ўзи тинчитиб келади. Нима дединг?

— Куёвим билан гаплашдим-а...

— Хўш?

— Э, ҳаммаси аёлларнинг майда-чуйда гаплари... У ҳам нима қилсин? Бир ёқда онаси у деса, бу ёқда хотини бу деса...

— Шунинг учун Назирахон борсин деяпман-да! Хоним яхшигина дипломат. Ҳаммасини жой-жойига тахлаб, нуқта-вергулларни қўйиб, яраш-яраш...

Хуршид ака кулиб юборди.

— Хўп-а?

— Хўп, хўп...

— Ҳа, ана! Хоним, чиройли тоғора-поғоралар билан-а? Келиштирасиз! Бугун-ноқ! Хўп... Энди бизни бир холи қўясиз!

Оббо, бу розетка нега жойига тушмайди? Ё чойгумни бошқа ёққа қўйсамми? Розетка осилиб қолаверадими?

Нариги хонадан Назира опа чиқиб кетди шекилли, эшикнинг очилиб-ёпилгани эшитилди. Ҳозир опа бу ёққа киради. Энди нима қилдим?

— Хуршид, уйлансанг бўларди... Бизда бир аёл ишлайди. Шу... 35 ёшларда бор. Таништирайми?

— Қўй, тақсирим, бош оғрийди...

Бирдан чойгум семи қўлимдан тушиб кетди. Яхши ҳам оёқ остига палос тўшалган экан. Овози чиқмади. Амаллаб уладим.

— Чой қўйяпсанми? — сўради Назира опа хонага кириб.

— Яна чой сўраб қолишса...

— Менимча керак бўлмасов... Соҳибжон “тезда кетаман”, деган эди.

— Вой, бу Соҳибжон аками?

Опа кулиб юборди.

— Танимасмидинг ҳали?

— Йўқ. Ҳеч кўрмаганман.

— Ие, мен “мақоламни олиб бораман”, деганингга танийсан деб ўтирибман.

Шу пайт йўлакдан Соҳибжон Пўлатовнинг, кейин Хуршид аканинг овозлари эшитилди. Сал ўтмай, икковлари эшикда кўринишди.

— Соҳибжон, мен сизга қизимизни таништираман-ку! Бу — Мағрура. Шавкат Мавлоновнинг қизи.

— Э, шунақа денг? Ундай бўлса, нега индамай кириб-чиқяпсиз? “Мен — Мағрураман” десангиз бўлмайдими? — Пўлатов кулди. — Қалай, акангиз яхшими? Бу ёқнинг акаси Даврон Мавлонов. Танирсан?

— Йўқ, танимас эканман.

— Қўли енгил жарроҳ. Мен бир қариндошимизни кўрсатган эдим. Аммо ниҳоятда гаплашадиган йигит. Мағрурахон, акангизни сўраб қўйинг, индинга сизни кутаман. Назирахон, ишингиз тугадими? Йўл-йўлақай уйга ташлаб ўтаман. Хуршид, ҳали яна гаплашамиз. Кулма! Бўлдингизми, хоним? Хўп, хайр бўлмаса!

Пўлатов Хуршид аканинг қўлини маҳкам қисди, менга бошини силкиди. Кейин Назира опани ёнига олиб жўнади. Мен йўлакда кетиб бораётган бир-бирига монанд икки инсонга ҳавас билан қарадим. Хуршид ака эса негадир ўйланиб турарди.

— Хуршид ака, чойнак-пиёлаларни йиғиштириб олай.

— Нима? Ҳа, бемалол, бемалол...

Патнисга чойнак-пиёлаларни терар эканман, негадир уф тортгим келди. Назаримда кимдир кўз қири билан мени кузатаётгандай эди. Қарадим. Хуршид ака

йўлакда, эшикка орқа ўгириб турарди. Бошқа ҳеч ким йўқ. Тавба, нима бўляпти ўзи?

* * *

Академияга етиб келганимда билагимдаги соат (кечкикиб юришларим гашига теккани учун акам зўрлаб тақдириб қўйган) ўн учу элликни кўрсатар эди. Бинога элтувчи зинапоя ёнида тўхтаб атрофга разм солдим.

Тошкентнинг мана шу сокин кўчасини азалдан яхши кўрардим. У авваллари — мен болалигимда, дадамнинг олдига келган пайтларимда ҳам тинч бўларди. Бу кўчадан ўтган одамлар ҳам осойишта, босиқ, гўё шаҳарнинг шошилинч ташвишлари бу ер учун бегонадай... Бино олдида машиналар қатори бўларди.

Ҳозир ҳам шу. Уша-ўша сокинлик, ўша-ўша осойишталик. Фақат арчалар анча кексайган, бино кўҳна тортган, машиналар қатори ўша-ўша, лекин улар бошқача кўринишдаги автомобиллар эди.

Ойим баъзан оқшомга яқин акам иккимизни шу ерга етаклаб келар, биз дадамнинг чиқишини кутар эдик. Дадам доимги ўзига ярашувчи ораста кийимларида, шошилмай эшикдан чиқиб келар, ёнимизга етгунча беш-олти киши билан қисқа сўзлашиб олар, етти-саккиз кишининг саломига алик оларди.

Кейин дадам қаддини бироз эгиб акам иккимизни баравар қучоғига оларди. Мен шу пайтларда мактаб остонасига қадам қўйган, акам эса анчагина эсини таниб жиддий тортиб қолган, эркалик қилмас, тезроқ дадамнинг қучоғидан чиқишга ҳаракат қиларди. Буни сезган дадам бизни тезда қўйиб юборарди. Ойим билан бир-икки оғиз сўз қотишгач, мени етаклаб, акамни олдига солиб, шаҳар марказидаги хиёбон томон йўл олар, курант орқасидаги боғда ойим билан ёнма-ён бир нималарни секин-секин сўзлашиб борар, мен уларнинг суҳбатларига туншунмасам ҳам қулоқ тутишни яхши кўрардим.

О, ўша даврлар! Қайтмас дамлар!

Юрагимни нимадир гижимлаб юборди. Ўйларимни ҳайдаб юборгим келди. Соатга қарардим. Ун учу эллик беш. Рухсатномалар бўлимига кириб қўнғироқ қилдим. Гўшакни Пўлатовнинг ўзи кўтарди.

— Рухсатнома буюртириб қўйганман, кираверинг, — деди тетик товуши билан.

Беш дақиқа ўтар-ўтмас, Пўлатовнинг хонасига кириб келдим. У мени кўриб юридан кўзгалди. Бир-икки оғиз сўз билан акам, ишларим ҳақида аҳвол сўрашди-да, қоғозларимни кўздан кечира бошлади. Мен эса ўзгача қизиқиш билан уни кўзатардим.

Пўлатов Назира опадек аёлга йўлдош бўлган киши эди. Шу сабаб, мен у нимаси билан опага ёққанини билгим келарди. Пўлатов қоғозларни кўрар экан, қоп-қора тийрак кўзлари сатрлар устида илдам сиргалар, кўзлари ёнидан чаккалари томон таралган майда ажинлари, кенг пешонасини кесиб ўтган икки қатор чизиқ, қошлари тепасидаги ажин чуқурлари унинг қорамағиз юзларига (ажаб!) ярашарди. Силлиқ, сийрак сочлари пешона ва чаккалари ёнидан оқарган, қора костюмининг енглари ичидан чиқиб турган бақувват қўлларида кўкимтир томирлар бўртиб кўринарди.

Пўлатов қоғозларимни тахлаб, столи бурчагидаги яшил папкага солиб, менга қаради. Кўзлари қулмсираб турарди.

— Мағрураҳон, биз мақолангизни икки-уч кишига тақризга топширамиз. Биласиз-а?

Бош силкидим.

— Ҳали ўзим ҳам ўқийман. Бир-икки жойига кўз югуртирдим. Анча қизиққа ўхшайди. Умуман, 19-аср адабиёти ажойиб давр. Айтганча, дадангизнинг тадқиқотларини давом эттирмайсизми? Урта асрларга ҳам қизиқсангиз, баҳорда Ҳиротга экспедициямиз бор. Рўйхатга киритиб қўярдим. Мана, деканинглар боряпти.

— Маҳаллий фольклорни ҳам ўрганасизларми?

— Бир жиҳатдан, ҳа. Бир ўқ билан икки қуённи ургандек. Қолаверса, Хуршид мумтоз адабиётдан ҳам яхшигина мутахассис.

— Йў-э...

— Нима, деканингларни билмайсизларми? — Пўлатов кулди. — Буни қаранглар-а! Фольклорчи дostonлардан бошқа нарсани билмайди деб ўйларкансизлар-да! Хўш, ўйлаб кўрасизми? Эски ўзбек ёзувини жуда яхши биларкансиз. Тилдан қалайсиз?

— Араб тилини яхши биламан. Классик араб тилини ҳам.

— Тагин?

— Форс тилини. Инглиз тилида бемалол муомала қила оламан. Рус тили...

— Ҳа, бу энди табиий. Бўлдимми?

— Ҳа...

Пўлатов кулиб юборди.

— 19-асрда нима қилиб юрибсиз, синглим? Урта асрлардан бемалол илм қилсангиз бўлар экан-ку!

— Мен кўпроқ 19-асрга қизиқаман-да!

— Майли, майли... Ҳамма юрагига яқин ишни қилади. Тўғрими? Хўш... Акангизни сўраб қўйинг. Ҳа, мақолангизнинг натижасини Назира опангиздан айттириб юбораман. Хўпми?

Пўлатов мени эшиккача кузатиб чиқди. Ажойиб одам! Мен бу одам нимаси билан Назира опани мафтун қилганини тушуна бошлаган эдим.

Лифтдан тушиб ўннга бурилдим. Кенг зинали фойедан пастга тушарканман, ёнимда Садриддин пайдо бўлди.

— Кўришган жойимизни қаранг, — тортиниб кулимсиради у. — Кеча ҳам сизни кўрмовдим, бугун ҳам...

— Ишга келсангиз кўрасиз-да!

— Дарсим йўқ эди-да. Кейин... Ўзингиз доим қувсангиз... Энди бўлса, келмайсан, дейсиз...

— Мен унақа деганим йўқ!

— Мунча зарда қиласиз? Шошманг, ахир...

— Нима дейсиз?

— Кузатиб кўяман...

— Раҳмат!

Қадамимни илдам ташлаб кўчага чиқдим. Садриддин новча қадди одатдагидек букилиб, ортимдан эргашди.

— Жон Садриддин, ўз ҳолимга қўйинг.

— Хўп, майли... Яхши боринг.

Бурилдим у жадал жўнадим. Ун қадамча юргач, беихтиёр ортимга ўгирилдим. У ҳамон қотиб турар, кўзларини мендан узмас эди. Бечора...

Нега хафа қилдим уни? Зарда қилишнинг ўрни эмасди-ку! Қон билан кирган, жон билан чиқаркан-да!

***

*Тунлари ўйларим шуғладай оқиб,
Тонг бўлиб отаман сенинг ёдингда.
Кунлари зафардан чамбарлар тақиб,
Солланиб ўтаман атай ёнингдан.*

Муқаррама Муродова

Илгаридан шундай эдим. Ялинчоқ оҳангни жиним суймасди. Бир кишига ёқаман деб минг турланадиган одамлар ғазабимни кўзғар эди.

Ошиқларимга муносабатим ҳам шунга ўхшаш. Феълим ёмонлигига қарамай, мени деб хўрсинадиганлар талайгина эди. Аммо мен уларнинг ҳаммасини ётқизиб-турғизар, сувга олиб бориб суғормай қайтарардим. Уз-ўзимга ишонч, бу қадар худбинлик менга қаердан шунчалик ўрнашган, билмайман. Назаримда, йигит киши ўз номига яраша “йигит” бўлиши керак эди-да! Ҳатто “севаман” деган сўзни ҳам бошини мағрур тутиб айтиши керакмиди? Лекин бошни мағрур тутиб “севаман” дейиш қандай бўлишини тасаввур қилолсам кошки!

Ким билсин, балки уларнинг биронтаси юрагимни жазиллатмагани учун ҳам йигитларни шунчалар қийнагандирман?

Ҳар ҳолда биринчи севги азобларини ҳам тенгдошларимга нисбатан анча кеч — йигирма икки ёшимда тотидим.

Оҳ, ёмон бўлар экан бу азоб! Бир вақтлар ўзим азоблаган йигитларнинг аҳволини шундагина тушундим.

Музаффар Илҳомнинг мени кўрганда кўзлари чақнаб кетиши аввалига хуш ёқди. Лекин мен шу пайтгача дуч келган ошиқларимга ўхшаб хўрсинмай, титрамай, дадил боққани жаҳлимни чиқарди. Баъзан мени менсимагандай ўтишлари хайрон қолдирди.

Ярамас! Ахир унга мафтун бўлган қизлар кўп эди! Мени ҳам мафтун бўлади, осонгина энгилади, деб ўйлади, шекилли. Дадиллиги менимча, шундан эди. “Овора бўлади, — ўйлардим мен. — Кўрамиз, ким кимга эгиларкин!” Барибир энгилишига кўзим етарди. Чунки мени севишига ишонардим. Ахир жуда чиройли қиз эдим. Ҳа, буни ҳар қадамда ҳис етардим. Кўчада йигитларнинг беихтиёр кўз

ташлаганидан, уйимиздан совчи аримаганидан билардим. Ахир кўзгу ҳам алдамас эди!

Лекин ҳаммаси чилпарчин бўлди. Нилуфар сабабли. Йўқ, бунга учаламиз барабар айбдор эдик. Мен, Музаффар Илҳом ва Нилуфар... Буни тан олиш бирам оғир... Айниқса, ўзимнинг айбимни...

Нилуфар Музаффар Илҳомни кўрганда яшнаб кетарди. Бечора! Буни яширишга минг уринмасин, удалолмасди. Менинг Нилуфарга бир раҳмим келса, бир аччигим чиқарди. Айниқса, у Музаффар Илҳомнинг олдида қизариб турганда, овози товланиб унинг исмини тилга олганда.

Мен рашк қилардим! Буни яширар, Нилуфарга минг азоблар ичида кулиб боқар, Музаффар Илҳомга бепарво қараш учун бор иродамини сарфлар эдим. Бу каби қийноқларни ҳали бирон марта тотган эмасдим.

Бир кун келиб бу азоблар барҳам топишига ишонардим. Аммо қай тарзда, билолмасдим.

* * *

Ҳаммаси ўз-ўзидан содир бўлди-қўйди. Эрта кузнинг илиқ куни поёнига ета бошлаган пайт. Кундуз серқатнов бўлган узун йўлак жимиб қолган. Мен кетиш олдидан столим устидаги қоғозларни тартибга келтирардим. Йўлакда қадам товуши эшитилди. Эшик ёнида қадамлар тинди-ю, Музаффар Илҳомнинг овози келди:

— Ие, ҳали ҳам шу ердამисиз?

Кутилмаган овоздан чўчиб тушдим, кўлимдаги қоғозлар полга сочилиб кетди. Бошимни кўтариб қарасам, остонада Музаффар Илҳом турибди. Узун энгли кулранг кўйлакда, қуюқ жингалак сочлари деразадан тушган шуълада қоп-қора товланади, кулимсираган кўзлари тик боқади, кенг елкалари гўё эшикни тўсиб тургандай, қиёфаси ҳозиргина навбатдаги жангдан ғалаба қозониб қайтган саркарда мисол мағрур эди.

— Мунча чўчимасангиз?

— Киришдан аввал тақиллатиш керак.

— Эшик очиқ экан. Кейин... Нега кетмаяпсиз?

— Кетяпман.

— Нега кеч?

— Терговчимисиз?

— Йўғ-э, сизни тергаб бўлармиди?

Музаффар Илҳом сочилган қоғозлардан бирини кўлига олиб ўқий бошлади:

“Бу унинг биринчи азоби эди. Биринчи аччиқ азоби. У рашк қиларди. Кундуз бор аламини ичга ютиб рақибасига кулиб қарар, тунлар бу аламли қайноқ кўз ёши бўлиб ёстиғини ҳўллар эди. О, рашк! Сен...”

— Беринг бу ёққа, — деб қоғозни кўлидан олиб қўйдим.

— Кимники бу?

— Анора Турсуннинг қиссаси.

— Яхшига ўхшайди.

— Қайдам, ҳали ўқиб бўлганим йўқ.

— Биринчи таассуротлар бўлиши керак-ку, ахир!

— Таассурот охирида айтилади.

— Шунақами? — Музаффар Илҳомнинг кўзларида шўх кулги кўринди. —

Унда келинг, охиригача ўқиймиз.

— Бошқа сафар.

Музаффар Илҳом столдан бошқа бир қоғозни кўлига олди:

“Наҳот менинг журъатим йўқ? — ўйларди қиз. — Бир оғиз сўз. Бор-йўғи бир оғиз...”

— Беринг бу ёққа!

— Манг! Қани, манави нима? “Япроқлар чиртиллаб узилиб тушаётган салқин куз оқшоми. Кимсасиз кекса боғ гўё ўтган умрнинг дардларидан чарчаган мисол жим. Фақат заъфар япроқлар товуши ҳукмрон: “чирт-чирт”...”

— Беринг деяпман!

Музаффар Илҳом кулиб юборди.

— Жаҳлингиз бурнингизнинг учиде туради-я!

Кўлини астагина бурнимга теккизди. Кўлини силтаб ташладим. Энди менинг ростмана жаҳлим чиқа бошлади.

— Баджаҳл қиз! Жаҳлингиз ҳам чиройли! Бўлди, бўлди, бошқа ҳазил қилмайман...

Музаффар Илҳом чўнқайиб ерга сочилган қоғозларни тера бошлади. Мен стол устини йиғиштирарканман, ўгринча унга қараб кўярдим. Музаффар Илҳом бирдан жиддий тортиб қолган, қоғозларни авайлаб ердан кўтарар, бир қур уларга кўз югуртириб иккинчи қўлига тўплар эди. У шу туришида жуда кўркам эди. Юрагим гупиллаб кетди.

Музаффар Илҳом яна бир варақни ўқий бошлади:

“Тулим, дунёда сендан ўзга азизам йўқ. Йиғлама, рашк азоби қийнамасин сени. Кўзингда қатра ёш кўрмай, жоним!”

— Чиройли ёзилган экан.

У ўрнидан туриб қоғозни менга узатди.

— Номи нима экан қиссанинг?

— “Биринчи азоб”.

— Ҳа... Анора опа яхши ёзади.

— Менга ҳам ёқди.

Музаффар Илҳом юзимга диққат билан қаради. Кўзларида мулойим табассум кўринди.

— Шунинг учун кечикдингизми?

— Ҳа. Охиригача ўқигим келди.

— Худди кўнглингизни билгандай ёзилгандир?

— Бу нима деганингиз? — Бунинг сизга нима қизиғи бор? — дедим.

У тап тортмай кулди.

— Қизиқ-да!

— Чиқинг, мен эшикни ёпишим керак, — дедим эътирозга ўрин қолдирмайдиган оҳангда.

Музаффар Илҳом бирдан жиддий тортиди.

— Қувламанг, — деди негадир ўксик оҳангда. — Ҳатто нима гапинг бор демаясиз ҳам-а?

— Гапингизни индамай эшитяпман, шекилли?

— Йўқ, эшитмаяпсиз... Мағрура, мен... эшитмаяпсиз.

— Нима дейсиз?

— Мен яхши кўраман сизни.

Қўлларим титрай бошлади. Шу ондаёқ уларни орқамга яширдим. Бу гапни қанчалик орзиқиб кутган бўлмай, мени шунчалик титратиб юборади деб ўйламагандим. Лекин Музаффар Илҳом буни сезиб қолишини истамасдим. Бемаъни мағрурлигим бош кўтараётган эди.

Сумкамни елкамга ташладиму, эшикка йўналдим. Музаффар Илҳом эса бир ҳатлашда ёнимда пайдо бўлди. Қолгани бир зумда рўй берди. Узимни унинг кучоғида кўрдим. Юз-кўзимга қайноқ бўсалар ёғилди. Мен жон-жаҳдим билан юзимни у ён-бу ёнга буриб унинг ўпичларидан ўзимни тортишга интилар, аммо ҳаракатларим беҳуда эди.

Охири унинг бўсаси лабларимни куйдирди. Бир зум, атиги бир зумгина бўшашгим, кўксига бошимни кўйгим келди. “Музаффар ака, мен ҳам сизни...” — дегим келди. Бироқ мен Мағрура эдим. Исми жисмига мос Мағрура!

Бир силтанишда унинг кучоғидан кутулдим, қандай кўзим қийди, билмайман, юзига тарсакилаб юбордим. Кейин йўлакка отилдим.

...Шу куни тонггача тўлғониб чиқдим. Кўз олдимда Музаффар Илҳомнинг мағрур қиёфаси, қулоғимда унинг овози, юзларим, лабларим ёнар, тун менга Музаффар Илҳом овози билан “севаман!” — дер, мен эса кимсасиз қоронғуликка боққанча “Музаффар ака, мен ҳам сизни...” — дердим.

* * *

— Назира опа бетоб экан. Ўрнига Бердикул Муродович кирадилар.

Гулмира бу хабарни айтганда биз аудиторияларга тарқалиш ҳаракатида эдик.

Шу пайт шляпасини бошида қўнқайтириб Бердикул Муродович кириб келди. Қип-қизил букри бурни остидаги оғзи сариқ тишлари кўринар даражада очиқ, икки бетигаги буришлари дўмпайган. Негадир кайфи чоғ.

— Ваалайкум ассалом, синглим. Мана, келдик.

Бердикул Муродович Гулмиранинг саломидан аввал алик олиб ҳаммамизга бир-бир қараб чиқди.

— Хўш... Ҳа, иним, жўжалар омонми?

— Юришибди чуғурлашиб.

— Ҳа, омон бўлишсин, омон бўлишсин. Шу жўжаларни деб юрибмиз-да! Ҳа, Мағрурахон, ваалайкум ассалом! Хўш... Кетдик эса!

Бердиқул Муродович ўзининг керакли эканлигини ҳис қилган одамларга хос гурур билан пальтосини ечиб илгичга илди, устига шляпасини қўндирди-да, кулгили бир виқор-ла чиқиб кетди.

— Гулмира, Назира опа қаерда туради?

Гулмира одатича ўнг қошини хиёл кўтарди.

— Ҳозир кўргани бормоқчимисан?

— Йўғ-э, дарсдан кейин.

— Унда дарсдан кейин кел, қандоқ топишни тушунтираман. Шу пайтгача бормаганмидинг уйига?

— Йўқ.

— Тавба, гапингларни эшитганлар сизларни она-бола деб ўйлайди-ю, уйига бормаган бўлсанг.

— Ишонмайсанми?

— Дарсдан кейин дедим-ку! Бор, талабаларинг кутиб қолишди.

* * *

*Биз барчамиз гўдакимиз бир оз,
Гоҳ кўзда ёш, гоҳ лабда кулгу.
Бўлмиш ушбу дунёда мерос
Барчамизга шодлик ва қайғу.*

Сергей Есенин

Гулмира айтган уй Юнусободнинг тинч, узоқ даҳасида экан. У баланд яланғоч дарахтлар орқасидаги беш қаватли гиштин иморат бўлиб, дарахтлар олдида катта йўл, йўлнинг у ёғида эса далалару чала қурилган ҳовлилар бор эди.

Назира опа узун гиштин уйнинг қоқ ўртасида, учинчи қаватда турар экан.

Қўнғироқ тугмасини босган эдимки, ичкаридан опанинг:

— Кираверинг, эшик очиқ, — деган ўктам товуши эшитилди. Кирдим.

Даҳлиз тор, узун эди. Ўнг қўлда катта кўзгу, унинг ёнидаги баланд тагликда қора телефон, кўзгу тепасида юмалоқ сарғимтир шиша остида чироқ ёнади. Чап қўлдаги эшикда Назира опа кўринди. Узун ҳаво ранг халат устидан тивит рўмол билан белини боғлаган, бош яланг, силлиқ таралган сочлари энсасига оддийгина қилиб думалоқланган, оёғида енгил қора шиппак. Уй кийимида ҳам салобати бор эди унинг.

— Сенмидинг? Келақол, қийналмай топдингми? Ваалайкум ассалом. Тинчми-сан? Кийимингни менга берақол. Совқотмадингми? Изғирин бор, шекилли. Бу ёққа кир.

Назира опа мени кенг танобий хонага олиб кириб диванга ўтқазди. Фотиҳадан сўнг дастурхон ёзишга тутинди.

— Назира опа, уринманг. Бетоб бўлсангиз, ахир. Мен сизни бирров кўргани кирдим.

— Э, касалинг нимаси? Баъзан изғиринда белим оғриб туради, холос. Кунлар исиса ўтиб кетади.

Опа чой қайнатгани чиқди. Мен эса атрофга қизиқсиниб қарадим. Хона жиҳозларида оддийлик ва нозикликнинг ажиб уйғунлиги сезиларди. Унг қўлдаги жавон оддий қора ёғочдан ҳеч бир жимжимасиз ясалган, ичидаги чиннилар ҳам ҳеч бир ҳашамсиз, лекин уларнинг бир-бирига монанд терилишида нозик дид сезиларди. Деразалардаги узун оқ тўр пардаларнинг гуллари ҳам оддий, қалампирнусха шакллардан. Девордаги, ердаги Жива гиламларида нақшларнинг яхлитлиги бор эди. Жавоннинг тепасида қандайдир сурат. Булар кимлар бўлди?

Разм солиб қарадим. Суратда ҳозир мен ўтирган диван устида тўрт киши қатор тизилган эди: Икки ёнда Соҳибжон Пулатов ва Хуршид ака, ўртада эса Назира опа билан қорамасиз бир аёл. Бу ким бўлди? Хуршид аканинг хотинимикин? Тўлагина, боқишлари сокин, ўртадан фарқ очилиб, икки ёнга оддийгина қилиб таралган, чаккаларидан оқара бошлаган қора сочли, қалин лаблари устида билинар-билинмас қора туклар ўсган, қулоқларида Самарқанд балдоғи...

— Бу тўрт йил аввалги сурат, — тушунтирди кириб келган Назира опа.

— Бу... ким?

— Робияхон. Хуршиднинг хотини.

- Исми қадимий экан.
- Ҳа... Ҷизи ҳам яхши аёл эди. Ёш кетди бечора.
- Анча бўлдимми?
- Нимага?
- Робияхон... Робияхон опанинг...
- Ҳа... Уч йилдан ошди. Сенга нима бўлди?
- Ҳеч гап...

Назира опа менга қараб ўйланиб қолди.

— Ҳаёт шу, қизгина... — деди секин. — Онанг ҳам ёш кетган эди-а? Қанча бўлди?

— Беш йилдан ошди.

Назира опа яна ўйланиб турди. Кейин:

- Юр, ошхонага. Мен таом тайёрлайман, сен ёнимда турасан, — деди.
- Қарашиб юбора қолай.
- Ҳа, майли.

Опага эргашиб ошхонага чиқдим. Кўпчилик ўзбек оилаларидаги каби бу ерда ҳам ошхона айвончага кўчирилган эди. Оппоқ плита, оқ столча, оппоқ музлатгич, содагина оқ жавон, деворлар оқ рангда сирланган, полда яшил поёндоз, деразаларда оппоқ калта пардалар... Бари уй бекасининг саришталигидан гувоҳлик берарди.

Назира опа музлатгичдан сирли тоғорачада гўшт, елим халтада кўкат, қизил сабзи олиб кўйди. Жавон ичидаги картон кутилардан пиёз, картошкалар чиқарди.

- Кел, бир ажабсанда пиширамиз. Эшитганмисан шундай таомни?
- Ҳа.

— Ундай бўлса пиёзу сабзиларни тозалаб тур-чи!

Ўзи столга тахтача кўйиб гўштни майдалай бошлади.

— Ажабсанда тайёрлашни Тошкентда ўргандим. Келинчаклик пайтим ётоқхонадан бизга жой беришгунча Соҳибжон билан ижарада яшаганмиз. Шунда уй эгаси, тавба, исмини ҳеч эслолмайман, менга анча нарса ўргатган. Тузламалар-у, пишириқлар-у, тошкентча овқатлар-у... Мен-ку унга ўргатинг демагандим-у, беканинг ўзи мени ошхонага чақириб олиб ўргатаверарди. Менинг эпсизлигимни сезган, шекилли... Ажойиб аёл эди! Ҳар қадамда худди шунчаки айтгандек баъзи ғалати-ғалати гапларни, насиҳатларни тилга оларди. Мана, вақт ўтиб, ўша аёлнинг қанчалик оқила бўлганлигини тушунапман. Соҳибжон билан тиниб-тинчиб кетишимизда ўша аёлнинг кўп ғалати насиҳатлари иш берган.

— Нимаси ғалати насиҳатларининг?

— Масалан, Соҳибжон билан ади-бади айтишиб қолсак: “Тилингни эмас, бошингни ишлат”, — дерди. Бирон бир нарса пиширишни ўргатаётиб: “Тўйгача йигитнинг юрагини, тўйдан кейин ошқозонини, болалик бўлгандан кейин ҳамёнини эгалла, аммо бошини тинч кўй”, — дерди. Қолганларини айтолмайман, қиз боласан ҳали.

Кулиб юбордим. Менга Назира опа кўшилди.

— Шу насиҳатлардан баъзиларини мен ҳам ўрни билан қизларимга айтиб турман. Худога шукур, тўғри тушунишади. Аввал куни ҳам Хуршиднинг қизига ўша насиҳатлардан уч-тўрттасини айтдим. Кўз тегмасин, дарров тушунди. Зийрак-да!

— Ярашиб олишдимми?

— Ҳа.

— Яхши иш бўлибди.

— Нимасини айтасан... Кеча икки ўртоқ шу баҳонада роса яйрашган. Кўқонча ош қилиб бердим. Алламаҳалгача чақчақлашиб ўтиришди. Уларга қарайман деб оёқдан қолиб, оғриган белим баттар бўлди-да... Ҳа, майли, ҳар нечук Хуршид тинчиди-ку...

— Хуршид аканинг бошқа болалари ҳам борми?

— Ҳа. Хуршиднинг ўғли йўғ-у, учта қизи бор. Каттасини Самарқандга узатишган, ўртанча қизи куёви билан икки йилдан бери Деҳлида ишлайди. Бу — кенжаси. Хуршид бизга ишга келмасидан сал аввал узатган эди. Бечора, онаси йўқлиги сезилади-да! Анча-мунча дардлари тўшаниб қолибди қиз шўрликнинг!

Назира опа гўштни тўграб бўлиб, қўй ёғини майдалай бошлади.

— Энди Хуршиднинг қизини ҳам тушуниш мумкин. Нима қилсин шўрлик? Бир ёқда ёлғиз қолган отаси, бир ёқда эрию қайнонаси. Опалари йироқда бўлса... Ҳали отасининг кир-чирларини ювиб, уйларини тозалаб кетади, ҳали бирда ошкор, бирда яширин ўқишдан бир соат-икки соат орттириб отасига иссиқ овқат пишириб кетади. У ёқда яна эрининг кўнгли-ю, қайнонасининг қош-қовоғи. Вой, эркакнинг ёлғиз қолгани оғир экан... Баъзан туриб-туриб Хуршидга ичим ачиб

кетади. Тансиқ овқат қилсак, кўпинча Соҳибжон чақириб келади, баъзан олдига бориб гаплашиб ўтиради. Лекин булар кам-да! Эркак кишига бир ҳамдард, ҳам-фикр, дилдош одам керак. Уйлан, деймиз, Хуршид қўл силтайди-қўяди.

— Балки... Балки Робияхон... опани... унутолмаётгандир?

— Ким билади? Хуршид ичидагини ҳеч қачон бировга очмаган. Ҳатто Соҳибжонга ҳам... Пиёз аччиқ эканми?

— Ҳа...

— Шунақа. Назира опангнинг пиёзлари йиғлатади. Нега куласан?

— Ҳзим...

— Айтганча, нега нуқул шимда юрасан?

— Кулай, кейин болалигимда ҳам кўпинча ўғил болача кийиниб юардим. Ўрганиб қолибман...

— Энди, кулайликка кулайдир, болалигинг бўлса ўтиб кетди, кўйлак ҳам кийгин, ойдек қизсан. Нега ўзингни хунук кўрсатасан?

— Шунақа хунук кўринаманми?

— Йўқ. Юзинг-ку чиройлиг-а, фақат шим ўлгур хунук. Хафа бўлма тагин!

— Йўғ-э, нега хафа бўлай?

— Хўш.. Энди сабзиларни паррак қилиб тўғрайсан, картошкаларни майдалайсан.

Опа каттакон қозонга яримлатиб сув солиб, қопқоғини ёпиб қўйди.

— Сув қайнагунча буёғини тўғрилаб турайлик-чи? Хўп, гўшт-ёғ тайёр... Ў, яхши, чаққонгина экансан. Уғил бола феълингни кўрганда ошхонага қалай экан, деб ўйлардим. Ҳзим нўноқ эдим-да! — қулди у.

— Назира опа, Соҳибжон акани биринчи марта кўрганингизни айтиб беринг.

— Нимасини айти? Бирга ўқиганмиз-ку!

— Йўқ, биринчи марта кўрган пайтингиз...

Опа кулиб юборди.

— Қани, кўкатни тўғраб юбор-чи!

— Назира опа...

— Хўп дедим-ку! Сен тўғра, мен айтиб тураман. Соҳибжон билан Хуршид бизга иккинчи курсдан қўшилишган. Ўқиш бошланишига икки кун қолган. Ётоқхонада гап тарқалди. “Курсимизга ҳарбий хизматдан келган иккита йигит қўшилармиш. Бири — андижонлик, бири — самарқандлик”. Қизлар билан бир зумда йигитларни ғойибона тақсимлаб олдик. Узларини ҳали кўрмаганмиз. Водийлик қизларга, табиийки, менга ҳам Соҳибжон “насиб қилди”. Хуршидни Самарқанд-у бухоролик қизлар “эгаллашди”. Кулма! Ё талабалик давринг эсдан чиқдимми?

Хуллас, менинг ошхонада навбатчи бўлган пайтим. Ҳаммаёқни тозалаб ювиб чиқдим. Бир пайт қандайдир йигит кранда чойнак чайиб, шамасини мен тозалаган тагликка тўкиб кетяпти. Чидаб бўладими бунга? Гапирсам, таъсир қилмайди дегин. Жаҳлим чиқиб кетди. У бўлса нуқул жаҳлимни ҳазилга олиб, бир гапимга ўнгасини кўндириб турибди-да. Чидолмадим. Сочик билан ура кетдим. У кула-кула қочди. Тавба, ҳеч ўйламабманки, бу йигит киши бўлса, мен нега қўл кўтараман?

Кечқурун йигитларимиз янги курсдошларимизни бизга таништиргани бошлаб келишди. Қарасам, андижонлик Соҳибжон деганлари мендан калтак еган йигит экан-да! Соҳибжон шунча қизларнинг ичида мени таниб, қуюқ қилиб ҳол-аҳвол сўрашиб кетса де! Қизлар ҳайрон, мен мағрур!

Опа бир хўрсиниб қўйди. Кейин кичикроқ қозонни олиб, тагига картошка солди-да, устидан жиндек туз ва кўкат сепди, ҳалқа қилиб тўғралган пиёзни солиб, яна кўкат сепди, парракланган қизил сабзи устидан яна кўкат ва ниҳоят, энг юқори қатлам қилиб гўшт ва ёғ бўлақларини солди. Туз, зира сепди. Сўнгра қозонни қайнаб турган катта қозон ичига ўрнатиб, қопқоғини зичлаб ёпиб, оловни пастлатди. Бу ишларнинг барини сукут ичида, жиддийлик билан бажарди.

— Қани энди юр, чой ичиб гаплашиб ўтираемиз. Таом ўзи буғ ичида туриб етилаверади, — деди.

Катта қизил чойнакка чой дамлаб, икковлашиб идишларни ювиб олгач, бояги танобий хонага кириб жойлашдик. Мен жавондаги суратга орқа ўгириб ўтирдим. Бу — беадаблик эди. Лекин нима қилай, ўзимга раҳмим кела бошлаган, қийна-лишни ҳоҳламасдим.

— Назира опа, — дедим тетик овозда. — Давомини айтиб беринг.

— Давоми... Нима бўларди? Учинчи курсда тўйимиз бўлди.

— Унгача?

Опа кулиб юборди.

— Жуда қизиқиб қолдинг-да! Мен ҳатто қизларимга уялиб айтмаганман, сен бўлсанг...

— Назира опа, шунчасини айтдингиз-ку, энди қолганини ҳам айтаверинг-да!

Опа бир дам тўхтаб тин олди. Кейин жавондан картон қути олиб, ичидан сурат чиқарди. Оқ-қора тасвирдаги бу суратда қора костюм-шим кийиб, бошига анди-жон дўпписини қўндирган куёв келинчакнинг бармоғига узук тақарди. Танидим. Бу — Соҳибжон ака билан Назира опа эди. Опа йиллар ўтиб ўзгарган бўлса-да, барибир танидим. Тўғри бичимдаги узун оқ кўйлак, баланд соч турмаги устидан ташланган соддагина оқ тўр ва оддийгина оқ гулчамбар — булар 70-йиллар келинларининг одатий кийимлари эди. Соҳибжон Пулатов ёш, адл қадли, қотма, сийрак-кина сочлари қоп-қора, қорамғиз йигит.

Назира опа иккинчи суратни кўрсатди. Унда ойнабанд айвон тагида турган келин-куёв — Пулатов ва Назира опа (ўша пайтларда оддийгина — Соҳибжон ва Назирахон), уларнинг атрофида бир тўп йигит-қизлар — қариндошлари ва синфдош, курсдошлари. Куёвнинг ёнида Хуршид ака. Уни дарров танидим. Урта бўй, миқти, куюқ жингалак сочли, қошлари қовоқлари устидан кескин пахта қайрилган, ўртача қалинликдаги лаблари бир-бирига жипс ёпишган, ўша йиллари ёшлар орасида кенг урф бўлган катак кўйлақда.

Опа суратларни авайлаб қутига солиб жавонга қўйди.

— Соҳибжон билан фақат пахтадагина яқиндан гаплашадиган бўлганмиз. Биз Сирдарёдаги аллақайси қўриқ совхозда, дала йўлининг чеккасидаги бостирмага ўхшаш баракда яшардик. Барак дегани бу — икки қаватли темир каравот. Резен этик, дағал бўз этак ва эгатлар, эгатлар...

— Биз ҳам борганмиз пахтага. Ҳозир боришмайди.

— Ҳа... — Назира опа бўшаган пиеласининг гирдига кафтини босди. — Ёшлик...

— Чой қуяйми?

— Ҳа, озгина. Пахтада байрамлар ҳам бошқача бўларди. Романтика аралаш реаллик... Мабодо туғилган кунлар пахтага тўғри келиб қолса нима бўлишини тасаввур қилгин-а...

— Бизда бутун баракнинг олдида туғилган кун эгасига атаб ҳазил аралаш қасида ўқиларди. Шоирларимиз бор эди-да!

— Шоирлар бизда ҳам бор эди. Менинг туғилган куним ҳам ўша иккинчи курснинг пахта пайтида ниҳоятда бошқача ўтган эди. Нимадир бўлиб, бир куни «Киевча тортни яхши кўраман», — дебман-да. Туғилган куним эрталаб Соҳибжон бирров кўришиб саломлашган бўлди-ю, ғойиб бўлди-қолди. Бир ҳайрон бўлсам, бир аччиғим чиқади дегин. Доим ёнимдаги эгатга тушиб олиб ҳазил-хузул билан қизларни қулдириб юрадиган Соҳибжон ҳе йўқ-бе йўқ исзиз ғойиб. Унинг ўрнида индамас Хуршид жимгина пахтасини териб юрибди-да. Чидаб бўладими бунга? Хуршид оғзига сув солгандай жим.

Тушлик ўтди, кеч тушди. Бир вақт қарасам, Хуршид барак ортидаги бак олдида қўлларини ювяпти. Билаклари тилиниб, тарам-тарам бўлиб кетибди, қўллари ёрилиб, кафтлари шилиниб тушибди. Бечора! Чарчаганидан оёқда зўрға турибди-да. Бирам ачиндимки...

Тошкентдан олиб келган малҳамни қўярда-қўймай қўлларига суркаб қўйдим. Боёқиш тишини тишига босиб тураверди.

Бир пайт оғзи қулоғида, Соҳибжон пайдо бўлди. Қўлида катта картон қути. Қизлар бир Соҳибжонга, бир менга қарашади. Қути ичида нима бор экан. Тасаввур қилоласанми?

— Ҳа. Киевча торт бўлса керак.

Опа кулиб юборди.

— Рост. Менинг ўрнимда бошқа қиз бўлса, хурсандлигидан боши кўкка етарди. Дарвоқе, бошқа пайт мен ҳам қувонган бўлардим-а!

— Хурсанд бўлмадингизми?

— Йўғ-а! Аччиғим чиқди. Тортидан бир тишлам еганим йўқ. Ҳузурини қизлар кўришди.

— Нега энди?

— Тасаввур қилгин-а, жанобим эрталабдан менга торт излаб кетибдилар. Хуршид бўлса, дўстининг йўқлигини билдирмайин деб уч ҳисса пахта териб, бўлари бўлибди-да!

— Нега энди уч ҳисса?

— Чунки мен ҳеч қачон қанорни тўлатолмасдим-да. Соҳибжон менинг ҳисобимга ҳам пахта терарди. Шу куни Хуршид ўзига, Соҳибжонга ва менга қўшиб пахта терган экан.

— Энди тушунапман.

Опа совий бошлаган чойидан хўплаб бир оз тин олди.

— Соҳибжонга бор жаҳлимни кўрсатдим. У аввал кулди, кейин ҳайрон бўлди. Ниҳоят, унинг ҳам аччиғи чиқди. «Мен сизга деб Гулистонгача бориб торт топиб келсам-у, оқибат шуми?» — деди. Кейин «Хуршидга ачиниб қолибсиз. Биз мабодо ортиқча эмасмизми?» — деди. Энди бунга тоқат қилиб бўлмасди-да! Мен ҳам айтадиганимни айтдим. Хуллас, чарс-чурс уришдик-қолдик.

Эртасига эрталаб Соҳибжон этагини кўтариб даланинг нариги бурчига кетди. Хуршид бир менга, бир Соҳибжонга ҳайрон бўлиб қаради-ю, яна индамай пахта-сини тераверди. Соҳибжон эса бир тўп қизларнинг орасига тушиб олиб, бир кулиб, бир атрофдагиларни кулдириб кунни кеч қилди. Энди менинг азобимни кўрсанг!

Кеч тушиб, барак тинчиган пайт Хуршид қизлар осиб қўйган адёлнинг бир чеккасини кўтариб, қий-чувга парво қилмай «бўлмамиз»га бостириб кириб келди-да, индамай қўлимдан ушлаб етаклаб кетди. Ҳамма ҳайрон. Менинг жаҳлим чиққан. Хуршиднинг киприғи ҳам қилт этмайди. Шу қадар қатъий, жиддий эди у. Ташқарига чиқдик. Хуршид йўл четидаги толларга ишора қилди:

— Анави ерга боринг. Соҳибжон кутиб турибди сизни, — деди.

Кейин қовоғи солиқ, жаҳл билан:

— Бунақа жиннилик қилманглар. Ёш боламисизлар? — деди.

Мен ҳайронликдан нима қиларимни билмай туравердим.

— Боринг, боринг, — деди зарда аралаш яна Хуршид. — Ё ўша ёққа ҳам етаклаб олиб борайми?

Кейин шартта бурилиб кетди.

Нима қилай? Тол ёнига бордим. Соҳибжон кутиб турган экан. Одатда дил изҳорини йигитлар қилишади. Бизда тескариси бўлди. Мен айтдим.

— Йўғ-э?

— Ҳа. «Соҳибжон, мен сизни яхши кўраман», — дедим. Соҳибжон «Мен жинни бўлиб қолишимга сал қолди», — деди. Хуллас, яна анча гаплар... Ўша пайтгача биз бу ҳақда бир-биримизга бир сўз демагандик. Лекин Соҳибжон, менимча, сезарди, мен ҳам шубҳа қилмасдим. Туғилган кун баҳона, торт сабаб, бемаъни гумон туфайли... Тавба, мунча ҳам тентак бўлган эканмиз дейман. Қисқаси, учинчи курсда тўйимиз бўлди. Биздан олти ой кейин Хуршид уйланди.

— Робияхон... опа ҳам... сизлар билан ўқиганми?

— Йўқ. Хуршид оилада ёлғиз ўғил эди. Отадан эрта қолган, онаси бир қўл билан катта қилган эди. Онасининг орзу-ҳавасларига индамай йўл қўйиб берди. Онаси танлаган қизга уйланди. Уни хафа қилгиси келмади, шекилли. Йўқса, Хуршид келишган йигит эди, уни анча-мунча қизлар яхши кўришарди. Ким билади, балки қўнғлида биронтаси бўлгандир? Хуршид ичидагини кўп ҳам ташига чиқаравермас эди. Тўғри, курсимиздаги Нурия деган қиз билан анча очилиб гаплашарди. Лекин унга қўнғли борми ё шунчаки дўстона қарайдими, билиб бўлмасди. Айтдим-ку, Хуршид доимо ортиқча бирон сўз айтишдан тийилиб турарди.

— Нурия-чи?

— О, Нурия... У ҳам Хуршидга ўхшаб ичидагини ташига чиқаравермайдиганлар тоифасидан эди. Билолмаганмиз, у Хуршидни яхши кўрадимми ё унга дўстона қарайдими?

— Чиройлимиди?

— Ким?

— Нурия-да!

— Билмасам... Ҳамма қатори қиз эди. Нимади?

Шу заҳоти тилимни тишладим. Тентак! Нега сўраяпман? Менга нима?

Назира опа ажабланиб менга бир қаради-қўйди-ю, ҳеч нима демади.

— Қани юр, бир қозонга қарайлик-чи, пишдимикин?

Чиқсак, бутун ошхонани ёқимли ҳид тутиб кетган, ҳавода кўкатлару зирavorлар иси анқирди.

— Вой, ҳидини қаранг, — деб юбордим беихтиёр.

— Пишган шекилли...

Опа қопқоқни кўтарди. Шу заҳоти қопқоқ ичидан «дув» этиб томчилар тўкилди.

— Тошкентнинг таомлари бошқача-да! Қани, анави товоқчани олиб бер-чи! Йўқ, у — товоқ эмас, анавиниси товоқ.

— Лаган-ку бу!

— Ҳа-я, — опа кулди. — Тошкентга келганимга йигирма беш йилдан ошибди-ку, ҳамон лаганни товоқ дейман.

Назира опа оловни ўчириб, таомни лаганга сола бошлади.

Кейин мен лаганни, опа ликопчалару қошиқларни кўтариб хонага кирдик.

Таом вақти ортиқча сўзлар бўлмади. Опа гўё ичидагини тўкиб енгиллаб олгандек, чехраси очиқ, у ёқ-бу ёқдан, аҳамиятсиз нарсаларни гапириб ўтирарди.

Лаган бироз саёзлангач, Назира опа пиёлаларга чой қуя бошлади.

— Очиғи, яқин ўртада бунақа яйраб ўтирмагандим, — опа ўйчан кулимсиради.

— Сени неча йилдан бери танийман-у, ҳеч ёзилиб гаплашмаган эканман. Ниҳоят-да суҳбатлашадиган қиз экансан.

Кулдим.

— Ахир, мен кўпроқ эшитдим-ку!

— Шуниси ҳам катта гап. Тавба, қизларимга айтмаган воқеаларни сенга айтсам... Нега шу пайтгача сени уйимга чақирмаган эканман?

— Энди кўпроқ чақира қолинг, — ҳазиллашган бўлдим мен.

— Шунақа қиламан ҳам. Яна бирон тансиқ таом пишираман-у, ўтираман. Қизларимни узатгандан бери ёзилиб гаплашадиган, насиҳатларимни берилиб тинглайдиганлар топилмай қийналиб қолувдим.

— Соҳибжон ака-чи? Урлингиз-чи?

— Э, уларнинг йўриғи бошқа. Яна бир келсанг, қўқонча ош қилишни ўргатаман. Ёки ўзингга бирон нарса пиширтираман. Би-ир катталик қилиб қўяй...

— Майли, — дедим мен. Назира опанинг шаҳди менга ёқа бошлаган эди. — Мен хоразмча тухумбарак пишириб бераман.

— Хоразмча, дедингми? — опа ҳайрон бўлди. — Тухумбаракни Самарқандда пиширишарди-ку!

— Самарқандни билмадим-у, лекин Хоразмда уни жуда антиқа усулда тайёрлашади.

— Қаердан ўргангансан уни?

— Хоразмлик бир курсдошим ўргатган.

— Ҳа... — опа бир зум жим қолди. Кейин:

— Индинга бўшмисан? — деб сўради.

— Ҳа. Якшанба-ку!

— Бизникига тушдан кейин келасанми? Тухумбарак пишириб берардинг. Хўпми? Кечагина Соҳибжон «Уч йилдан ошди, тухумбарак еганим йўқ», — девди. Бир хурсанд қиламиз.

— Хўп.

...Уйга келганимда гира-шира қоронғилик чўка бошлаган, қишнинг сўнгги, қисқара бошлаган тунд оқшоми ёйилаётган эди. Оқшом доимгидек осойишта, Лола ва Лайлонинг қақажонликларини, бир яшар Шавкатжоннинг ширин қилиқлари билан ўтди.

Тун эса... У ҳам осойишта эди. Мен уйкуга кетгунча.

Менинг уйкумда эса тун безовталана бошлади. Бир вақт келинчак Назира опа ва бахтиёр Соҳибжон Пўлатов тушларимда кўриниб ўтди. Кейин Хуршид ака — қуюқ жингалак соч миқти йигит, каттак кўйлақда, қандайдир бир қиз билан (Нурига шекилли) очилиб гаплашди. Тонгга яқин яна ўша қуюқ жингалак сочли миқти йигит — Хуршид ака, эгнида Самарқанд зар чопони, ёшгина келинчакнинг юзидаги ҳарир рўмолни авайлаб кўтарди...

Кўзимни очганимда ёстигим ҳўл, юзларим ачишар эди. Уйкумда нимадир бўлди-ми? Нега юрагим гупиллапти? Чаккаларим нега санчяпти? Узим тушунолмасдим.

Анчагача тиззаларимни кучоқлаб ўтириб қолдим. Фақат айвондаги соат бўғилиб олти марта занг урганда бир сескандим. Совқотиб қолибман. Қўлим билан каравотим тепасини пайпасладим. Иссиқ пахмоқ халатим шу ерда турарди. Олиб ўрандим. Танамга иссиқ югуриб, сал жон киргандай бўлди.

«Туриш керак, — ўйладим мен. — Йўқса, кечикаман».

* * *

Барибир кечикдим. «Талабаларим шовқин солиб юборишмаса бўлгани», — ўйлардим мен акация ва каштанлар ўртасидаги йўлқадан шошиб келарканман.

Қуёш қоп-қора булутлар йиртиғидан беҳолгина мўралар, ярим-ёрти чириган хазон устида қиров хира ярқирар, қотган лой парчалари пошна тагида қирсиллар эди.

Тез юрганимдан қизиб, совуқни ҳам унутгандим.

Арчалар ортидан университетнинг узун ойнабанд биноси кўринди. Бинонинг йирик-йирик арра тишларисимон томи остидаги каттакон соатнинг узун мили «ўн дақиқа ўтди» деб кўрсатарди.

Бинога элтувчи тўрт қаторли узун зиналардан икки сакрашда ўтиб, чопқиллаб фойега кирдим. Кимсасиз фойе ҳар кунгидек совуқ, шифт бўйи шаффоф ойналардан арчалар, парча-пурча қора булутлар кўринар эди.

Қоровул доимгидек ўз постида, одатдагидек қўлида «Халқ сўзи» газетаси, хўмрайиб бошдан-оёқ назар солди.

— Ассалому алайкум.

— Ваалайкум. Дарс бошланганига ўн дақиқа бўлди, домлаҳон.

— Узр.

Қоровул ортимдан пўнғиллади:

— Узрингизни пиширамизми? Ёш авлодга ўрнак кўрсатганингиз қоляпти...

У ёғини эшитиб ҳам ўтирмадим. Кенг бетон зиналардан иккинчи қаватга югуриб чиқдим. Хайрият, талабаларимнинг шовқини эшитилмасди.

Ярим қоронғи йўлак бошида Хуршид аканинг товуши эшитилди. Оббо, яна кўзига кўринарканман-да!

Тўхтаб, эҳтиёткорлик билан атрофга қарадим. Йўқ, Хуршид ака кўринмасди. Хайрият! Унинг овози эшиги ёпиқ аудиториядан келарди. Афтидан, у маъруза ўқирди. Яқинроқ келдим.

— Давлат қуши қунса чивин бошига,
Семурғлар салом берар қошида.

Кўрдингизми, икки сатрга бир олам маънони жойлашни! Бу соддалик орқали мураккабликка чиқиб боришдир. Бундай сатрларни «Гўрўғли» дostonида жуда кўп учратиш мумкин. Бу дostonчилик поэтикасининг қиёфаси.

Эшикка яқинлашиб, калит ўрнидан мўраладим. Хуршид ака қора кўйлагу қора пиджақда, доска олдида у ёқ-бу ёққа юрар, дераза ёнидаги кафедра устида қоғозлари турар, лекин қоғозга қарамасди. У дostonлардан катта-катта парчаларни ёд ўқирди. Сўзлари ўз-ўзидан қуюлиб келарди. Аудитория сув куйгандек жим, ёшларнинг унга қараган кўзларида ҳайрат, баъзилар шоша-шоша дафтар қоралашарди. Хуршид ака тўхтамас, сўзларини қайтармас, айтиб туриб ёздирмасди.

— Бирининг тушибдир сочи белига,
Бири райҳон тутиб келмиш қўлига.
Олов ёқар боқиб одам дилига,
Бири шамсу, бири қамар кўринди.

Ёки:

Кўксимда ишқининг ханжари
Меҳрибоним, хуш қол энди.

Кўряпсизларми, буларнинг барида оҳангдорлик нақадар кучли. Шунинг учун ҳам у такрорлаган сари ёдда қолаверади...

Бу ёғини эшитолмадим. Мен ҳамон Хуршид акадан кўзимни узолмасдим. У менинг рўпарамда, доска ёнида у ёқ-бу ёққа бориб келар, овози товланиб ёд ўқир, кўзларида ўт ёнарди. У шу туришида жуда, жуда ҳам кўркем эди!

Ортимда шип-шип қадам товуши эшитилди. Узимни кескин орқага ташладим. Бу — Бердикул Муродович эди. Қип-қизил букри бурни сўррайиб, сийрак қошлари кўтарилганидан пешонасидаги ажинлари тепакалигача кўтарилган, лаблари титрар эди. Мени кўриб тўхтади:

— Дарсингиз йўқмиди, Мағрурахон? Турибсиз?

— Йўғ-э... — ўнғайсизландим мен. Ахир, эшикдан мўралаб турганимни кўрувди-ку! Нима деб ўйладийкин?

— Узингиз-чи? — сўрадим ўзим ҳам кутилмаганда.

— Дарсим бор эди... Шу... Келсам, аудитория бўш, талабаларим ҳеч ерда йўқ.

— Йўғ-э, бўлиши мумкин эмас-ку!

— Энди нима дейсиз? Йўқ-да!

Эшикка ишора қилди:

— Дарс ўтяптиларми?

— Ҳа.

— Майли, безовта қилмай... Танаффусни кута қолай...

— Бердикул Муродович, нима, сиз...

— Ҳа! Усмоновга айтаман! Улар дарсга келишмаган! Қочишган!

— Секин!

Бердикул Муродовичнинг енгидан тортиб зинапоя майдончасига олиб чиқдим. У бечора бирданига чўкиб қолган эди. Чеккадаги ўриндиққа беҳол ўтирди. Қадди букчайиб, менга довдираб қаради.

Мен қолишимни ҳам, кетишимни ҳам билмасдим. Бир муддат жим қолдик. Биринчи бўлиб Бердикул Муродович тилга кирди:

— Мағрурахон, майли, дарсингизга боринг. Мени деб қолиб кетманг.

У билагига каттакон эски соатига қаради.

— Йигирма беш дақиқадан кейин танаффус бўлади. Тағин кечикканингизни Усмонов билиб қолмасин.

Бердикул Муродовични қолдириб йўлак адоғига бордим. Ўнг қўлдаги аудитория негадир жим эди. Менинг талабаларим ҳам дарсдан қочган бўлса-я... Ҳадик билан эшик тутқичини ушлаб секин ўзимга тортдим. Кафедрада Садриддин турарди. Талабаларим баравар оёққа қалқишди. Садриддин эса мени кўриб қоғозларини йиға бошлади.

— Яхшимисиз, Садриддин? — дедим қўлимни узатиб.

— Раҳмат. Яхши келдингизми? — Садриддин чандиқ кафтимни қисар экан, қизларниқидек узун киприкли кўзлари майин кулимсиради.

Кейин өзгин елкаларида ҳалпиллаган пиджагининг чўнтагига ручкасини солиб, қоғозларини кўтариб кета бошлади.

— Раҳмат сизга, — дедим ортидан.

У индамай бошини иргаб қўйди.

— Қаерда тўхтадик? — сўрадим курткамни еча туриб.

— Фурқатнинг хориждаги ижодида. «Бир қамар сиймони кўрдим...» ғазалининг таҳлилида, — бидирлади олд партада ўтирган талабам.

— Яхши. Давом этамиз.

...Тўртинчи курсларнинг тил бириктириб дарсдан қочгани бутун факультетда шов-шув бўлиб кетди. Танаффусда, айниқса, талабалар орасида муҳокама авжида эди. Ўқитувчилар орасида ҳам ғовур-ғувур.

Воқеани эшитган Бахтиёр баҳайбат гавдасини силкитиб кулиб олди. Садриддин эса воқеани хотиржам эшитди.

Хуршид ака эса хонасида у ёқ-бу ёққа юрар, курс сардорини кутарди.

Ниҳоят, курс сардори — кўзойнакли новча йигит Хуршид аканинг хонасига кирди.

— Эшикни ёпиб кир, — деди Хуршид ака унга кескин. — Ундан кейин гаплашамиз.

Менинг кейинги дарсим айнан шу тўртинчи курсда эди. Талабалар ҳали йўқ, аудиторияга бориш бефойда эди. Мен дераза олдида тик туриб ҳовлини кузата бошладим.

Бир вақт остонада Хуршид ака кўринди.

— Мағрурахон, дарсга бормайсизми? — сўради зардали оҳангда.

— Тўртинчи курслар йўқ-ку.

— Улар келишибди.

— А?

— Сизнинг дарсингизга келишибди, — таъкидлагандек деди у. — Боринг тез.

...Аудитория тўла эди. Мен талабаларга бир-бир қараб чиқдим. Ҳамма жим. Олдларида дафтарлари очиқ, қўлларида ручкалари, менга тикилиб ўтиришибди.

— Хўп, бошладик, — дедим мен. — Мавзуни ёзинг. «Жадидлар адабиётининг илк даври».

— Опа, нега дарсдан қочганимиз сабабини сўрамаяпсиз? Уришмаяпсиз бизни? Ахир, ҳамма шундай қиялпти-ку! — сўради курснинг сардори.

— Нега сўрай? — дедим мен. — Қойиб нима қиламан? Еш бола эмассизлар-ку!

— Нега сизнинг дарсингизга келдик? Билишни ҳоҳламайсизми? — деди у яна.

— Сўрашимга ҳожат йўқ, — жилмайдим мен. — Раҳмат сизларга.

— Нега?

— Қочмаганингиз учун.

— Сизга ҳам раҳмат.

— Нима учун?

— Қочириб юбормаганингиз учун.

Аудиторияда кулги кўтарилди.

* * *

— Ярим соатдан бери жавон титасиз. Тинчликми?

Кеннойим бир менга, бир каравотим устига олиб ташланган кийимларга ҳайрон бўлиб қаради.

— Кўйлак қидиряпман, — дедим мен.

— Кўйлак?

— Ҳа. Ҳеч пичоққа илинадиган кўйлагим йўғ-а! Уф...

— Манави нима? Бу-чи?

Кеннойим кийимларимни титкилаб, тагидан иккита кўйлак чиқарди. Бири майда сариқ гулли қора кўйлак (ўтган йили янги йилга атаб кеннойимнинг қистови билан тиктирганим), иккинчиси ҳаво ранг кечки кўйлак (акамининг совғаси).

— Кечки кўйлак тўғри келмайди. Манавиниси эгнимда ҳалпиллаб қолибди. Тавба, шунчалик оздимми?

— Қаерга отланяпсиз ўзи? Бирдан кўйлак қидириб қолдингиз?

— Нега куласиз? Назира опа «кўйлак кий» деяпти. Опаникига кетяпман, ахир.

— Ҳа... Қани, кўйлакни кийиб кўринг-чи? Лола, қизим, бор, нина-ип олиб кел.

Кеннойим менга кўйлакни кийгазиб, икки ёнидан ип билан енгилча чатиб кўйди.

— Ечаверинг энди. Айтганча, ёқасини ҳам олиб ташлаш керак. Бунақаси урфдан чиқди. Урнини баҳя кўйиб тикамиз. Тамом-вассалом!

— Қанча вақтни олади бу? — сўрадим бўшашиб.

— Агар ёқасини сўтиб берсангиз, ярим соатда.

Оҳ, кеннойигинам! Шартта кучоқладим-у юзидан ўпиб олдим.

— Хўп бўлади, — дедим суюна-суюна.

...Ярим соатдан кейин мен тошойна қаршисида кўйлакни кийиб турардим. Кеннойим эса қутидан ойимнинг қадимий марваридини олиб келиб, кўярда-кўймай тақдирди.

Мен кўзгуга боқиб, кўзларимга ишонмасдим. Рўпарамда қўнғир сочлари елкаларидан шаршара мисол оқиб белига тушган, юмалоқ юзлари оппоқ, узун киприклари ҳимоясидаги қўнғир қорачиқлари қуёш шуъласида қорамтир олов бўлиб ёнган ўрта бўй, нозик қадли қиз турарди. Бир вақт қизнинг қошлари ҳайратдан хиёл кўтарилди.

Наҳот бу мен?

Қизни бироз кузатгач, жилмайдим. Шу заҳоти қизнинг кичкина лаблари табассумга очилди, икки бетида кулгичлар кўринди.

«Чиройлисан», — дедим қизга. Кейин:

«Садриддин сенга бекорга ошиқмас», — дедим. Охири:

«Кошкийди Уша ҳам сенга...» — дедим-у...

Тавба, бу нимаси? Эсим борми ўзи? Баъзан қаёқдаги тентакона хаёллар келади! Бўлди, хаёллар, бас! Йўлга тушиш керак.

Қиш бошидан бери киймаган узун қўнғир пальтомни эгнимга олиб, бошимни ингичка бинафшаранг шарфим билан ўраб, учларини ансамдан, сочларим остидан боғладим. Оёғимга этикчамни кийиб, ҳовлига тушдим. Шу онда икки қўли тўла шаффоф халталар, акам кириб келди.

— Йўл бўлсин? — деди у. — Менга шўрва пишириб бермайсанми?

— Назира опаникига, — дедим кичкина қора сумкамни елкага ила туриб. — Халталарингизни беринг, бўшатиб қўйай.

— Оғир, кўтаролмайсан.

Акам халталарни ерга кўйиб, қаддини тиклади.

— Нима бор экан, Назира опаникида?

— Тухумбарак пишириб бераман.

— Хоразмча.

— Хоразмча?

— Шу Гулчехранг яхши нарса ўргатибди-да сенга! Ҳой, Лобар, манавини қара, акасига шўрва пиширишдан қочиб, Назира опасига тухумбарак қилиб бермоқчи.

— Кўйсангиз-чи, — деди зиналардан тушиб келаётиб кеннойим. — Ўзим пишираман шўрвани. Халталарни беринг.

— Оғир, кўтаролмайсан... Хўп, хоним қиз, яхши бориб кел. Шўрва олиб қўйайликми сенга? Бир косагина!

— Нега?

— Мабодо тухумбаракларинг мазали чиқиб қолиб, ўзингга қолдирмай еб қўйишса, дейман-да!

Кулиб юбордим. Менга кеннойим кўшилди.

- Ҳа, майли. Фақат кеч қолма.
- Хўп бўлади!

* * *

Эшикни Назира опанинг ўзи очди. Опа тунов кунгидек одми, лекин виқорли эди.

— Келдингми? Ваалайкум ассалом! Кел, пальтонгни менга бера қол! Вой-бўй... Ўзингмисан? Қани, бир кўрай-чи? Ё худо, таниб бўлмайти сени! Қўй ўша шимларингни! Мана шундай юргин, хўпми? Қани, юрақол...

Опа мени ўша таниш танобий хонага бошлаб кирди. Яна жавонга орқа ўгириб ўтиришга шайландим. Ва тамоман беихтиёр жавон тепасига кўзим тушди. Ажаб! Сурат йўқ эди!

Назира опа эса мен билан у ёқ-бу ёқдан йўлакай сўзлашиб дастурхон ёзарди.

— Назира опа, мен ҳашарга келганман, ахир, кўп уринманг, — дедим.

— Э, ҳашарнинг ҳам вақти келади. Ўзим ҳам чой ичганим йўқ. Соҳибжон эрта билан ишга кетувди...

— Якшанбада-я?

— Нима дейсан энди? Ўғлим уйғонгунча уй ичида гивир-гивир қилиб юравериб, нонушта ҳам ёдда йўқ. Яқиндагина ўғлимни едириб-ичириб бозорга жўнатдим. Бир ўзим дастурхонга ўтиришни истамай, яна шу уй ичида юмуш... Мана энди сен билан бир йўла ҳам нонушта, ҳам тушлик қилиб олмоқчиман.

Опа иккита тақсимчада юмалоқ сомсалар келтирди, кичкина ликопча устидаги пиёлада олча мураббоси, япалоқ чинни идишларда майиз, ёнғоқ қўйди. Кейин ўша таниш қизил чойнакда фамил чойи...

Чой ичиш асноси мен унга Бердикул Муродович ҳангомасини айтиб бердим. Опа қотиб кулди. Кейин бирдан жиддий тортди.

— Бечора Бердикул Муродович. Раҳимини келтиради у. Истеъдод кам, иқтидор ўртамиёна, ҳизиқишлар паст, талаблари оз... Одамзод кимгадир кераклигини ҳис этиб туриши керак-да. Оиласига кераклиги-ку ўз йўлига-я, бошқаларга ҳам керак эканлигини сезиши лозим экан. Токи одамлар унинг сўзларига, билимига, ўзига ҳам доимо эҳтиёж сезиб турсин. Бердикул Муродовичда худди шу нараса етишмайди, биласанми? Кел, қўй, Бердикул Муродовичнинг қулоғини қиздирмай қўя қолайлик. Айтганча, мақолангни тақризга беришибди. Кимларга, билмадим. Соҳибжон бунақа нарсаларни айтмайди. Тавба, сен билан кўп гапларимиз мос келади-ю, лекин ишларимиз бошқа-бошқа йўналишда, ҳайрон қоламан. Уйимга ҳам мана энди иккинчи марта келишинг.

— Сиз бизникага борганингиз йўқ.

— Насиб қилса бир кун борарман. Соҳибжон акангни ниҳоятда мақтайди. Нега дадангнинг изидан бормаганига ҳайрон бўлади баъзан.

— Акам бобомнинг касбларини тутган.

— Ҳа... Талъат Мавлонов! Айтганча, Инобат Мавлонова сенинг бувинг эмасми?

— Йўқ. У бобомнинг синглиси. Бувим Фарида Мавлонова.

— Билмас эканман.

— Бувим олима эмасдилар. Улар бир умр оддийгина шифокор бўлиб ўтганлар.

Ойим: «Бобонгга тенглашиш қийин эди. Бувинг шунинг учун ҳам илм йўлидан кетмагандир?» — дердилар. Ойим ўзларидан келиб чиқиб шундай хулосага келган бўлсалар керак. Чунки болалигимда «Нега дадамдек профессор эмассиз?» — деб сўраганимда, ойим: «Дадангга тенглашиб бўладими?» — деганди-да! Ойим бир умр оддийгина терапевт бўлиб ўтган эди.

— Ойинг ҳам шифокормиди?

— Ҳа. Иккала бувим бирга ўқишган. Аввалдан дугона бўлишган.

— Кейин қуда бўлишган, де?

Мен кулдим.

— Ҳа... — опа ўйланиб қолди.

Кейин:

— Қизиг-а, авлодинларнинг бари тиббиётчилар-у, даданг шарқшунос.

— Мен ҳам ҳайрон бўламан. Лекин дадамдан буни сўраганимда у катта бобом Бекларбеги мадрасасида мударрислик қилганини айтган эди. У “Мулла Мавлон” бўлиб танилган экан. Кўплар “Мавлоно” деб ҳам ҳурматлашаркан.

— Нега шарқ филологиясига кирмадинг?

— Акам ҳам шундай деб сўраган эди. Мен «Ўзбек филологиясига кўпроқ қизиқаман», — деганман.

— Аслида-чи?

- Аслида ҳам шу. Фақат...
- Айтавер.
- Ойимга ҳам айтмаганман буни. Ноқулай эди айтиш.

Опа кулди.

- Майли, унда айтмай қўя қол.

— Йўқ, нега? Сизга айтсам бўлади. Ахир неча йиллар ўтиб кетди бунга... Ойимнинг тақинчоқлари турадиган нақшдор ёғоч қутичаси бўларди. Ойим ўша қутичасида, тақинчоқларининг тагида бир варақ хитойи қоғозни оппоқ шойига ўраб эҳтиётлаб асрар эди. Буни бир-икки марта, ойим ясанаётганда кўриб қолгандим. «Бу нима?» — деб сўрасам, айтмаган. Қутичасини эса доим яшириб юрарди. Бир куни ойим йўғида қутичани топиб, очиб кўрдим. Қарасам, шеър.

- Шеър?

— Ҳа.

*Ҳажр ила тинмай кўзимдин кўрмасам ашким келур,
Ғайр ила кўрсам мабодо, худ-бахуд рашким келур.*

*Ўзга сўз сиғмас хаёлимга ва лекин субҳу шом,
Айлашиб улфатчилик ҳар ерда гаплашким келур.*

- У ёғи-чи?

— У ёғи:

*Бўлмасун деб ошкоро рози диллар халқ аро,
Айлабон рамзу ишорат махфи имлашким келур.*

*Навбахор айёми чиқса боғларни сайр этиб,
Нозлар бирла хиром эткач, қўл ушлашким келур.*

- Чиройли ғазал экан.

— Ҳа.

- Уқи, ўқи.

*Муддаосиз бошда савдолар билурман шунчаким,
Кўчада сан бирла ҳар соатда учрашким келур.*

*Арз қил, қосид, Муқимий хастадин, кўрсанг агар:
Мақдамига садқа жоним ул париваш ким келур.*

Мен шунда тўққиз ёшларда бўлсам керак. Варақни олиб тезгина яширдим. Кечкурун варақни дадамга каттакон топилмадек кўрсатдим. Дадам варақни ўқиб ғалати қилиб кулиб қўйди. Мен бўлсам, «Муқимий ким?» — деб сўрадим.

- Шундай шоир бўлган, — деди дадам.

Мен яна тинчимадим.

- Муқимий ойимни қаердан танийди?

— Муқимий ойингни танимади.

- Унда нега ойимга шеър ёзади?

Дадам кулиб юборди.

- Муқимий шеърни ойингга ёзмаган.

— Унда нега ойимнинг қутичасида турибди? Бировга ёзган шеъри ойимда турса, Муқимий хафа бўлмайдими?

Дадам яна кулди.

— Йўқ, қизим, Муқимий фақат хурсанд бўлади. Қани юр-чи, қутичани қаердан олувдинг, менга кўрсат!

Дадам мени ҳайрон қолдириб, варақни яна ўз жойига солиб қўйди. Кейин «Буни ойингга айтмай қўя қоламиз, хўпми? Чунки бировларнинг қутичасини титиш яхши иш эмас. Қайтиб бундай қила кўрма», — деб тайинлади. Мен, албатта, «хўп» дедим. Лекин барибир тинчимадим. Дадамнинг китоб жавонларини уч кун титиб, ниҳоят, Муқимийнинг китобини топдим. Қарасам, ўша ғазал бор экан. У пайтларда кўп сўзларни тушунмасдим. Аммо, барибир, ёд олдим. Менга ғазалнинг оҳанги ёқиб қолган эди.

Фақат тўрт-беш йилдан кейингина, сал эсимни танигач, ўша варақни яширинча яна олдим. Дадамнинг гапи эсимда эди-ю, нима қилай, тинчимадим-да! Хуллас, ғазал қаймоқранг силлиқ хитойи қоғозга кирилл алифбосида ёзилган, ғазал остида чиройли, жимжимадор нақш. Диққат билан қарасам, у сулсада битилган сўзлар. Ҳижжалаб ўқидим. «Камина қулингиз Шавкат Мавлон» деб ёзилган экан.

- Э-э... энди тушундим.

— Ҳа. Мана шунинг учун ўзбек филологиясига кирдим, 19-аср адабиётидан илмий иш қилдим. Раҳматли Воҳидов ҳам “Нега ўрта асрлардан илмий иш қилмайсиз, қизим”, — деб ҳайрон бўлиб кўп сўраган, аммо унга айтиб бўлармиди?!

— Айтганча, Мағрура, варақ ҳозир кимда?

— Менда. Ойим вафотидан сал аввал, касал ётган пайтида қутичаси билан менга берган. Уни асраб юрибман.

— Ҳа... Ие, чой совуб қолибди-ку. Чойнакни ҳам ёпмаган эканмиз.

— Ҳечқиси йўқ, мен ичавераман.

— Лекин мен ичолмайман-да. Чойни иссиқ ичиб ўрганганман. Ҳозир! Йўқ, сен кўзғалма, қизим. Ҳали ошхонада анча уринасан.

Опа чойнакни олиб чиқиб кетди. Мен яна жавонга қарадим. Боя янглишмадим-микан? Йўқ, жавон усти бўм-бўш эди. Сурат нега йўқ? Уни ким олиб қўйди? Назира опамикан? Нега? Ўзи шунчаки олиб қўйдими ё менинг ортиқча савол беришимни хоҳламадими? Балки сурат мени қийнаганини сезиб қолгандир? Йўғ-э, бўлиши мумкин эмас. Қаердан ҳам пайқасин?

Бир қўлида чойнак, иккинчи қўлида бир ликопча варақи, опа кириб келди.

— Буни қара-я, варақи бор эди, эсимдан чиқибди. Кеча Нозима келган эди. Бир тоғора варақи пишириб келибди. “Нима қилардинг уриниб, шусиз келсанг бўлардим”, — десам, “Ойим қуруқ борманг, дедилар”, — дейди. Кейин мен тоғорасига сомса солиб юбордим. Соҳибжонга кулгига баҳона топилди-да! «Қудачилик — минг йилгача тоғорачилик», — дейди.

Мен кулдим. Опа ҳам қўшилишиб кулди.

— Нима қилай? Гап шу сомсада ҳам эмас. Гап одамнинг кўнглида. Шу сомса ҳам, варақи ҳам ейилади-кетди. Фақат яхши-ёмон гапга восита бўлгани қолади, холос. Эркаклар буни қаердан билсин? Ол, еб кўр! Бу — ҳақиқий кўқонча варақи.

— Гармдориси бор экан...

— Кўқончаси шунақа бўлади-да! Тағинам қалампирни камроқ қўшибди. Соҳибжон аччиқни ниҳоятда кўп ейди. Шу варақига ҳам қалампир сепиб еди.

Варақилар ҳақиқатан мазали эди.

Тишлаганда жилдининг енгилгина қирсиллаши ҳам, юмшоққина қиймасининг бироз аччиқлиги ҳам хуш ёқарлик эди. Мен ойимнинг юмшоқ, кичкина, чучук қиймали варақисини еладим. Кўнглим тўлиб, кўзларимга ёш келди. Назира опа сезмасин учун узун сўлиш олдим.

— Мазали экан жудаям, — дедим ютиниб.

— Ёқдимми? Ол, ош бўлсин, — опа ликопчани мен томонга сурди.

Шу пайт телефон жиринглаб, жонга оро кирди. Опа илдам ўрнидан туриб йўлакка чиқди. Тезда кўзларимни артиб олдим.

— Соҳибжон уйга меҳмон олиб келармиш, — деди Назира опа хонага кираркан. — Комилов келармиш.

— Содиқ Комилов-а?

— Худди ўзи. Аммо ниҳоятда ихлосманд одам. Қўйиб берсанг, соатлаб Хайёму Лутфидан ёд ўқийди. Ўғлимни бозорга жўнатганим яхши бўлган экан.

— Тайёргарликни бошлайверайлик.

— Тушликни охирига етказайлик, ахир. Улгурамыз.

Назира опа мени дастурхонга қистаб, ўзи ҳам сомсадан тишлади, чой хўшлади. Кейин тезгина дастурхонни йиғиб, ошхона юмушларига шўнғидик.

Опа музлагичдан қовоқнинг каттагина бўлагини чиқарди.

— Комилов қовоқ сомсани хуш кўради. Тўғраб юборасанми? У ҳам қариб қолди. Фанимат одам. Бир хурсанд қилайлик. Ҳозир Алишер келса, мева-чеваларни ҳам идишларга солиб кўяверамиз. Билгандек жўнатганимни қара-я! Айтгандек, пиёзларни ҳам арчасан, а? Мен хамирга уринаверай.

Опа лола гуллик пешбандни олиб менга боғлатди. Кейин ўзи ҳам пешбанд боғлаб, енгини шимариб олди-ю, ун элашга киришди. Унинг куймаланишини томоша қилиш мароқли эди. Опа шу пайтда мен университетда кўриб ўрганган ўқтам, эркакча шахд аёлга умуман ўхшамасди. Бошини чапга бироз эгиб, икки кафтига тап-тап этказиб элак гардишини урар, супра ва элак орасидан юпқа ун пардаси тўкилиб, супра ўртаси дўмпайиб борарди.

Назира опа шу топда тамом бошқа одам эди! Аёл эди у! Қўлларининг чаққон ҳаракатлари, тирсақларининг тез букилиб-ёзилишлари, гавдасининг эпчил бурилишлари — бари умри ошхонада ўтган аёлларники мисол эди.

— Тухумбаракка ҳам бир йўла ун элаб кўя қолдим. Уриниб ўтирмайсан, — деди элақдаги ун юқини катта япалоқ сопол идишга қоқаркан.

— Комилов тухумбарак ермикин?

— Ейди деб ўйлайман. Аввал-бошдан чиройли бир шўрва соламиз. Кейин ту-хумбарак тортамиз. Қовоқ тайёрми? Ҳа, яхши.

Опанинг ўгли шаффоф сариқ халталарни кўтариб кирганда биз сомсаларни газ патнисига тера бошлаган эдик.

Алишер отаси ва онасининг қиёфасини ўзида ажиб бир тарзда уйғунлаштирган эдики, икки кишининг бир инсон вужудига бу қадар сингишгани ҳайрон бўлиш-лик эди. Мен билан саломлашар экан, кўзларида қизиқсиниш учкунлари «йилт» этди. Шу топда у отасига жуда ўхшаб кетди. Оғир халталарни ўзи ошхона бурчаги-га қўйди. Унинг ҳаракатларидаги шахдлик онасига ўхшарди.

Мен негадир бу оилани акамники билан таққослай бошладим. Иккала оила ҳам талабалик даврида бунёд бўлган, ўша даврнинг бор қирраларини ўтаган, ширину тахирларини татиган эди. Лекин бир-бирига ўхшамасди. Бу уй бекаларида, айниқ-са, кўзга ташланарди. Назира опа билан кеннойимнинг жуда кўп ўхшаш томон-ларини кўрсам-да, барибир улар иккови икки олам эди.

Кеннойим акам ва болалари йўлида олти йиллик заҳматлари меваси — касби-ни унуттаёзган ва бундан умуман афсус қилмасди.

Назаримда опа ҳам Пўлатовни нозик бир сезги билан ҳамон ардоқларди. Лекин бу уни ўз йўлидан қайтармаганди.

Акам кеннойимни қадрлашига шубҳа йўқ эди, аммо кеннойим ҳар жиҳатдан эридан бир-икки поғона пастроқ турарди ва буни табиий деб билар, акам ҳам бунга кўникиб улгурган эди.

Назира опа ва Соҳибжон акаларнинг муносабатларида эса ажиб бир тенглик ҳукм сураб, баъзан оила бошлиғи ким бўлди экан деган савол ҳам туғилар эди.

Мен кеннойимга ҳавас қилардим. Лекин унга ўхшай олмаслигимни билардим.

Мен Назира опага ҳам ҳавас қилардим. Бироқ (ажаб) унга ҳам ўхшай олмас-лигимни сезардим.

Кеннойимга ўзини ҳеч иккиланмай бировга фидо этиб юборишдек тақдир насиб қилганди.

Назира опага эса ўз йўлдоши билан бир умр ҳамқадам яшашдек ҳаёт буюрган-ди.

Иккови ҳам шундай умрдан рози эди.

Икки оламдаги туйғуларнинг ўхшашлиғи ҳайрон қоларли эмасми, ахир?

* * *

...Оқшом дарагига яқин Пўлатов Комилов билан бирга кириб келишди. Эшик ёнида Соҳибжон ака тавозе билан Комиловнинг пальтосини ечишга ёрдамлашар экан, мен қизиқиш билан меҳмонни кузатардим. Комилов зиналардан чиққунча ҳарсиллаб қолган, ажинлар чуқур ботган пешонасида тер томчилари ярқирар, қор ранги мўл қўнган қуюқ сочлари икки чаккасини ёпиб, юзларини ажиб тарзда ўраб турарди.

У саломимга алик оларкан, мени бир зум кузатди.

— Соҳибжон, бу қизингизни аввал кўрмаган эканман. Тўнғичингиз шуми?

Пўлатов бепарвогина жавоб қилди:

— Ҳа, бу Назирахоннинг қизи!

— Лаббай?

Пўлатов кулди:

— Назирахоннинг университетдаги қизларидан. Мағрурахон.

— Шундай денг... Яхши-яхши... Мағрура! Чиройли исм экан. Ота-онангиз исм-ни синчиклаб танлаган кўринишади.

— Албатта-да. Ахир, қизимиз Шавкат Мавлоновнинг кенжа фарзандлари бўлгач...

— Йўғ-э, йўғ-э... — Комилов негадир шошиб қолди. — Шавкатнинг қизими-сиз? Давроннинг синглиси, а? Акангиз соғми, қизим? Ишлари бўляптими?

— Қани, домла, ичкарига! — Соҳибжон ака Комиловнинг оёқ устида туриб қолганидан хижолатдек, унга шошиб манзират қилди. Комилов оғир гавдасини у ён-бу ён ташлаб меҳмонхонага кирди. Унинг оёқлари оғирди, шекилли.

Бу одамнинг вужудидан ҳорғин салобат ёғиларди. Овозидаги йўғонлик, қараш-ларидаги тийраклик, ҳаракатларидаги босиқлик ва қадамларидаги оғирлик — бари унга савлатли бир кўрк берарди. Бундай кўрк ҳаёт сўқмоғининг сўнгигига етиб қолган, ортидаги тиканлару тошларга хотиржам боқа оладиган одамларда бўлади.

Мен Комиловнинг дадамнинг номини эшитиб шошиб қолганидан ҳайрон эдим. Комилов дадамни яхши билишига шубҳа йўқ эди. Лекин нега уни уйимизда кўрмаганман? Ахир, дадамнинг шогирдлари, ҳамкасблари, дўстлари, танишлари уйимизга кўп келишарди.

Комилов ўша катта танобий хонада, тўрда савлат тўкиб ўтирар, Соҳибжон ака узатган чойни аввал пиёлани сал чайқатиб, бироз совутиб майда-майда хўплар, бошини билинар-билимас силкиб уй эгасининг гапларини эшитарди. Узи гапирганда, унинг салобатли йўғон овози ошхонага эшитилар, лекин сўзларини англаб бўлмас эди.

Алишер ошхона билан меҳмонхона орасида қатнаб, ҳали чой, ҳали қовоқ сом-саларни таширди.

Назира опа шўрвани қиёмига келтириб, кўкатлар тўғраб, косаларни тайёрлар экан, менинг сирланган тоғорачадаги хамирдан зувала ясашимга қизиқсиниб қараб кўярди.

— Ая, шўрвадан уч коса қуясиз, — деди бир вақт Алишер. — Хуршид амаким келди.

— Хуршидни чақирдиларингми? Яхши бўлибди. У тухумбаракни яхши кўради. Бир хурсанд бўларкан-да! Қани, Алишер, косаларни узатиб юбор!

Алишер онаси сузиб берган шўрвани косаси билан менга тутди, юзига кўкат сепиб, қошиқ қўйиб берганимдан сўнг ичкарига олиб кирди.

Назира опа иккимиз икки косага шўрва қўйиб айвончага ясалган тахта супага, хонтахта атрофига жойлашдик.

Шўрвадан сўнг мен тухумбаракнинг хамирини ёйишга тутиндим. Назира опа ичкаридан чиққан косаларни юва бошлади. Кейин менинг ярим ойсимон хамир «халтача»ларга ийланган тухум ва сариеғ солиб, учини чимдиб ёпишимни қизиқиб томоша қилди.

Тайёр «халтача»ларни қайнаб турган қозонга солиб пишира бошлаганимда эса опа тезгина лаганни тайёрлаб ёнимга кўтариб келди.

— Товоқда чиройли кўринади, а? — деди кулиб.

Кейин иккита кичик косачаларда қаймоқ ҳозирлади.

— Кўкат тўғрайми, йўқми? — деб сўради. Тасдиқ жавобини олгач, уни ҳам бир зумда бажарди.

Хуллас, опа ёнимда ҳозир, у тухумбарак пиширишни кузатяптими, ё меними, билиб бўлмасди.

Таом тайёр бўлгач, Алишер икки қатнашда косачалару лаганларни ташиб бит-казди. Опа иккимиз яна бояғи жойга ўрнашдик.

Ичкарида бироз вақт жимлик ҳукм сурди. Кейин Комилов нимадир деди. Унга Соҳибжон ака жавоб қилди. Яна жимлик чўкди.

Парда «ёриғи»дан меҳмонхонадаги қандилнинг ёруғи сизиб чиқар, меҳмонлар жим, негадир опа ҳам индамас эди.

Салдан сўнг бўшаган лаганларни кўтариб Алишер чиқди.

— Домла сизларни кирсин деяпти, — деди у.

Олдинда Назира опа, унинг ортидан мен хонага кирганимизда кўйлакчан бўлиб олган Соҳибжон ака олдидаги пиёлага чой қуярди. Комилов гўё ўзига ўзи гапиргандек паст товушда бир нималар дер, Хуршид ака ўзининг одатдаги қора кўйлагиде, пиёласини икки кафти орасига тутганча ўйга чўмиб ўтирарди. Бизни кўриб Комилов кўзғалиб кўйди. Хуршид ака бошини буриб қаради. Мен Назира опанинг панасида эдим. Дастурхон ёнига яқинлашганимда Хуршид аканинг менга кўзи тушди-ю, аввалига ҳайрон бўлди. Кейин хаёли паришон, қўлидаги бўш пиёлани оғзига олиб борди.

Мен кулиб юборай дедим. Хуршид аканинг бирдан қовоғи солинди. У менинг кулимсираганимни сезиб қолган эди.

— Келинглар, — деди Комилов.

Менинг ўтиришимни кутиб турди. Кейин сўз бошлади:

— Мағрураҳон, қизим, тухумбарак жуда мазали чиқибди, Раҳмат, барака топинг.

— Ош бўлсин, — дедим эшитилар-эшитилмас.

— Соҳибжон сизни Назираҳоннинг қизи деганда ҳайрон бўлувдим. Сиз пазандаликда Назираҳондан ўтибсиз.

Соҳибжон ака хушнуд илжайди:

— Шунинг учун таомни Назираҳоннинг қизи пиширди, дедим-да!

Комилов оғир бошини силкиди.

— Қизим, мен отангизнинг изидан кетганингизни эшитиб жуда хурсанд бўлдим. Шавкат «Уғлим бобосининг изидан кетди» — дер эди. Мана, ўғли бўлмаса, қизи эргашибди, Яхши! Энди Даврон бобосининг изидан боргани ҳам яхши. Илло, Талъат Мавлонов ҳазилакам одам эмасди! Акангиз шундай одамнинг изидан кетгани жуда яхши. Тўрт ой бурун белим оғриб қолди. У ёққа бордим, бу ёққа бордим, бўлмади-да. Шунда биров «Курувчиларнинг касалхонасида Мавлонов

дегани бор. Шуни топинг», — деди. Ўша пайтда хаёлимга келмабдики, шу Шавкатнинг ўғли эмасми деб. Йўқса, Шавкат раҳматли айтган эди-ку! Бордим. Топдим. Қарасам, худди Шавкатнинг ўзи-да! Раҳматли ўттиз ёшларида худди шундай адл, ғайратли эди...

Бу эзма чол буларни нега гапиряпти, деманг, қизим.

— Йўғ-э...

— Сизни кўриб отангизни эслаб кетдим-да... Мени хотирлай олмассиз...

— Йўқ...

— Ҳа, албатта... У пайтлар кичкина эдингиз. Акангизнинг ортидан югуриб юрдингиз. Бир сафар борганимда пешонангизда каттакон гурра, бувингиз раҳматли бир эркалаб, бир яниб турган экан. “Э, той бола, пешонани нима қилдингиз?” — десам, Шавкат кулибгина: “Бу менинг қизим”, — деганди. Умрнинг ўтишини қаранг... Мен ўша совуқ хабар келганда Мисрда эдим... Ёш кетди Шавкат... Шу ёлғон олимлар билан курашавериб умрини кесди-да! Айтардим, «Жон Шавкат, укам, ёлғон олимлар дунё яралгандан бери бор. Худо хайрингни берсин, кўй шуларни, асабингни чарчатганингга арзимамайди». Йўқ! Курашмаса бўлмасди-да! Этак силкиб бор-эй деб кетиш унинг одати эмасди... А, Хуршид?

— Кўйинг, домла...

— Кўймасам нима қиласан? А? Кимга аччиқ қилдинг? Курашишдан чарчадингми? Сен-ку кетдинг-кутулдинг, институт кимнинг қўлида қолди?

— Домла, кўйинг энди...

— Ҳафа бўлдингми?

— Йўқ...

— Йўқ, Хуршид хафа бўлмади, домла.

— Ундай бўлса, ҳали ҳам кеч эмас, институтга қайт. Ёшлар кетиб қолаётганмиш у ердан. Ҳалимов чала муллаларни кўпайтириб юборибди. Кенг даргоҳ ўзига қолди-да! Эртага биз ўлиб кетсак, ортимизда ким қолади? Уйладингми?

Ҳамма сукутга толди. Ер остидан Хуршид акага қарадим. У ҳамон пиёласи қўлида, уйга чўмиб ўтирарди. Ўртада анча жиддий гаплар ўтгани аён эди. Ниҳоят, телефон жиринглади.

— Бу ўғлим шекилли, — деди Комилов. — Олиб кетгани келмоқчи эди.

Эшикда Алишер кўринди.

— Домла, ўғлингиз келаётганмиш. Беш дақиқада шу ерда бўлар экан.

— Қани, сизларники омонат, — Комилов фотиҳага кафтини очди.

— Домла, шовилманг, ўғлингиз ҳам тамадди қилиб кетсин, — Назира опа манзират қила бошлади.

— Йўқ, ўғлим ўта замонавийлардан. Вақтни ўлчаб юради, — Комилов кулимиради. Шунда лаблари четида иккита чуқур чизиқ тортилиб, бақбақаси сал осилди. Унинг табассумида ҳам салобат бор эди.

Домла оғир кўзгалиб йўлакка юрди.

Ортидан эргашганларга йўл-йўлакай нималардир деб қадамларини салмоқ билан ташлаб зиналардан туша бошлади.

Биз пастга тушишимиз билан муюлишдан бурилиб келаётган машина чироқлари кўринди.

— Ана, айтмадимми? — деди Комилов.

Оқ «Тико» ёнимиздан ўтиб ортига бурилиб келгач, тўхтади.

Машинадан тушган ўттиз беш ёшлардаги йигит ҳаммага баравар салом берди. Кейин Соҳибжон аканинг, кетидан Хуршид аканинг қўлини қисди. Назира опа иккимизга қараб қўлини кўксига қўйди. Кейин отасини машинага ўтқазиб жўнади.

Ҳамма қандайдир оғир тортиб қолган эди. Гўё Комилов кетатуриб салобатини қолдириб кетгандай.

Ичкари кириб меҳмонхонада дастурхон атрофида бироз ўтирдик. Хуршид ака жим, Соҳибжон ака индамай чой ҳўплар, Назира опа чойнакнинг устидаги сочқичани ўнинчи мартадир тўғрилар эди.

Бир вақт Хуршид ака соатига қаради:

— Саккиздан ошиб қолибди. Энди менга рухсат, — деди секин.

— Дарров-а! — Назира опа ишонмагандай ортига, жавон устидаги соатга қараб қўйди.

Соҳибжон ака ўтирган жойида бир қимирлаб олди.

— Қизимизни уйига олиб бориб қўясан-а? Таксига бир ўзини солиб юборишга одам кўрқади.

Хуршид ака ялт этиб менга қаради.

— Ҳа, албатта, — деди.

Йўлакда ортиқча гап-сўзларсиз кийиндик. Зиналардан ҳам жимгина тушдик. Хуршид ака чеккага қўйиб келган «Нексия»си томон кетди.

Кечки изғирин турган, оёқ остида қатқалоқлар қирсиллар эди. Бармоқларимга яна совуқ игналар санчилди. Тезда қўлқопларимни кийиб олдим.

Машина олдимизга келиб тўхтади. Соҳибжон аканинг ўзи менга орқа эшикни очиб берди. Назира опа елкаларимдан қучиб қўйди.

Хайрлашиб, пальтомнинг узун этаklarини йиғиштириб орқа ўриндиққа ўтирдим.

Хуршид ака машина моторини юргизаркан, чеккада турган Соҳибжон ака ва Назира опаларга бош силкиди. Соҳибжон ака кулимсиради, Назира опа менга қўлини кўтариб «хайр» деган каби силкиди.

«Нексия» ўтқир чироқлари билан қоронғиликда кўз илғамайдиган ўнқир-чўнқирларни пайпаслаб, ниҳоят, катта йўлга чиқди.

Шундагина Хуршид ака:

— Қаерда турасиз, Мағрура? — деб сўради.

— Дўмбирободда.

Бироз сукутдан кейин Хуршид ака яна сўради:

— Дўмбирободнинг қаерида?

— Қонқуснинг орқасидаги маҳалла, — жавоб бердим мен овозимдаги титроқни босишга уриниб.

— Э, ўша машҳур Қонқусми? — деди-ю, жим бўлди.

Қайтиб миқ этмади. Мен орқа ўриндиқда жимгина ўтирардим. Машина ичи ярим қоронғи, фақат тўғридан келувчи машиналар чироғи ярқ этиб ичкарини ёритиб ўтар, шунда рўпарамдаги тор кўзгучада Хуршид аканинг кўзлари, пешонаси кўриниб қоларди. Унинг қўллари рул устида хотиржам сирғалар, гавдаси қилг этмасди.

Шаҳарда оқшом ҳаёти авж парлада, йўлларда қатнов зич эди. Катта яшил автобуслар тўла, кичик оқ «Отайўл»лар лиқ, одамлар шошган, ҳаёт қайнар эди.

Машина Чилонзор кўпригининг устига чиқди. «Нега кўприк ёнидан бурилмадик?» — ўйладим мен.

— Фарҳод кўчасидан қайриламиз, — деди Хуршид ака хаёлимни ўқигандай.

Кўприк устидан атрофга разм солдим. Ироқларда чироқлар милт-милт қиларди. Йўлларда жуфт чироқлар икки қатордан бўлиб қарама-қарши томонга оқарди. Булар — машиналар оқими эди. Бир вақт ён томондаги кўприкка узун-узун ёруф чироқлар шодаси отилиб чиқди. Бу — метро поезди эди.

Бу манзара бирам мафтункор эдики...

Лекин Хуршид ака, менимча, буларни сезмасди ҳам. У ҳамон миқ этмай ўтирар, қўллари рул устида хотиржам сирғаларди.

Фарҳод кўчасида қатнов ўта зич эди. Машиналар оқими иккала томонда ҳам уч қатордан бўлиб ҳаракатланарди.

Мен кўчамиз бошида тушиб қолганим маъқул эди, фақат бурилиш жойини айтиб қўя қолай деб турардим. Оғиз очиб улгурмасимдан «Нексия» кўча бошидан бурилиб, метро бекатининг ёнидан шувиллаб ўтди-ла, Қонқус устидаги кўприкка чиқди. Кўприкдан тушгач ўнгга бурилиш керак эди. Мана шу ўнгдаги кўча тўппа-тўғри ҳовлимизга олиб борарди.

Хуршид ака ўнгга бурилди-ю, тормозни босди. «Тавба, ичимдагини қаёқдан билди-я», — ўйладим мен.

Хуршид ака машинадан тушди. Мен ҳайрон эдим. Чироқ ёруғида унинг машина олтидан кесиб ўтгани кўринди. Шундагина йўл четида турган одамни кўрдим. У тўхтаган «Нексия»га диққат билан разм соларди. Хуршид акани кўриб унга пешвоз юрди. Бу — акам эди. Иккови қўл бериб кўришишди.

Енгил тин олдим. Пальтом этаklarига ўралашиб машинадан тушдим.

— Хуршид ака, раҳмат, овора бўлибсиз, — деярди акам қўлини кўкси устига қўйиб.

— Йўғ-э, энди қиз бола, қоронғида ёлғиз кетмасин дедик, — Хуршид ака қўли кўксида, акамга такаллуф қиларди.

Мен Хуршид акани таний олмай қолгандим. Ахир, акам ундан анча кичик. Хуршид аканинг такаллуфига ҳожат ҳам йўқ эди. Акамнинг мулозамати ҳам кам эмасди. Ким кимни кўпроқ ҳурматлаяпти, тушуниб бўлмасди.

Ниҳоят, Хуршид ака жўнаб кетди. Акам иккимиз узоқлашиб бораётган «Нексия»га қараб қолдик. Юрагимда тушунарсиз паришонлик, вужудимда чарчоқ, киприқларим оғир тортиб борарди.

— Нега Усмоновни қаердан танийсиз деб сўрамаяпсан? — сўради акам қувлик билан.

— Менинг акамни кўплар танийди. Мен қандай одамнинг синглиси эканимни билмайман, холос, — дедим ҳафсаласизгина.

Акам хахолаб юборди.

— Лекин яхши одам экан.

— Дарров хулоса чиқара қолдингизми?

— Нега ҳайрон бўласан? Кеча Пўлатов учтовимиз бир чойнак чойни майдалаганмиз.

— Усмонов билан ҳамми?

— Ҳа-да! Мен билан танишмоқчи бўлган экан, Пўлатов олиб келди, ўтирдик. Ажойиб одам экан! Аллақаерлари дадамга ўхшаб кетаркан...

— Йўғ-э?

* * *

Тиззадан салгина пастга тушувчи оқ кўйлак кийган нозиккина келинчак. Унинг оппоққина юмалоқ юзларида кулгич излари. Баланд соч турмаги устидан соддагина оқ тўр ташланган. Боши ибo билан салгина эгилган... Бу — менинг ойим.

Кенг елкали, қора костюм-шимда бир қадар улуғвор кўринувчи куёв. Тўлқинсимон қуюқ қора сочлари цуст дўппи тагидан тошиб чиққан. Келинчакка боқишида майин бир хуррамлик зоҳир... Бу — менинг дадам.

Бу каби оқ-қора тасвири тўй суратлари 60-йилларнинг боши учун одатий.

Мен Назира опаникида кўрган суратни эсладим. Жингалак сочли миқти йигит. Кишига очиқ боқувчи кўзларида босиқ шижоат. Уша йиллари ёшлар орасида урф бўлган катак кўйлак...

Йўқ, улар ўхшашмайди.

Мана, бу ҳам дадам. Оқ финча кўйлақда, тўқима креслода ўтирибди. Сочлари чаккасидан оқара бошлаган. Жиддий кўзларида қатъийлик кўринади. Ёнида 7 ёшлардаги қуюқ сочлари қулоқларини ёпган бола — акам.

Йўқ, дадам билан Хуршид аканинг ўхшашлиги йўқ. Акамга шундай туюлган, холос.

Мана, яна бир сурат. Бир тўп салобатли кишилар. Бу — Абдуллаев, буниси — Юсупов, манавиниси — Азимов. Улар ҳали анча ёш. Дадам улардан ҳам ёш.

Мана, дадамнинг юбилейида тушган сурати. У 50 ёшда эди. Қора-ю кумуш аралаш қуюқ сочлари тўлқинсифат, ўткир кўзларида ҳорғинлик, ёшига муносиб тўлиша бошлаган гавдасига қора костюм-шими кўйиб кўйгандек ўтирган, катта тугунли қора бўйинбоғи ёқаларини маҳкам тутган, томирлар бўртган суяқдор кўзларида кўзойнак филофи.

Суратларни бирин-кетин альбомдан чиқаравердим. Кейин барини қатор териб чиқдим.

Мана, дадам мени — тўрт яшар қизалоқни ёнида олиб ўтирибди.

Дадам — Хумсонда, бургут ҳайкали тагида. Ёнида ойим.

Дадам — кекса бувимнинг ёнида. Атрофида учала аммам.

Дадам — хонасида, кўйлақчан, бўйинбоғи бўш боғланган, қандайдир қоғозларни тахлаяпти. Ёнида кўзойнакли ёш йигит — Фуломов. Бу суратни газетада, кейинчалик Фуломовнинг китобида кўрганман.

Дадам — кутубхонада, қандайдир қўлёзма китобни лупа ёрдамида ўқияпти. Бу сурат дадамнинг китобида ҳам бор.

Хуршид ака билан қандай ўхшашликлари бор? Нега буни бир қарашда акам сезди-ю, мен илғамадим? Нима у?

Тун ярмидан ошган, уй жим-жит, фақат хонадаги соатнинг чиқиллаши эшитилади, холос. Хаёлимда Комиловнинг сўзлари, кўз олдимда Хуршид аканинг иккала кафти орасида пиёлани тутиб ўтириши, мен ҳамон бошимни қотирардим.

Бир вақт ичкари хонадан Шавкатжоннинг йиғиси эшитилди. Сал туриб, онаси бағрига олдим, тинчиди.

Мен хўрсиниб суратларни йиға бошладим. Кейин халатим устидан эски камзулимни елкамга ташлаб хонадан чиқдим. Ҳовлидан қайтишда айвоннинг чап қанотидаги, бувимнинг эски дивани-ю, дадамнинг китоб жавонлари турадиган хонанинг эшиги очиқ қолганини кўрдим. Назаримда хонада қандайдир шарпа «лип» этгандай бўлди. Юрагим гурсиллай бошлади.

Нима қилиш керак? Акамни уйғотсамми? Йўқ, акам уйғоқлигимдан койинади.

Қадамимни авайлаб босиб хонага кирдим-у шартга чироқни ёқдим. Хона кимсасиз эди. Кўксимдан узун сўлиш отилиб чиқди. Диванга чўкиб гўё биринчи бор киргандай хонага разм солдим. Хона тўрида китобларга лиқ тўлган одам бўйи жавонлар. Деразада 70-йилларнинг нилуфар нақшли, шокиладор узун оқ ипақ

пардалари, диван бошида дадам Бухородан олиб келган қўлбола мис чироқ, диваннинг оёқ томонида бувимнинг бел бўйи келадиган, комод деб аталадиган, бир томони ёрилган ғаладонли қора жавончаси, унинг устида янгигина кулранг магнитофон, ёнида аудиокассеталар тахлами. Оёқ остида ойимнинг келинлик сепидан қолган, оқаринқираган туркман гилами.

Китоб жавонлари устида катта бувимнинг қадим мис кашкули, катта бобомнинг силлиқланиб кетган нақшдор лавҳи, бобомнинг қизил хоч ва ярим ой шакли туширилган эски чарм сумкаси, ойимнинг мўъжазгина электр самовари. Жавон тепасида дадамнинг жигарранг ёғоч рамкага солинган яна бир сурати осиелиқ турарди. Бу — дадамнинг қирқ беш ёшидаги сурати эди.

Қора кўйлақда, оқ оралаган қуюқ сочлари чалдан ўнгга таралган, кўзларида ҳорғин ўткирлик, қатъийлик билан қимтилган лабларининг икки ёнида чуқур чизик, ўртача қалинликдаги қошлари қовоқлари устидан пастга кескин қайрилган...

Юрагим гупиллай бошлади. Улар ўхшашар эди! Уларнинг кўзларидаги ифода, юзларидаги йилларнинг чизиклари ўхшар эди. Акам ҳақ! Улар ўхшайди!

Мана, нима учун унинг кўзларига тик қаролмас эканман! Шунинг учун ҳам унга рўпара келганда юрагим қинидан чиқай дер экан!

Ундай бўлса, нега Робияхон опа ёдимга келганда юракларим гижимлангандай оғриди? Назира опа Нурияни тилга олганда вужудим симиллади? Нега?

Йўқ, бу каби азобни бир бора бошидан кечирган одам ўз туйғуларига баҳо бера олади. Бунинг шунчаки бир дард эмаслигини билардим. Лекин буни иқрор этишдан чўчирдим. Ахир, Хуршид ака мендан ўн етти ёш катта эди. Унинг ортида каттагина ўтмиши ва бу ўтмишидан ёдгорлари бор эди. Мен заррача умид қилолмасдим. Оҳ, бу азоб!

«Нега сен азобдан ўлмайсан, дилим?»¹

Юзимни чандиқ кафтларимга босиб унсиз йиғлай бошладим. Кўз ёшларим бирам қайноқ... Кафтларимни куйдирар, чандиқларим жазиллаб ачишарди...

* * *

*“Атиргулим, озорли гулим,
Озоридан йиғлар бу дилим.
Исминг мосдир жисмингга, нетай?
Сени севдим, тиканли гулим!
Мағрур гулим, о, мағрур гулим,
Озоридан масрур бу гулим!”*

Бу ҳам Музаффар Илҳомнинг шеъри. Менга аталган шеъри. У қўшиқ бўлиб учди. Ешу қарининг тилида шу қўшиқ эди. Мен ҳар кун эрталаб троллейбусда ҳайдовчилар варанглатиб қўяётган шу қўшиқни тинглаганча ишга келардим. Кўча-кўйларда ёш-ялангнинг қўлидаги магнитофонлар «Мағрур гулим» деб куйларди, тўйларда, ёшларнинг йиғинларида «Мағрур гулим»га рақс тушишарди.

Мен эса Музаффар Илҳомни кўрдим дегунча бурилиб кетардим. Овозини эшитганда, исми тилга олинганда юрагим бир орзиқар, лекин бўйин эгиб иқрор этишни истамасдим. Чунки мен унинг навбатдаги ғалабаси бўлиб қолишни истамасдим. Мен ғолиба бўлгандим. Аммо, назаримда, бу ғолибалик омонат эди.

Мен Музаффар Илҳомни яна ҳам кўпроқ қийнагим, ғолибаликни яна ҳам мустаҳкамлагим келарди. Аммо Музаффар Илҳом яна бир бор «Севаман», деса енгилишимга, бош эгишимга кўзим етарди. Лекин, ажабо, у келишга, яна бир бор иқрор бўлишга шошилмасди. Ҳамон ёнимдан бепарво ўтарди. Мен ҳам қолишмасдим.

Фақат Нилуфар... Нилуфаргина қуралай кўзлари порлаб унинг исмини тилга оларди. Узоқдан уни кўриб қолса ҳам юзлари лов-лов ёнарди. Бечора, ўз туйғуларини яширишга ҳарчанд уринарди-ю, эплолмасди.

Бир куни ўртамизда шундай сўхбат ҳам бўлган эди. Бу сўзлашув тушлик пайти, навбатдаги «талабларга биноан» концертни тинглаб ўтирганимизда бўлди. Яна ўша «Мағрур гулим».

— Чиройли кўшиғ-а?

— Ёмонмас.

— Нега унақа дейсиз? Яхши-ку!

¹ Усмон Азим сатри

— Мен «ёмон эмас» дедим. «Ёмон» демадим.

— Мағрура опа, нега унақасиз?

— Қанақа «унақа»?

— Мағрурсиз жуда...

Кулиб юбордим.

— Ахир, Мағрураман-да! Ундан кейин: «Кеккайганга кеккайгум бошим кўкка етгунча...»¹ Эшитганмисиз?

— Сиз ҳаммага кеккаясиз-ку.

— Кимга «ҳаммага»?

— Музаффар акага...

— Музаффар ака «ҳамма» эмас. Қолаверса, у билан ишим йўқ, бор-йўғи шу!

— Йўқ, у яхши одам. Мен билан яхши гаплашади, кейин...

— Яхши гаплашса, гаплашаверинг! Фақат эҳтиёт бўлинг, куёв боланинг рашки келиб қолмасин.

Шу билан суҳбат тугади. Лекин ундан қолган ёқимсиз из кўнглимни кир қилиб юборди. Шоир жаноблари бизга кеккайиб, Нилуфарга эгилибди-да! Ярамас!

Рашк мени қийнай бошлади. Аммо кўнглимнинг бир чеккасида илинж илиниб турарди. Ахир Нилуфар унаштирилган қиз. Бирон воқеа рўй бериши эҳтимолдан жуда йироқ. Яна ким билади? Музаффар Илҳом кимлигини биламан-ку! Нилуфарнинг кўзларидаги ёлқиндан ҳам кўрққулик эди. Музаффар Илҳом енгил ғалаба қозониб ўрганган, очиги, қизлар унга маҳлиё, кўп қизларнинг ўзи унга осилар эди!

Мен келиб-келиб мана шундай йигитни танлайман деб ўйлабмидим?

* * *

Ёдимда: кузнинг салқин кунларидан бири. Бўлимимиздаги Дилфуза опа айтиб қолди. Музаффар Илҳом Нилуфарга хушомадлар қилаётганмиш. Узи кўрганмиш.

— Қўйсангиз-чи, — деди Ҳафиза опа зарда аралаш, — Музаффар Илҳом шўхрок йигит, тўғри. Лекин Нилуфар эслик қиз. Жиннилик қилмайди у.

— «Эслик» қизингиз гўр ҳали. Уртага олиб бир тушунтириш керак. Музаффарнинг янги шеърини ўқимадингизми ҳали? «Адабиёт-санъат»да босилибди-ку! Мана,

*Ҳей, мени тунлари ўлдириб,
Минг ўлдириб, бир тирилтириб
Кулган Нилуфар, гули нодир,
Нозик гулим, айтингиз, ишқ надир?*

— Вой ўлай, — ёқасини тугамлади Сурайёхон. — Кўнимсиз бўлмай ўлсин!

— У шоир-ку! Қўйинглар энди, нашриётда ишлабки шунақа десанглар, бошқалардан нима кутиш керак? Ундан кўра ишингизга қаранг, Дилфузахон! Муддатингиз ўтиб кетяпти-ю, ҳали ярим ишни бажарганингиз йўқ.

— Вой, Ҳафиза опа, тўғри-да, Нилуфарга тушунтириш керак. Музаффар Илҳомни кўрса ўзгариб кетяпти. Унаштирилган қиз бўлса, ахир. Йигит хушомад қилса, индамай тураверадими? Бир-икки таъзирини берса, тилини тияди у ҳам. Мана, нега Мағрурага хушомад қилолмайди? Чунки Мағрура унча-мунчага парво қилмайди-да! Тўғрими?

Вужудимга олов теккандай бўлди. Бошқа ҳеч нимани эшитмадим. Аёллар ҳамон бир кулиб, бир куйиниб нималарнидир гапиришарди.

Охири туриб чиқиб кетдим. Уйланиб йўлак адоғига қараб юрдим. Оёқ остига ташланган узун алвон гилам пояндоз устига аввал пойафзалим учини, кейин пошнасини босиб, ҳар қадамда қаёқдандир хаёлимга келиб қолган сўзларни такрорлардим: «Бўри... ўз... уяси... атрофида... ов... қилмайди...»

Ва шу асно кимнингдир назарини сезиб қолдим. Бошимни кўтардим. Рўпарамда Музаффар Илҳом кулимсираб турарди.

— Жуда хаёлга берилиб кетибсиз. Сизмайсиз ҳам. Нималарни ўйлаб келяпсиз?

— Ҳеч нимани.

— Йўғ-э! Бир нималар деб шивирлаб келаётувдингиз.

— Ҳа... Айтарлик ҳеч нима. Жухудларнинг бир мақоли эсимга тушиб қолувди.

Шу, холос.

— Қани?

— Бўри ўз уяси атрофида ов қилмайди.

¹ Мирозиз Аъзам сатри

- Шуми?
- Ҳа.
- Ғалати мақол экан. Энди эшитишим. Нечук хаёлингизга келиб қолди?
- Билмайман.
- Музаффар Илҳом кўзлари ғалати ёниб менга қаради.
- Мағрура, бугун ишдан кейин кетиб қолманг.
- Йўқ...
- Хўп денг, Урлада кутаман сизни.
- Кутманг.
- Мағрура!

Менга яқин келиб шартта билагимдан қисди. Юзимга унинг иссиқ нафаси урилди. Силталаниб қўлимни торта бошладим.

— Қўйвормайман, овора бўласиз. Менга ҳали ҳеч ким тарсаки туширган эмас эди. Индамасиз. Ҳеч ким йўқ деган эмас.

— Мен айтаман.

Қўлимни тортиб олдим.

— Мағрура! — деди у. — Мағрур гулим, хўп денг...

Мен жилмайдим.

— Йўқ...

Бормадим. Эртасига ишга келсам зинапоя майдончасида Музаффар Илҳом турибди.

— Ёлғончи қиз...

— Нега энди «ёлғончи»? Йўқ дегандим-ку!

— Ёлғончи! «Хўп» дегансиз!

— Демадим.

— Дедингиз... Кўзингиз айтди...

— Ёлғон!

— Мағрура!

Кетиб қолдим. У яна чақирди. Яна бормадим. Кўнглим тўла гурур, уни қийнаётганимдан роҳатланардим. Бир жиҳатдан, боргим ҳам келарди. Бир томондан, Нилуфарга атаган шеърини эсласам аччиғим чиқарди. Мунча кўнимсиз бўлмаса? Мунча ҳам нодон бўлмасам? Келиб-келиб танлаганим шуми? Фақат ихтиёрим қўлимда эмас, кўнглимда эди. Фақат Нилуфар... Нилуфар кўнглимни алағда қиларди. Ахир, у ҳам Музаффар Илҳомга маҳлиё эди. Билардим. Сезардим. Ҳаммасини кўриб турардим.

Балки ўшанда борганим маъқулмиди? Балки воқеалар тамом бошқача тус олармиди?

Ҳаммаси кутилмаганда рўй берди. Дилфуза опа билан Сурайёхон ҳақиқатан ҳам Нилуфарни «ўртага олишди». Бечора, юм-юм йиғлаб, «Ҳеч нима бўлгани йўқ. Музаффар ака менга ҳеч нима демаган» дерди. Лекин «маънавият ва ахлоқ посбонлари» барибир тинчнормади. Улар энди Музаффар Илҳомни «тартибга чақиришди». Нима гаплар бўлди, билмайман, лекин Дилфуза опа алампидан қип-қизариб, Сурайёхон эса йиғлаб йўлакка отилиб чиқишди. Орқаларидан Музаффар Илҳомнинг қораси бир кўринди-ю, эшик тарақлаб ёпилди.

— Ярамас! Нима ишинлар бор, дейди-я? Биз ишхонамизга доғ тушмасин, ёмон иш бўлмасин, десак, тартибга чақирсак...

Воқеадан хабар топган Ҳафиза опа иккала «посбон»га бошлаб танбеҳ берди. Лекин гишт қолипидан кўчиб бўлган, бўлажак куёв бу можародан хабар топган эди. Кимдир «халислик» қилган шекилли. Нилуфарнинг тўйи тўхтатилди.

Бечоранинг ўша пайтдаги аҳволи...

Ундан ҳам ёмони кейин бўлди. Музаффар Илҳомни ўрта ёшлардаги семиз бир киши излаб келди.

Мен деразадан пастга, кўчага қараб турардим. Кузнинг илк салқин ёмғири шивалар эди. Дераза ортидаги каштанлар қизғиш япроқларини ёмғирга чўмилтирганча жим қотган, автолар томчилар ялтиратган асфальтдан сирғалиб учар эди. Бино олдидаги йўлка адоғида турган икки киши — Музаффар Илҳом ва ўрта ёшлардаги семиз киши ярим соатки, ёмғирга парвосиз, бир нималарни сўзлашишар, Музаффар Илҳом, қўли кўксиди, бир нималарни қийналиб гапирарди. Семиз киши эса қовоғи солиқ, уни тингларди. Кейин у жаҳл билан бир нарсалар дея бошлади. Музаффар Илҳомнинг ҳам жаҳли чиқди. Охири семиз киши ерга тупуриб, кетиб қолди. Кейин маълум бўлдики, у Нилуфарнинг отаси экан.

Эртаси кун йўлак адоғидаги торгина нимқоронғи хонада, тахлам-тахлам этиб боғланган қоғозларни ажратардим. Бир пайт девор ортидан икки кишининг овози келди. Орқа томон зинапоя майдончаси эди.

— Укам, шўхлигингизни-ку биламан, лекин бу энди ҳаддан ошиш, биласиз-ми?

Бу — Ҳафиза опанинг овози эди.

— Жуда оғзи қон бўри қилиб юбордингиз-ку, мени, опажон!

Бу — шубҳасиз, Музаффар Илҳом эди. Афтидан, уларнинг суҳбатлари анча аввал, бошқа ерда бошланган, энди бу ерда, зинапоя майдончасида, ҳеч ким йўқ, биров эшитмайди, деган ҳаёлда давом этаётган эди.

— Орада ҳеч гап бўлмаган.

— Шамол бўлмаса...

— Опа... Мен жуда яхши кўраман сизни. Йўқ, тўғри маънода айтяпман буни. Худди катта опамни яхши кўргандек яхши кўраман. Очиғини айтиб қўя қолай. Нилуфар жуда ҳаёли қиз. Рост! Нилуфар яхши хотин бўлади, яхши она бўлади, унақа қизга уйлансанг, уйингдан кўнглинг тўқ юрасан.

— Уйланинг бўлмаса! Нега куласиз?

— Шунча гапдан кейин-а? Отасининг менга нималар деганини билмайсиз-да!

— Энди унга ҳам алам қилган-да! Ун беш кун қолганда тўйнинг бузилишини тасаввур қила оласизми? Аслида-ку, тўй сиз сабабли бузилди.

— Мен нима қилдим?

— Ахир, Нилуфар яхши кўрарди сизни. Сезмасмидингиз?

— Сезганман...

«Ҳа, — ўйладим мен, — буни мен ҳам сезгандим».

— Дилфузахон «Ўзим кўрдим», — девди. Нимани кўрган у?

— Қаердан билай нимани кўрган?

— Нилуфарга ҳеч нима демаганмисиз?

— Ҳеч нима!

— Одатдаги хушомадларингиздан ҳам айтмаганмисиз?

— Қанақа хушомад?

— «Чиройлисиз, ажойиб қизсиз-да!» Яна нимаиди?

— Опажон!.. Бунинг нимаси хушомад? Битта қизга «чиройлисан», десам, албатта, унга уйланишим керак экан-да!

— Музаффар, укажон! Шоирсиз-у, сўзнинг аҳамиятига баҳо бермаганингиз ғалати. Қиз учун баъзан биргина сўзнинг аҳамияти юзта гапдан каттароқ бўлади. Буни сиз яхши кўрган опангиз — Ҳафиза айтяпти. Уф... Хўп, бўлар иш бўлди. Энди бу ёғини нима қиласиз?

— «Бу ёғини»? «Уйлан», демоқчимисиз?

— Шундай қилсангиз тўғри бўларди, укам.

Бировнинг гапини эшитиб турганим ўзимга таъсир қилиб, кулгим келди. Хона тор, қоғоз чанги ўпкани ачитар эди. Нафасим тиқилиб, тоқатим тоқ бўла бошлади. Эшикни қиялаб очдим. Орқа ўгириб турган Ҳафиза опанинг тўла гавдаси-ю, бу гавдада тўкилиб турган ҳаво ранг кенг қўйлаги кўринарди, холос.

— Ҳамма гапни қўзгаган анави иккита хотин-у, мен... — деди Музаффар Илҳом секингина.

— Шундай гап чиқмаслиги ҳам мумкин эди, агар сиз...

— Агар Нилуфар...

— Нилуфарни қўя тулинг! Қиз бечора сизни яхши кўриб қолганда ҳам сиз агар ақллироқ иш тутганингизда эди, енгилтак бўлмаганингизда эди, бечора жимгина такдирга тан бериб турмушга чиқиб кетаверарди!

— Мен нима қилдим, ахир?

— Шеърга бало бормиди? Столига гуллар қўйишга бало бормиди? Одам деган ҳам шунақа бўладими? Бир қизнинг ҳаётини синдирдингиз-ку, шоири олам!

Шу пайт қоғозларнинг тахламлари ағдарилиб кетди. Бири оёғимни босиб тушди. Оғиргина экан. Мувозанатни йўқотиб ерга ўтириб қолдим. Ўз-ўзидан йиғлай бошладим. Оёқларим оғир эди. Ундан ҳам кўпроқ кўнглим оғирди. Билолмасдим, мен Нилуфарга ачинапманми, ё ўзимгами?

* * *

— Мағрура, сизга қўйлак ярашибди...

— Раҳмат!

— Бошқачасиз бугун...

— Ростдан-а?

Мен эски диваннинг бурчагида ўтирардим. Садриддин дераза ёнида турарди. Бугун душанба. Соат ўн иккигача дарсим йўқ. Кафедра хонаси ҳам бўш.

— Ҳеч қўйлак қиймасдингиз. Нечук?

— Нима бўпти?

— Кулманг...

Садриддин жим қолди. Мен эса уни мароқланиб кузатардим. Лабимда табас-сум, руҳим енгил, мен энди тунда қайноқ кўз ёши тўккан Мағрура эмасдим.

— Кеча қишлоқдан келувдим...

— Қалай, уйингиздагилар тинч эканми?

— Ҳа... Келаси ҳафта онам Тошкентга келмоқчи.

— Тошкентни томоша қилдиранг экансиз-да!

— Ҳа. Маҳаллангизга ҳам олиб бормоқчиман.

— Нима учун?

— Ўзингизни билмасликка солманг. Тушуниб турибсиз-ку!

Садриддин яна жим қолди.

Мен кулиб юбордим.

— Нега куласиз?

— Нега кулмай? Бунақа гаплар келишиб қўйганлар ўртасида бўлади. Биз келишмаганмиз.

— Келишиб қўя қолайлик эса!

Яна кулдим. Унинг оёқ тираб олиши кулгимни қистарди. Нима сабабдан, ни-мага ишониб менга шунчалик... Ё ўзим билиб-билмай умид туғдирдимми? Қачон?

— Қандайсизлар? — Бахтиёр аввал менинг, кейин Садриддиннинг қўлини қисди. Унинг кетидан Бердиқул Муродович кириб келди. Доимгидек: «Ҳа, иним, жўжалар...» жумласи...

Менинг яна икки соат дарсим бор эди. Ўрнимдан қўзғалдим.

* * *

... Катта танаффус пайтлари биномизнинг уч томони гавжум бўлади. Бири учинчи қават, ўнг қанотдаги арзон ошхона. У ерда асосан талабалар ва стипендия-си туташ арафасидаги аспирантлар овқатланишади. Иккинчи нуқта эса бу — фойе ўртасидаги буфет. Бу ерга фақат талабалар киришади. Учинчи гавжумлик эса фойе-енинг чап қанотида кузатилади. Бу ошхонага ўқитувчилар, чўнтаги бақувватроқ аспирантлар киришади. Баъзан «бойиб» қолганда магистрантлар ҳам мўралаб қўйи-шади. Бунда нариги ошхонадаги пластмасса стол-стуллар ўрнида ярим юмшоқ стуллар ва оқ дастурхон ёзилган столлар, у ерда алюминий қошиқлар бўлса, бу ерда зангламас пўлат қошиқлар, енгил оппоқ чинни коса-ю пиёлалар... Хуллас, нархлар ҳам от ва туя оралиғида.

Гулмира иккимиз бел бўйи тортилган йўғон пўлат тагликка қўйилган патнис-ларимизни ёнламаси суриб борардик. Оқ қалпоқ кийиб олган ошпазлардан бири суюқ овқатларга қарар, яна бири чой ё қаҳва дамлаб тутар, бошқаси эса нон кесарди. Пўлат таглик — йўл сўнгида оқ халат кийган татар аёл пул олиб, қайтим қайтарарди.

Менинг патнисимда ярим коса қиймали шўрва, ликопчада қайнатилган лавла-ги. Гулмиранинг парҳезимдан кулишига парвосиз олдинга силжирдим. Бир вақт димоғимга аччиқ тамаки иси урилди. Ёнимга кўз қиримни ташладим. Ҳа, мен янглишганим йўқ, бу — Хуршид ака эди. «Якшанбадан бери кўрмай, учратган жойимни қара-я», — ўйладим мен беихтиёр.

Саломлашиш керак эди.

Овозим чиқдими ё йўқми, билмайман, Хуршид ака бош силкиди.

— Сен ҳам чой ичасанми? — сўради Гулмира.

— Ҳа... Йўқ...

— «Ҳа»ми, «йўқ»ми, довдир? — ҳиринглади у.

Шу пайтда бу кулонгич қиз бирам ёмон кўриниб кетдики...

— Қаҳва беринг, — дедим қалпоғини нақ пешонаси устига қўндирган йигит-чага.

— Қанақасидан бўлсин? — деди у ҳам. — Сутлими, оддий қорасими?

— Барибир, — дедим мен.

— Нескафе бор, Нексвелл хауз, Маккофе...

— Барибир, — дедим кўзимни чирт юмиб. Ишқилиб тезроқ кетсам эди...

Тамаки ҳидидан бошим айланиб борарди. Хуршид ака эса индамай йигитча-нинг бўшашини кутарди. Йигитча бирам имиллардики...

Гулмира аллақачон пулини тўлаб кетиб бўлган, ивирсиқ йигитчанинг олдида мен-у Хуршид ака турардик. Мен ёнимга ўгирилмасам ҳам унинг қирра бурнини, қимтилган лаблари четини, ияги остидаги чуқур ажин узингини, кўзларининг босиқ қарашларини сезиб турардим. У ҳам менга қарамасди. Эҳтимол, борлигимни сезмасди ҳам.

Ниҳоят, қаҳва ҳам қўлга тегди. Тезгина пул тўлаб Гулмиранинг ёнига бориб ўтирдим.

Сал туриб Хуршид ака келди. Келди-ю, бошқа жой қуриб кетгандек рўпарамиздаги столга ўтирди. Ва жимгина мантисини ея бошлади. Назаримда унинг чоратроф билан иши йўқ, тезда қорнини тўйғизса-ю, кетаверса эди...

— Нега ҳеч нарса емаяпсан? — деб сўради Гулмира.

Дарвоқе, нега?

— Совусин, — дедим мен.

— Қаҳва ҳам совусинми? — ҳайрон бўлди у. — Ундан кўра яхна буюриб қўя қолмайсанми?

Истеҳзосини қаранг бу хонимнинг!

Қаҳвадан ҳўпладим. Шу заҳоти юзларим тортиша бошлади.

— Ҳа?

— Қаҳва сутли экан...

— Нима қипти?

— Ёмон кўраман сутли қаҳвани!

— Ўзинг барибир дединг-ку!

— Йўғ-э?

— Нима деганинг эсингда йўқми? — Гулмира кулиб юборди. — Сен ҳардамхаёл бўлиб қолибсан. Севиб қолмадингми мабодо?

Оёғимда титроқ турди.

— Кимни? — дедим жонҳолатда.

Ярамас кулонғич! Баттар кулса-я! Ҳатто атрофдагилар қайрилиб қарашди-я!

Хуршид ака ҳам чўчиб бошини кўтарди. Менга, кейин Гулмирага ҳайрон бўлиб қаради-ю, яна индамай ўз ишига машғул бўлди.

— Мен қаердан билай кимни? — деди у маза қилиб кулиб олгач. — Факультетда пичоққа илинарлик эркак зоти бўлмаса...

Шу пайт Хуршид ака чойига ҳам қарамай туриб кетди. Гапимизни эшитиб қолмадимикин? Ё Гулмиранинг кулгисини бошқача тушундимми? Ёки шошдимми? Нега? Қаерга?

Тушлик ҳам ўтмади. Совуган шўрвани ташлаб туриб кетдим. Шу топда Гулмирага қарагим ҳам келмасди.

— Феълинг қурсин, — деди у. — Ҳазиллашувдим.

— Ҳазил бунақа бўлмайди, — жавоб бердим мен.

Шу тариқа ажралишдик.

* * *

Танаффус пайти хонамизга қорамағиз бир қиз мўралади. Назира опани кўриши билан чопқиллаб келиб кучоқлаб олди.

— Раҳима, ўзим ўргилай, бормисан? — деди опа унинг елкаларини силаб.

— Дадам йўқ эканлар-а? — қиз бошини опанинг елкасидан олиб бир ёнга эгиб қаради.

— Ректоратга кетган бўлса керак. Гулмира айтмадимми?

— Айтди.

Ҳа, бу — Хуршид аканинг қизи эди. Мен уни даррров танидим. Биринчи бор кўраётган бўлсам ҳам. Чунки Раҳима онасига жуда ўхшарди.

Қорамағиз юз, думалоқ қоп-қора кўзлар, қалин лаблари устидagi билинар-билинемас қора туклар, елкаларига ёйилган ипакдек майин қоп-қора сочлар... Гўё Робияхон опа ёшариб қайтгандай...

Оёқ учида юриб хонадан чиқдим-у, секингина эшикни ёпдим.

Рўпарадан Бахтиёр келарди. Баҳайбат гавдасида калта қора чарм пальтоси теп-текис тортилиб турар, тикандай диккайган қоп-қора сочларида томчилар ялтдилар эди.

— Ёмғир бошляпти, — деди у ўттиз икки тишини кўрсатар даражада илжаркан. Тавба, бу нимадан хурсанд?

— Ҳа, нимадан хафасиз? — сўради Бахтиёр илжая-илжая.

— Сиз нимадан хурсандсиз?

— Ҳеч нимадан. Ёмғир ёғяпти. Шу, холос.

— Мен ҳам ҳеч нимадан.

Бахтиёр декан хонасига мўралади.

— Бу ёқ йўқми?

— Йўқ.

— Эсиз. Атайлаб танаффус пайти айтиб қолай деб шошиб келувдим.

— Тинчликми?

— Эртага, ниҳоят, Кенгаш бўлади.

— Хайрият, ниҳоят-а! Шунинг учун хурсанд экансиз-да!

— Бўлмаса-чи! Тўрт ой кутдим, ахир!

Бахтиёр чўнтагидан сигаретини чиқариб фойе бурчагига қараб кетди. У ердаги бир тўп йигитларга қўшилиб сигарет тутата бошлади. Бахтли одам! Шошилиб ишга келади, ишдан кейин уйига чопади. Оиласидан кўнгли тўқ. Бирон бир юпқа китобча ёзиб қўяди-да, Кенгаш кўриб чиқишини кутиб, дарсини ўтиб юраверади. Кенгашдан ўтгандан кейин уч-тўрт кун хурсандчиликдан ёш боладай ирғишлайди-ю, нақ икки ой илҳом кутиб, кейин яна навбатдаги китобчасини бошлайди. Эгнида доим бир хилдаги “молтопар” майда катакли кулранг костюм, қўлида эски портфель. Унга бу ҳаётда ортиқ ҳеч нима керак эмасдай... Балки шундай яшаш ҳам маъқулдир?

Хаёлимни аллақандай шовқин бузди. Қоровул чол бор овозини қўйиб бир нималар дерди. Йигитлар тўзиб қолишди. Ким аланглаб сигаретини ташлашга жой қидирган, ким чақа бошлаган гугуртини шошиб ўчирган... Йигитлардан бири қоровулга нимадир деб эътироз қилувди, чолни жазва тутди. Фойеда чекиш мумкин эмас эди. Қоидапараст қоровул кашандаларни ёмғирда ташқарига ҳайдарди. Шу машаба устига Хуршид ака келиб қолди. У икки бармоғи орасига олган сигаретини оғзига тутиб, йигитлар олдига олов истаб келаётган эди. Қоровулнинг бақирғини эшитиб тўхтади-ю, тезгина бурилиб йигитлар ортидан ташқарига чиқиб кетди.

Ич-ичимдан кулги тошиб кела бошлади. Кафтим билан оғзимни ёпиб олдим. Қоровул ўз ишидан ўзи шод, қўлидаги газетасини ёзиб, йўл-йўлакай ғижимларини кафти билан текислай бошлади. “Халқ сўзи” бўлса керак”, — ўйладим беихтиёр. Қизиқсиниб разм солдим. Газета “Халқ сўзи” эди.

Шу пайт йўлакдан Раҳима чиқиб келди. Кўзлари ерда, бир қўлини иккинчиси билан дам-бадам сиқимлайди, лаблари хиёл очиқ, ҳеч ёққа қарамай фойени кесиб ўта бошлади.

— Раҳимахон, — дедим секингина.

Раҳима тўхтаб, менга ўгирилди. Киприкларини тез-тез пирпиратиб, кўзларининг наминини қувган бўлди.

— Дадангиз келдилар, — дедим.

— Қаердалар?

Мен жимгина ташқарига олиб чиқувчи эшикни кўрсатдим.

— Раҳмат, опа, — деди у.

Кейин эшикни итариб ташқарига қаради. Астагина:

— Дада! — деб овоз берди.

Сўнг эшикни ёпиб ортига қайтди. Шу заҳоти Хуршид ака ичкари кирди. Қизини кўриб кўзларидан нимадир “йилт” этди. Раҳима кўлларини кўтариб, отасининг елкасига қоқиб кўришди. Мен тезгина бурилиб кета қолдим.

... — Нега чиқиб кетдинг? — Назира опа мени шу сўзлар билан қарши олди. — Мен сезмай ҳам қолибман.

— Ҳалақит бермай қўя қолай, девдим.

— Йўғ-а, халақит берадиган гапнинг ўзи йўқ эди-ку! Бу — Хуршиднинг қизи.

— Танидим.

— Қаердан танийсан уни?

— Онасига ўхшаркан.

— Онасини... Ҳа-я, суратини кўргандинг-ку! Бечора, “ўн кун бўлди, дадамни кўрганим йўқ, қандай юрганийкин?” — дебди-да!

Опа дафтар-китобларини тахлай бошлади. Ҳаракатлари босиқ, қарашлари парижон...

— Опа, Раҳиманинг уйи тинчми ишқилиб?

— Тинч...

— Худога шукур...

Назира опа ялт этиб менга қаради.

— Уйи тинч, — деди яна. — Фақат ўзи нотинч. Деҳлидан хат олибди. Кеча Самарқанддаги опаси кўнғироқ қилган экан. Иккала опа-сингил ўзаро келишган, шекилли. “Биз розимиз, дадам уйлансин” деётганмиш. Раҳима опаларидан хафа. Бироз насиҳат қилдим. Тушундимми, йўқми, билмадим.

Эҳ, қизгина, ҳаёт қурсин...

Худди шунақа ёмғир шивалаб турган оқшом эди. Япроқларини тўкиб улгурмаган шаҳар энди совуқ ёмғир остида жунжикар, ўзини соябонлар остига тортар эди. Кўчалар тула соябонлар оқими.

Мен ён-атрофи очик айвончада ўтирдим. Шундоққина ёнимда кекса ўрик шохларидаги сўнги баргларини ёмғирларга узатиб қисирлар эди. Бўйнимдаги оқ ипак рўмолни бошимга торгдим.

— Қўлларинг музлаб кетибди, — деди Музаффар Илҳом уларни кафтлари орасига олиб. Кейин нафаси билан қўлларимни исита бошлади. Нафаси совуқ эди унинг! Қўлларим баттар совқотди.

— Совуққа йўқроқ экансан-а?

— Ёмон кўраман совуқни. Кошкийди доим ёз бўлса, ёки баҳор...

— Кошкийди! Лекин иложи йўқ.

Бу — бизнинг иккинчи учрашувимиз эди.

Уша мен бехос эшитган суҳбатдан сўнг ўтган икки ҳафта жуда кўп нарсаларни ўзгартириб юборганди. Нилуфар ишдан бўшаб кетди. Азоблар эндигина чандиқ торта бошлаган жароҳат мисол бир-бир симиллаб кўярди. Музаффар Илҳом Ҳафиза оланнинг гапига, барибир, кирмади. Нилуфарга уйланмади. Лекин ҳамон бурчак-бурчакда, ими-жими гаплар кўтарилиб қолар, мен истамасам-да, тешик қулоқ, барибир, эшитарди.

Тунов кунни яна бир хабар эшитдик. Нилуфарнинг тўйи бўлаётганмиш. Бу хабарни бизга Ҳафиза опа айтди. Йўқ, куёв ўша йигит эмас экан. Гап-сўз бўлган қизга уйланмасмиш... Бугун Нилуфарнинг никоҳи бўлиши керак. Бечора, Нилуфар... куёв ўзидан ўн ёш катта, икки боласи билан бева қолган йигит, ўзларининг узоқ қариндошлари эмиш... Отаси майда-чуйда гапларга тоқат қилолмаган шекилли... Ё аччиқ устида кўзини чирт юмиб... О, номус нималар қилмайди одамни!

Фақат Нилуфарни эслаганда юрагим зирқ-зирқ этарди.

Кеча Ўрдада, Анҳор бўйида узоқ юрдик. Музаффар Илҳом жим, юзларимга қараб-қараб кўярди. Ейсимон кўприк устидан ўтаётиб қўлларимдан тутди. Индамим. Тераклар панасида астагина елкамдан кучди. Қаршилиқ қилмадим. Унинг қўллари залворли, елкаларимни эзар эди. Кейин қўлларини елкамдан олмай зиналардан тепага олиб чиқди. Яна аллақаяққа бошлади. Бир вақт кўзларимни ердан кўтариб қарасам, “Баҳор” концерт залининг ёнида, сувга қаратиб солинган айвончада, йўғон қарағай панасида турибмиз. Музаффар Илҳомнинг қўллари елкаларимдан сирғалиб, белимга тушди. Енгилгина силтаб, ўзига қаратди.

— Хаёл қаёқда, қизалоқ?

Жавобимни ҳам кутмай юз-кўзларимдан ўпа бошлади. Мен эса жим, бўсалари-га на қаршилиқ кўрсатар ва на жавоб қилардим.

— Гулим, — шивирлади у. — Тиканли гулим... Қўл чўзсанг, тиканларини санчиб-санчиб олади. Қўлларингни қонатиб ушласанг, мана бунақа — жимгина бўйини яшириб тураверади...

Сочларимни тузатиб, узоқ ҳидлади. Мен беихтиёр бўйнимни қисдим.

— Сочларингга барг ҳиди ўрнашиб қолибди. Сендан худди кузнинг иси келаётгандай. Мағрурамга ҳатто куз ҳам ошиқ шекилли... Нега индамайсан?

Мен унинг кўксига бошимни қўйганча қимир этмасдим. Музаффар Илҳом астагина ўзига қаратди. Лабларимга унинг нафаси урилди. Мен қалтирай бошладим. Вужудимда совуқ ўрмалар эди.

— Музаффар ака...

— Гулим... Нега қалтирайсан?

— Совуқ...

Музаффар Илҳом эгнидаги жун костюмининг барини очиб, мени ўраб олди.

— Исиб қолдингми? — деди сал туриб.

Мен баттар қалтирай бошладим. Унинг ҳатто кийими ҳам совуқ, гўё эгнимга илон пўсти ташлангандай, баданимда ёқимсиз титроқ қўзғалди.

У эса менинг белларимдан қаттиқ қисди. Кейин яна лабларимда ўша совуқ нафас...

Икки ой аввал, кузнинг илиқ кунни поёнида, Музаффар Илҳомнинг бўсалари қайноқ эди, ўшанда бир зумгина бўшашгим, кўксига бошимни қўйгим, “Музаффар ака, мен ҳам сизни...” — дегим келганди. Мана энди, унинг кўксига бошимни қўйиб турибман, лекин нега “Музаффар ака, мен ҳам сизни...” деёлмайман, нега вужудимда муз ўрмалапти, бўсалари мунча совуқ унинг? Қўллари сочларим устида илон танасидай сирғалади. Товуши гўё ўлжасини авраётгандай бир текис пасайиб боради.

Юрагимдан узун хўрсиниқ отилиб чиқди. Қўлларини астагина четга сурдим.

Ўзимни унинг кучоғидан қутқазиб худди сочларимга ўрнашган бир нимани тушириб юбормоқчидай, қўлларим билан сочларимни силкитиб ташладим.

— Сенга нима бўлди?

— Совқотдим...

— Қел менга...

— Йўқ. Кетдим мен.

— Қаёққа?

— Уйимга.

— Шошма. Эрта-ку ҳали. Куёш боғгани йўқ.

Индамай бош чайқадим. Айвончадан чиқиб чапга юрдим. Кейин баланд ҳайкалнинг қизғиш мраммар қопланган таглиги бўйлаб тўғрига кетдим. Енимга қарамасдим. Лекин Музаффар Илҳом ёнимда келаётганини сезардим. Майдонни кесиб ўтиб, метрога тушдим. Бугун йўл давомида бир-биримизга бир оғиз сўз айтмадик. Музаффар Илҳом менга қараб-қараб қўяр, негадир сўзлашишга уринмасди. У маҳалламиз бошида қолди...

...Мана, бугун унинг рўпарасида ўтирибман. Ҳамон вужудимда совуқ ўрмалайди. Қўлларим унинг кафтлари орасида, нафаси иситмас, баттар совқотардим. Бир вақт у кафтларимни юзларига босди. Шу заҳоти кафтларимга совуқ игналар санчилди. Қўлларимни тортиб олдим.

— Соқолим ботдими? — кулимсиради у. — Кечгача тикан бўлиб қолади бу.

Бармоқларини иягига теккизиб:

— Тикан, — деди бепарвогина.

Мен олдимдаги қадаҳнинг гирдига кафтларимни босдим. Кейин бармоқларим учи билан қадаҳ четларини пайпасланиб силай бошладим.

— Бугун Нилуфарнинг тўйи... — шивирладим мен.

— Қўйсанг-чи...

Музаффар Илҳом тундланди.

— Эслама уни. Бунда на менинг, на Нилуфарнинг айби бор. Ҳаммаси ўша иккита “маънавият посбони”нинг иши.

Мен беҳос эшитиб қолганим ўша суҳбатни, Музаффар Илҳомни излаб келган семиз кишини эсладим. Кейин Нилуфарнинг ёш ювган юзлари кўз олдимга келди. Ҳаммаси бир бўлиб мени эза бошлади. Бир вақтлар рашк сабаб қийналганларим энди ортга чекинган, лекин (ажабо) бугунги бахтим (бахтиммикин) мени баттарроқ қийнади.

Хаёл билан қўлимни яна қадаҳ устига қўйдим. Қадаҳнинг силлиқ гирди бармоқларим остида текис сирғала бошлади.

Бирдан қаттиқ сескандим. Шамол бир неча совуқ томчини мен томон учирган эди.

Музаффар Илҳом қўлини узатиб, юзимга теккан томчиларни кафти билан артиб ташлади. Юзимга игна теккандек сапчидим. Қўллари бирам совуқ эдики... У эса ҳайрон бўлиб кўзларимга қаради.

— Сенга нима бўлди?

— Совуқ...

— Юр, кетамиз.

Музаффар Илҳом имо қилиб оқ пешбанд тутган нозиккина малласоч қизни чақирди. Қиз унинг олдига бир парча қоғоз қўйди. Кейин Музаффар Илҳом қўйган пулларни санаб чўнтагига тиқди.

— Қадаҳни тинч қўй, — деди ҳазиллашиб.

Мен шундагина қадаҳ кафтларим орасида турганини пайқадим. Ўзим сезмаган ҳолда совуқ шишани қиса бошлаган эдим.

— Синиб кетмасин тағин, — кулди у.

Мен қадаҳни қаттиқроқ қисдим.

— Синса синар, — дедим мен. — Қадаҳнинг жони йўқ. У одамнинг кўнгли эмас.

— Шунақа де?

— Шунақа...

Қадаҳ қирсиллай бошлади.

— Мағрура, бу нима жиннилик?

Кафтларим орасида шиша чирсиллади. Шу заҳоти кафтларим жазиллаб, қўлларим исий бошлади. Қўлларимни ёзиб юбордим. Стол устига жаранглаб шиша синиқлари тўкилди. Музаффар Илҳомнинг юзи бирдан оқарди. Шошиб билагимдан тутди. Дастурхон устига қип-қизил томчилар тушди. Шундагина кафтларим қонаётганини сездим.

Бошимдаги рўмолни олиб кафтларимга босдим. Оппоқ ипакда алвон доғлар кўринди.

Урнимдан туриб кетдим.

— Тўхта, — деди Музаффар Илҳом. — Қўлларингни боғлаб қўяй...

— Йўқ.

— Тўхтасанг-чи!

— Йўқ!

— Қайсар қиз! Шошма, ахир!

Эшикка отилдим. Қайрилма зиналардан чопқиллаб пастга туша бошладим. Ортимдан Музаффар Илҳом югуриб келарди.

Кўчага чиқшим биланоқ:

— Такси керакми? — деб сўради ёнгинамда кимдир.

— Керак.

— Манавинга чиқинг.

Кўрсатилган машинага ўтиришим билан ҳайдовчи моторни юргизиб юборди. Музаффар Илҳом кўчага чиқиб у ён-бу ёнга қараб тарадудланиб қолди. Мени излади. Ниҳоят, такси ичида ўтирганимни кўриб мен томонга отилди. Лекин машина ўрнидан қўзғалган эди. Кўча четида турган одам уни тўхтатиб, бир нималар деди. Музаффар Илҳом қўл силтаб юборди.

Мен жимгина юзимни ўгирдим. Кафтларим жазиллар, қўлларимни тиззаларимга қўйганимдан қўйлагимга қон юқиб борар эди.

Уйимизга етиб келганимда қўлларим увишиб қолганди. Сумкамнинг занжирини қийнала-қийнала тортдим. Ҳайдовчига пул тутқизиб рўмолимни кафтларимда ҳовучлаганча ҳовлига кирдим.

Ойим мени кўриб қўрқиб кетди.

— Қўлимни кесиб олдим, — дея олдим аранг.

Кеннойим қўлларимни оппоқ докага ўрай кетди. Лекин қўлларим ўралгани сайин дока юзида алвон доғлар кўринаверарди.

— Ойижон, қон тўхтамаяпти, — деди кеннойим.

— Билагидан боғланг.

Кеннойим билакларимга боғлов солди.

— Ойижон, тўхтамаяпти-ку! Нимада бунчалик кесдингиз, ахир?

— Шишада.

— Тирсак тепасидан боғлов солай, йўқса тўхтамайди, ойижон!

— Боғланг! Болалигида ғурраларини санардим. Катта бўлганда қўлларини кесиб келса... Э худо, бу қиз ҳеч тинчийдими, а?

— Энди тинчийди қизингиз, ойи...

Ойим уф тортди. Қон барибир тўхтамади. Кеннойим мени машинада касалхонага олиб келди. Кираверишдаги телефондан қаёққадир кўнғироқ қилди. Сал ўтмай, оппоқ халати этакларини ҳилпиратиб акам югуриб келди. Мени деворлари оппоқ этиб сирланган хонага олиб кирди. Жигарранг дермантин қопланган катта ўтқизиб, ўзи кингадир кўнғироқ қилди. Кўп ўтмай, бурунлари бургутникадай эгри, қоп-қора кўзларининг боқишлари тешиб юборгудай ўтқир ўрта яшар бир киши кириб келди. Унинг ортидан қолишдан қўрққандай қадамба-қадам чопқиллаб ҳамшира кирди. Қўлларимдан докаларни ечиб олишди. Қонни ювиб ташлаб, кўра бошлашди. Бургутбурун акамга паст овозда нимадир деди. Акам бош силкиди.

Мени аравачага ўтқизиб узун йўлақлардан олиб кетишди. Яна бир оппоқ сирланган хонага олиб киришди. Шифтда катта доира ичида айлана бўйлаб ўтқир чироқлар ёнарди. Қўлларим акашак бўлиб қолганди. Мен ҳеч нимани ҳис қилмасдим. Фақат совуқнигина сезар, вужудим қалтираб борарди. Қалтираётганимни кўриб ёнимга баланд темир илгични олиб келишди. Бир четига қон тўла шиша идишни ўрнатишди-ю, томиримга игна санчиб, унга ингичка шаффоф ичакни улашди. Кимдир оёқларимга иссиқ сув тўлатилган резина идишни қўйиб устидан ўраб қўйди. Бургутбурун ҳамон кафтларимга бир нималарни санчар эди. Баъзан терим тортилиб-тортилиб қолар, шунда у бошини кўтариб менга бир қараб қўярди-да яна индамай ишига машғул бўларди.

Кейин кафтларимда бир нималар изғий бошлади. Терининг тортилишини ҳис қилдим. Аммо оғриқ йўқ эди. Охирида кафтларимга қандайдир совуқ суюқликни суртишди. Қўлларим акашак бўлиб қолганди. Мен ҳеч нимани ҳис қилмасдим. Фақат совуқнигина сезар, вужудим қалтираб борарди. Қалтираётганимни кўриб ёнимга баланд темир илгични олиб келишди. Бир четига қон тўла шиша идишни ўрнатишди-ю, томиримга игна санчиб, унга ингичка шаффоф ичакни улашди. Кимдир оёқларимга иссиқ сув тўлатилган резина идишни қўйиб устидан ўраб қўйди. Бургутбурун ҳамон кафтларимга бир нималарни санчар эди. Баъзан терим тортилиб-тортилиб қолар, шунда у бошини кўтариб менга бир қараб қўярди-да яна индамай ишига машғул бўларди.

Ниҳоят, бу азоб ҳам тугади. Мени яна аравачага солишди. Торгина хонага олиб кириб каравотга ётқизишди.

Акам кирди. Докаларга ўраб ташланган қўлларимни ушлаб кўрди.

— Оғримаёпти, — дедим мен.

— Чунки уколнинг таъсири тугагани йўқ. Ҳали тунда оғрийди. Томирни тилиб юборган экансан. Шунинг учун қон тўхтамаган.

Акам кафтларини бир-бирига уриб ўтириб қолди. Унинг уйланиб қолганда шундай қиладиган одати бор эди.

— Қўлингни нимада кесдинг?

— Шишада.

— Аниқроғи?

— Қадаҳда.

— Қаерда?

Индамадим.

— Гапир, қаерда?

— Қаҳвахонада.

— Нима қилаётувдинг у ерда?

— Ўтирувдим.

— Ким билан?

— Ака...

— Жавоб бер!

Йиғлаб юбордим.

Акам жим бўлиб қолди.

— Мен бехосдан кесиб олдим. Ака, ўлай агар!

— Ҳа, яхши. Ишондим. Бир гап бўлса... Феълимни биласан, а?

Акам ўрнидан турди.

— Ҳали уч-тўрт кун бўласан шу ерда. Мен ойимни хотиржам қилиб қўяй. Хавотирга тушиб ўтиргандир.

Акам тўғри айтган экан. Ярим тунга яқин дорининг таъсири йўқолгач мен оғриқдан ўзимни қўярга жой тополмай қолдим. Кафтларимни кўксимга босганча лабларимни тишлаб йўлакнинг у бошидан бу бошига бориб кела бошладим. Менинг бир маромдаги бориб-келишларимдан чарчаган ҳамшира охири навбатчини чақириб бир нималарни тушунтира кетди. Кейин мени каравотимга ётқизишиб мушакларим орасига дори юборишди.

— Билиб қўй, дорининг таъсири икки соатга етади, холос. Бироз мизғиб ол. У ёғига тонг отгунча “худо — пошшо”, чидайсан. Бошқа дори бермайман. Чунки бу дорининг кўпи зиён қилади. Тушундингми? — деди навбатчи. Кейин “гап тамом” дегандай қўлларимга енгилгина шапатилаб қўйди-да, оғир гавдасини аранг кўтариб ўрнидан турди. Сал ўтмай оғриқ пасайиб, уйқу босди.

Уйқу қандай тез келган бўлса, худди шундай тез йўқолди. Симиллаган оғриқдан кўзларим очилиб кетди. Оғриқ борган сари кучайиб, охири мени ўрнимдан турғизиб юборди. Кафтларимга гўё саноқсиз бигизлар суқилар, қўлларимнинг териси жизиллаб, томирларим тортишиб борарди. Тишимни тишимга босиб яна кимсасиз йўлақда изғий бошладим. Йўлак ёруғ, ўртадаги оқ стол устида телефон, қалин дафтарлар. Стол ёнидаги узун дермантин катта омонатгина ташланган тўшакда бояги ҳамшира ухляёпти. Бечора, чарчаганидан бошидаги қалпоқчасини ечиб шундоққина стулга ташлабди. Қўллари икки ёнга беҳол ташланган, эгнидаги оқ халатининг этаги катдан ергача осилиб турибди. Полда бир-бирининг устига чиқиб кетган латта шиппаклар. Стол тепасидаги думалоқ осма соат мили учни кўрсатар эди.

Қўлларимни осилтириб силкита бошладим. Оғриқ сал пасайди. Худди шу ҳолда йўлакнинг бошига бордим. Эшиклардаги ёзувларни ўқий бошладим. “Муолажа хонаси”. “Хукна қилиш хонаси”, “Тиббиёт фанлари номзоди Б. Багдасаров”, “Тиббиёт фанлари номзоди И. Илёсов”, “Тиббиёт фанлари номзоди...” Мунча ҳам номзодлар кўп экан?

Яна оғриқ кучайди. Йўлакнинг боши-адоғига бориб келишларимни санаё кетдим. Бир... уч... саккиз... ўн етти... йигирма тўққиз... ўттиз олти... Охири чарчоқ енгди. Каравотимгача судралгудек бўлиб аранг етиб келдим-у ўзимни тўшакка ташладим.

...Кўзимни очганимда тонг отган, деразадан тушиб турган узун шуъла полдан эшикка томон чўзилганди. Оғриқ йўқ, фақат қўлларим қаттиқ боғлаб ташланганидан увишганди.

Кейин ойим келди. Мендан ортиқча бирон нарса сўрамади. Мен ойимнинг феълени билардим. У ўзим ёрилмагунча тоқат қилиб тура олар, кейин сўзларимни бўлмай жимгина эшитар, шундан сўнггина бирон нима дер эди.

— Ишхонангдан қўнғироқ қилишди. Сени касалхонада дедим.

— Ким сўради?

— Бир аёл. Исми Ҳафизахон экан. Кўринмаганингга хавотир бўлишибди-да!

— Ҳа... Бошқа ҳеч ким сўрамадимми?

— Йўқ.

Ойим кетди. Кейин... Музаффар Илҳом келди. Йўлакда уни кўришим билан ортимга бурилиб кетдим. Чунки уни кўришим билан вужудимда муз ўрмалайдиган бўлиб қолган эди. Нима қилай? Ахир қийналишни истамасдим.

Кечки пайт акам кирди.

— Хўш, ваҳима, ишлар қалай?

Соатига қараб томир уришимни текшира бошлади.

— Дуруст. Кечаси додламадингми?

— Йўқ.

— Яхши, тоқатли экансан. Кўплар оғриққа чидолмай додлашади.

Ўрнидан туриб хонада у ёқ-бу ёққа юра бошлади.

— Қани, энди ҳақиқий Мавлонова бўлиб менга ростини айт-чи, анави йигит бу ерда нима қилиб юрибди?

— Ким?

— Кимлигини сендан сўраш керак. Ана, ўтирибди пастда. Жингалаксоч йигит. Тунов кунни маҳалламизнинг бошида ҳам кўрувдим уни. Бекоргамасдир, а? Нега индамайсан?

— Мен... уни танимайман...

— Ростдан-а? Ҳай, майли... Уйга борарсан-ку...

Мен ҳиқиллай кетдим.

— Билиб қўй, агар кўча-қўйда ҳалигиндай юришларингни билсам...

Кейин қадамларини катта-катта ташлаб чиқиб кетди.

Эртаси кунни яна ойим келди. Деразани очаркан:

— Тавба, анави йигитни қаерда кўрувдим-а? — деб юборди. — Нега дераза тагидан кетмайди? Бир соатдан бери ўтирибди.

Ойим кетгач, тупга яқин ҳамшира менга тўрт букланган қоғоз келтирди. Қоғоз қатларини қўлларим қовушмай оча бошладим. Бу — Музаффар Илҳомдан бўлиши мумкин эди. Уқидим:

Пушаймонга чўкиб бормоқда

Қадаҳ тилган қонли юрагим.

Тушунмади сени бу дилим,

Кечир мени, тиканли гулим.

— Бирон нарса ёзиб бермайсизми? Ё айтиб турсангиз, ўзим ёзиб бераман, — деди ҳамшира.

— Йўт-а, ўзим ёзаман.

Ўйланиб қолдим. Нима дей? Назаримда битта сўз кам, иккитаси ортиқча эди. Ручкани бесўнақай ушлаб шеър тагига қийшиқ ҳарфларда “Кечирдим” деб ёздим.

Эртаси яна акам кирди.

— Ёмон йигитга ўхшамайди, — деди деразадан қараб.

Индамадим. Бирон нима десам, акам яна савол ёғдириши тайин эди.

— Гаплашиб кўрдим. Оиламизга жуда ҳам муносиб эмас экан-у, лекин ёмонмас. Хуллас, келишиб олдик.

— Нимани?

— Мана буни энди сенинг билишинг шарт эмас. Хўпми?

Уларнинг нимага келишганларини беш кундан кейин билдим.

Уйимизга Музаффар Илҳомнинг совчилари кириб келишди. Ҳаммасини тан олишимга тўғри келди. Тўғри, мен Музаффар Илҳом билан бирга ишлайман. Тўғри, у билан учрашганман. Тўғри, қўлимни ҳам учрашувимизда кесиб олганман. Акамнинг назарида “Розимисан?” деган саволга ҳожат ҳам йўқ эди. Хуллас, уч кун ичида ҳаммаси ҳал бўлди-қўйди. Ишхонага патир-у майиз, ҳолваларни олиб бордим.

— Кимга? — деб сўрашди патирни еб бўлиб.

— Қачон? — деб сўрашди ҳолвани сўриб бўлиб.

“Музаффар Илҳомга, бир ойдан кейин”.

Аёллар бир-бирларига қараб қўйишди.

— Майли, қўша қаринг, — деди Ҳафиза опа бўғзидаги патирни аранг ютиб. Бу — биринчи томчи эди. Кетидан яна биттама-битта захарли томчилар туша бошлади. Қўшни бўлимдаги қизлар ёнимдан шивирлашиб ўтишди. Гаплари орасида “Нилуфар...” деган сўзни эшитиб қолдим. Бизга келиб юрган талаба қизлар менга қизиқсиниб қарашди. “Музаффар аканинг танлагани” шгу экан-да!

“Тешик қулоқ эшитади” деган гап рост экан. Менга йигитларнинг сўзлари ҳам етиб келди. “Музаффар бу қушчани қандай илинтирдийкан?”

— Эътибор қилма, — деди Музаффар Илҳом.

Мен-ку бу каби майда-чуйда гаплардан юқори бўла олишим мумкин-а, лекин бу майда гийбатлар заҳарли томчи мисол бирин-кетин чакиллаб тома-верар, тоқатимни тоқ қилиб юборарди. Нима қилай? Ахир бу миш-мишларнинг эгаси ўз ёнимда эди-ку! Гўё асал тўла кўзасининг қоқ ўртасидан тахири чиқиб қолиб, энди нима қилишни билмай турган одам мисоли ҳайрон эдим. Мен қизларнинг наздида Музаффар Илҳомни енгган, голиба эдим. Аслида эса, голиб у эди. Унинг боқишларида, ҳатто мени сенсирашида ҳам алақандай ғурур пайдо бўлганди. Аммо бу — мен ўйлаган, мен кутган ғурур эмас, балки худбинларча ғурур эди. У ниҳоят, мени енгган, бўйсундирган эди. Унинг қилиқлари ҳам совуқлашган, қўллари муздек, ҳатто сўзларидан ҳам яхнинг нафаси келарди. Нимадир қилиш керак эди. Аммо нима? Билол-маслим.

— Энди нима қилмоқчисан? — сўради акам.

Нима қилардим?

— Аспирантурага кираман. Илмий иш қиламан.

— Шунақа де? Ҳозир ноябрь ойи. Аспирантурага қабул аллақачон тутаган. Ҳатто сиртқи бўлимга ҳам. Фақат тадқиқотчи бўлишинг мумкин, холос. Агар лойиқ кўришса.

— Лойиқ кўришади.

— Майли, уриниб кўр.

Бир вақтлар ёзган мақолаларим, диплом ишимнинг қўлёзмаларини қидирдим. Ҳаммаси уйда, китоб жавонининг пастида, картон қутиларда ётарди. Мана, “19-аср 50-йиллар адабиётига шарҳ”. Баҳоси — “аъло”. “Анбар отин ижоди. “Фалсафани сиёҳон” асарининг қисқа таҳлили”. Баҳоси — “аъло”. “Муқимий лирикаси. “Ҳажр ила...” газалининг таҳлили”. Баҳоси — “аъло”.

Миядан ҳамма майда-чуйдаларни қувиб ишга ўтирдим. Уч кундан сўнг реферат тайёр бўлди. Воҳидовни излаб бордим. У мени кўриб аввалига саломимга алик олиб, ҳол сўраб тураверди. Мен мақсадга ўтгач, ҳайрон бўлди.

— Қизим, олти ой аввал аспирантурада қолинг, десам, унамагандингиз. Энди бўлса, қабул тутаганда келяпсиз. Тинчликми?

— Янглишган эканман, домла.

— Шундай денг? Майли, “Ҳечдан кўра кеч”... Хўп, энди нима қиламиз? Тадқиқотчилик қиласиз, холос. Бошқа йўли йўқ. Рефератингизни илмий кенгаш кўради, тавсия қилса, хўп. Дарвоқе, тавсия қилса ҳам керак. Ишларингиз аъло эди... Қайси мавзуда ишламоқчисиз? Ё мавзу танлашга маслаҳат керакми?

Мен унинг олдига рефератимни қўйдим.

Воҳидов қошларини хиёл керди. Кейин рефератни қўлига олди.

— Муқимий ижоди? Ҳа... Майли, тўрт кундан кейин кенгаш. Унгача кўриб чиқаман. Яна баъзи бировларга ҳам кўрсатиб боқай-чи? Аслида ўрта асрлардан иш қилсангиз ҳам бўларди, қизим. Тилни билсангиз, эски ёзувлардан хабарингиз бор. А?

— Домла...

— Ҳа, майли, Муқимийни танлаганингизнинг ҳам бир сабаби бордир.

Хуллас, мен йўлимни танлаган эдим. Бир жиҳатдан шундай қилганим ҳам маъқул эди.

Фақат бир нарсага ҳайрон эдим. Бу ёғини нима қиламан?

Тўй куни яқинлашиб келарди. Мен оқимга тушиб қолиб тақдирга тан берган одам мисол сарполаримни тиктирар, ўзимнинг майда-чуйда, келинчақларга хос кам-кўстларимни тўлдирар, баъзан қийналиб бўлса-да, Музаффар Илҳом билан учрашгани чиқиб келардим. Аммо бу учрашувлар мени қувонтирмас, билъакс, азоблар эди. Вужудимдан совқотиш ҳисси кетмас, унинг қўли бехос тегиб кетса ҳам қалтирар эдим. Муҳаббатига эришиш чексиз бахт туйғусини олиб келиши керак эди. Менда эса, йўқ. Иложи борича, Музаффар Илҳомни камроқ кўрсам, дердим. Кўпинча, мени ваҳм босарди. “Тўйдан кейин нима бўлади?” Ҳозир-ку, уни камроқ кўришнинг иложи бор. Кейин эса уни ҳар куни кўриш, ҳар соатда гапларини эшитишга мажбурман. Унда нима қиламан?

Шундай қилиб, тўйга тўрт кун қолди. Аммаларим кўчларимни Музаффар Илҳомнинг шаҳар чеккасидан олган икки хонали уйига олиб бориб, ясатиб келишган, сарполарни қариндош хотинлар кўрсин учун чиройли қилиб тахлашар эди.

Кеннойим тайёр бўлган никоҳ қўйлагимни олиб келди. Оппоқ шойи этакларни шилдиратиб, менга кийгазиб кўрмоқчи бўлди. Яланғоч баданимга шойи муз-

дек бўлиб тегди-ю, сескантириб юборди. Гўё баданимдан илоннинг танаси сирғалиб ўтгандек бўлди.

— Сизга нима бўлди?

— Илон...

— Қани?

— Қўйлақда...

— Йўғ-э?

Мен рангим девор, кўрпачага ўтириб қолдим. Кеннойим шошиб кўйлақнинг ўнгу терсини текшира бошлади. Кейин менга ҳайрон бўлиб қаради.

— Сизга нима бўляпти, Мағрура? Нега ваҳима бўлиб қолдингиз?

— Билмадим... Кеннойи, кўрқиб кетяпман...

— Нимадан?

— Музаффар Илҳомдан.

— Нега?

— Билмадим...

Охири чидолмадим. Ойимга бор гапни айтдим. Ойим ўйланиб қолди.

— Нега ҳаммасини бошидаёқ очиқ айтмадинг? Ё қийналмайман, деб ўйлабмидинг? А?

— Уни яхши кўрардим...

— Ҳозир-чи?

— Ҳозир ҳам...

— Унда ҳаммасидан кўз юмиб юборолмайсанми? Ахир, аёллар нималарни кечирешмаган, қизим?

— Қийналиб кетяпман, ойижон! Уни кўришнинг ўзи менга азоб! Тўйдан кейин нима қиламан? У билан... Йўқ! Худди вужудимдан илон ўрмалаётгандек бўляпти... Мени қутқаринг, ойи!

— Нима қилай? Айт!

— Уни кўришни ҳам ҳохламайман!

— Нима деётганингни биласанми? Тўйга тўрт кун қолди. Аканг бутун маҳаллани наҳорга ошга айтиб қўйган. Узоқ-яқин қариндошларнинг тўйга яраша ҳозирликлари бор. Қуда томонга нима дейман?

— Ойи, мен-чи?

— Музаффар-чи?

Йиғлаб юбордим.

Азоблар ичида яна бир кун ўтди. Мени ҳамон ваҳима босарди. Ҳеч нима емай-ичмай қўйдим. Ҳеч нарса ёқмасди. Уззукун хонамда мук тушиб ётардим. Мен орзумда кўрмоқчи бўлганим қаср тўлқин ювиб кетган қум қўрғон янглиғ нураб борарди.

Эсимда, кеч кузнинг куёши фавқулодда илиқлик билан нур сочаётган пайт эди. Мен айвонда, бувимнинг эски диванида оёқларимни узун этакларим тагига яшириб ўтирдим. Ичкариси келин саломнинг бўғчаларини тутаётган аммам ишини тугатиб ёнимга чиқиб ўтирди.

— Мағрурагинам, намунча озиб кетдинг, болам?

Индамай халатимнинг боғичларини ўйнай бошладим. Аммам узун уф тортди.

— Одам нима қилишга ҳайрон, — деди у ўз-ўзига сўзлангандек. — Қудалар ҳам бундоқ дурустроқ гап қилишмади-ей... Ирим-сиримлар тошкентча бўладими ё фарғоначами? У ерда бошқа одат, бу ерда бошқа. Биз келин салом қилсаг-у, улар жи-и-им қўлини бурнига тикиб тураверса...

Кулгим қистади. “Кимда нима ташвиш” деганлари шумикин?

— Ишқилиб, куёв билан гапинглар бир жойдан чиқса бўлди-да, болам. Биз кампирлар келишиб кетаверамиз.

Аммагинам! Ахир, худди шу сиз айтганингиз бўлмаяпти-ку! Куёв билан гапимиз бир жойдан чиқмаяпти-ку! Нима қилай? Кечикдимми?

Йўқ! Ҳали ҳам кеч эмас. Музаффар Илҳомнинг олдига бориш керак. Кўзларига тик қараб, очиқчасига гаплашиш керак. Кўнглида нима, билиш керак. Агар... Нима бўлибди? Аввал қийин бўлади, кейин секин-секин кўникасан. Агар... Янглишаётган бўлсам-чи? Кошқийди... Мен ҳаммасидан кўзимни юмиб юбораман. Азобларимдан ҳам, унинг саргузаштларидан ҳам, барча ўтган гаплардан, кўзимни чирт юмамман. Ойим тўғри айтади. Аёл нималарни кечирмаган?

Ўрнимдан тура солиб хонамга отилдим. Шоша-пиша кийиниб, ҳовлига тушдим. Айвон пастида эндигина келган бўлса керак, кўча кийимида акам турарди. Ёнида ойим билан аммам. Бир нималарни шивирлашишяпти.

Мени кўриб жимиб қолишди.

— Қаёққа кетяпсан? — сўради ойим.

— Ҳозир келаман.

Йўлакка отилдим. Бу троллейбус мунча секин юрмаса?

Нашриётга етиб келганимда иш куни поёнига етиб қолган, йўлак бўшай бошлаганди. Музаффар Илҳомнинг хонаси йўлакнинг қоқ ўртасида эди. Ҳеч қаёққа алангламай, тўппа-тўғри бориб, шахт билан эшикни очдим. Хонада Музаффар Илҳом йўқ, биргина кекса мудир қоғозларини тахларди. Мени кўриб кўзойнагини қўлларига олди.

— Музаффар Илҳом йўқ-ку, Мағрурахон. Икки соат бўлди, Фарғонага кетди.

— Фарғонага?

— Хабарингиз йўқми ҳали? — мудир таажжуб билан мени бошдан-оёқ кузатиб чиқди. — Унинг отаси қазо қилди-ку.

Турган жойимга миҳландим-қолдим. Мудир менга яна бир нималар деди. Тушунмадим.

Судралиб уйга қайтдим. Уйда мени мен аллақачон билган ўша хабар кутарди. Музаффар Илҳомнинг ўзи акамга келиб айтганмиш. Энди тўйнинг яқин ўртада бўлиши даргумон эди.

Тўй кейин ҳам бўлмади. Сиз қумни сиқимлаб кўрганмисиз? Менинг орзуларим ҳам бармоқларим орасидан қум мисол тўкилиб тушди...

* * *

Кеча бошлаган ёмғир ҳамон эзилади. Ҳовли юзаси халқоб, акацияларнинг бужур таналари ҳўл, ўртадаги гулзор ўрни чирик хазонлар-у, улар орасида бўртиб ётган куп-қуруқ гул поялари... Деразадан ташқарига кўз ташлаганча хаёлга бериламан:

— Дил оғриғига энг яхши даво — вақт, деб бежиз айтишмаган экан, йиллар ўтиши билан ҳаётим яна изга тушгандай эди. Лекин... Ҳа, ҳаёт ҳам гоҳ офтобли, гоҳ чақмоқли, гоҳ ёмғирли лаҳзалар ичра ўтаркан.

Шарфимга маҳкамроқ ўрандим. Атроф жим-жит. Ташқаридан ёмғирнинг шитирлаши-ю, билагимдаги соатнинг чиқиллаши эшитилади, холос.

Дарслар аллақачон тугаган, Назира опа йўқ, Хуршид ака ва Бахтиёр кенгаш мажлисида, унинг навбатдаги китобчаси муҳокамасида.

Мен ҳам кетсам бўларди. Ёмғирнинг тинишидан умид йўқ.

— Яна токчадамисиз, Мағрура?

Тавба, бу Садриддин менинг одатимни қаердан билади, а? Эшик ёпиқ эди, қандай кира қолди?

Садриддин пардани бир чеккага суриб менга қаради.

— Токчада қизиқроқми, дейман?

— Бунга токчада ўтирган одам билади.

— Шундай денг?

Садриддин бир сакраб токчага чиқди-да, рўпарамга чордона курди.

— Қалай? — деди кейин.

— Зўр!

У озгин бўйнини чўзиб ҳовлини кузата бошлади.

— Ҳақиқатан ҳам ҳовли бошқача кўринаркан бу ердан. Ҳаммаёқ халқоб, ҳўл... Нимаси томоша қилишлик? Баҳор бўлса бошқа гап эди. Ҳар ҳолда кўз яйрайди.

— Баҳоргача шуниси ҳам яраб тураверади.

Садриддин кулиб юборди. Унинг яйраб кулишини биринчи бор кўришим. Шу топда у тамом бошқача бўлиб кетди. Кўзлари худди ёш боланикидек чарақлаб, озгин юзларида кулгичлар ўйнади. Рўпарамда шалпангқулоқ, пешонаси устидаги бир тутам сочлари қошларини тўсган ёқимтойгина йигит ўтирарди.

— Борига шукур денг, — деди у кула-кула. — Шукур қилиш яхши. Фақат одамзод доимо шукур қилавермайди-да!

Охирги сўзларни у жиддий тортиб гапирди.

— Курсимизда Матлуба деган бир қиз бор эди. Шу Матлуба деразадан қарашни яхши кўрарди. Биз ётоқхонада тўққизинчи қаватда турардик. Тўққизинчи қаватнинг деразасидан нима кўриниши мумкин? Фақат осмон. Матлуба деразасининг олдидаги столга чиқиб олиб осмонни томоша қилиб ўтирарди.

— Нега энди столга чиқиб?

— Нима қилсин? Ҳозирги биноларда токча йўқ, курси пастлик қилади, стол қулай-да!

— Кейин-чи?

— Нима “кейин”?

— Матлубага нима қилди?

— Ҳеч нима. Ўқишни битирди. Кетди. Бошқа кўрмадим. Балки эрга теккандир, болаларини эргаштириб юргандир.

Садриддин қулимсираб менга қаради.

— Балки ҳозир ҳам токчада ўтиргандир.

Кулиб юбордим. Менга Садриддин қўшилди.

— Кайфият зўр-у!

Иккимиз ялт этиб қарадик. Остонада қоровул чол турарди.

— Токча қалай? — деди у кўзларини ола-кула қилиб.

— Зўр! — жавоб қилди Садриддин.

— Курсидан яхшими? Ё ҳар қалай курси дурустми?

Юзимга олов теккандай бўлди. Сакраб токчадан тушдим. Кетимдан Садриддин сакради.

— Қўйсангиз-чи? — Садриддин қип-қизариб кетди. — Қаерда ўтиришимиз билан нима ишингиз бор?

— Сен билан-ку ишим йўғ-а...

У ёғини эшитмадим. Хонадан чиқиб кетдим. Пальтомни йўл-йўлакай эгнимга илдим-у, тугмаларини қадашга сабрим чидамай, кўчага отилдим.

Шу заҳоти изғирин юз-кўзларимни чақиб олди. Қўлқопимни қолдириб чиқибман. Соябон ҳам йўқ. Орқага қайтишни истамасдим. Бошяланг кетавердим.

Ортимдан Садриддин қувиб етди. У ҳам бошяланг, қип-қизил шарфи бўйнида узун-қисқа бўлиб осилиб ётарди. Қўлида соябоним билан қўлқопларим.

— Мағрура, нима бўлди, чақирсам ҳам эшитмайсиз-а?

Жимгина қўлқопларимни олиб кия бошладим. Садриддин соябонимни ёйиб бошим узра тутди.

— Қоровулдан хафа бўлдингизми? — деди у. — Қўяверинг, нима деса деяверсин. Истеъфодаги зиёли! “Нега курсида ўтирмайсан” миш! Ха-ха-ха!

Мен ҳам кулиб юбордим. Бир пайт Садриддин қўлимдан ушлаб бир четга тортиди. Чунки орқадан машина келарди. Оқ “Нексия” йўлдаги халқобдан аста-секинлик билан ўта бошлади. Ёнимизга келганда тўсатдан тезлаб кетди. Рулда Хуршид ака ўтирарди.

* * *

— Ҳайронман, кенгашга четдан шунча одам чақирришнинг нима кераги бор экан? Ҳаммаси ўқиб чиққунча вақт ўтади, холос. Шу тўрт ой ичида яна битта китобчанинг материални тўшлаб олса бўларди.

— Тўшлаб олавермайсизми?

— Э, қўл борармиди? Муҳокама бўлмагунча ишга ўтиролмайман мен.

Бахтиёр билан метро бекати ёнида кўришиб қолгандик. Энди у йўл-йўлакай кечаги муҳокама тафсилотларини гапириб келарди. Дарс бошланишига эрта, биз бемалол, шошилмасдан келардик.

Ёмғир тинган, ҳавода чирик хазонлар ҳиди анқир, булутларнинг бир чети йиртилиб, осмон ранги кўрина бошлаган эди.

— Хуршид ака мени анча ҳимоя қилди. Яхши одам-да... Ҳайронман, шундай одам ҳалигача ёлғиз янаса! Аёлларнинг кўзи қаерда ўзи?

“Хуршид ака-чи? — истеҳзо билан ўйладим мен. — Унинг кўзи қаерда?”

Фойеда қоровул чол мени ўқрайиб кутиб олди. Кечаги воқеа эсимга тушиб кулиб юборай дедим.

Танаффусда Хуршид аканинг хонаси ёнидан ўтаётиб у ердан қаттиқ-қаттиқ овозлар чиқаётганини эшитиб қолдим. Кимдир жаҳл билан гапирарди. Унга жавобан Садриддин нимадир деди. Охирида Хуршид аканинг босиқ овози келди. Кейин яна бояги жаҳлдор овоз... Бу — қоровул чолнинг товуши эди.

Сал ўтмай эшик зарб билан очилди. Йўлакка аввал қоровулнинг овози учиб чиқди. Сўнг ўзи кўринди.

— Бун Университет деб қўйибди. Масхарахона эмас! Ёш авлодга тарбия берувчиларнинг ҳоли шу бўлгандан кейин... — деярди у.

Мен тезгина кафедра хонасига кириб олдим. Чол Хуршид аканинг олдига жанжал қилиб киргани аниқ эди.

Йўлакда нималар бўлаётганини тасаввур қилиб кўрдим. Қоровул кета-кетгунча гапириниб кетади. Гулмира пиқиллаб кулади. Талабалар елка қисишади. Садриддин бечора қип-қизариб тураверди. Фақат Хуршид ака... Нима деб ўйладийкин? У кеча ҳам бизни кўчада, битта соябон остида турганимизни кўриб қолган эди.

Садриддин менинг қўлимдан ушлаб четга тортганини ҳам, турган гапки, кўрган. Энди нима деб ўйлайди?

* * *

- Сенга нима?
- Вой-бўй... Сўрадим-да... Садриддин...
- Нима Садриддин?
- Ёқадими сенга?
- Эсинг жойидами?

Мен беихтиёр ўриндиқ тепасига осилиб тушган наъматак шоҳларини тортқилай бошладим. Гулмира юзимга диққат билан тикилди. Кейин енгил тин олди.

- Хайрият-эй... Унда нега ўзингни гап-сўзга қўйиб юрибсан?
  - Нима дединг?
  - Қоровулнинг жанжалидан кейин... Ҳар қандоқ одам ҳам бир гап бўлгандир ахир, деб ўйлайди-да!
  - Сен ҳам шундай деб ўйладингми?
  - Қўйсанг-чи... Уртоғингман, ахир... Фақат...
- Гулмира бир зум жим қолди. Секингина юзимга қараб қўйди.
- Садриддин яхши кўради сени. Сезасанми?
  - Бас қил... Истамайман сезишни!
  - Лекин факультетда кўпчилик сезади-да бунини! Шунинг учун қоровулнинг жанжали бошқача таъсир қилди, шекилли. Чол нима деган, билмадим, лекин... Ҳатто Хуршид ака ҳам анчагача асабийлашиб юрди! Ахир, унга унча-мунча нарса таъсир қилмайди-да!

Бутун вужудимда титроқ туриб, кўзларимдан ёш қайнаб чиқа бошлади.

- Ҳеч нарса бўлгани йўқ эди... Биз фақат гаплашиб ўтирувдик, холос. Ҳеч гап бўлгани йўқ! Бўлгани йўқ! Эй, Худойим-е, тўйиб кетдим ҳаммасидан, мени тинч қўй! Ҳеч ким мени тушунмайди. Тушунганини истамайди. Нега бунақаман? Узимни-ўзим тушунмайман. Чарчадим Гулмир, чарчадим...

Мен ўксиб-ўксиб, вужудим титраб-қақшаб йиғлардим. Ичимдаги фарёд сел каби тошиб келарди, аммо бу селнинг бўғзимдан чиқиши тобора қийинлашиб, нафасим тикилиб, кўз олдим қоронғулаша бошлади. Охири томоғим гиппа бўғилиб, нафасим ичимга тушиб кетди...

* * *

Кўз олдим қоп-қоронғи, зулмат ичра элас-элас акамнинг овози эшитилди:

- Тер чиқяпти. Иситма энди тушади.

- Хайрият!

Бу – кеннойимнинг товуши эди.

“Нима бўлди? – ўйлай бошладим мен, - бетобманми? Қачон уйга келдим? Қандай келдим?”

- Қимирлади...

- Ҳали уйғонгани йўқ. Бор, болаларга қара, шовқин солишмасин.

“Қандай бетоб бўлиб қолдим? – яна ўйлай бошладим мен, - Гулмира билан наъматак тагида ўтирувдик. Анави гапни эшитдим. Йиғладим... Кейин-чи?”

Минг уринмай, эслай олмадим. Гўё хотирамнинг худди шу ерини биров ўйиб олгандай, миям бўм-бўш, танам ҳолсиз эди. Ич-ичимдан кучли хўрсиниқ келди. Уйқуга кетдим...

... Кўзимни қорғанимда тонг отган, дарпардаси четга тортиб қўйилган деразадан ичкарига қуёш нури ёғиларди. Палосда Шавкатжон ўйнаб ўтирар, кеннойим каравот ёнида елим шприцга дори тортарди.

Руҳим анча енгил, чор-атрофни идрок қилардим. Қимирлаганимни сезиб, кеннойим ўтирилди.

- Уйғондингизми? Хайрият...

- Мени ким олиб келди?

- Гулмира.

- Кўп иситмаладимми?

- Уч кун. Келинг, уқолингизни қилиб қўйяй...

Уқолдан сўнг кеннойим олиб келган ёвфон маставани ичиб ўйга толдим. Қандай қилиб бир зумда бетобланиб қолганимни тушунолмасдим. Яна қовоқларим оғирлаша бошлади...

Энди ўнгим ва тушим қоришиб кетди. Ажаб, бу қандай ҳол эканини англаб етолмасдим. Мен бир вақтнинг ўзида ҳам туш кўрар, ҳам ўнгимни идрок этардим.

Ўнгимда акам тепамга келганини сездим. “Ўйгондимми ҳеч?” – деб сўради. “Ўйгонди, овқатланди”, – жавоб берди кеннойми. “Дозани камайтир”, – буюрди акам. “Бир кубикка туширсам бўладими?” “Бўлади”.

Кейин овозлар узоқлашиб, англаб бўлмас шовқинга айланди. Шовқин машина филдиракларининг қўлмакдан кечиб ўтганда чиқарган товушининг худди ўзи эди. “Машинами? – ўйладим мен, – қаердан келиб қолди? Ахир бу менинг тушим-ку!” Бир вақт Хуршид ака менга қарамай, машинасини шитоб билан ҳайдаб ўтиб кетди...

Мен йиғлаб юбордим.

- Йиғлаяпти... Э, худо, нима бўлди?

- Жим!

- Даврон ака! Қаранг, у кимни чақиряпти?

- Нима дединг?

... Оҳ, уйку бирам яхшики... Мен яна туш кўра бошладим.

Дадам... Дадам мени – тўрт яшар қизалоқни қўлларига кўтариб кета бошлади. Қизалоқ унинг қўлида тешиккулча еб борарди. Тўсатдан дадамнинг қўлида кетаётганимдан ўнғайсизлана бошладим. Мен – катта қиз, дадасининг қўлида... Дадам эса яккаш: “Елғиз қийналмадингми, болам? Йўл олис...” – дерди.

Бир вақт яна олислардан акамнинг овози эшитилди:

- Лола, қизим, амманг ухлаяпти. Чиқ бу ердан!

- Вуй, шунақа ҳам узоқ ухлайдиларми?

Овозлар узоқлашиб, эшитилмай қолди. “Ухлаяпман, – ўйладим мен, – ухлаяпман...”

Энди тушларим ҳам бир-бирига уланиб, биринчиси кетидан иккинчиси кела бошлади. Кейинги тушларимга узук-юлуқ хотираларим кирди. Аммо хотираларимнинг бу узук бўлаклари ҳайратланарли тарзда бир-бирига боғланиб келарди.

Тушимга Музаффар Илҳом кирди. Қўлларимга боғланган оқ ипак рўмолни еча бошлади. Кафтларимдан иссиқ қон томарди...

Шу пайт ёнимда онам пайдо бўлди. Кафтларимга ачиштириб йод суркади. “Яраларинг мунча кўп, болам?” – деди йиғлаб.

Онамнинг йиғлаган товуши оралаб кеннойимнинг овозини эшитдим:

- Алаҳлаяпти...

Ўнга жавобан акамнинг товуши келди:

- Йўқ, босинқираяпти. Бу иситма эмас, кучли руҳий чарчоқ натижаси...

Ўтиб кетади...

Чалқанчасига узоқ ётиб қолган бўлсам керак, ансам оғрий бошлади. Ёнбошламоқчи эдим, кучим етмади. Шу онда кимдир менинг ёстигимни тўғрилади. Кейин елкаларимдан ушлаб, ўнг ёнимга ағдарди. Бирам енгил тортдимки...

Тушимда ёмғирнинг шитирлаганини эшитдим. Ва тамоман ихтиёрсиз, шивирлай бошладим: “Япроқлар чиртиллаб узилиб тушаётган салқин куз оқшоми. Кимсасиз кекса боғ гўё ўтган умрнинг дардларидан чарчаган мисол жим. Фақат заъфар япроқлар товуши ҳукмрон: “чирт-чирт”... Бу жумлаларни қайси китобдан ўқигандим? Эслолмадим. Гўё хотирлашим жуда зарурдай, зўр бериб ўйлай бошладим. Ва... ўйғониб кетдим.

Ташқарида ҳақиқатан ҳам ёмғир ёғар эди. Деразалар юм-юм йиғлаган мисол, ёмғир сувларини юзидан жимгина оқизиб туширар, тарновдан тушаётган сув ҳовли саҳнига тарақлаб уриларди.

Мен ёнбошлаганча деразадан қорайиб кўринаётган ишқомларга қараб ётардим. Бош томонимда ёниқ турган тунчиروқдан юзимга иссиқ нур тушар эди.

Айвондаги соат бўғилиб беш марта занг урди...

* * *

*Жудолик устида
Жудодан бошқа,
Менда не қолди
Жудодан бошқа?*

Шукур Жаббор

Бундан беш йил аввал ҳам худди шунга ўхшаш, айвондаги соат беш марта

занг урган эди. Ёниқ тунчиروقдан юзга иссиқ нур тушар эди. Ойим ёнбошлаганча деразадан ҳовлига қараб ётарди. Кузнинг сўнгги кунлари...

Ойим бир ойдан бери тўшақдан турмас эди.

- Умид кам, - деганди акам.

- Умид қилиш қийин, - дейишган эди ойимни кўрганлар.

Буни ўзим ҳам сезардим. Бечора кун сайин сўниб борарди. Ўзи ҳам аллақачон тақдирга тан берган, фақат менга қараган кўзларида армон филтиллар эди. Онагим! Менинг тўйимни кўрмаганидан йиғларди. Менинг ҳамроҳсиз, ёлғиз қолаётганимдан хавотирда эди у!

Мен эса унинг бошида ўтирар, ичимни алам кемирар эди. Не қилайки, уни қуйдирган мен эдим, балки умрининг неча йилини кесиб, қисқартиб юборган ҳам мен эдим. О, шу қадар худбин бўламанми?

Наҳот онамнинг орзу-ҳаваслари учун ён беролмадим? Кечиримли бўла олмадимми? Нега? Ўтган ишдан кўзимни юмиб юборишим мумкин эди-ку! Ойим айтган эди-ку! “Кўзингни юмиб юбор!” — деб. “Аёл нималарни кечирмайди?” — деганди-ку! Ахир, унинг кимлигини билмасмидим? У қизларнинг мафтунлигидан маст, осон ғалабалардан бошга айланиб қолган шухратпараст эди-ку! Билардим-ку! Ё унинг сўнгги пайтлардаги худбинона мағрурлиги алам қилдими? Ё Нилуфарнинг олдида виждон қийнадими? Нима бўлди?

Кейин-чи? Музаффар Илҳомни кечиролмаган эканман, нега онамга ёққан совчилардан бирига “хўп” дея қолмадим? Ўзимга қарши боролмадимми?

О, отажон! Мен нега сизга ўхшадим? Нега мағрур, тутган жойини кесадиган, йўлидан қайтмас бўлиб ўсдим? Ахир, мен ўғил бола эмасдим-ку!

Менинг худди мана шу феълим бугун онамни армон билан жўнатяпти...

Ойимнинг бошида ўтирарканман, аламдан юрагим куяр эди.

Ойим ёнбошлаганча деразадан ҳовлига қараб ётарди. Кўксидан хирилдоқ нафас чиқар, бир ой ичида озиб, суяг-у томирлари бўртиб қолган кўллари кўрпа устига беҳол ташланган эди.

Онам кузнинг сўнгги тонгида, айвондаги соат беш марта жаранглаб занг урган пайтда узилди.

Кейин... Кейин уйимизга одамлар йиғилди. Мен кеннойим, аммаларим ёнида, ойимнинг бош томонида ўтирардим. Кўзларим қуруқ, овозим йўқ, ҳеч нимани идрок этолмасдим.

Фақат тўн кийиб, белини боғлаган акам, тоғаларим кириб келгандагина бир сескандим. Орқада келаётган катта поччам қолганларга қандайдир ишора қилди-ю, тоғаларим баравар эгилишиб, сариқ мато ёпилган қутини кўтаришди. Ва дод-у фарёдга қарамай ҳовлидан олиб чиқишди. Дарвоза ёнида сариқ мато ташланиб, мунсаг-у паранжи ёпилган тобут турарди. Қутини тезда тобутга қўйишди-ю, елкаларига олиб орқаларига қарамай йўлга тушишди.

Улар онамни олиб кетишар эди! Онам энди қайтмас бўлиб кетар эди!

Томоғимдан фарёд отилиб чиқди. Нималар дедим, билмайман. Мени аёллар кўтаргудай бўлиб уйга олиб кириб, кўрпачага ётқазиб қўйишди. Шу ётганча кўз ёшимга ғарқ бўлдим. Ва аста-секин ухлаб қолдим...

Мен уйғонганимда қаердандир Қуръон тиловати эшитиларди. Суралар ажиб оҳанг янглиғ юрагимни илитар эди. Мен ҳам беихтиёр унинг ортидан сураларни такрорлай бошладим. Такрорлаганим сари идроким тиниқлашар, қадим араб тилидаги оҳангдор жумлаларнинг мазмуни тобора ойдинлаша борарди-ю, мен уларни яна ва яна қайтарар эдим:

“Эй, Муҳаммад, биз сиздан аввал бирор одамзотга мангу ҳаёт берган эмасмиз. Сиз ўладиган-у, улар мангу қолувчиларми?”

Миямда нимадир «ярқ» этди. Ажаб, кўнглимга таскин кела бошлади. Яна шивирладим:

“Ҳар бир жон ўлимни тотувчидир. Биз сизларни ёмонлик билан ҳам, яхшилик билан ҳам синаб, имтиҳон қилурмиз. Фақат бизгагина қайтариурсизлар”. (1)

Ҳа, бу — инсонга хос қисмат эди. Ва ёзғиришга ҳақим йўқ эди. Бу — ҳаёт, яшаш керак эди!

Ўрнимдан туриб, ҳовлига тушдим. Қариндош аёллар бир-бирлари билан хўшлашар эди. Кузнинг сўнгги куни ҳам поёнига етиб борарди.

Мен ҳам, ниҳоят, таскин топиб, ўртанмай қўйдим. Энди буларнинг бари хотира эди...

¹ “Қуръони Карим”, Анбиё сураси

***

Ишқомлар ораси ёриша бошлади. Ҳолсиз қўлимни узатиб, тунчироқни ўчирдим. Айвондаги соат бўғилиб олти марта занг урди.

Ажаб, тун қисқара бошлабдими? Ҳали эрта-ку! Ё менга шундай туюляптими? Айвон поли аста гичирлади. Бу — кеннойим эди. Эшик очилиб, оёқ учида хонага кирди. Ўчиқ тунчироқни кўриб, ҳайронликда тўхтади. Кейин чироқнинг симларини ушлаб текшириб кўрди. Охири кафтини пешонамга теккизди. Сўнгра яна оёқ учида юриб чиқиб кетди.

Сал туриб ошхонада чироқ ёнди.

Мен энгилча ҳўрсиниб олиб, яна мудрай кетдим. Фақат акам тепамга келгандагина кўзимни очдим.

Акам кийиниб олган, ишига жўнаш арафасида эди, чамаси.

— Ҳа, ваҳима, дурустмисан? — У кулимсираб томир уришини текшира бошлади.

— Тузук, — деди сўнг. — Энди сал қад ростлаб ўтирсанг бўлади. Қоринни тўқлаб, кайфиятни яхши қилиб, а? Кечқурун кўришамиз.

Бир оздан кейин Лола-ю, Лайлолар мактабга кетишди. Мен иссиқ сутни ичиб, бир-икки бурда нон едим-у, иссиқ шарфимга ўраниб айвондаги диванга чиқиб олдим. Бир мунча вақт ўтиб Гулмира кўнғироқ қилди. Факультетда ишлар “о, кей”, кўнғилни тўқ қилиб соғайиб чиқаверар эмишман.

Ёмғир тинди. Яшаш бирам яхши, ҳаёт ширин эдики...

***

Кун пешиндан оққанда Назира опа кириб келди. Мен Лола билан Лайлонинг орасида ўтириб мультфильм кўрардим.

— Ҳа, дуруст, анча тузуксан, — деди у мулозаматлар тугагач. — Гулмира айтса, ҳайрон бўлувдим. Соппа-соғ юрган одам тўсатдан...

— Биз ҳам ҳайрон бўлдик. Эрталаб бинойидек чиқиб кетиб, пешинда Гулмира машинада олиб келса... — деярди кеннойим ҳам ўз навбатида.

Кеннойим қўймаланиб дастурхон ёзаркан, Назира опа факультетдаги янгиликларни бир-бир айта бошлади. Менинг ўрнимга Садриддин дарс бераётганмиш. Бахтиёрни докторантурага тавсия қилишганмиш. Бердикул Муродович ўғлини унаштирганмиш. Гулмира нимагадир (сабабини айтмабдиммиш) Хуршид акадан дакки эшитиб роса йиғлаганмиш. Яна бир бор шунга ўхшаш “айб иш” қилса, (тавба, шунчалик катта гуноҳмикин?) Хуршид ака ишдан ҳайдайдиган бўлганмиш. Назира опа орага тушгани ботинмаганмиш.

— Айтганча, яна бир гап.

Опа сумкасидан карнайча қилиб ўралган қоғозларни олиб кафти билан текислади.

— Мақоланг Академия тўпламида босиладиган бўлибди. Тақризчилар яхши баҳо беришибди. Кеча Соҳибжон шундай деди. Мана бу мақолангнинг иккинчи нусхаси.

Мақолам қора сиёҳда чизилган турли белгиларга тўла, бир жойида мен беихтиёр ўтказиб юборган имло хатоси тўғрилаб қўйилган эди. Қоғозларни варақлаганим сайин ҳайратим ошарди. Мен Хуршид аканинг дастхатини таниган эдим. Назира опа изоҳ бера бошлади.

— Буни Хуршидга Соҳибжон ўқишга берган экан. Нега ҳайрон бўласан? Хуршид эски ўзбек ёзувини ҳам, араб тилини ҳам яхши билади. Ё сен уни фольклордан бошқа нарсага қизиқмаган деб ўйлабмидинг?

— Йўғ-э, араб тилини билишини-ку, эшитганман-а...

— Ҳа, ахир, унинг отаси бахши бўлган-ку!

— Ростдан-а? Билмас эканман.

Назира опа менга ҳайрон бўлиб қаради.

— Хуршид Усмон бахши деган одамнинг ўғли. Эшитганмисан шундай бахши бўлганини?

— Йўқ.

— Ҳоди Зарифни биласанми?

— Ҳа.

— Худди шу Ҳоди Зариф Гўрўглининг тўртта достонини Комил бахшидан ёзиб олган. Комил бахши эса Усмон бахшининг отаси, Хуршиднинг бобоси бўлади. Хуршид бахши бўлмади-ю, лекин фольклорчи олим бўлди. Тавба, деканинглари кимлигини билмасаларинг...

***

*Нималар бўлмоқда, англай олмас дил,
Бу не синоатдир, ҳис этмас юрак,
Фақат билганим шул, бу ночор кўнгил—
Шунча оғир юкни кўтармоғи шарт.*

Саодат Умрзоқова

Кечқурун навбатдаги уколни олиб мудраб ётардим. Кеннойимнинг айтишича, акам бугун кеч қайтарди. Касалхонасида янги бўлим очиларкан. Нишонлашармиш.

Бир вақт айвондаги қандайдир гивир-гивир мудроғимни қувиб юборди. Акам хуррам товушда бир нималар дер, кеннойим пастроқ овозда унга жавоб қиларди.

— Мағрура! — қичқирди акам бирдан. — Бу ёққа чиқ, ўғил бола!

— Қўйсангиз-чи! — жонсаракланди кеннойим. — Ҳозиргина укол олди. Ухласин, ахир!

— Уйқуга бало борми? Мағрура! Чиқ деяпман!

— Секин! Болаларни уйғотиб юборасиз. Э худо, ана Шавкатжон уйғонди...

Айвонга чиқиб келганимда стол устида шаффоф халта тўла мева-чева турар, акам ипак бўйинбоғини бўшатар эди. Мени кўриб юзларига кулги ёйилди.

— Қара, сен яхши кўрадиган ноклардан олиб келдим, — деди у.

Акамга яқинлашишим билан димоғимга “гуп” этиб ичкилик ҳиди урилди.

— Ҳайрон бўлма, жигар, озгина татидим, холос. Хурсандчиликда “олмасак” бўлмайди...

— Нима бўлди ўзи?

— Катта воқеа бўлди. Кат-та! Рўпарангда “умуртқа шикастланишлари” бўлимнинг мудири, тиббиёт фанлари номзоди Даврон Мавлонов турибди... Қалай?

— Э, очиладиган бўлим шумиди?

— Шу эди! Ниҳоят, орзуларим ушалди! Германиядан ускуналар келди. Ҳаммаси янги! Янги бино, операция блоки, реанимация, ҳаммаси бор! Штатни ўзим йиғдим. Ажойиб одамларни тўпладим. Воҳ! Бунақаси ҳеч ерда йўқ! Энди қанчалаб илм қилса бўлади! Тадқиқотлар, операциялар!

— Шунча иш бўлибди-ю, биз билмасак...

— Атайлаб айтмовдим. Узим ҳам ишонмагандим. Охирги дақиқагача бу тушимми, ўнгимми деб ўзимни чимчилаб турдим.

Акам кулиб юборди. Кейин бирдан жиддий тортди. Диванга чўкди. Кўзларида ҳасрат йилтиллади.

— Дадам ўттиз икки ёшида профессор Мавлонов эди. Бобомни ўттиз беш ёшида билмаган одам йўқ эди. Тунов кун сен тўғри гапирдинг. Мен ўттиз уч ёшга кирдим. Қачон ёқлайман? Билмайман. Тўғри, мен Талъат Мавлоновнинг неварасиман. Лекин Талъат Мавлонов бировни мансабга миндиrolмайди, кимнингдир боласини яхшироқ ишга жойлай олмайди... Тушуняпсанми мени?

Мана нима учун Даврон номдор клиникадан кетиб, қурувчиларнинг касалхонасида ишлаб юрибди. Тўғри, одамларни даволаш учун қаерда ишлашнинг аҳамияти йўқ. Лекин одамларда шундай нуқтаи назар борки, энг яхши шифокорлар, албатта, номдор клиникада ишлайди... У ерда эса амаллаб ўқишни битириб олган отасининг эркатойи амал курсисиде ўтирибди... Ҳақиқий ишлайдиганлар ўшаларга қарам... Худога шукур, одамлар мени шу кичкинагина касалхонага ҳам қидириб келишяпти... Демак, бекорга ўқимаган эканман...

— Нега бирдан сизларда шундай катта бўлим очилди?

— Бу энди янги раҳбаримизнинг сазй-ҳаракати. Бир кун мен билан бир чойнак чойни ўртага қўйиб икки соатча гаплашди. Мени қидириб келганлардан икитасининг йўлақда кутиб ўтирганини кўриб қолган экан. Югурдаклар (биласанку, бунақалар ҳар жойда топилади) мени роса таърифлашган экан-да! Хуллас, гаплашдик. “Умуртқа шикастланишларини ўрганганман, илмий ишим мавзуси шу”, — дедим. “Бунақа касалларни махсус даволайдиган бўлим ҳеч қаерда йўқ”, — дедим. “Аввалги ишлаган жойимда бор эди, ёпиб юборишди. Шунинг учун шу ерда юрибман”, — дедим. “Бунақа касаллар қурувчиларнинг орасида ҳам кўп учрайди”, — дедим. Бир тўп касаллик варақаларини кўрсатдим. Индамади. Бир-икки ҳафтадан кейин чақириб олиб: “Бўлимни ўзимиз очмаймизми”, — деб қолди. Қарасам, бутун ҳисоб-китобларини чиқариб ҳам қўйибди. Энди қурувчиларда пул бор, у қилиб-бу қилиб пул ундирибди-да! Бошида мени кўриб “Шу йигит бош бўладики, тажрибалироғи йўқмиди?” — дейишибди. Йўқ, мана, ҳаммаси бўлди.

Акам ҳорғин жилмайди.

— Эҳ, одамлар... Бўлим очияпти, хурсандчилик... Биров нима дейди? “Э, бу Мавлоновми? “Қайси Мавлонов?” “Талъат Мавлоновнинг невараси!” Қалай? Лекин... Келгандарнинг орасида Ғаламис ҳам бор экан...

— Ғаламис?

— Э, — акам қўлини силтади. — Унинг исми йўқ, ҳамма Ғаламис дейди... “Охири ниятингга етибсан-да, шуҳратпараст?” — деса... Мен — шуҳратпараст эканман...

— Қўйинг, ака, эътибор қилманг.

— Эҳ, жигарим-а... Лобар, — деди у ичкаридан чиқиб келган кеннойимга. — Манави меваларни чиройли идишга сол, бир ўтиришайлик, а? Ўғил бола, нима дейсан?

* * *

Бунча хурсанд кўзингдаги ёш...

Рауф Парфи

Беморлик — ҳаётнинг қадрини англатувчи бир синов. Кўзгу қаршисида туриб ўз аксимга тикилардим. Анча озибман, кийимларим эгнимда ҳалпиллаб қолибди...

Сочларимни ёйиб тарай бошладим. Ташқарида ҳаво очиқ, қуёш чарақлаб турибди. Теварақдан ҳаёт нафаси уфуради.

Ҳаёт бирам ширинки...

Эртага ишга чиқаман. Юрагим ўз-ўзидан шошади... Кўзимдаги ёшми? Кўнглим тўла севинч...

...Факультетда мени яна бир хабар кутарди. Уни Гулмирандан эшитдим.

Мен пальтом қўлимда, ёзув столига суяниб турардим. Гулмира келган хатларни саралаб девордаги катакчаларга бўлинган қўлбола жавончага тахларди. Булар — талабаларга, факультет манзилига келган хатлар эди.

— Қоровул яна ўзича одоб-ахлоққа посбонлик қилмоқчи бўлибди-да. Маҳкамов силлиққина қилиб ариза ёздириб, кетказиб юборибди, — деярдди Гулмира.

Бунга қувонишни ҳам билмасдим, ачинишни ҳам.

Хуллас, воқеа бундай бўлибди. Қоровул география факультетида ўқийдиган бир йигит билан қизнинг панада кучоқлашиб туришганини кўриб қолиб шовқин солибди. Деканнинг олдига кириб жанжал қилибди. Бунинг овозаси Маҳкамовнинг кулоғига етиб борибди. Холис одамлар кўп-да! Қиз унинг кенжаси экан...

— Йигитга нима бўлибди, билмадингми?

Гулмира пиқиллаб кулди.

— Маҳкамов ўзи бош бўлиб уларнинг тўйини қилиб берди.

— Мунча тез?

— Ҳайронман. Ўн кунда тўй қилиб юборди. Бир гап бордир-да! Тагин ким билади...

— Айтганча, нима айб иш қилувдинг? - сўрадим мен гапни бошқа ёққа буриш учун. — Усмонов йиғлатганмиш сени...

— Ўлай агар, айбим нима, билмайман. Сенинг касал бўлиб қолганингни айтгани кирувдим. Чап ёни билан турган эканми, тавба! “Мағрура касал бўлиб қолди. Урнига Садриддинни қўяверайми?” — деганимни биламан, бирданига туюқиб кетди. Хонада жаҳл билан у ёққа боради, бу ёққа келади, бир пайт стулларни тепа бошлади. Мен бўлсам, қўрққанимдан бурчакка тиқилиб олиб дағ-дағ титрайман... Нега куласан, жинни?

— Тасаввур қиялман, — дедим кула-кула.

— Тавба, оғир-вазмин одам деб юрсам, яхшигина жаҳли бор экан. Энди кўришим. Тўсатдан “Яна шунақа ўйламай иш қилсанг, ҳайдайман”, — дейди. Яна сенсираб! Қайси ишимни айтяпти, ҳайронман. Урнингга Садриддинни қўйганимми? Соҳаларинг бир бўлгандан кейин, ўрнингни босса, нима қипти? Бошқа кимни қўяман? Хуршид акага титраб-қалтираб шуни айтувдим, ғазабдан кўкариб кетди. Хонадан қочиб чиқдим. Ҳайтовур, бироздан кейин Бердикул Муродовичдан “Садриддин кираверсин”, деб айтириб юборибди... Кул, ўртоқ, кул! Бу ердагилар сени деб деканнинг жаҳлига учрасин-да, сен маза қилиб кул, хўпми?

Гулмира аччиқланганидан қўлларини силкиб ортига ўтирилиб олди. Кейин бирдан қўлимдан ушлади.

— Жим! — деди у. — Усмонов келяпти. Қадам товушини эшитяпсанми?

— Жонингни олиб қўйибди-да! — кулдим мен.

— Сенга ҳам бир жаҳлини тўксин, кўрамиз аҳволингни! — деди у ҳам.

Эшикда Хуршид ака кўринди.

— Мағрурахон, яхшимисиз, — деди у саломимга алик олгач. — Ишга тушдингизми?

— Ҳа, бугундан, — жавоб қилдим мен.

Хуршид ака “Яхши, соғ бўлинг”, — деб хонасига кириб кетди.

... Шу кунни мени кўрган барчанинг юзида табассум кўрдим. Ҳамма мени кўрганидан хурсанд эди.

“Ҳаёт мунча чиройли!” — ўйладим мен.

* * *

— Мағрурахон шу кунларда бошқача бўлиб кетяптими?

Бердиқул Муродович шляпаси қўлида, кийим илгич ёнида илжайиб турарди.

— Баҳор келяпти-да, — Бахтиёр боласифат юзига ёйилган табассум билан менга қаради.

— Йўқ, бу бошқача баҳор, — яна илжайди Бердиқул Муродович. — Бу — умрнинг баҳори.

— Ёшлик — баҳор эмасми, ахир?

Ҳамма эшикка қаради. Остонада Садриддин турарди.

— Йўқ, бундай баҳор эллик ёшда ҳам келаверади. Фақат бир марта келади у!

— Шоир бўлиб кетибсизми?

Бу гал Бахтиёр ростмана кулиб юборди.

— Э, укам, бу ҳаётда шоирликка бало борми? Энди... бир кайфият туғилиб қолди-да!

Бердиқул Муродович чуқур хўрсинди:

— Майли, қизим, бахтли бўлинг. Илойим, пешонаси ярқирагани nasib қилсин...

— Айтганингиз келсин, — деди боядан бери жим ўтирган Назира опа. — Фақат қизимизни уялтирманг!

— Йўғ-э, йўғ-э... — Бердиқул Муродович менга қараб ўнғайсизланиб илжайди.

Мен эса юзларим ловуллаб ўзимнинг доимги жойимда, диваннинг бурчагида ўтирдим.

Наҳот шу қадар ўзгардим? Хонада ёлғиз қолгач, бурчакдаги кўзгуга диққат билан қарай бошладим.

Ёшим кийишни ташлаганим учун атрофдагилар кўзига бошқача кўриндимми?

Кўзгуга узун бинафшаранг кўйлакли, нозиккина, кўнғир сочлари елкаларидан тўкилиб, белига тушган, оппоқ юмалоқ юзларига кулгичлар из солган қиз турарди. Бу — мен эдим. Шу билан бирга, бу — бегона қиз ҳам эди. Йўқ, бу ўша Мағрура эмасди!

Йўлақда, ўтган-кетганнинг нигоҳларида, аудиториядаги талабаларимнинг қарашларида ҳам ўзгачаликни сезардим. Кайфиятим ҳам ўзгача, руҳим ҳам ўзгача. Аслида ҳаётим ўша-ўша эди. Ўша-ўша дарслар, ўша-ўша одамлар, ўша-ўша... Хуллас, ҳеч нарса ўзгармаганди. Лекин нимадир бошқача эди. Нима? Билмадим.

Баъзан йўлақда, баъзан фойе ё деканатда Хуршид акага дуч келиб қолсам, у шошиб саломимга алик оларди-ю, юзимга қарамай ўтиб кетарди. Мабодо ишим тушиб хонасига кириб қолсам ҳам кўзимга қарамай сўзимни эшитар, бир-икки оғиз жавоб билан кифояланар эди. Энди мен ҳам унинг қаршисида сўзимни йўқотиб турмас, руҳимда қандайдир хотиржамлик сезардим.

Шундай кунларнинг бирида...

* * *

Уйга келсам, Лола дарвоза олдида бир тўп тенгдошлари билан бир оёқда ҳақкалаб сакраб ўйнаяпти. Мени кўриб югуриб келди.

— Амма, уйга кирмай турунг, хўпми?

— Нега?

— Сизга совчи келди. Узоқдан!

Кулдим. Бу қақажоннинг совчининг нима эканлигига ақли етганини қаранг!

Кеннойим билан йўл-йўлакай гаплашиб ичкаридан чиқиб келаётган иккита аёлга кўзим тушди-ю, кўчамиз бошига қараб югурдим. Мен учун совчиларнинг кўзига кўриниш, уларнинг синовчан қарашларига дош бериш қийин эди.

Қонқус кўпригининг бошида тўхтаб нафас ростладим. Бироздан сўнг бояги аёллар кўчамиздан чиқиб келишди. Сўзлаша-сўзлаша катта йўл томонга бурилиб

кетишди. Бошларидаги гулдор рўмоллари уларнинг тошкентлик эмасликларини яққол билдириб турарди. Улар ким? Қаердан келишди?

Бу ерда тургандан фойда йўқ. Кечки изғирин тура бошлади. Қўлларим совуқ қотди. Қалин жун қўлқопларимни кийдим, уйга судралдим. Янгиликни эшитишга тоқатим йўқ эди.

Уйда Лайло мени қовоғини солиб кутиб олди. Ҳар кунги эркалик йўқ, қўлларимга осилиб чуғурлаш йўқ, айвоннинг бурчагида туриб терсаяр эди. Мен чўнқайиб кучоғимни очдим:

— Кел, Лайло!

Лайло қилт этмади.

Охири ўзим бориб уни кучоқладим. Шуни кутиб турган эканми, бечора, йиғлаб юборди.

— Нима бўлди, асалим? Ким хафа қилди сени?

Қизалоқ индамас, ўксиниб йиғлар эди. Йиғлай-йиғлай чарчагач, ниҳоят, хўрсиниб жимиди. Меҳмонхонага кириб-чиқиб, индамай дастурхон йиғаётган кеннойим бизга бир қараб қўйди-ю, яна жимгина ишига машғул бўлди.

Лайлони етаклаб хонамга олиб кирдим. Йиғлоқигинам каравотимга ўтириб олиб менинг кийим-бош алмаштиришимни, ёйиқ сочларимни текислаб йиғиштиришимни томоша қиларди.

— Қани энди айт-чи, миттигина, сени ким хафа қилди, а?

Лайло лабларини чўччайтириб жим қолди. Унинг феъли келса, индамай тура-верадиган одати бор эди. Кейин эса кутилмаганда ёриларди. Бу сафар ҳам шундай бўлди. Опаси хонамга кириб келди-да, янги тиктирилаётган узун этакли оқ кўйлаги тўғрисида бижирлай бошлади.

— Сиз келин бўлсангиз, мен ҳам оқ кўйлагимни кияман, рўмолингизни кўтариб юраман, — деб бўйнимга осилди.

Лайло шуни кутиб турган эканми:

— Куёв сизни олиб кетадими? — деб йиғини қолган жойидан давом эттира кетди.

Менинг бир кулгим қистар, бир аччиғим чиқарди.

Ниҳоят, кечқурун ҳаммаси ойдин бўлди. Совчилар Садриддиннинг уйдан экан. Буни менга кеннойим айтди.

* * *

...Оқшом акам айвонга ёндош ўша хонага кириб келганда, мен Польша Мориа аудиоальбомини тинглаганча, бувимнинг эски диванида иккинчи бора “Сўғдиёна”ни¹ ўқиб ўтирардим. Акам кеннойимдан бор гапни эшитган, энди менинг жавобимга изоҳ кутарди.

— Ёқмайди дегин? — акам ўйланиб қолди. — Нега? Хунукми?

— Йўқ, хунук дейиш қийин...

— Ундай бўлса, гаплари пойинтар-сойинтар экан-да?

— Йўғ-э, гап-сўзлари жойида...

— Унда нимаси ёқмайди?

Нима дейишимни билмай қолдим. Дарвоқе, унинг қаери, нимаси менга ёқмайди?

Кўз олдимда унинг қип-қизил шарф билан бўйнини ўраб, қизларникидек узун, нозик бармоқларини совуқдан қизартириб дийдираб туриши жонланди. Кейин Хуршид аканинг икки кафти орасида пиёласини тутганча ўйга чўмиб ўтириши кўзимга кўриниб кетди.

— Нега индамайсан?

Нима дей?

— Шу... Қиз болага ўхшайди...

Акам бир зум жим қолди. Кейин ўз-ўзига гапиргандек сўзланди:

— Нега унақа дейсан? Балки... Соғлиғи жойидадир?

— Бу нима деганингиз?

Акам пешонасини қашиб ўйланиб қолди. Кейин ўнғайсизланиб:

— Шу... Қиз болага ўхшайди деганингга айтаман-да, — деди.

Пешонамдан олов чиқиб кетгандай бўлди. Кўзларимни қўлларим билан тўсиб олдим. Акам ҳам индамас эди. Шу аҳволда қанча ўтирдик, билмайман.

* * *

¹ “Сўғдиёна” — Явдат Илёсов романи

— Ўттизга кирдингиз, ахир. Инжиқликнинг ўрни эмас-ку!

Кеннойим дераза ёнида, гилам устида ўтирарди. Тирсаги дераза тоқчасида, бир четга сурилган шокиладор тўр парда ортидан ҳовлимиздаги ишқомлар қорайиб кўринарди.

Мен диванда кўлларимни тиззаларимга ташлаб ўтирардим.

— Кеннойи, — дедим мен. — Сиз акамни яхши кўрасиз-а?

— Мен сизни ҳам яхши кўраман.

— Мен у маънода айтаётганим йўқ. Сиз акамни яхши кўрасиз, тўғрими?

Кеннойим бир зум жим қолди. Кейин бошини билинар-билимас силкиди.

— Нега Садриддинга тегишимни ҳоҳлаяпсиз? У менга ёқмайди-ку!

Кеннойим хўрсинди.

— Эҳ, Маргура... Севса ҳам эркак севсин! Аёлнинг бошига жавобсиз муҳаббат тушишидан ёмон нарса йўқ. Севгинг учун марҳамат кутгандан кўра, ўзинг севмаган эркакка севилганинг-у, шунинг хўрмати қилиб яшаганинг осонроқ.

— Сиз шуни осон деб ўйлайсизми?

Кеннойим яна хўрсинди.

— Мен яхши кўраман акангизни. Уни биринчи марта кўрганимдаёқ эс-хушимни йўқотганман. Лекин акангиз бошқа қизни — Иродани севарди. Буни ҳаммамиз билардик. Ирода эса акангизга ҳукмини ўтказмоқчи бўларди. У кўп йигитларни овора-ю сарсон қилган, сувга олиб бориб суғормай қайтарган айёр қиз эди. Акангизни ҳам шуларнинг кўйига солмоқчи бўлганди, шекилли. Аммо Даврон акам ўз қадрини ерга урдириб қўядиган йигитлардан эмас эди. Иродага Даврон акамнинг буй бермагани алам қиларди, чоғи. Бир куни бутун курснинг олдида Даврон акамнинг гашини келтирадиган қилиқ қилди-да!

— Нима қилди у?

— Кўйинг, — кеннойим кўлини силтади. — Эслашни ҳам ҳоҳламайман. Хуллас, Даврон акам менга: “уйланаман”, — деди.

— Тўғридан-тўғри-я?

— Ҳа! Дардан кейин олдимга келди-да, “Уйингга кузатиб қўяман”, — деди. Маҳалламизнинг бошига келганда: “Уйингга ойимни юбораман, йўқ дема”, — деди. Мен: “Иродага аччиқ қияпсизми?” — деб кўнмадим. Даврон акам: “Менга фақат сен кераксан”, — деб туриб олди. Эртасигаёқ раҳматли ойижоним бизникига кириб келдилар. Ота-онам кўп ҳам ўйлаб ўтирмай рози бўлиб қўя қолишди. Бир ой ичида тўйимиз ҳам бўлиб кетди. Ҳамма ҳайрон. Айниқса, Ирода...

Кеннойим яна жим қолди.

— Мана шунақа, — деди у бир хўрсиниб олгач. — Мен ҳақиқатан акангизни яхши кўраман. Уша пайтда Иродага аччиқ қилгани учун менга уйланаётгани алам қилган эди. Лекин бир томондан ўзим севган йигитга турмушга чиқаётганим севинтирган ҳам эди. Ироданинг аламини келтиришни ҳам ҳоҳлагандим.

— Ҳозир-чи?

— Ҳозирми? Ҳозир... Қийналиб кетаман баъзида. Назаримда акангиздан марҳамат кутиб яшаётгандек бўлиб кўринаман. Шунда ўзимни қўярга жой тополмай қолам, билсангиз. Севмасангиз ҳам севилиб яшаш балки осонроқдир?

— Йўқ, осон эмас. Бу ҳам азоб.

— Анави шоир йигитни кечирсангиз бўлмасмиди?

Тунов куни аммам айтдилар. Иккинчи турмуши ҳам бузилибди.

— Йўқ, бўлмасди.

— Айби шунчалик каттамиди?

— Ҳа.

— Лекин сиз...

— Ҳа, яхши кўрардим.

— Ғалатисиз...

Кеннойим бир оздан кейин уйга кириб кетди.

Ташқарида тун чодраси қуюқлашиб борар, мен қилт этмай ўтирардим.

* * *

Етти қизил тез сўлар.

Хоразм мақоли

Музаффар Илҳом! Наҳотки, сени яхши кўрган бўлсам? Ҳа, ўшанда узил-кесил унга рад жавобини айтиш менга осон бўлмаганди. У билан боғлиқ хотираларни қанчалар қувишга ҳаракат қилмай сўнгги воқеалар кино тасмадай кўз олдимдан ўта бошлади...

Ўшанда кеч кузнинг тунд куни эди. Икки кундан бери йиғлай олмай қийналаётган булуғлар, ниҳоят, дарахт учларига қадалиб тўхтаган, жимжит кекса боғ хазонлар шитири остида мудроқ, аллақерда дарахт танасининг зорланиб ғийқиллагани эшитиларди.

Мен ечилиб қолаёзган шафтоли гуллик рўмолимни бўйнимга маҳкамроқ боғладим. Қаршимда Музаффар Илҳом турарди:

— Нега бирдан шу қарорга келганингиз сабабини билайлик? Агар мумкин бўлса!

Музаффар Илҳом оёқларини чалиштириб менга ёнлама қаради. Мен кафтларимни ўриндиқ қиррасига ишқай бошладим. Иккала кафтимдаги чандиқ торта бошлаган жароҳат ўрни бироз симиллаб турди-ю, аста-секин босиди. Қўлларимни кўтариб, тиззаларим устида қовуштирдим. Музаффар Илҳом ҳамон ўриндиқда ёнлама ўтирар, бир қўли чалиштирилган оёқлари устида, иккинчиси ўриндиқнинг баланд суянчиғи тепасида узала ётар, жингалак сочлари пешонаси устидан тошиб, қошлари тепасини ёпган, бир-бирига гипс ёпишган лаблари четида иккита ўткир чизиқ, кўзларида қайсар ўт ёнар, унинг бу вазоҳати ишонч билан навбатдаги ғалабаси сари отланган саркарда мисол мағрур эди. Ҳатто мени сизлай бошлашида ҳам қандайдир совуқ ғурур, беписандлик сезиларди.

— Индамайсиз? — сўради у товушини сал кўтариб.

— Бу қарорга бирданига келганим йўқ, — дедим мен хотиржам.

— Шунақа денг?

Музаффар Илҳом юзимга диққат билан тикилди.

— Ҳаммасини йўққа чиқаришга кеч эмасми?

— Менимча, йўқ.

— Ҳайрон қоляпман сенга, — у бирдан сенсиради. — Нима қилаётганингни тушуняпсанми ўзи?

— Ҳа.

— Йўқ, тушунмаяпсан. Менга-ку, барибир, йигит кишиман, ўзингга оғир бўлади.

Музаффар Илҳом ўрнидан туриб, рўпарамда тўхтади. Қўлларини костюми чўнтакларига тикди.

— Ғалатисан... Уйланияпман-ку сенга! Яна нима керак?

Ростдан ҳам, менга яна нима керак?

Мен ўша олис эрта куз кунини эсладим:

“Мағрура, мен яхши кўраман сизни!”

О, бир бор, яна бир бор ўша иқрорни эшитганимда нималар бўлмасди? Ўша сўзлар чин бўлса, нималар қилмасдим? Мен барини унутишга, барча азобларимдан кўз юмишга тайёр эдим. Йўқ, шубҳаларим мени алдамаган эди. У мени севмаган. Мен шунчаки унинг йўлида учраган забт этиш қийинроқ бўлган қалъа эдим, холос.

Совуқдан қалтирай бошладим.

— Аям тўйни отамнинг йигирмасидан кейин ўтказаверамиз, деяпти. Акангга ҳам айтдим.

— Тўй... бўлмайди!

— Лаббай?

— Тўй бўлмайди! Тамом!

Музаффар Илҳом бир зум эсанкираб қолди. Кейин кўзлари қисила бошлади, лаблари ингичка чизиққа айланиб, юзлари тортишди.

— Бу чархи кажрафтор ғаройиб рафиқа ато этибди-да бизга! Бир ўзлари тақдирларни ҳал қилиб юбораверадилар!

Кейин тўсатдан қулди.

— Сен бу гапингни акангга айтиб кўр! Қани, нима деркин? Уринишлари зое кетади-ю, “Майли, сингилжон, тўй бўлмаса-бўлмас”, — дермикин?

Юзларим ловуллаб кетди. Нафасим ичимга тушиб, овозим бўғила бошлади.

— Бас қилинг! — шивирладим мен.

— Ҳа, ёқмадимми?

Музаффар Илҳом чўнтакларини қўллари билан пайпаслай бошлади. Ниҳоят, чап чўнтагидан сигарет қутисини чиқарди. Лабига сигаретини қистирди-ю, кичкина ялтироқ заҳигалкасини олифталик билан “чирқ” этказиб ёқди. Оғзи атрофида тўпланган кўжимтир дудни қўли билан ҳайдаган бўлди. Кейин икки-уч бор узун-узун қилиб тутун ютди. Ёнимга ўтириб, оёқларини чалиштирди. Сигаретини оғзидан олиб, кўрсаткич бармоғи билан чертиб кулини оёқлари остига туширди. Унинг сигаретидан қандайдир дудмал ис келарди. Беихтиёр йўталиб юбордим.

— Шунақа, хоним... Музаффар Илҳом ўзини калака қилдириб қўймайди...

Акангга ён бердими? Ён берди, тамом! Бу биринчи ва охири марта ён бериш! Музаффар Илҳом сенга эрмакмидики, ҳали ундоқ дейсан, ҳали бундоқ!

Индамай ўрнимдан турдим. Музаффар Илҳом қимирламади. Мен гўё биринчи бор кўраётгандай уни бошдан-оёқ кузатиб чиқдим. Эгнидаги кўк кўйлаги, тим қора костюми уни бир қадар каттароқ кўрсатар, иккала қоши орасига тушган чуқур тугун, лаблари четидаги иккита ўткир чизиқ юзларига кескинлик бағишлаган, пешона ва кулоқлари устида кўпирган жингалак сочлари қиёфасига алла-нечук ёввойи бир шиддат бахш этганди.

Юрагимни нимадир гижимлаб юборди. Ич-ичимдан алам тошиб бўғзимга кўтарилди. Шу онда Музаффар Илҳомни тарсакилагим, бор аламимни тўкиб, хумордан чиққунча йиғлагим келди. “Ҳозир йиғлаб юбораман”, — беихтиёр ўйладим мен. Лекин кўзимга ёш келмади. Агар шу пайтда йиғлаганимда нима бўларди? Балки Музаффар Илҳом мени юпатармиди? Мен ҳам унинг аччиқ сўзларини худбинона мағрурлигига йўйиб, бор аламларимни унутган, кўксига бошимни этган бўлармидим?

Кўксимдан чуқур “оҳ” отилиб чиқди. Шу билан бўғзимга тиқилган тош ғойиб бўлди. Кўксимда гимирлай бошлаган иккиланиш бирдан йўқ бўлди. Ҳа, шубҳа йўқ, ортга қайтмасам, бир умр азобда ўтишим тайин эди. О, унинг совуқ қарашларини ҳис этиш бирам оғир эдики...

Кўлларим совқота бошлади. Кафтларимдаги жароҳатларим ўрнига муздек нимадир тегиб, зирқиратиб юборди. Сесканиб киприklarимни кўтардим. Музаффар Илҳом лабида сигарет, қўллари билан кафтларимни тутиб турарди.

— Хўш, хоним, келишдикми? Аразлар битди, а? Акангни хафа қилма, мен ҳам аямни куйдирмай қўя қолай...

Сигаретини тили билан туртиб оёқ остига туширди. Ўтирган кўйи қўлларимдан тортиди. Лаблари лабларимга талпинди... Тамакининг дудмал иси нафасимни қайтариб юборди. Силтаниб қўлларимни бўшатдим.

Музаффар Илҳом сапчиб ўрнидан турди. Тўсатдан қўлларимни қайириб, куч билан ўзига тортиди.

— Кўйворинг, — қичқирдим жон ҳолатда. — Кўлим оғрияпти.

— Оғридими? — кулди у. — Менинг ғурурим ҳам худди шунақа оғриди! Аканг сиқувга олганда, кейин эса сен инжиқ маликадай “Йўқ!” — деганингда!

— Кўйворинг! — кўз ёши аралаш дедим мен. — Нима қиляпсиз?

Музаффар Илҳомнинг тошдек қаттиқ қўллари курақларимдан маҳкам сиқди. Суякларим эшитилар-эшитилмас “қирс” этди-ю, ихраб юбордим.

— Музаффар Илҳомни ташлаб кетмоқчимисан? Сен-а? Уни яхши кўрасан-ку! Тўғрими? А? Нега индамайсан?

Кўз ёшларим юзларимни куйдира бошлади. Лабларимга шўртак томчилар томди.

— Музаффар Илҳомни ҳеч ким ташлаб кетолмаган! Лекин Музаффар Илҳом зор-зор йиғлатиб ташлаб кетган! Сен ҳам йиғлайсан ҳали! Нилуфардан баттар йиғлайсан!

— Нилуфар... Нилуфарга нима қилувдингиз?

— Ҳозир биласан!

Нимадир орқамга гурсиллаб тегди. Елкаларим ёнида шох-шаббалар қирсиллади. Музаффар Илҳом мени дарахтга қисиб қўйди-ю, юз-кўзларимдан ўпа бошлади.

— Ужар қиз... Ҳали мени овора қилмоқчимисан?

Жон ҳалпида типирчилай бошладим.

— Жим тур! Йўқса кўйлагинг йиртилади... — унинг қўллари бежо гимирлай бошлади. — Тўйдан кейин барибир шу иш бўлади... Қимирлама! Аввалроқ шундай қилишим керак эди! Кейин ўзинг ялинардинг... Нилуфарга ўхшаб... Бир кўрардим ҳолингни, Мағрур гулим! Нодон қиз... Жим!

— Кўйвор! — дедим-у кучим борича юлқиниб, уни итариб юбордим. Шу онда кўйлагимнинг олди “шир-р” этиб йиртилиб тушди. Шоша-пиша йиртиқни қўлларим билан туташтириб, жемперимнинг бари билан яширдим.

Ҳансираган Музаффар Илҳомга қарашга ҳам кўрқиб, орқа-олдимга боқмай югуриб кетдим. Кўз олдимда дарахтлар лип-лип этар, оёқларим остида ер чайқалар эди. Охири дарахтзор тугаб текис асфальт йўл кўринди. Йўл чети бўйлаб кетавардим. Ниҳоят, бурчақда кўрғазмалар биносининг нақшдор, арксимон ботиқ пештоқлари кўринди. Шундагина тўхтаб, нафас ростлаган бўлдим.

“Нодон қиз! Ўз қадрини билмаган тентак! — беихтиёр шивирлай бошладим мен. — Нега ўшанда анҳор бўйига бординг? Нега ўшанда “кечирдим” дединг? Нега акангга “йўқ” демадинг? Музаффар Илҳомни билардинг-ку! Келиб-келиб шуни танлардингми?”

Юзларим аламдан ёнар эди.

...Шу куниеқ ойимга узил-кесил қилиб “Музаффар Илҳомга тегмайман”, — дедим.

Ойим узоқ жим қолди.

— Уни ёмон кўриб қолдингми? — секингина сўради у.

— Йўқ...

— Унда нима жин урди сени?

— Истамайман.

— Биргина истак билан иш битмайди-да! Дунёда масъулият деган нарса ҳам бор! Тўйинг учун қанча одамнинг меҳнати сингган, болам. Энди сенинг биргина истагинг билан шунча меҳнатни йўққа чиқариш тўғри бўлармикин? Балки Музаффарнинг феълига кўниб, ёмонини кечириб, яхшисини кўз-кўз қилиб кўя қолганинг маъқул эмасми? Ё унинг хулқ-атворини аввал билмасдингми?

— Билардим...

— Ҳа, ана! Уни шу феъл-ҳуйи билан ёқтиргансан, ахир. Тўғрими?

— Тўғри...

— Доимо бир томон камроқ, иккинчи томон кўпроқ севади. Тушундингми?

— Ҳа...

— Энди ҳам Музаффарга тегмайсанми?

— Ҳа! Узига ҳам шундай дедим.

Ойим “оҳ” тортиб юборди. Уйнинг у бурчидан бу бурчига бориб кела бошлади.

— Бу ўзбилармон қизни нима қилсам, а? Бошингда онанг, аканг бор, ўз-ўзингча ҳукм чиқариб юбораверасанми, ярамас? Қани, аканг келсин, сен билан ўғил болачасига гаплашмаса бўлмайди, шекилли...

...Аммо акам билан “ўғил болача” гаплашиш мен кутгандан тамом бошқача бўлди.

Акам кирганда мен тизсамда “Чолиқуши”¹, кўзларим сатрларда, хаёлга чўмиб ўтирардим.

Акам китобни олиб шартта ёлди-ю, комоднинг устига ташлади.

— Қани, келин хоним, хаёлдан кўзни очинг-чи!

Мен даставвал гап нимадалигини англолмай анграйиб қарадим. Англагач, юрагим увишди.

— Ҳўш, не сабаб оламушук ўтмиш орадан, а? Буюк шоир хафа қилдимми ё хафа бўлдимми?

Мен беихтиёр жилмайдим:

— Униси ҳам, буниси ҳам.

— Ҳа...

Акам ёнимга чўқди.

— Мен ойимдан гапнинг бир учини эшитдим.

Қулоғимдан астагина тортқилади. “Вой” деб юбордим ихтиёрсиз.

— Бу ойимни хафа қилганинг учун, — деди у.

Кейин кафтларини бир-бирига уриб, ўтириб қолди.

— Ҳўш, хоним афанди, бу ёғини нима қиламиз?

Мен елка қисдим.

— Билмайсанми? Мен ҳам билмайман... Қани, бир чеккадан айт-чи, нега энди бу тўхтама келдинг? Ёки ёмон кўриб қолдингми?

— Йўқ...

— Демак, шоири даврон бошқа бир гўзалга қасидалар бита бошлабди-да?

— Йўғ-э, бунақа воқеани сезмадим...

— Ундай бўлса, сенга қасида атамай қўйибди-да!

— Ака...

Йиғлаб юбордим.

— Гапир бўлмаса!

Нимани гапирай? Кўнглимдаги ваҳиманими? Музаффар Илҳомнинг совуқ қилиқлариними? Ё сўнгги гаплариними? Қайси юзим билан айтаман?

Кафтларимни юзларимга босдим.

— Ака, Музаффар Илҳомга нималар дегандингиз?

— Қачон?

— Ҳов ўшанда, касалхонада?

— Тинчликми?

— Нима кераги бор эди, ака?

— Э-э, ҳа... Бу шоири олам ҳақиқатни севгувчилардан эмас, шекилли?

¹Рашод Нури Гунтегин асари

Акам “уҳ” тортди.

— Кўнимсизлигини кўриб “Бу йигитни қаттиқроқ ушламаса бўлмайди”, — деб ўйловдим. Янглишибман, уни қаттиқроқ тепиш керак экан. Паттасини қўлига тутқазиб... Узр!

— Ака... Қийналиб кетдим...

— Нега?

— Бўйнидан боғлаган овга ярамайди-ку!

— Ҳа, албатта, Музаффар Илҳом...

— Йўқ, мен ҳам!

Акам оқариб кетди:

— Мен уни яхши кўрасан, деб ишонувдим.

— Яхши кўраман, — шивирладим эшитилар-эшитилмас.

— Ҳужратим, — бошимни енгилгина силади у. — Максималист! Ўзбошимча...

— Ака, эсингиздами, дадам: “Агар иккита ёмон нарсадан бирини танлаш лозим бўлса, ёмон томони камроқ бўлганини танла”, — дердилар...

— Тушундим...

Икковимиз жим қолдик. Ташқарида шитирлаб ёмғир ёға бошлади. Биз дераза ойнасида эгри-бугри из қолдириб тирқираётган томчиларга қараб ўтирардик.

— Мени кечира оласанми, митти? — секингина сўради акам. — Шошқалоқлик қилдим. Юртга ош бериб, кўкрак кермоқчи бўлибман... Энди қийин бўлади сенга...

Акам бошини эгиб қолди. Кейин елкалари титраб... йиғлаб юборди.

* * *

— Эй, Худойим-э, ҳаёт деганлари бунчалар мураккаб-а? Бу кўнгил одамни не кўйларга солмайди... Қаёққа қарама озор, озор!

Рўпарамда менга умид билан тикилиб турган Садриддиннинг кўзларига қаролмасдим.

— Йўқ, денг...

Садриддин ўша — наъматак остидаги, мен йиғидан бўғилиб қолган ўриндикда кўллларини икки ёнга осилтириб ўтирарди.

— Мен бўлсам, охирги пайтлар муомалангиз илиқлашганига ўйлабманки...

— Ахир, доим ҳам заҳарханда бўлавермайман-ку!

— Ҳа-я... Шу эсимга келмабди.

Садриддин хўрсиниб жим қолди. Мен рўпарадаги акациянинг шохида чайқалиб турган қарғага қараб ўтирардим. Қарға қотиб турар, на пати, на тумшуғи қимирлар эди. Бир пайт қанотларини ёзиб типирчилади-да, учди-кетди. Акация шохлари орасидан нимадир ярақлаб ерга тушди-ю, тошга урилиб жаранглади. Бу — танга эди.

— Қўрқманг, мен отдим, — деди Садриддин бепарвогина. — Қарғанинг ўтириши ёқмади. Умуман, қарға — хосиятсиз қуш.

Кейин уф тортди. Гўё ўз-ўзига гапирётгандек сўзланди:

— Тентак бўлмасам, умид қилармидим? Ахир, сезувдим-ку!

— Нимани?

Садриддин кескин менга ўгирилди. Унинг кўзлари ғалати тарзда чақнарди.

— Сиз Хуршид акани севасиз, а? Тўғрими?

Юзларим ёниб кетди. Қизариб кетганимни ўзим ҳам сезардим.

— Бахтли одам экан! Фақат ўзи билмайди шунини... Чунки бепарқ одам у! Йўқса, аллақачон сезиб, дўпписини осмонга отган бўларди. Ахир, бепарво бўлмаса, мен сезган нарсани у сезмасмиди?

Иккимиз ҳам жим қолдик. Менимча, иккимиз ҳам битта одамни ўйлардик. Иккимиз ҳам алам билан ўйлардик уни.

Изғирин турди. Яна кўлларим совқотиб, кафтларимдаги чандиқлар зирқиллай бошлади...

* * *

Икки кундан бери факультет ғовур-ғувур. Гўё чўп суқилган арининг уяси. Марказий газетادا тўртинчи курсдаги талабанинг мақоласи босилган, унда университетнинг кутубхонаси танқид қилинган эди.

Кеча Хуршид акани ректоратга чақиринган эди. У ердан юзлари қорайиб, алланечук чўкиб қайтди. Орқаваротдан Маҳқамов билан тўқнашуви тафсилотлари рост-ёлғон аралаш етиб келди. Гўёким Маҳқамов мақола ёзган талабанинг ўқиш-

ларини текширганмиш. “Уч”ларини кўриб заҳарханда қилганмиш. “Мақола ёзгандан кўра ўқишини эпласа бўлмайдими?” — деганмиш. Бу — ростга ўхшарди. Ҳақиқатан ўша йигитнинг “уч” лари кўп эди.

Мақола ёзган йигит — Хайрулла мана шу икки кун ичида талабалар қаҳрамонига айланди-қолди. “Камолот”чилар унинг ўқишини муҳокамага қўйишармиш, Маҳкамов шундай буюрганмиш” деган миш-мишлар тарқалди. Лекин муҳокама бўлмади. Гўёким Хуршид ака факультет сардорини чақириб: “Ундай қилманглар”, — деганмиш.

Бугун яна бир миш-миш тарқалди. “Хуршид ака кетармиш”. Гўёким Хуршид ака Маҳкамовга “Кутубхонанинг аҳволи маълум эди-ку. Талабамни тафтиш қилгандан кўра кутубхонани таъмирлаган маъқул эмасми?” — деганмиш (Бу гапни Гулмира ректоратдаги таниш дугоналари орқали топиб келди). Гўёким Маҳкамов Хуршид акага ариза ёздириб олганмиш...

Хуршид ака эса ҳамон индамай ишга келиб-кетарди. Ҳеч гап бўлмагандай лекцияларини ўқирди.

Бугун эса катта танаффусда ғалати суҳбатни эшитиб қолдим. Деканатда Хайрулла, рўпарасида Бахтиёр. Бахтиёр унга:

— Қуруқ фактларни айтавериш билан иш битмайди, ука, далиллаш керак, — дерди.

— Далил бундан ортиқ бўлмайди, домла, — жавоб қилди Хайрулла. Кейин мени кўриб деди:

— Мана, ноҳақ бўлсам, опа айтсинлар, талабаларнинг етмиш фоизи шартнома билан ўқийди, кутубхонанинг аҳволи ҳалигиндай, спортзални айтмаса ҳам бўлади. Шартнома нима учун ўйлаб топилган? Уша пуллар қаёққа кетяпти?

Бахтиёр донг қотиб қолди.

— Укам, — деди секин. — Бу катта айблов. Тушуняпсанми? Агар фактларнинг тасдиқланмаса, ҳолинг нима кечишини биласанми?

— Биламан.

— Билмайсан. Маҳкамов кутубхонани тўғрилаб қўйиб, киши билмас ўтираве-риши ҳам мумкин.

— Улгурмайди, — дедим мен. — Кутубхона уч-тўрт кунда эпақага келадиган эмас.

— Маҳкамов ноҳақ тергаяпти. Ундан кўра...

— Маҳкамов бир томондан ҳақ. — Аввал ўқишни қойил қилиш керак.

Бу — Хуршид аканинг товуши эди.

Хайрулла, гапи оғзида, Хуршид акага қараб қолди.

— Домла, — деди у ниҳоят. — Агар Маҳкамов ҳақ бўлса, мени нега ҳимоя қилдингиз? Ахир, мени жазолашмоқчи эди-ку ёмон ўқиганим учун!

— Қаламинг яхши экан. Асли журфакда ўқисанг бўларкан, — Хайрулланинг саволини эшитмагандай деди Хуршид ака.

Шу билан баҳс ҳам ўз-ўзидан тўхтади.

Лекин воқеанинг ечими кўринмасди.

Бир келса, қўшалок келади, дегандай, университет яна бир қайнаб олди. Чап қанотдаги арзон ошхонадаги тушликдан сўнг бирваракай уч талаба касалхонага тушиб қолди. Муддати тугаган консерваларни ишлатиб юборишган экан.

Ошхонани оқ халатли одамлар босиб кетди.

Шу ҳам сабаб бўлдими, ҳайтовур, Хайруллани тинч қўйишди. Энди “Хуршид ака кетармиш”, — деган миш-мишлар ҳам босилди-қолди.

* * *

— Жаннати одам экан-да, раҳматли!

Бердикул Муродович, кўлида “Халқ сўзи”, ҳаммага бир-бир қараб чиқди. Мен эса кўз олдимда Комиловнинг салобатли қиёфаси, диван бурчагида бўшашиб ўтирардим.

— Кундузи Академия мажлисида қатнашибди, сўзга чиқибди. Уйга келиб, китобининг корректурасини кўрибди, Насриддиновнинг диссертациясига тақриз ёзибди. Кейин “Чарчадим”, — деб дам олгани ётибди-ю, уйқусида узилибди-да!

Садриддин газетани олиб, қайтадан овоз чиқариб ўқий бошлади:

— Узбек фани оғир жудоликка учради. Файласуф олим, Ўзбекистон Фанлар Академиясининг академиги Содиқ Комилов 72 ёшида тўсатдан...

...Пешинда, жанозадан қайтиб келган Хуршид аканинг чаккаларидаги сочларидан бир тутами оқарганини сезиб қолдим...

* * *

Бу тонг отсин... ҚАЙҒУ учади,

Учар, учар — чекинар узлат.

...Деразасин қатъий чертади,

Келдим, дейди, МЕН — ШОДЛИК, МЕН — АҲД!

Азим Суюн

Туғилган кун! Мен ёришиб келаётган осмонга қараб турардим. Кўнгилда севинч ва ўқинч оралиғидаги ғалати ҳиссиёт... Бугун ўн саккизинчи март. Ойим раҳматли айтардилар, мен осмон ёриша бошлаган чоғи туғилган эканман. Мана, яна осмонга тикилиб турибман. Ўттиз ёшни тўлдириб, ўттиз биринчисига қадам қўйган тонгдаман. Ҳайронман: хафа бўлайми ё хурсанд?

Одамзот ҳар туғилган кунда негадир бир ўқиниб олади. Бу ҳаётда нима ютдим-у, нима ютқиздим деб ўйланиб қолади.

Мен-чи? Мен нима ютдим-у, нима ютқаздим? Ютуғим кўпми, ютқизғим?

Упкамни тўлдириб нафас олдим. Ҳаводан қор иси келарди. Ажаб, Наврўзга уч кун қолибдику, ҳамон илиқликдан дарак йўқ. Иссиқ нафас ҳовур бўлиб юқорига ўрлайди. Калишдан зах ўтиб оёқни симиллатади. Юзга кўринмас майда игналар санчилади.

Шарфимни елкаларимга маҳкамроқ ўрадим. Ҳар қишни шунақа дийдираб ўтка-зардим. Изғиринга тобим, қор-қировга тоқатим йўқ, қиш кечаларига сабрим чидамас эди.

Ҳар йили Наврўзга базўр етиб олардим. Бодомнинг биринчи гуллари билан вужудимдаги дийдираш ўз-ўзидан йўқолар, олчалар гулга кирганда танам яйрай бошлар, шафтоли гуллаганда эса юрагим сув ичгандай тинчирди.

Мен шафтоли гулини яхши кўраман. Илгарилари шафтоли гули рангидаги либосларни кўпроқ киярдим. Назаримда улар мен севган гуллар исини йил бўйи асрайдигандек эди.

Фақат... Сўнги йиллар ҳафсалам йўқ, қиш бўйи шим, кенг-мўл шарфу қалин жун қўлқоп билан кун кечирадиган бўлиб қолдим. Улар ҳам қиш кайфиятидек кул ва кўмир рангида...

Бугун эса ғалати бир ҳис билан кийим жавони ёнига келдим. Илгариги либосларимдан биронтаси йўқ, шимларимни кийишдан эса оғринардим. Сўнги пайтларда тиктирган иккита сило қўйлагим-у, тухумбарак шарофати билан қайта тикилган ўша майда сариқ гулли қора либос бор эди, холос. Мен нима қилишни, қандай қиёфада ишга боришни билмасдим. Ниманидир кутаётгандек, нимадандир айрилишни истамагандек... Ажаб, келмайдиган ненидир кутмоқдан нима фойда?

Акам аллақачон ишига жўнаган, Лола ва Лайло мактабига кетган, биргина мен хона бурчагида ҳайрон турардим. Ниҳоят, кўзимни чирт юмиб, ўша кундалик қўйлак, Назира опанинг уйидаги тухумбарак муносабати билан қайта тикилган майда сариқ гулли қора қўйлакни кийдим. Яна ўша узун пальто, ёйилган сочларимни танғиган ингичка бинафша тусли шарф...

Аудиторияга кирганимда кўрганим — кафедра устидаги оқ чиннигуллар-у, талабаларимнинг кулиб турган кўзлари бўлди. Йўқ, мен ютқизикларим ҳақида ўйлай олмасдим. Ахир, мана бу оқ чиннигуллар ҳаётимнинг маҳзун йиллари учун мукофот эмасми? Дунё нимадандир камситса, нимадандир тўлатади, деганлари шу эмасми?

Шу кунги Бердикул Муродовичнинг илжайиб қўлимни қисгани, Бахтиёрнинг бесўнақай эгилиши, Садриддиннинг тортинибгина берган тухфаси, Назира опанинг елкаларимни оналарча силаб, яхши кунларим учун кийимлик мато тутқизганини эсласам орзиқар эдим.

Хуршид аканинг бир оғиз: “Табриқлайман, Мағрурахон”, деган сўзининг ўзи кўнгилга жазиллаб тегарди. Гуё энг азиз сўзлардек...

Ташқарида эса қор ҳиди уфурар, изғирин изиллаб кезарди...

Бу йилги туғилган куним бир умр ёдимдан чиқмаса керак.

...Охирги дарсга кирар олдимиз Гулмира янги бир хабарни тарқатди. Дарсдан кейин ҳамма 416-аудиторияга йиғилсин эмиш. Ректоратдан одам келармиш. Мажлис ўтказармиш.

Бу хабарни эшитган ҳамма бир қалқиб олди. Наҳотки миш-мишлар рост бўлса? Хуршид ака кетадими? Демак, Маҳкамов барибир тинчимабди-да!

Ректорат вакиллари — проректор Мўминова — қўнғир тусли сочларига чиройли оро берилган, сипо кийимларида ҳам салобатли кўринувчи баланд бўйли, тўлароқ гавдасини энгил кўтариб юрувчи аёл, яна бир проректор — Ғозиев, жик-как, сочлари ғайритабиий оппоқ, кичкина юзларидаги қийиқ кўзлари тийрак киши кириб келишди. Улар ортида эса негадир Султонов келарди. Султонов мен тадқиқотчиликка қабул қилинган йилим аспирантурани битирган, шу пайтгача журналистика факультетида ишлаб келарди. Ёш бўлса-да, қорин солиб юборган, тароққа бўйсунмаган сочлари патила-патила, қоп-қора юзларининг икки четида билинар-билинмас яра излари, каттакон бўйинбоғи оппоқ ёқаларини бўғиб ташлаганидан бўғриқиб кетган...

Ҳаммадан кейин Хуршид ака кирди. У негадир хотиржам эди.

Мен Назира опанинг ёнида ўтирардим. Опа ҳам бўлаётган ишдан ҳайрон, асабийлашиб гоҳ ўнг, гоҳ чап қўли бармоқларидаги узукларини айлантирарди.

Кирганлар доска ёнидаги узун стол ортида қатор ўтиришди. Мўминова тўлагина гавдасига гоҳ-гоҳ ёпишиб қолаётган жигарранг сипо кўйлагини торта-торта бир нималар дерди.

Мен аудиторияда ўтирганларга бирма-бир разм сола бошладим. Бердиқул Муродович бўйнини чўзиб, гоҳ Мўминовага, гоҳ Хуршид акага қарайди. Бахтиёрнинг боласифат юзи кулгили даражада тунд, каттакон қўлларини парта устида қовуштирган, Садриддин паришонхотирлик билан гоҳ Султоновга, гоҳ Хуршид акага назар ташлайди. Баъзан худди шундай паришонлик билан мен томонга қараб қўяётганини сезаман.

Мўминова ҳамон гапирарди:

— Бу воқеани ишдан бўшатилиш деб тушунманглар. Фақат мана шу икки воқеа кетма-кет бўлиб қолди, холос. Усмонов катта тажрибага эга раҳбар. У факультетни бошқарган даврда анча яхши ишларни амалга оширди...

Мен яна Хуршид акага қарардим. У ҳамон хотиржам, Мўминованинг сўзларига бепарво, ўтирганларга бир-бир қарар эди. Бир вақт кўзларимиз тўқнашиб қолди. Ва шу ондаёқ у бирдан оқариб кетди.

Мўминова эса ҳамон бир нималарни сўзларди. Хуршид ака эса қўлларини сиқимлаб ўтирар, кўзлари стол устида, гўё ниманидир диққат билан кузатар эди.

Кейин Ғозиев гапира бошлади:

— Усмонов бу ерда келгунча беш йил Тил-адабиёт институтини бошқарган, биласизлар. Ҳозир уни яна институтга чақиритишпти. Раҳматли Комилов Академия ҳайъатида институтдаги аҳвол масаласини кўтарган экан. Академия махсус қарор чиқарибди. Усмоновга рухсат беришга мажбурмиз. Буни тўғри тушунинглар. Энди анави мақола баҳона анча шов-шувлар бўлди. Кейин ошхонадаги воқеа... Хуллас, оғир-енгил гаплар ўтди. Комиссия бу ишларни текширди, аҳвол яхшиланаяпти, энди иш бор жойда хатолар бўлади... Маҳкамов ҳам қаттиқ ҳайфсан олдилар...

Охирида Султонов сўз олди. Унинг шамоллагандек бўғиқ овози қулоғимга кирса-да, ҳеч бир сўзини англамасдим. Миямда фақат “Кетяпти”, — деган овоз жаранглайверар, мен эса карахт эдим.

Мажлис тугаб, ҳамма ўрнидан турди. Мен ҳам қўзғалдим.

Йўлакда талабалар йўқ, мажлистан чиққанлар ҳар ер-ҳар ерда икки-уч кишидан бўлиб бир нималарни гаплашишар эди. Назира опа бир сўз демая, хонасига қараб кетди. Ғозиев Мўминова билан узун-қисқа бўлиб кетиб бўлишган, Хуршид ака Султоновнинг ёнида, иккови бир нималарни сўзлашиб деканат томон кетишар эди. Садриддин қўлидаги думалоқланган газетани ияги остига тираб девор ёнида ёлғиз ўзи гарангсиб турарди.

Мен ҳам хонамизга йўл олдим. Пальтомни олишим керак эди...

Эгнимга пальтомни илиб, шарфимни апил-тапил бошимга танғидим. Бу ердан тезроқ кетгим келарди.

Тутқичга қўл юбормасимдан эшик очилди-ю, остонада Садриддин кўринди.

— Кетялсизми? — сўради у.

— Кетяпман.

— Совғаларингиз қолиб кетибди-ку, — деди диван устида турган кўк елим халтани кўрсатиб. — Гулларингиз ҳам эсингиздан чиқибди...

— Совғалар?

— Туғилган кунингиз эди-ку бугун. Буни ҳам унутдингизми?

Айтганча, бугун туғилган куним эди-ку! Унутибман...

Сумкамни елкамга илдим, бир қўлимга халтани, иккинчисига гулдастани олдим. Эшикка етдим-у, олов чиққандай орқага тисландим. Йўлакда Хуршид ака Султонов билан сўзлашиб келарди.

— Хуршид ака ўтяптими? — деди Садриддин секингина.

— Сизга нима?

Садриддин бирдан чўкиб қолди. Нега зарда қилдим-а? Феълим курсин...

Хуршид ака кетса, Садриддинда нима айб? Узр сўраш керак эди...

Садриддин диванда озгин қўлларини икки ёнга осилтириб менга қараб ўтирарди. Менинг оғиз жуфтлаганимни кўриб, шоша-пиша:

— Йўқ, узр сўраманг, ҳожати йўқ, — деди.

Нега унинг руҳи бу қадар сўник? Мен яна уни танимай қолгандим.

— Мағрура, — деди у алланечук синиқ овозда. — Қийнаб қўйдим сизни... Бир кун келиб мени тушуна олармикансиз?

Мен ҳамон қўлларимда гулдастам-у совғаларим билан қотиб турардим.

— Мен яхши кўраман сизни... Шунинг учун ҳам худбинлик қилдим, шекилли... Менга алам қиларди... Тушуняпсизми? Қаттиқ алам қиларди... Ахир Хуршид ака сиздан деярли йигирма ёш катта! Унинг катта-катта болалари, ҳатто неваралари бор. У оила кўрган, аёл меҳрини татиган одам! Сиз эса нозиккина қиз...

— Бас қилинг, — дедим инграниб. — Жон Садриддин, бас қилинг!

— Мағрура, илтимос сиздан, охирги марта сўзимни эшитинг. Кейин сизни ҳеч қачон безовта қилмайман... Балки айтмаганим дурустми? Лекин ичим ёниб кетяпти... Қийналиб кетяпман, Мағрура... Умримда бунчалик худбинлик қилмагандим... Кўнглимда бир илинж бор эди, биласизми? Хуршид ака ундан анча катта, Мағрура бир кун келиб менга розилик бериб қолар, деб ўйлардим... Қоровул жанжал қилган кун эсингиздами? Хуршид ака қоровулни ҳайдаб юборган эди. Кейин мени... Болохонадор қилиб... Шу... Қиз болани гап-сўзга қўйдинг, деди-да!

— Ахир, биз айб иш қилганимиз йўқ эди-ку!

— Мен ҳам айтдим. Назаримда, Хуршид ака ишонмади...

— Бўлиши мумкин эмас! Йўқ! Хуршид ака оққўнги одам!

— Сиз уни яхши билмайсиз-ку, Мағрура! Одамнинг кўнгли — қалин девор ортидаги нозик гул. Бу деворни кўтариб ташлаб бўлармиди? Мен ҳам ўша кунни тушунолмадим. Хуршид аканинг кўнглида нима гаплар бор эди? У мандан: “Мағрурани яхши кўрасанми?” — деб сўради. “Ҳа, яхши кўраман”, — дедим. “Унда тезроқ уйлан. Мағрурани гап-сўзга қўйма”, — деди.

Мен йиғлаб юбордим. Садриддин шошиб ўрнидан турди. Тирсақларимдан тутиб диванга ўтқазди. Ҳали ҳам қўлларимда турган гулимни, совғамни олиб ёнимга қўйди. Мен овоз чиқармаслик учун кучим борича лабларимни тишлардим. Кўз ёшларим юзларимдан оқиб кулгичларимни куйдирар, кейин иягимга томчилар эди.

Садриддин рўпарамда тиз букиб, чўнтагидан рўмолча чиқарди.

— Кечиринг мени, — деди ва аста, титроқ қўллари билан ёшларимни арта бошлади. — Хуршид акага “Яхши кўрмайман”, — десам бўларкан... Мени бешбаттар қилиб сўқарди-ю, лекин сизга енгилроқ бўларди... Қийнаб қўйдим сизни...

— Унақа деманг... Сиздан гинам йўқ, Садриддин...

— Ростми?

— Рост!

— Ундай бўлса, кўз ёшларингизни қуритиб олинг, хўпми? Бугун туғилган кунингиз. Уйда сизни кутишаётгандир?

Садриддин кўзларим қуригунча кутиб турди. Кейин совғали халтани кўтариб ортимдан йўлакка чиқди.

Ташқарида оқшом туша бошлаган, йўлларни кўкимтир туман қоплаган эди.

Мен Садриддин тўхтатган таксига ўтирдим. У совғаларимни ёнимга қўйди-да, ҳайдовчига пул тутқизиб, хайрлашиб эшикни ёпди.

“Тико” енгилгина кўзғалди. Мен ойнадан шаҳарни кузата бошладим.

Кўчаларда машиналар тиғиз, симёғочлар учида чироқлар ёниқ, йўл чеккаларидаги бинолар деразаларидан нур қўйилар эди. Шаҳар гўё милтиллаган минглаб чироқлар устига кўкимтир парда ташлаган, энди ўзи худди шу қуюқлашиб бораётган чодра остида тусмолланар эди. Ҳа, бу шаҳар ўз ташвиши билан банд, такси-

¹ Муҳаммад Али сатри

нинг орқа ўриндиғида, тиззасида каттакон гулдаста, кўнгли тўла алам билан кетаётган қизга эътибор ҳам бермасди. Ахир, Тошкенти азим бағридаги уч миллион одамнинг дардига баробар кую олармиди?

«Минг қилса ҳам шаҳар бағри тор...»¹

* * *

*Шодлик қайдан келар экан, ажабо,
Қайғу эса қаердадир яширин.
Бир-бирларин кўролмаслар дошмо,
Гоҳ иккисин қилолмайман ажирим.*

Муҳаммад Али

— Лобар, азизам, нима десам ишонасан?

... Мен ўз хонамда, кўзларимга уйқу чақириб ётардим.

Айвондаги соат ўн икки марта бўғилиб занг урди.

Мен бошимни кўрпага буркаб олдим. Диққинафас қоронғиликдан дамим қайтиб, бошимни очдим.

Яна кеннойимнинг пастгина овози уй сукутида баралла эшитилди.

— Иродани ишга олибсиз-ку!

— Нима бўпти?

— Ахир, у эри билан ажрашиб кетибди!

— Рашк қиялсанми?

— Йўқ!

— Бўлмаса нима? Йиғлама, гапир!

— Даврон ака, сиз ўша пайтда Иродага аччиқ қилгандингиз-а?

— Ие, ана холос... Сен ҳали...

— Ахир, касалхонадан бери келмаяпсиз. Қарамай қўйдингиз менга!

— Лобар...

— Рост! Сиз Иродани яхши кўрардингиз-ку! У сизни менсимаганига гурурингизга текканига жаҳлингиз чиққан. Тўғрими? Ирода ҳали ҳам кўнглингизнинг бир чеккасида бор-а?

— Лобар! Меҳрибоним! Сенга уйланганимдан бирон марта бўлсин афсус чекканим йўқ. Ишонасанми? Тўғри, сенга қарамай қўйдим... Ахир, бўлимим янги, кўп ишларни йўлга қўйишим керак. Иродани ишга олган бўлсам, яхши жарроҳ бўлгани учун олдим. Бор-йўғи шу! Қўй, йиғлама...

— Даврон ака!

— Бўлди, жонгинам, қара, мени ҳўл қилиб юбординг...

— Кулманг...

— Нега кулай? Лобар! Мен севгимни эъозлайдиган, мени чин дилдан, ҳеч бир иддаосиз севадиган қизни орзу қилганман. Тушуняпсанми? Шундай қиз учраса, бир умр ёнидан кетмайман, бору йўғимни бағишлайман, деганман. Балки Иродадан ўзим истаган сифатларни қидириб кўргандирман. Сени кейинроқ пайқадим. Айбим шу, холос.

— Мен ўйлабманки...

— Нотўғри ўйлабсан! Ширин-шакар болаларимнинг онасисан, менинг яғонаман! Сени ташлаб қаерга кетаман? Лобаргинам! Исминг бирам чиройлики... Ҳақиқий Лобарсан!

— Вуй, Даврон ака, нима қиялпсиз? Айвондамиз, ахир! Уйга кирайлик!

— Жонгинам! Ахир, ҳамма ухляпти...

Мен оғзимни кафтим билан ёпдим. Кўзимдан ёш қайнаб чиқди. Рухим бирам енгил, кўнглимда зарра ғашлик йўқ, ҳаёт бирам ширин эдики...

Айвондан саноқсиз бўсалар товуши эшитилди. Бошимга кўрпани тортдим.

* * *

Дарвозамиз ёнидаги бодом шохларида гўнчаларнинг учлари кўриниб қолибди. Нечук? Ахир, совуқнинг шахти ҳали баланд-ку! Шошқалоқ бодом! Кечаги туманга аччиқма-аччиқ гўнчалаган қайсар бодом! Бечора бодом... Совуқ уриб кетади энди...

Жун қўлқопларимни қўлларимга тортдим. Изғирин кафтларимни чақар эди. Бошимдаги шарфимни тузатиб қўйдим-да, кўча бошига қараб кетдим. Ишқилиб, дарсга кечикмасам бўлгани...

— Сенга нима бўлди, қизгина? Кўзларинг киртайиб кетибди-ку!

Назира опа рўпарамда менга синчков кўзларини қадаб ўтирарди. Опанинг нигоҳига бардош бериш қийин, қорачиқлари ичингиздаги бутун сиригизни ёритиб юборадигандек туюларди.

Кўзларимни ярим юмиб, кафтларимдаги чандиқларимни стол қиррасига ишқай бошладим.

— Мазанг йўқми?

— Йўғ-э, соғман...

— Шунақа де...

Опа қошларини хиёл кўтарди. Лекин индамади.

Шу пайт ташқарида қадам товушлари эшитилди. Бу қадамни мен бошқа ўнлаб қадам товушлари орасидан бехато таний олардим. Бу каби бир маромда қаттиқ босилган оёқдан чиқадиган товуш фақат Хуршид аканинг одимидан чиқарди.

Сал ўтмай, қадам тинди. Эшикда Хуршид ака кўринди.

Биз тезгина ўрнимиздан турдик.

У менинг саломимга енгилгина бошини ирғаб қўйди-да, Назира опага юзланди:

— Қандайсиз, Назирахон? Соҳибжон яхшими?

— Шукур. Ўзингиз?

— Раҳмат. Сал қоғозларимни тартибга солиб олай... Янаги ҳафтадан янги иш...

— Шунча гап бўлган экан-у, айтмасангиз-а? Соҳибжонга айтсам, “билмасмидингиз” деб кулади...

Хуршид ака индамай кулимсиради-да, чиқиб кетди.

Опа бошини чайқаб қўйди. Кейин бориб эшикни зичлаб ёпиб келди. Мен ҳамон қотиб турардим. Опа менга ҳайрон бўлиб қаради. Кейин қўлларимдан тутиб диванга ўтказди. Қўллари билан иягимдан кўтариб ўзига қаратди.

— Рангингда ранг йўқ. Нима бўлди?

Беихтиёр кўксимдан оғир хўрсиниқ отилиб чиқди. Алам юрагимни гижимлар эди. Кимнингдир елкасига бошимни қўйиб тўйиб йиғлагим, дардимни тўкким келарди. Шунда худди енгиллайдигандек, дилимга муздек малҳам босиладигандек. Лекин бу кўзим қургур қатра ёш тўкмасди.

Охири опанинг тоқати тоқ бўлди.

— Ерилсанг-чи! — деди у. — Ё бошқа дардкашинг борми? Бўлса, айт, олиб борай, енгил тортасан.

Дарвоқе, менинг даркашим борми ўзи? Мен бечоранинг на яқин дугонам, на опам ё синглим, на онам бор. Юрагимни ҳатто кендойимга ҳам очолган эмасман. Акамдан эса уяламан... Ким у — ҳамдард, ҳамдам? Йўқ!

Бошимни чайқадим. Опа бир зум ачиниш билан боқди-ю, секин бошимни бағрига олди. Сочларимни, елкаларимни силай бошлади. Бир вақтлар онам мени худди шундай эркаларди...

— Қизалоғим, — шивирлади опа. — Мунча ёлғиз бўлмасанг...

Мен яна хўрсиндим.

— Опажон, қийналиб кетдим...

— Қим қийнади сени?

— Ўзим...

— Нега?

— ...

— Нега жимсан, қизим?

Мен отилиб келаётган оғир хўрсиниқ аралаш шивирладим:

— У... кетяпти... Энди нима қиламан, опажон?

Назира опа жим қолди. Кейин елкаларимдан маҳкам кучди:

— Қим “У”? А? Хуршид эмасми?

— Ҳа...

Опанинг қўллари бир муддат бўшашиди. Кейин аввалгидан ҳам қаттиқроқ кучоқлади.

— Бечорагинам... — деди у. — Сезувдим-а... Хуршидга ҳамроҳ бўлиш қийин... Тавба, шу индамаснинг нимасини яхши кўрасан? А? Пойингга не-не йигитлар йиқилса арзийдиган қизсан, ахир!

Опа юзларимдан тутиб ўзига қаратди.

— Қани, менга қара-чи! Э худо, энди нима қилдик! Куйма, йиғлама, керак бўлса, сенинг кўйингда Хуршид куйсин, тушундингни? Сен — Мағрурасан!

— Мағрура бўлишни истамайман!

— Нега, жиннивой?

— Истамайман, тамом!

Опа астагина кулди.

— Менинг қизиммисан? А? — деб сўради.

— Ҳа.

— Журъатинг етадими?

— Нимага?

— Хуршидга ўзинг айт!

Чўчиб тушдим.

— Йўқ, — дедим жон ҳолатда. — Айтолмайман... Ундан кўра, кетаверсин, садкаи сар!

Назира опа кулиб юборди. Кейин пешонамга сочилган калта сочларимни қўллари билан авайлаб четга қайирди.

— Сочларинг мунча мағрур? Қара, бўй бермайди-я...

Бир қанча вақт қолгандан кейин:

— Яна дарсинг борми? — деб сўради.

— Ҳа. Тўртинчи курсларда, бир соатгина.

— Майли, дарсингга борақол. Фақат йиғлама. Хўп-а?

Мен бош силкидим.

* * *

*«Эй кўнгул, бу йўлда не ғамдур санга,
Ким, хаёли ёр байрамдур санга.
Севдунг ўз ҳаддингдин ортук ёрни,
Гар сени куйдурсалар, камдур санга».*

— Нега Лутфийдан ўқияпсан? Биз Завқийни ўрганияпмиз-ку!

Хайрулла энгагини қашиди.

— Қиёсламоқчи эдим-да...

— Лутфий билан Завқийними?

— Йўғ-э...

Хайрулла довираб қолди.

— Утир, Хайрулла. Сен бир нарсани унутиб қўяётганга ўхшаяпсан.

Лутфий билан Завқийнинг орасида беш юз йилдан ортиқ давр бор. Завқий яшаган давр Лутфий замонасига умуман ўхшамайди. Завқийнинг ҳеч кимга ўхшамайдиган шижоатлари бор.

*«Нетай, Завқий, шавқинг бўлсин зиёда,
Жоним ол, деб ханжаримни излайман...»*

Кўряпсанми, Хайрулла, бундай сатрларни ёзиш учун фақат Завқий бўлиш керак. Сен уни Лутфий билан таққослама! Яна нима дейсан? — сўрадим Хайруланинг қўл кўтарганини кўриб.

— Опа, боя сўзимни охиригача эшитмадингиз-ку!

— Шунақа де? Майли, айта қол бўлмаса.

Хайрулла ўрнидан турди. Китобини парта устига тикка тираб қиррасига кафтларини босди.

— Лутфийнинг ғазалларида майинлик, шу билан бирга хоксорлик бор. Унинг буюклиги ҳам камтар. Яъни, у камтарона буюк шоир.

— Бунга қара-я, — ажабландим мен. — Қани, давом эт-чи!

— Завқий ҳақиқатан шижоатли шоир. Лекин унинг шижоати камтарона. Завқий ҳам жуда хоксор одам. Қани, айтинг-чи, ўхшамайдими улар?

Бутун аудитория жимиб қолди. Ҳамма менинг жавобимни кутар эди. Мен эса нима дейишга ҳайрон эдим. Хайрулла ҳеч қачон хаёлимга келмаган фикрни айтган эди. Гапи тўғрими, ё нотўғрими, бир нима дейиш қийин, чунки бу қайсар йигитча барибир сўздан қайтмас, етти ухлаб тушга кирмайдиган далилларни топа билар эди.

— Хайрулла, — дедим ниҳоят. — Мабодо ўзинг шеър ёзмайсанми?

— Мен шоирлик даъво қилмайман, опа.

— Унинг амакиси шоир, — деди курс сардори.
— Ким? — сўрадим мен. — Балки танирман?
— Танимасангиз керак.
— Лекин исми-шарифини айтишинг мумкиндир?
— Унинг исми-шарифидан эмас, тахаллусидан танишади. Музаффар Илҳом деган шоир.

Ажаб, бу исмни мен хотиржамлик билан қаршиладим.

— Ҳа. Танимас эканман.

* * *

— Усмонов яна аввалги ишига қайтибдими?

Акам чойига оққанд бўлагини солар экан, менга бирров қаради.

— Ҳа. Қаердан эшита қолдингиз? Ҳа-я... Менинг акамни кўплар танийди...

Акам бу сафар негадир кулмади. Синчков кўзларини мендан узмай чой ҳўплади.

— Мабодо, Тил-адабиёт институтига ўтмайсанми?

— Нима қиламан у ерда?

— Ишлайсан!

— Мабодо, — дедим шу сўзга урғу бериб, — у ерда ишлагим келса, ўзим ҳам айтаверардим... Ўша Усмоновга!

— Нега энди бунақа оҳангда гапиряптилар, хўжоним? Усмонов хафа қилдими?

— Оҳангим туппа-тузук!

— Ҳа, жаҳл аралаш туппа-тузук оҳанг! Яна бу жаҳлойимни менга мақташади денг!

— Қим? Усмоновми?

— Йўғ-а, Пўлатов!

— Йўқ, ака, менга университет дуруст!

— Ҳа, майли... Бизнинг бурч — бир оғиз айтиб ўтиш... Ҳоҳланг, қулоқ солинг, хоҳланг йўқ. Эсиз... Пўлатов жуда мақтовди-да сени!

Айвонга олдинма-кейин кириб келган қизчаларини кўриб акам шу заҳоти жим бўлди. Кейин бир оз вақт Лоланинг ўқишини суриштирди, Лайлонинг бидир-бидирига қулоқ солди, онасининг ёнида, баланд стулчада ўтириб, бўйинсочиғига тўкиб ширгуруч еяётган Шавкатжоннинг оғзини артган бўлди.

Овқатдан сўнг ошхонада идиш-товоқларни юваётсам, кеннойим кирди. Косаларни жавонга тахлаган бўлди.

— Мағрура, — деди ўнғайсизланиб, — боя акангиз сизга айтолмади...

— Тинчликми? — дедим бошимни кўтармай.

— Пўлатов сизни келинликка сўрабди.

— Қелинликка? Ўғли кичкина-ку!

— Ўғлига эмас, дўстига.

— Ҳа...

Индамай қозонни юва бошладим.

— У сизни яхши таниркан...

— Шунақа денг?

— Акангиз ҳам таниркан уни. Яхши одам деяпти...

— Шундайми?

— Фақат... Даврон акам нима дейишга ҳам ҳайрон. Чунки...

— Чунки менинг нима дейишимни билмайди, тўғрими? Мен ўжар бўлсам...

— Қўйсангиз-чи...

Қозонни бир ёнга қийшайтириб ювиндини тўқдим.

— Акангиз кўнмабдилар. Лекин Пўлатов қўярда-қўймай... Ишқилиб, ўзлари бир гаплашиб кўришсин, дебди-да!

— Уф... Ҳа, яхши. Эртага эрталаб саккиз яримда Беруний метро бекатидан чиқаверишда кутсин. Ва мен борарман!

— Балки бошқа вақт, бафуржа гаплашсанглар бўлармиди?

— Менимча, ярим соат етарли. Ундан кейин университет йўли дарахтзор йўлка.

Хиёбоннинг нақ ўзи! Бўлаверади!

Қозонни газ ўчоққа ўрнатиб, тувоғини ёпдим.

Кеннойим кулди.

— Ҳатто у ким деб ҳам сўрамадингиз-а?

— Вақти келса билармиз. Мени яхши таниркан-ку! Фалончиман, дер?

Кеннойим бош чайқаб қўйди.

...Одатдагидек айвонга ёндош хонада, дадам қаламда белгилар қўйиб ташлаган

“Антик адабиёт тарихи”ни титкилаб ўтирардим. Бош томонимда дадам Бухородан олиб келган ўша мис чироқ ёниб турар, гилам устидаги магнитофондан Фаусто Папетти куйлари тараларди.

Айвондан акамнинг овози эшитилди. У телефонда гаплашар эди.

— Ҳа, эртага... Энди бир нарса дейишим қийин, Соҳибжон ака, ўзингиз тушунасиз... Ҳа... Синглимнинг кўнглини ҳам билай-чи... Хўп...

Туриб эшикни зичлаб ёпдим. “Энди Пулатовнинг дўстига келин бўлиш етмай турувди”, дедим гўё бировга айтаётгандай...

* * *

Мен туш кўришни ёмон кўрардим. Бу ўша — мен кафтимга чандиқ солган кунларимдаги нотинчлигим, кейинги тунларимдаги алаҳсираш аралаш алоқ-чалок тушлар-у, тонг олди бедорликларимдан безиллаганим оқибати эди.

Ўша вақтлардан бери кўпинча тун оққунча ўзимни уринтириб ўтирар, охири чарчоқдан ғувиллай бошлаган бошим ёстиққа етар-етмас уйкуга кетар эдим. Ва албатта, жуда кам туш кўрардим.

Мана ҳозир ҳам афсонавий Тезейнинг кекса Гекалага¹ мурожаатини ўқиб ўтирибман. Папеттининг куйлари учинчи бор таралаяпти.

Айвондаги соат икки марта бўғилиб занг урди. Китобни очиқ ҳолича ёнимга қўйиб ўрнимдан турдим.

Шу заҳоти оёқ кафтларимда гўё ўнлаб чумоли бир вақтда ўрмалаб қолди. Тиззаларим бир вақтнинг ўзида барабар букилди-ю, мен гиламга ўтириб қолдим. Тиззаларим кўзини, болдирларимни кафтларим билан ишқай бошладим. Қон юриши сал тезлади, шекилли, оёқ кафтларимдаги жимираш босилди. Магнитофонни ўчирдим. Кейин уни кўтариб бувимнинг комоди устига олиб қўйдим.

Китобга қўл узатишим билан сирғалиб оёқ остига “тап” этиб тушди. Олиб жавонга, ўз жойига қўя бошладим. Китоблар зич тахланган эди. Қўлларим билан улар орасини очмоқчи эдим, китобим яна ерга тушиб кетди. Чарчабман, шекилли. Китобни шундоққина жавон устига қўйиб, чироқни ўчирдим. Кўз олдимни қоплаган қоронғиликда тусмоллаб эшикни топдим. Амаллаб хонамга етиб олдим. Чироқни ёқмай каравотимни пайпаслаб топдим. Ими-жимиди ечиниб кўрпага кирдим. Кўзим юмилиши биланоқ уйкуга кетдим.

Уйқум тинч эди. Туш кўрганим ҳам йўқ. Фақат тонг чоғи кўзим ўз-ўзидан очилиб кетди. Нимадир мени уйғотиб юборганди. Кўзларимни катта очиб шифтга тикилдим. Фанердан “ҳовуз” шаклида ишланиб, тўрт чеккасига юлдуз шамойили, ўртасига қуёш рамзи қоқилган шифтнинг чап бурчидан марказга қараб ингичка нур тушиб турарди. Икки ёнга сурилган оғир дарпардалар тагидаги юпка тўр парда ортидан ёришиб келаётган осмоннинг бир бурчи кўринади. Кўксимдан енгил хўрсиниқ учди-ю, яна уйкуга кетдим.

Ажаб, шу бир чимдим уйқумда дадам кўринди. Кейин ойим...

...Мен қардангир келдим. Дадам очиқ дарвозамиз ёнида турарди. Ўша эллик ёшидаги қиёфаси. Юбилейида кийган қора костюм-шимда, катта тугунли тим қора бўйинбоғи оппоқ ёқаларини маҳкам тутган, томирлар бўртган суякдор қўлларини қовуштирган...

— Мунча кечикмасанг, қизим? Онанг хавотир оляпти-ку! — деди.

Шошиб ҳовлига кирдим. Ойим айвонда кўрпа қавиб ўтирарди. Ёнида янги қопланган кўрпалар тахлоғлиқ. Негадир ойим умрининг сўнгги йилларидаги қиёфасида. Ажинлар кесган пешонасида тер томчилари, озғин қўллари билан кўрпа қатини тутиб, қатимни узун тортар эди. “Тавба, ойим кўрпа қавишни билмасди-ку!” деб ўйладим мен. Ва шу заҳоти уйғониб кетдим.

Анчагача ҳеч нимани тушунолмай шифтга қараб ётдим. Бир вақт эшик очилиб, Лола кирди. Оёқ учиди юриб келиб устимга эгилди.

— Уйғоқмисиз, амма?

— Уйғоқман, асалим.

— Нега турмаяпсиз?

— Ҳозир тураман.

— Халатингизни олиб берайми?

— Майли.

Кийингунимча дастёргинам ўрнимни тузатиб, ҳатто ёстиғимни қўлчалари билан уриб-уриб шишириб ҳам қўйди.

Ювиниб-тараниб келганимда ҳамма дастурхон атрофида жам эди. Акам сало-

¹ Тезей ва Гекала — Қадим юнон адабиёти эллинизм даври дostonлари қахрамонлари

мимга алик олиб, индамай чойини ичаверди. Охири фотиҳа ўқиб ўрнидан турди. Лайлонинг бурнидан чимдиб эркалаган бўлди, Лоланинг диккайган соч ўрими-дан ҳазиллашиб тортқилади. Кейин кеннойим тозалаб қўйган пальтосини эгнига илиб, қақажон Лола артиб ярақлатган ботинкасини кийиб ишига кетди.

Кеннойим қизчаларини мактабга жўнатиш тадоригини кўра бошлади.

Мен ҳам апил-тапил дастурхонни йиғиб кийина бошладим.

Ховлига тушганимда кеннойим менга бош-оёқ назар солиб елкаларини қисди:

— Нега бирдан шим кийиб олдингиз? Кўйлак кийсангиз бўлмайдими?

— Ясанишга зарурат кўрмаяпман.

— Кўйлакда бошқача кўринасиз-да...

— Бошқача кўринишни хоҳламайман, кеннойи.

Кеннойим уф тортди. Мен унинг елкаларидан қучиб юзларига юзимни босдим. Ундан сут иси келарди.

Кеннойим ийиб кетиб, пешонамдаги калта сочларимни тузатди.

— Бора қолинг, — деди. — Куттириб қўйманг.

Кейин яна уф тортди.

Лиқ тўла чарм сумкамни кўтариб дарвозага йўналдим. Йўлак адоғига етмай, сумкамнинг тасмаси узилиб кетди. Орқага қайтдим.

Тасмани улашга вақт йўқ эди. Кичкина сумкамга майда-чуйдаларимни жой-лаб, китобларимни қўлда кўтарганча йўлга тушдим.

* * *

Вагондан чиқа солиб, қоронғи туннель пештоқидаги электрон соатга қарадим. Саккиздан ўттиз саккиз дақиқа ўтибди. Зиналарда одам тирбанд, йўловчилар — аксарият ёшлар тўлқин-тўлқин бўлиб юқорига ўрлашар эди. Демак, тепага чиқ-кунча бироз вақт ўтади.

Бечора, роса ўн дақиқа кутаркан-да! Ким бўлди экан у “Пўлатов дўстининг ўғли?”

Китобларим оғиргина эди. Қўлларим толиб кетди. Зиналардан бир маромда кўтарилаётган тўлқин билан қадамба-қадам юқорига кўтарилдим. Кейин тўхтаб, атрофга разм солдим. Қани у — “бизни кутган?”

Атроф тўла одам. Лекин қайси бири? Уз-ўзидан кулгим қистай бошлади. Афан-ди! Метро бекатидамиш! Бу ерда одам бир-бирини тугул, ўзини йўқотиб қўяди-ку! Хўп, ана, келди дейлик. Мен уни танимайман. У мени танийди. Қачон таниб улгурибди? Масалан:

— Мен сизни яхши танийман, — дейди у.

— Мен нега сизни танимайман? — дейман мен.

Агар таниш чиқса-чи? Унда нима дейман?

Бир пайт ортимдан таниш овоз эшитилди.

Шошиб ўтирилдим. Бахтиёр, қўлтигида ўша таниш портфели, барваста қадди бироз эгик, бир нималарни тинмай гапирар, рўпарасида эса, менга орқа ўтириб Хуршид ака турар, жимгина ҳамроҳини тинглар эди. Астагина атрофга қарадим. Мени ҳеч ким изламаяптимикин? Бир вақт Бахтиёр мени кўриб қолди-ю, барал-ла:

— Мағрура! — деб чақирди.

Шу заҳоти Хуршид ака ортига ўтирилди.

Ёнларига бордим.

— Ассалому алайкум, — дедим овозим титраб.

Хуршид ака саломимга жавоб қайтариб, китобларимни қўлимдан олиб қўйди. Мен ҳатто оғиз очишга ҳам улгуролмай қолдим.

Бахтиёр, думалоқ кўзларини катта очиб:

— Утиб кетаётган эканлар, кўришиб қолдик, — деб изоҳ берди.

Мен нима дейишимни билмас эдим.

Уни бу ерда учратганим галати эди. Бу бир томони менга ёқди ҳам. Ахир, уни кўрмаганимга олти кун бўлган эди.

Мен кунда йўлакдан ўтаётиб, беихтиёр унинг хонаси томон қараб қўярдим, лекин у ерда Султонов ўтирган бўларди. Ҳар кун эрталаб Султонов хонамизга бирров мўралаб Назира опага салом бериб ўтарди. Назира опа ҳам кундалик одати бўйича аввал бироз бизнинг хонада ўтириб, бир-икки оғиз сўзлашиб, кейин хонасига кириб кетарди. Лекин у менинг олдимда Хуршид ака ҳақида гапирмай қўйган эди. Энди эса Хуршид ака мени танийдиган, аммо менга номаълум йигит билан учрашиш учун келганимда рўпарамда турибди.

Хуршид ака акамни сўради, кейин яна Бахтиёрга ўзининг ишлари тўғрисида бир-икки оғиз сўз айтди.

Сўнгра соатига қаради:

— Яна ўн дақиқадан кейин дарс бошланади. Вақтингизни олдим-а? — деди-да, китобларимни қўлимга тутқизди.

Ҳа-я, вақт бўлиб қолибди-ку! “Анави”нинг келмаганини қаранг! Ё мени ўн дақиқагина кутиб, тоқати тоқ бўлиб кетиб қолдимикин?

Бахтиёр Хуршид аканинг қўлини иккала кафти орасига олиб хайрлашди. Хуршид ака эса “Нексия”сига ўтириб, жўнаб кетди. Машина ортидан қараб қолар эканмиз, Бахтиёр:

— Хуршид ака яхши одам-да, — деди. — Машинасидан тушиб келиб кўришди-я! Бўлмаса мен кимман? Мендақа фан номзодлари тўлиб ётибди. Усмонов эса битта!

* * *

Метро вағони қоронғилик қўйнида одатдаги тезлиги билан зинғиллаб борарди. Мен қўлларимни тиззамдаги китобларим устига беҳол ташлаб, кўзларимни юмдим. Шу асно поезд бекатлардан бирида тўхтади-ю, эшиклар шарақлаб очилиб-ёпилди. Олдимдан олдинма-кетин ўтган икки кишининг шарпаси сезилди-ю, сал ўтмай ёнимга кимдир енгилгина чўкди. Димоғимга нотаниш нозик бир ис урилди. Шивир-шивир эшитилди. Кимдир паст овозда, эркаланиб:

— Кўйворинг, — деди.

Кўзларим ўз-ўзидан очилиб кетди. Ихтиёрсиз тарзда қайрилиб қарадим.

Ёнгинамда йигирма ёшлардаги дўмбоққина қизни кўрдим. Унинг елкаларига елка тираб ўтирган ўтгиз беш ёшлар атрофидаги тўлагина жингалаксоч йигит қизнинг тиззасидаги сумкачасини тортқилар, қиз эса нозланиб, йигитнинг қўлларини итарар эди.

Шу вақт йигит негадир илкис бошини кўтарди. Менга қаради. Ва... оқариб кетди. У... Музаффар Илҳом эди!

Юрагимда нимадир “зирқ” этди. Музаффар Илҳом сумкачани қўйиб юборди. Қиз ҳам бошини буриб менга қаради. Думалоқ кўзларида ҳайронлик, қайрилма киприкларини пирпиратиб юзларимга тикилди. “Шўрлик қиз, — ўйладим беихтиёр. — Илойим Нилуфарнинг кўйига тушмагин-да...”

Китобларимни бағримга босиб ўрнимдан турдим. Эшикка йўналдим. Эшик ёнидаги йўловчиларнинг орасига суқилиб кирдим. Одамларнинг панасида туриб, яна бир бор Музаффар Илҳомга қарадим. Анча тўлишибди. Иккала қоши ўртасидаги кескин чизик пешонасининг ярмигача чиқиб таққа тўхтаган, иягининг остидаги териси бироз тортишган, бағбақаси салгина осилган...

Бошини ёнга бурганда саватдек сочлари чироқ ёруғида ғалати бир тус — қизғиштоб қорамтир бўлиб кўринди. “Бўябди! — ўйладим мен. — Сочларини бўябди!”

Тезда юзларимни четга бурдим. Шу онда китобларимни қўлимдан олаётган Хуршид ака кўз олдимга келди. Қора-ю кумуш аралаш қуюқ тўлқинсимон сочлари шабадада билинар-билинмас тўзғийтган Хуршид ака менга дунёдаги бор эркакларнинг энг келишгани, энг кўрками бўлиб туюлди.

Шу тобда кўнглимда ажиб бир енгиллик сездим. Мен шу йиллар ичида чеккан изтиробларимни, юрагимдаги бор аламларимни унутдим. Нафақат кафтимга, бутун умримга оғриқли чандиқ солиб кетган Музаффар Илҳомни ҳам кечирдим. Ахир, мана шу чандиқлар азоби билан Хуршид акага рўпара келган, кўнглимдаги бор дардларим билан ҳам уни сева олган эдим.

Кўксимдан чуқур хўрсиниқ учиб чиқди.

— Хуршид ака... — шивирладим беихтиёр.

* * *

*Дардим айтдим, тошлар ёрилди,
Осмонни сундирди гулдирак.
Муҳаббат кўнгулни не қилди?*

Фахриёр

— Айтган одаминглар келмади, — дедим кеннойимга.

— Йўғ-э, — кеннойим шошиб қолди.

— Ҳа! Мен уни роса кутдим.

— Вой, тавба!

Кеннойим мени бошдан-оёқ кузатиб чиқди. Кейин кафтларини юзларига босиб ўйланиб қолди.

— Ишқилиб кечикиб бормаганмидингиз?

— Бор-йўғи ўн дақиқага кечикдим. Ун дақиқа эса кута-кута кетиб қолиш учун асос эмас.

Кеннойим яна ўйланиб қолди. Мен эса китобларимни бағримга босганча эшик кесақисига суяниб кулиб туравердим.

Кеннойим менга синчков кўзларини қадади.

— Ўзингиз уни қанча кутдингиз?

— Ўн дақиқа.

— Бир ўзингиз?

— Нега энди? Бахтиёрни кўрдим. Собиқ деканемиз билан гаплашиб турган экан.

— Усмоновми?

— Ҳа. Мен икковлари билан гаплашиб турдим. Кейин кетдим.

Кеннойим негадир жилмайди.

— Лекин мен энди учрашувга чиқмайман.

— Нега?

— Чунки ҳеч қандай Пулатовнинг дўстига келин бўлмайман. Мен Хуршид акани яхши кўраман! Эртагаёқ ўзим бориб унга айтаман. “Хуршид ака, мен сизни яхши кўраман!” — дейман! Хуршид ака нима деса деяверсин! Мен фақат уни дейман!

Бу сўзлар қандай қилиб оғзимдан чиқиб кетганини ўзим ҳам билмай қолдим. Ўзимни бунчалар дадил тутишимдан ўзим ажабланар эдим.

Кеннойимнинг кўзлари ҳайратдан катта очилиб кетди.

— Шошманг... Қанақа Хуршид ака?

— Хуршид ака фақат битта! У ўша сизлар билган Усмонов! Ҳа!

— Вой ўлай... Ахир, у сиздан ўн етти ёш катта-ку!

— Буни ўзим ҳам биламан, катта-катта болалари борлигини ҳам биламан, унинг бешта невараси борлигини ҳам биламан! Би-ла-ман! Ҳа! Мен ҳаммасини биламан! Лекин кўзларимни чирт юмаман! Мен яхши кўраман уни!

Овозимни йиғи бўға бошлади. Китобларимни маҳкам қисиб остонага чўқдим. Бошимни тиззаларимга қўйиб хўнграб юбордим.

Кеннойим ёнимга чўнқайиб сочларимни узоқ силади.

— Сизни қаранг-у, — деди секингина. — Бечорагинам... Одамда дўст нечта бўлади?

...Ҳавонинг авзои тез бузилди. Бирдан шамол туриб томдаги тунукаларни тарақлата бошлади. Кеннойим сапчиб ўрнидан туриб ҳовлига югурди. Дордаги кирларни йиға бошлади. Мен ҳам ярим-ёрти қуриган ёшларимни артдим-да, бағримдаги китобларимни бир чеккага қўя ҳовлига чопдим.

Шамол Шавкатжоннинг дорга қистирғичсиз ташланган иштончаларини юлқилар эди. Уларни тезгина йиғиб бағримга тўплайвердим. Кеннойим ҳовлининг нариги бурчида, кучоғи тўла сочиқлар, шамолда чеккалари ҳилпираётган дастурхонни ўзига тортар эди.

Кўшнининг ҳовлисида очиқ қолган дераза шарақлади.

Айвондан Шавкатжоннинг йиғиси эшитилди. Иккимиз баравар уйга югурдик.

Шавкатжон дераза тоқчаси ёнида турар, чамаси шовқин-сурондан кўрқиб кетган эди. Онасини кўриб оғизчасини қийшайтирганча кўз ёшларидан ютоқиб кела бошлади.

Кеннойим қўлидаги кирларини шоша диванга ташлади-ю, чўнқайиб кучоғини очди. Бола онасининг бўйнига қўлчаларини ташлаб, жимит оёқларининг дам бирини, дам иккинчисини кўтарганча кеннойимнинг бағрига маҳкамроқ тиқилди.

Она-болага бир муддат қараб турдим. Уларнинг бу туриши меҳр аталмиш суратнинг ўзгинаси эди, назаримда.

Индамай кирларни тахладим.

Кейин остона ёнбошида, эшик чеккасида қолган сумкам билан китобларимни кўтариб, хонамга йўл олдим.

Ташқарида момақалдиरोқ гумбурлади. Яна Шавкатжоннинг йиғиси эшитилди.

Мен момақалдироқли шаррос ёмғирни яхши кўрардим. Юрагим орзиқиб деразага яқинлашдим. Китобларимни дераза тоқчасига қўйдим. Бири пастга тушиб кетди. Уни кўтараётсам, ичидан тўрт букланган қоғоз тушди. Олдим. Димоғимга аччиқ тамаки иси урилди. Нафасим тиқилиб қатларини очдим.

Шойисимон оқ қоғозга чиройли настаълиқда битилган мисралар:

*Ишиқ била бўлдум масал, савдо била афсона ҳам,
Шукриллиллоҳ ким, яна ошиқмену девона ҳам.*

*То унутди ошнолиғ расмин ул бегонаваши,
Ошно йиғлар менинг ҳолим кўруб, бегона ҳам.*

*Ғам туни мендурмен оҳу ашкдин шамъим ўчуб,
Бошимга емрулгали турмиш бузуғ қошона ҳам.*

*Элга меҳринг бор, бузуғ кўнглумга ҳам бир зарра боқ,
Ким қуёшнинг тобидин маҳрум эмас вайрона ҳам.*

*Эй малоҳат шамъи, ҳар соат мени куйдурмаким,
Кўп ёрумас шамъ агарчи ўртанур парвона ҳам.*

*Йўқ, бу дайр ичра берур жоми ажал таъмини май,
Ким эрур паймона тўлмоқдин нишон паймона ҳам.*

*Эй Навоий, гар десанг ул турфа қушни сайд этай,
Риштаи жисмингни дом эт, кўз ёшингни дона ҳам.*

Мисралар остида сулсада ёзилган қандайдир сўз. Деразага яқинроқ келтирдим. Жимжима япроқ шаклида ёзилган сўзлар имзо эди. “Адои Хуршид”!

Кўзларимга ёш қалқди. Беихтиёр варақни кўксимга босдим.

Ташқарида яна момақалди роқ гумбурлади. Шамолдан деразалар шарақлаб очи-либ кетди. Тўр пардалар шишиб, учлари ер бағирлаб учиб, ниҳоят, баландлади ва бўйим баробарида ҳилпирай кетди.

Осмонда чақмоқ чақди. Кўк бағрини тилиб, бир зум ёнди-ю, кўкимтир из қолдириб ўчди. Зум ўтмай яна чақнади. Бу сафар осмон кўксига саноқсиз майда томирлар тарқади. Улар ўчиб улгурмай, қарсиллаган овоз қулоқни ёрар даражада янгради.

Кейин бирдан ёмғир шовуллади.

Яна қоғозни ўқий бошладим:

*“... бузуғ кўнглумга ҳам бир зарра боқ,
Ким қуёшнинг тобидин маҳрум эмас вайрона ҳам...”*

Мунча чиройли ғазал бўлмаса! Нега шу пайтгача кўзим тушмаган экан?

Яна:

*“... гар десанг ул турфа қушни сайд этай,
Риштаи жисмингни дом эт, кўз ёшингни дона ҳам...”*

Хуршид ака бу мисралар билан нима демоқчи?

Боя кеннойим нима деди? “Одамнинг дўсти нечта бўлади?”

Ахир!.. Битта! Одамнинг дўсти битта бўлади!

Хуршид ака! Индамас! Тошбағир...

Ёмғир кучайиб кетди. Саноқсиз томчилар шовуллаб тўкилар, ерни аямай савалар эди.

Бу — баҳор ёмғири эди. Кечиккан баҳор, ниҳоят, ҳовлиқиб келганди.

Қамбар Ота

ЮРАТУМ ДАРЛАРИНИ СЕНГА
 БЕРМАДИ

Ер думолок

Билолмадим, сирларингни сирли фалак,
 Бошим узра кўк гумбази тубсиз — йироқ.
 Оёғимнинг тагидаги ер думолок,
 Билолмадим, сирларингни сирли фалак.

Ўтдан олиб, ўтга солди дунё ишқи,
 Гоҳ ёндириб адо қилди бойлик рашқи.
 Бу жонимни муҳаббатга фидо қилдим,
 Аммо, севги ханжаридан нидо қилдим.

Ер айланар, айланади азиз бошим,
 Эртаю кеч ҳаяжонда ичу тошим.
 Қалб покиза ниятларни чамалайди,
 Ёмонликлар тубанликда юмалайди.

Топган мулким — фақат эзгу ҳавасимдир,
 Армонларим — яхшиларга ихлосимдир.
 Ҳаётимда эришганим — ютуқларим,
 Умрим беэаб юритувчи қутлуғларим.

Минг яширманг, минг қўлламанг, гувоҳларим,
 Билиб-билмай қилиб қўйган гуноҳларим,
 Чораси йўқ, кетар бир кун оҳ, думалаб,
 Ер думолок, ер думолок, ер думолок...

Жаҳонларга бермас жаҳоним

Тасанно, дунёнинг саховатига,
 Ҳадя этмиш сенга неъматларини.
 Таъзим бажо айла саловатига,
 Жоним, азиз тутгин ҳимматларини.

Жаҳондаги барча асаларилар
 Болидан саралаб тилингга бермиш.
 Сулувлар султони мунис парилар
 Гўзал хислатларни дилингга бермиш.

Табиат бисотин аямай, асло.
 Кўнглинг истагини бажо айлабди.
 Ҳусну малоҳатда бўлгин деб расо,
 Зеболар ичида танҳо айлабди.

Ой ёғдуларига жисмингни белаб,
Жамолинга шайдо, сукли боқмишдир.
Сенга ўт сийналик, ёрқинлик тилаб,
Қуёш юрагингда олов ёқмишдир.

Сендаги тиниқлик, юраги оқлик
Жаҳон жамолидан ягона тимсол.
Хусни муқамаллик, мислсиз поклик
Ҳаёт йўлларинга таратар иқбол.

Баҳор бермиш турфа хушбўйларидан,
Лабинг гул япроғи, сочларинг сумбул.
Шаънинга таратиб хуш куйларидан,
Пойларингни ўпмиш райҳону жамбил.

Қалбимнинг эркаси, дилим султони,
Етса молим ҳады, етмаса жоним.
Сенга насиб этсин дилда армоним,
Жаҳонларга бермас тенгсиз жаҳоним.

Ишқ чақмоғи

Муҳаббатим ваъда этган гулгун баҳор,
Кўк гумбазин гумбурлатиб чақмоқ чақар.
Вужудимни яшнатиб ишқ ёлқинлари,
Юрагимни ёритади чақинлари.

Айни баҳор, ҳаётимга чечак тақиб,
Умрим юксак осмонида олов ёқиб,
Таъналарнинг ёмғирига кўмиб ташлаб.
Уша чақмоқ қайга кетди дилим ғашлаб?

Тушларимда танҳо кўрган шўх малагим —
Қўлим етмас узоқларда камалагим.
Оҳ, севгининг ўтларида куйолмадим.
Ишқнинг оташ-оловига туйолмадим.

Айт-чи, нега, бунча шошдинг ёмғиргинам,
Сим-сим ёққин тақдиримга ғамхўргинам.
Баҳор чақсин шайдо кўнглим чақмоғини,
Топиб олай муҳаббатим сўқмоғини...

Севилиб, севиниб яша

Сулувим ҳаётда севилиб яша,
Қувончга ёр бўлгин, севиниб яша.
Муҳаббат қасрида қолиб кет мангу,
Инсоний покликка йўғрилиб яша.

Севгида бурчингни айлагин адо,
Қалбимга таратгин бир ишқли садо.
Асир эт, сеҳрингдан бўшатма асло,
Садоқат, меҳрингга жонгинам фидо.

Шайтонлар хайлига ҳавасла боқма,
Гумонлар ўтида бағрингни ёқма.
Дил хуснинг жонимнинг дармони, эркам,
Чакканга ҳеч сохта чечаклар тақма.

Ҳар лаҳза қилмагин шубҳали сўроқ,
Очиғин айта қол, сенга не керак?
Йўғига қарздорман, борини олгин,
Муҳаббат керакми, керакми юрак?

Севган ҳам севилган қалб мангу тоза,
Севгининг лаззати асалдан маза.
Яшамоқ нечундир, татимас ҳаёт,
Дунёда этмаса ким ёрни ризо.

Бу боғнинг кўп қадри баланд

Бу боғнинг кўп қадри баланд,
Япроғида кулгай омад,
Чаманида тоза гулим,
Боқишлари суюк-сўлим.

Кундузлари, кечаларда,
Турфа туман ғунчаларда
Ернинг эрка ҳислари бор,
Вафосининг излари бор.

Яширолмай соғинчларин,
Ошкор этиб севинчларин,
Меҳри яшнаб барқ уради,
Муҳаббати чарх уради.

Яйраб гулим, бағрин очиб,
Йўлларимга ифор сочиб,
Мени ҳар гал кулиб кутар,
Қувончларга тўлиб кутар.

Кўрингин

Энг ширин сўзларим атаб тераман,
Бир кун кўринмасанг, тушда кўраман.
Юрагим дурларин сенга бераман,
Бебаҳо гавҳарим тез-тез кўрингин,
Тунларим ёритган юлдуз кўрингин!

Кунлар ўз майлича елаверади,
Юрагим соғинчга тўлаверади,
Сен билан гаплашгим келаверади,
Сўзлари ёқимли гулюз кўрингин,
Севимли дилкашим тез-тез кўрингин!

Бир лаҳза кўрмасам, дунё кўринмас,
Юрагинг куйисиз дарё кўринмас,
Меҳрингнинг нурусиз зиё кўринмас,
Қалбим осмонида ойим кўрингин,
Соғинганим билиб дойим кўрингин!

Суратинг кўзимдан кетмагай асло,
Сенсиз қалб муродга етмагай асло,
Васлингиз кўчангдан ўтмагай асло,
Қамбаринг йўлида пешвоз кўрингин,
Ҳаёлламай бир дам, гулноз кўрингин!

Икром
Искандар

ЮР АЧМАНН Р
КЪР АЖАК АН ШОМ АРФА
ИНИВНАР
НАСЖАЖИР
ВНИНИВАР БОР

***

Субх,
Сизга ушбуни ёзурда
ёдингиз... сиз...
Гирдимда ел каби эсгандай бўлдингиз.
Васлингиз орзулаган озурда
кўксима ҳаводай тўлдингиз.
Титранди кўнглимнинг барглари,
тўкилди бор гарди —
кўнглим қалқийган дардларин
шивир-шивир куйга фарқ қилиб
тонгдай тозарди...
Осмонча юксалдим мен бу дам,
бу саҳар осмонча семирдим,
мен сизнинг ёдингиз оққан ҳаводан
симирдим, симирдим, симирдим...

***

I
Қишнинг илиқ ўртасида тасодифан гуллаган,
бодом янглиғ юрагимнинг шарорига талпинган
гулим, бодраб очилгандинг кўз ўнгимда, кўксимда,
мен ҳам туйқус шамол каби кириб бордим қалбингга.

Қаҳратонда, бир лаҳзада баҳорларни яшадик,
шу бир лаҳза умримизга етадиган жавриди
саробларнинг. Зеро, лаҳза тезда ўтди, тугади
тасодифий иликликнинг муваққат бир мавриди.

Энди эса... Хотиралар аро тентиб кезганда,
теграмиздан «Салом»дан ҳам қисқа совуқ «Хайр»лар
эсар экан, илинамиз бир милтироқ юпанчга:
тасодифий учрашганлар-тасодифий айрилар.

II

Нечук нажиб тун эди — сочларинг шалоласи
каби қуюқ ва қора — теграмга қуюлганди.
Тутганмиди фалакни ишқимнинг оҳ-воласи,
юлдузлар ҳам яқиндай, чақиндай туюлганди.

Ёнимда эдинг, жоним, чеҳрангга балқирди ой,
ёритарди кўзимни сим-сим оққан шуъласи.
Нигоҳимни оқизиб борар эди бир чирой,
бир сочранг тун ва тошқин севгининг ашуласи...

Энди эса... Сенингсиз кезар эканман ҳар дам,
бул бўм-бўш кўчаларда нигоҳим сирғалади.
Ой фаромуш ҳолимга мўралар узоқлардан,
йироқларда милтиллар туннинг исирғалари...

***

Майсалар назарида
биз бахтли яшаяпмиз,
Биз бахтли яшаяпмиз майсалар назарида.

Майсалар назарида
биздан бахтли одам йўқ,
Биздан бахтли одам йўқ майсалар назарида.

Масрур кездик майсаларнинг
ям-яшил назарини...
Бизга кўкламги гўша — майсаларнинг назари.

***

I

Тонг саҳарда юзинг ювган
кўзларимдай бедор сувга

юрагимни чайиб олдим,
жоним бир мунғайиб олдим.

Тўлқинлар лол, дали-ғули...
Қизғалдоғу олма гули.

II

Сўлиётган тунги гуллар чегарасида
янги, сўлим тонглар бошлаб келар расида,

тўзғир умр — ғаройиб тарз ва гўзал таркиб,
тўкилади туйқусдан бу гулнинг бир барги,

фақат кўнгил осмон қадар юксалар, ўсар —
тут шоҳига қушдай ҳуркак кўнар илк бўса.

III

Кўзларинг ёмғирдан ҳўлмишми,
гулларинг очилиб сўлмишми?

Баногоҳ, лол этиб ул ёрни
намойиш эттали баҳорни

жисмингни қорларга кўмасан —
бир оппоқ меҳрга чўмасан.

IV

Саросару сарсону саргардонлик даштида
саросима хаёллар-еллар чувалашдилар.

Кийиб улкан чорикдай, тинмадим бир-бир босиб —
оёғимдан ечилди ситамларнинг саҳроси.

Дашту саҳроларни мен кездим пою пиёда,
хамроҳ тополмадим лек умидимдан зиёда.

V

Қоронғуда бир шам ёнар ўксиниб,
ҳанжар тиғи тилар туннинг кўксини.

«Улкан тунга бул жимитдай тиғ надир» —
жонсарақдир қуён каби бир ҳадик,

жонсарақдир. Увиллайди, пишқирар
ташқарида туннинг қора қашқари.

VI

Эй севиклим, севгилари — оби ҳаётим,
жоним аро шан таралган қоним-баётим,

додларимга манзил бўлган, додимга етган,
баргларининг бандларига бандилар этган,

жазирама, қаҳҳор чўлда ётганда карахт
юрагимга қизил соя ташлаган дарахт.

VII

Термуламан, нигоҳларим семирар. ул парининг гўзал ҳусну жамоли
Тоғдай улкан нигоҳларни емирар уфургувчи такаббур бир шамоли,

бу шамолга писандмасдир ҳеч бири,
йўловчилар ташлаб ўтган кўз қири.

VIII

Безовта кўзларингда нам, хавотирдалар недин,
кўлларинг кўлларимда типирчилайдилар бетин.

Бул сўнгсиз сукутларинг қайси бир қайғудан нишон,
билмасман, не ҳадиклар бугун бунчалар паришон

ўйларинг самосида қузғунлар каби айланди?
Кафтларинг каптарлардай учиб кетмоққа шайланди.

***

Жавзо туни қошингнинг
қорасига қоришган,
бир дўғилда қалбингга
йул топмоғим мураккаб.
Ўйим шую-умиддан
нимқоронғу ёришган
кўнглим кўниксин деб боз,
изн бергум юракка.

Дил. Соғинчга сайддир дил.
Майл билдирсам бас-да,
вужудимга эргашган
дил девона-да, дайди...
Ховлинг адоғидаги
майсалар ўсган пастак
томга чиқиб тонггача
чиқишингни пойлайди.

Ай, ховлинг адоғида,
айролиқнинг доғида,
куйган дилим сирлари
том бошига сочилар.
Юрагимдан қон сизар
субҳи козиб чоғида,
ёшдай потраб гирдимдан
қизғалдоқлар очилар.

Чиқмагайсан... Кетгайман...
Тун қулайди қора чоҳ —
кўзларингга, кўзингдай
ёришажак тонгларда.
Шабнам каби тек қотар
ўйноқ нигоҳинг ногоҳ —
Юрагимнинг рангини
кўражаксан томларда.

«Гуноҳ унутилмайди, эзгулик ерда қолмайди...»

Бугун дунёнинг барча мамлакатлари ижтимоий — сиёсий ҳаётида хилма-хил оммавий ахборот воситаларида энг катта ташвиш билан ўз ифодасини топаётган муаммо — халқаро терроризм ва экстремизм эканлигига ҳеч қандай шубҳа йўқ.

Бу тасодифий ҳол эмас. Чунки инсоният янги минг йилликка қадам қўйган, ўз тараққиётининг мисли кўрилмаган чўққиларига кўтарилган бир даврга келиб, шундай муаммога рўбарў бўлдики, унинг нафасини бутун дунё яқиндан сезмоқда.

Ҳозирги вақтда терроризмнинг тажовузидан ўзини холи хис қиладиган бирорта қитъа ёки давлатнинг ўзи йўқ. Худди вабо каби ер-юзининг кўплаб мамлакатларига ёйилиб бораётган бу бало-қазо эртага қаерни нишонга олишини ҳам олдиндан айтиш қийин.

Терроризмнинг кўлами кенгайиб, барча қитъалар ва мамлакатларни қамраб олаётганлиги учун XX аср иккинчи ярмидан «Халқаро терроризм» деб атала бошланди. Ҳозирги кунда халқаро терроризмнинг қуйидаги турлари мавжудлиги аниқланган:

Сиёсий терроризм — ташкилот ва шахсларнинг давлат бошқаруви, ижтимоий-иқтисодий тузум ва ички сиёсатни ўзгартиришга йўналтирилган жиноий фаолият.

Иқтисодий терроризм — ташкилот ва айрим шахсларнинг стратегик аҳамиятга эга бўлган давлат мулкларини (ер, корхоналар, энергетика, сув ресурслари ва ҳ.к.) қўлга киритиш орқали иқтисодийётни вайрон қилишга йўналтирилган жиноий фаолият.

Диний терроризм — айрим диний экстремистик гуруҳларнинг турли диний пиорларни илгари суриб, ҳокимиятни эгаллаб олишга йўналтирилган жиноий фаолият.

Этник миллий терроризм — маълум миллат вакиллари ва миллий гуруҳларининг барча яшайдиган худуддаги бошқа миллат ва миллий гуруҳларга қарши қаратилган жиноий фаолият.

Функционал терроризм — давлат хизматчилари тартибсизлиги ва жамиятнинг куч ишлатадиган тузилмаларини издан чиқаришга йўналтирилган жиноий фаолият.

Жиноий (криминал) терроризм — турли жиноятчи элементлардан иборат босқинчи гуруҳларнинг ўғрилиқ, талончилик ва босқинчилик орқали ҳукуматни обрўсизлантириш, жамиятда қўрқув ва ишончсизлик муҳитини вужудга келтириш учун йўналтирилган жиноий фаолият.

Жаҳоннинг қатор, хусусан, АҚШ, Туркия, Покистон, Саудия Арабистони, Россия, Кавказ орти ва бошқа мамлакатларида содир этилган террорчилик ҳужуралари, терроризмни қачонлардир бир мамлакат доирасидан чиқиб, халқаро терроризмга айланганини тасдиқлайди.

Кейинги йилларда бизнинг юртимизда рўй берган ҳолатлар ҳам айнан шу халқаро террорчилик ҳаракатлари билан бевосита боғлиқ деб айтишга барча асослар бор. 2005 йилнинг 13 май кунги Андижон воқеалари ҳам бунга исботдир.

Республикаimiz мустақилликка эришганидан кейин халқимизнинг маънавий-маданий меросига, тарихига муносабат тубдан ижобий томонга ўзгарди. Мамлакатимизда диний қадриятларга эркинлик берилди. Мана шундай шароитда, мамлакатимизга ва истибоддан ҳалос бўлган қатор мамлакатларга нисбатан ҳам ислом таълимоти номидан иш кўриш, ўз давлати сиёсатини дин воситасида «экспорт» қилишга уриниш, шу йўлда турли хил фитналар уюштириш, бузғунчилик ҳаракатлари кескин кучайди.

80-йилларнинг охирида Марказий Осиёга, жумладан, «фундаментализм» ва «экстремизм» ғояларининг кириб келишидан кўзланган мақсад диний қадриятларни қайтадан тиклаш эмас, балки минтақада барқарорликни диний ва миллатларaro низоларни вужудга келтириш, охир-оқибат эса ҳокимиятни қўлга киритиш бўлганлиги бугун барчамизга аён.

Бизнинг фикримизча, айнан, бу хатти-ҳаракатлар бугунги кунда ўз обрўсидан маҳрум бўлган коммунистик таълимотни эслатиб туради.

Масалан: Россияда марксистларнинг энг жангари оқими — большевиклар миллати ва ирқидан қатъий назар, дунёда яшаётган барча халқларни бирлаштириш ғояларини илгари суриб, террор йўли билан ҳокимиятни қўлга киритган эдилар. Бугун диний экстремизм ва фундаментализм томонидан олиб борилётган кўпоровчиллик ва террорчилик ҳаракатлари ҳам ана шундай мақсад, йўл ва услубларга таянмоқда. Уларнинг фикрича, барча мусулмон динига мансуб дунё халқлари (жумладан Марказий Осиё халқлари) халифалик деб ном олган ва битта халифа бошқарадиган ягона диний давлатга бирлашишлари керак эмиш.

Ахир, биз бугун XXI асрда яшаётганимизни эсдан чиқармаслигимиз керак. Қандай қилиб 13 аср оддинги шароитни XXI асрга олиб келиш мумкин? Тарих билдирагани орқага қайтариш мумкинми? Шу нуқтаи назардан қараганда, барча мусулмонлар яшайдиган давлатларни ягона халифаликка бирлаштириш мақсади ақлга сизмайдиган афсонадир. Ҳеч қайси давлат, жаҳоннинг қайси қитъасида жойлашганидан қатъий назар, бугун дунё бозори ва халқаро ҳамжамиятдан ажралган ҳолда ва замон талаб қилаётган қонунларга итоат қилмасдан туриб, ўз келажагини қуролмайди. Масалан: ўтган асрнинг 50-йилларида Миср давлатининг Сурия ва Ливия каби араб мамлакатлари асосида ягона давлат қуриш режалари барбод бўлди. Яна бир ишончли мисолни келтирамиз. Бир вақтлар Ал Барно (терроризмнинг ғоявий отаси) илгари сурган бугун дунёда халифаликни ташкил этиш ғоясини дунёдаги 22 та араб мустақил давлатларининг ўзлари қўллаб-қувватламайди.

Мана бир неча ой бўлдики, республикамизнинг сўлим гўшаларидан бири бўлган, шоҳ ва шоир Заҳириддин Муҳаммад Бобурни бугун умри давомида соғинч билан ўзига оҳанграбодек тортиб келган Андижон бугун республикамиз аҳдининг диққат марказида. Бўлиб ўтган террорчилик ҳаракатлари, найинки, Андижон аҳлида, балки ўз юрти тақдирига, ўсиб келаётган ўғил-қизлари келажагига бефарқ бўлмаган ҳар бир ўзбекистонлик фуқарода қаҳр-ғазаб, нафрат уйғотди.

Ҳозирда Республика Олий судида Андижондаги терактларни амалга оширишда иштирок этган айбланувчилар устидан давом этаётган суд жараёни юртдошларимиз қаторида, биз-педагог ўқитувчиларни ҳам бефарқ қолдирмади.

Биз «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунчалар ва тамойиллар» фанидан дарс берувчи педагог-ўқитувчилар республикамиз сиёсий ҳаётидаги ҳар бир воқеа ҳодисаларни талаба ёшларга етказишда, бошқаларга қараганда, кўпроқ масъулдирмиз. Ана шундай воқеалар қайтаришмаслиги учун талаба-ёшларимизга барча замон ва маконларда маънавияти кучли, иймон ва эътиқоди мустаҳкам халқлар, миллатлар бир жону бир тан бўлиб, жоҳиллар ёққан оловларни маърифат суви билан ўчирганларини, муаммоларни тез ва соз ечганлигини, илм-фан билан пешқадам бўлганлигини тушунтирамиз. Ўз ватанини севиш, уни кўз қорачиғидек асраш, авайлаш ҳар бир фуқаронинг муқаддас бурчи эканлигини таъкидлашдан чарчамаймиз. Ҳадиси шарифда «Ҳуббул ватан минал иймон», яъни, «Ватанни севмоқлик иймондандир», дейилган. Демак, бос-қинчиларга қарши курашганлар, энг аввало, иймон учун курашганлардир, ор-номус учун жон берганлардир. Иймонсизларда ор-номус бўлмайди. Ор-номуси йўқ кимсалар ватанларини-да осонгина сотадилар.

Андижон воқеалари иштирокчиларини юрак тўла нафрат билан «иймонсизлар» деймиз. Улар ўз ватанларига хиёнат қилдилар. Яхшилик уруғи ўрнига ёмонлик уруғини сочмоқчи бўлдилар. Афсуски, улар ўз қабиҳ ниятларига етганлари йўқ. Аллома Риззуддин ибн Фаҳриддиннинг қуйидаги фикрларини шу ўринда келтириш ўринлидир: «Гуноҳ унутилмайди, эзгулик ерда қолмайди. Ҳар ким нима сепса, шуни ўради. Эзгулик қилишга шошилинг. Нафсингизнинг ҳамма истагини бажо келтиришдан чекининг. Хайрли ишлар учун саъй-райрат қилинг».

Маҳфуза Қорахўжаева, Рисолат Искандарова,
Тошкент Давлат Техника Университети ўқитувчилари

ГЛОБАЛЛАШУВ: ТАСАВВУР ВА ҲАЁТ

Бугунга кунда глобализм масаласи олимларнинг баҳс-мунозаралари, фикрий тортишувлари марказида турибди. Муайян масаланинг мусбат ва манфий томонлари борлигини назарда тутсак, кўпчилик мутахассислар эътироф этаётгани каби глобализмнинг ҳам ижобий ва салбий жиҳатлари намён бўлади.

Тўғри, иқтисодий глобаллашувнинг муҳим кўринишларидан бири, яъни, хорижий инвестициялар жалб қилиш орқали янги иш ўринлари яратилиши, жамиятда ўрта табақани шакллантириш ва унинг мавқеини ушлаб туриш йўлидаги саъй ҳаракатлар, янги коммуникация ва информация технологиялари воситасида фаннинг барча соҳаларида муайян ютуққа эришиш, ўзаро ёрдам туйғусини шакллантириш, (масалан, табиий офатларда –О.Т.) инсон ҳуқуқлари ва жамоатчилик масъулияти каби бир қатор омиллар глобализмнинг ижобий жиҳатларини акс эттирса, экологиядаги ҳалокатли вазиятни келтириб чиқараётган трансмилий корпорацияларнинг фойда ортидан қувиши, халқаро терроризмнинг турли шакллари (Андижон шаҳрида содир этилган хунрезликлар ва Лондон метрополитенидаги портлашларни эслайлик –О.Т.) шаклан ранг-баранг, аммо, моҳиятан миссионерлик ҳаракатлари, миллий маданиятларнинг истиқболига бўлган таҳдид глобализмни оқлашга ҳеч бир изн бермайди.

Миллий маданиятларнинг, жумладан, миллий адабиёт, санъат, фалсафанинг мутараққий сифатлари ҳосиласи ўлароқ умуминсоний маданият деган тушунча шаклланади ва ўз навбатида миллий яратилмишлар дунё халқларининг маънавий бойлигига айланади. Шунингдек, маданий-тарихий глобаллашувнинг муқаррар жараён эканлигини ҳам инкор эта олмаймиз. Аммо, шў ўринда мазкур жараён бевосита оммавий ахборот воситаларининг асосий мавзуларидан бирига айланганини, унда жамиятнинг ҳар бир онгли аъзоси, зиёлилар ўз муносабатларини билдириши лозим, деган бир фикрни айтмоқчимиз. Чунки, телевидение ва радионинг жамият ҳаётидаги ўрни ва мавқеи кундан-кун ошиб бормоқда. Мулкчилик шаклидан қатъи назар, бугун оммавий ахборот воситалари олдида бир қатор муҳим масалалар мавжуд турибди. Яъни, ўтиш жараёнида, глобаллашувнинг миллий ҳаётимизга таъсири, миллий ахлоқ ва миллий онгнинг ўзаро муносабатини муътадил тарзда ушлаб туриш, глобаллашувнинг сунъий ривожланишига йўл қўймаслик, муҳими, жамият аъзоларида мазкур масалалар юзасидан муайян фикр ҳамда тушунчаларни қарор толтириш. Бу борада журналистларнинг профессионал билим даражасини ошириш, матбуотнинг ҳақиқий маънода «тўртинчи ҳокимият»га айланишига эришиш, матбуот соҳасига тааллуқли бўлган қонун ҳужжатларининг тўлақонли ишлашини таъминлаш сингари бир қатор жиҳатлар борки, уларни йўлга қўймасдан туриб, журналистнинг глобализми мавқеини кўтариб бўлмайди. Шуни ҳам унутмаслик керакки, глобализм бозоридаги етакчи давлатлар нафақат ишлаб чиқаришда, балки истеъмолчи сифатида ҳам пешқадамдирлар. Босма маҳсулотлар, мусиқий асарлар, тасвирий санъат, кинематография, фотография, радио ва телевидение маданий глобализмнинг асосий «воситалари» ҳисобланади.

Кейинги пайтда матбуот орқали Фарбий Европа мамлакатларида Америка маданияти таҳдиди борлиги ҳақидаги турли мулоҳазаларни эшитиб қолаёلمиз. Бизда ҳам шунга яқин бир ҳолат мавжуд. Яъни, европапарастлик ва америкача маданият таъсири ва шу таъсирга берилиш яққол сезилади. Бу, айниқса, дунёқараши ва онги тўла шаклланмаган, миллий ғоя ва қадриятлар моҳиятини англаб етмаган ёшлар орасида кўпроқ кузатилади. Миллий маданият асосларидан, мазмун-моҳиятидан бегона руҳиятда вояга етаётган ёшлар табиий равишда юқорида таъкидланган маданиятларга тақлид қиладилар ва бундан манфаат изловчи турли ғайри миллий кучлар қурбониға айланиб борадилар. Турли нодавлат газеталарни «безаб» турган бошқа маданиятлар вакилларининг сурат ва коллажлари, FM радиостанциялари орқали тинимсиз жаранглаётган ғайри миллий мусиқалар, телеканаллар орқали тўхтовсиз равишда намойиш этилаётган телесериаллар муайян маънода миллий маданиятга бўлган эътиборни сусайтиради ва қилинаётган ишларнинг самарасини йўққа чиқаради.

Оммавий ахборот воситаларининг исталган тури – телевидение, радио, газета ва журналларни кузатсангиз, албатта рекламага кўзингиз туншади. Тўғри, реклама – матбуотнинг нони. Бутун дунёда бугун шу таомил ҳукмронлик қилаётир. Аммо, рекламани миллий хусусиятларга мослаштириш вақти аллақачон етди. Сабаби, бизда «Реклама тўғрисида»ги қонунга аксарият оммавий ахборот воситалари тўла амал қилмаяпти. Филология фанлари номзоди Зухриддин Исомиддинов фикрига кўра: «Рекламада, аввало, маданият бўлиши керак. Бусиз таъсири сусаяди. Хориж тажрибасига кўра буйруқ-топшириқ шаклидаги ундов реклама аллақачон оёқдан қолган, савияси паст нарса ҳисобланади» (Зухриддин Исомиддинов. «Сен» эмас, «Сиз...» «Ўзбекистон матбуоти» журнали. 2005 йил. 3 сон. 31 бет.) Энг ёмони, реклама воситасида ғайримиллий ғояларнинг тарқатилмаслигига ким кафолат бера олади? Ғоялар, мафкуралар зиддияти кучайган бир шароитда, инсон онги учун кураш авжга чиққан таҳликали даврда адабий, илмий ва техникавий ҳаётнинг синтезлашуви табиий жараён ҳисобланади. Одамларнинг маданий-маиший ҳаётдан кўра кўпроқ техникавий ҳаётни афзал кўраётганининг боисларидан бири ҳам шунданди. Кузатаётган бўлсангиз, бир тоифа одамлар адабий-бадиий завқни эмас, балки информацияга бўлган эҳтиёжни қондиришни маъқул топмоқда. Бунинг ўзига яраша сабаблари ҳам бор. Очиқ айтганда, биргина уяли телефон орқали бир неча хил юмуш – сўзлашиш, хат жўнатиш ва қабул қилиш, теледас-турлардан хабардор бўлиш, мусиқа тинглаш ва ҳоказоларни йўл-йўлакай бажариш мумкин. Телекоммуникация тараққиёти кишилар онгига таъсир этибгина қолмасдан, балки у одамлар ҳаётининг таркибий қисмига ҳам айланиб бормоқда.

Маданий глобаллашув жараёнида оммавий ахборот воситалари, хусусан, телевидение ва радио миллий анъана ҳамда қадриятларимизни шунчаки тарғиб этиб қолмаслиги, аксинча, уни иҳоталаши лозим бўлади. Бу йўлда, албатта, матбуот вакиллари бир томондан Европа маданияти ютуқларини, америкача турмуш тарзининг ўзига хос томонларини чуқур таҳлил этиш орқали миллий маданиятимизнинг бугунги кун талабларига жавоб берадиган қирраларини кўрсатиши ва ташвиқ этиши керак. Мексика телесериаллари, Голливуд фильмлари, Уолт Дисней мультфильмлари руҳида тарбия топаётган ёш авлод глобализмнинг очиқ бўҳрониди ўзини сақлай оладими, деган савол барчамизни ўйлантириши лозим.

Дунёнинг ривожланган давлатларида, хусусан, Европа иттифоқига кирувчи мамлакатларда глобаллашув жараёни назарияси билан бевосита шуғулланаётган олимлар бугунда кўпчиликни ташкил этади. Жумладан, Мюнхен университети профессори, файласуф ва социолог Ульрих Бек тадқиқотлари эътиборга молик. Глобализмнинг, хусусан, маданий глобализмнинг инжа-нозик қирраларини синчиклаб ўрганган олим кузатувларида табиийки, баҳсга чорловчи фикрлар билан бир қаторда, мунозарали ўринлар ҳам мавжуд. Олимнинг: "Минг бир истиҳола билан айтиш мумкинки, суверенитет ва глобализм моҳият эътибори билан муросасиз қарама-қаршиликдир", деган фикри (таржима бизники – О.Т.) қўйилаётган масаланинг қанчалик кенг қамровли ва долзарб эканлигини кўрсатади. Аммо, жиддий мавзуда билдирилган ушбу таъкид ва хулосага нисбатан

муносабатнинг деярли йўқлиги ажабланарли. Глобализм ва маданий плюрализм муаммосини ўрганган ҳамкасбимиз, "Шахс ва маданият" журнали бош муҳаррири Надежда Покровская глобализмнинг кўп тармоқли, мураккаб жараён эканлиги ҳақида тўхталиб шундай ёзади: "Телевизион янгилликлардан эшитиб қолдим. Тоғлиблар америкалик ҳарбийларга қарши курашиш билан бир қаторда, уларнинг ўзлари америка совун ва шампунларидан ҳам фойдаланишар экан. Шу дақиқадан бошлаб, бир ҳақиқатни англадимки, глобализмнинг ютуқ ва камчиликлари ҳақида гапириш бёманиликдир. Бу узлуксиз жараён ва биз уни бошдан ўтказишга маҳкуммиз". (Н.Покровская."Глобализм и культурная плюрализм". "Личност и культура" №4, 2003, 18-стр).

Глобаллашувни маданий муаммо сифатида ўрганган тадқиқотчилар унинг иқтисодийёт билан боғлиқ жиҳатларини, эстетик асосини ҳам тадқиқ этганлар. Халқаро ахборот инфратузилмасини яратиш ҳамда телеэфирни монополия қилиш истагида бўлган турли кучлар глобализмни сунъий тезлаштиришга уринаётгани ҳам сир эмас. Инсон – энг олий қадрият саналар экан, унинг туйғулари ва эстетик идеалларини глобализм тамғаси остида ҳақоратлаш учун ҳеч кимга ваколат берилмаган. Шу маънода, Интернет тизими орқали тарқатилаётган хабарлар оқимини цензура қилиш имконияти йўқ экан, демак ҳимоя йўллари ҳам излаш, тадқиқ этиш лозим. Сабаби, бизда бир нотўғри тушунча шаклланиб қолган: Интернет, турли хорижий теле ва радиостанциялар орқали тарқатилаётган хабарларни тўсиш, йўқ қилиш эмас, аксинча, биз ўз веб-сайтларимиз орқали, телевидение ва радиоканалларимиз орқали мавзунини атрофлича тадқиқ этиш ва холис, муқобил жавоб излаш фойдадан холи бўлмайди. Ана шунда информация хуружи камаяди ёхуд ўз таъсир кучини йўқотади. Тан олиб айтиш керакки, мамлакатимиз тарихи, санъати, адабиёти, табиати, фан – техникаси ва ҳоказо соҳалари Интернет орқали қанчалик тарғиб этилмоқда, деган саволга ҳозирча қониқарли жавоб йўқ. Информация хуружи авж олган, мафқуравий кураш кетаётган бир даврда бу ҳолга бепарво қараб туриб бўлмайди. Чунки, бугун дунё миқёсида Интернетдан фойдаланувчилар сони геометрик прогрессия асосида кўпайиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Шундай экан, Интернетсиз ҳаётни тасаввур эта олмайдиган ҳар бир хорижий замондошимиз мамлакатимиз ҳақида тўлиқ маълумотга эга, деб айта оламизми?

Президентимиз 2005 йил 9 май – Хотира ва қадрлаш куни муносабати билан журналистлар билан ўтказган суҳбат-мулоқотларида айнан шу масала хусусида тўхталиб, Интернетни катта бир дўконга ўхшатган эдилар. Президентимизнинг таъбирлари билан айтганда, бу дўконга кирган одам ўзига керакли молни харид қилади. Гап мана шу дўкондан нимани олишда, деган эдилар Юртбошимиз ўз сўзларида. Мулоқотда адабий-илмий сайтлар яратиш муҳимлиги алоҳида таъкидланди. Масаланинг бу тарзда очиқ ва кескин қўйилиши ҳаммамизни қувонтирди. Сабаби, дунёга кўз-кўз қилишга муносиб адабиётимиз бор. Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур, Бедил, Бобораҳим Машраб, Огаҳий, Фурқат, Чўлпон, Абдулла Қодирий каби улуғларимиз меросини Интернетга жойлаштириш билангина иш битмайди. Биз салафларимиз ижодини қандай тарзда тақдим этаёпмиз, тарғиботимиз самараси бўлаётгани, деган саволлар атрофида мониторинг ишларини ҳам йўлга қўйиш керак. Токи ўзбек маданияти ва адабиёти билан, этнографияси ва маънавий мероси билан қизиққан ҳар бир хорижий тўлақонли билимга эга бўлсин. Глобаллашув жараёнларининг асосий бир воситаси бўлмиш интернет тизими адабиётимизни ташвиқ этадиган минбарга айланиши лозим. Мумтоз адабиётимиз ва истиқлол даври ўзбек адабиёти вакиллари ижоди хусусида олиб борилаётган таржима ва тадқиқотлар ўз йўлига, аммо Интернетдаги махсус веб-сайтлар ўрни ва аҳамияти беқиёс. Ўзбек китобхони Европа, Америка, Осиё адабиёти билан ниҳоятда яхши таниш, ҳатто мухлис ҳам. Демак, ўз навбатида КАТТА АДАБИЁТ муҳиблари ўзбек адабиётини яқиндан таниши, унинг ўқувчисига айланиши керак. Мана шу улуғвор мақсад бизнинг барча саъй ҳаракатларимизга куч-қувват бахш этади. Лўнда қилиб айтганда, устоз адиблар ижодини Интернет орқали сифатли ва жозибador қилиб тарғиб этиш муҳим масаладир. Бундан ташқари, адабий алоқа-

лар ривожда ҳам Интернет ўзига хос кўприк вазифасини ўтайдики, ўзбек ижодкорининг бугун ёзган шеър ёки романи уммон ортидаги ўқувчининг кўз ўнгида намоён бўлмоғи керак.

Кези келганда айтиш лозимки, бизда, вақтли матбуотда, телевидение ва радиода глобаллашув жараёнларини илмий асосда тушунтириб бериш, мутахассисларнинг чиқишларини уюштириш талаб даражасида эмас. Ҳолбуки, халқаро майдонда, жаҳон афкор оммаси глобализация жараёнлари ва уни келтириб чиқарувчи омиллар билан қизиқмоқда, тадқиқ этмоқда. Аҳён-аҳёнда учраб турадиган чиқишларни ҳисобга олмаганда бу борада матбуотимизда «жимжитлик». Фаол муаллифлардан бири, социология фанлари номзоди Баҳодир Зокир «Глобаллашув зиддиятлари» мақоласида глобаллашувнинг мазмун-моҳияти ва унинг асосий белгилари, глобаллашув субъектлари ҳамда глобаллашувнинг ўзаро зиддиятли жиҳатлари ҳақида атрофлича тўхталиб шундай ёзади: "Совет Иттифоқи барбод бўлгандан кейин АҚШ дунёдаги энг қудратли давлат сифатида иқтисодий, сиёсий ҳамда маданий соҳада глобаллашув жараёнининг ҳаракатлантирувчи кучи ва ўзига хос синов лабораториясига айланиб қолди» (Баҳодир Зокир. «Глобаллашув зиддиятлари». «Тафаккур» журнали. 2004 йил, 1-сон, 29-бет).

Бугун матбуотнинг, журналистларнинг ҳақиқий маънода ихтисослашувига эришиш масаласи атрофида жиддий баҳс-мунозаралар бўлмоқда. Бу фикрни ёқловчилар билан бир қаторда, унга қаршилар ҳам бор. Лекин, ҳолисона айтганда, муайян соҳага ихтисослашув яхши самара беради. Демократик матбуот талаби ҳам аслида шундай. Мақсад – замонавий, профессионал мутахассислар тайёрлаш. Даврнинг ўзи матбуотни «тафтиш» қилиб туради ва бу жараён бир томондан табиий танланиш қонуниятини эслатади. Информация асрида журналист тезкор, ҳозиржавоб ва, албатта, билим, малакага эга бўлиши керак. Чунки, глобал дунёда миллат турмуш тарзига, тараққиётига, адабиёт ва санъатига у ёки бу маънода таъсир кўрсатмайдиган масаланинг ўзи йўқ. Шундай экан, нафақат матбуот вакиллари, балки жамиятимизнинг барча онгли аъзолари, хусусан, қалам аҳли ҳам бирдек қайғурадиган, ўйлайдиган масала-муаммолар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Гап мана шу узвийликни идрок этиш ва моҳиятини англашда. Зеро, ҳақиқат сари ташланган ҳар бир қадам истиқбол учун пойдевордир.

Олим Тошбоев,
филология фанлари номзоди

Атойи

ИШҚИНДА ҚАРО БОШИМ ОҚАРДИ

***

Жамолинг васфини қилдим чаманда,
Қизарди гул уёттин анжуманда.
Таманно қилғали лаълингни кўнглум,
Киши билмас они ким қолди қанда.
Чу жонимдин азиз жонона сенсен,
Керакмас жон менга сенсиз баданда.
Менга ул дунёда жаннат не ҳожат,
Эшигинг туфроғи басдур кафанда.
Солиб борма мени, эй Юсуфи ҳусн,
Бу кун Яъқубтек байтул-ҳазанда.
Узун сочингдин узмасмен кўнгулни,
Аёғинг қанда бўлса, бошим анда.
Тилар эл мансаби олий ва, лекин,
Атойи сарви озодингга банда.

***

Қон бўлди кўнгул фироқи бирла,
Куйди жоним иштиёқи бирла.
Зулфинг черики жамол мулкин
Олди кўзунг иттифоқи бирла.
Ғунча севунуб тўнига сиғмас,
Ўхшатсам ўқунг бошоқи бирла.
Мажлисда чоғирдин эл усурса,
Мен жоми жамоли соқи бирла.
Тўску тиламакка аҳдимиз йўқ,
Соғин бори давр аёғи бирла.
Ишқинда қаро бошим оқарди,
Бир боқмади кўз қироқи бирла.
Кўз ўйнатиб ўттилар кўнгулни,
Икки қоши жуфтун тоқи бирла.
Ошиққа жафо қилинг ва, лекин,
Асру доғи йўқ йироқи бирла.
Хўблардин Атойи лутф истар,
Хонларга не иш ясоқи бирла.

Мусаллам
Умирова

А
Ф
И
Н
О
Р
Ж
И
Х
В
И
Н
Б
В
Н
О
Л
И
В
О
Ж
А
Р
А
Р
К
У
Н
Г
И
Л
И
М

***
Эй кўнгил,
бир дам унут
афсонага тўла дунёни.
Денгиздай ястаниб
увиллаётган,
қип-қизил чўғдай
сахроларга боқ.
Хайратлан!
Хайратга айлан!
Хайрат бўл, кўнгил!

***
Юрагим улғаяр дардлардан,
Сочларим рангидан айрилар.
Димикқан, синикқан ҳаводан
Бағримга қочади парилар.

Мен қанча озорга кўмилмай
Ёмғирдек ёғмоқда сўзларим.
Демакки, бу кунлар покланар,
Умидвор боқмоқда кўзларим.

***
Кулсам,
булоқлардай кулардим, она,
Тонгги шабнамлардай беғубор эдим.
Гулласам,
жон қадар гуллардим, она,
Исмимга бор жаҳон дўнарди.
Афсус,
ортда қолди масъум болалик,
Пасту баландидан фол очди тақдир.
Маҳзун кўшиғига кулоқ тутсам гар,
Хаёт деганлари бунчалар тахир?!

***
Кўнглим, сенга йўлолмай қолдим,
Гўзал ҳислар мени этди тарк.
Ахир, сенга етмоғим учун
Бу ерлардан кетмоқлигим шарт.

Фира-шира туманлар каби
Тарқаб кетди «дўст»лар ҳам бу пайт.
Мен уларни кечирдим, аммо,
Сен улардан кечармисан, айт?!

***

Шу янтоқни сеvasан нега,
Тилларидан томса-да захар,
Қучоғига отасан ўзни,
Қон исини туяди дийдор.

Нега уни сеvasан, нега
Сигинасан сахро-чўлига?
Қуёш мисол қарши оласан
Шўрлар босган тап-тақир юзни.

Нега?!
Ўртайверма куйган жонимни,
Сўровларинг бас қил, эй дўстим.
Неки берса, муҳаббат берсин,
Бу дунёда муҳаббат устун.

***

***

У кунлари боғда хотиржам,
Тўйиб-тўйиб ўқир эдик шеър.
Хижрон дардин кўришиб баҳам,
Кўнгил ичра кетар эдик хур.

Қурбақанинг майин-майин қуриллаши
Беихтиёр болаликка бошлаб кетар.
Юрагимда хотиралар шовуллашиб
Қашқадарё бўйларига ташлаб кетар.

Бугун эса дарахтлар маҳзун,
Япроқларда болта сояси.
Қўрқув босар узундан-узун,
Умид берар тонгнинг нафаси.

Дарё кечиб, тентирайман бўзлаб-бўзлаб,
Қоғоз кемам сузиб кетган аро йўлда.
Оқиб кетган болалигим излаб-излаб,
Гулхайридек гуллаяпман армонзорда.

***

Сендан кетсам
ҳамма нарса ўзгарар,
ҳатто ўзгаради
юриш-туришим,
ҳатто боқмай
қўяди энди,
эртадан умидвор
бу кунлар.

Ортингдан кетади
кўзларим,
кетади бир бора
қайрилмай.
Сенсиз ҳеч кимлигим
таъкидлайверар,
кўксимда бегона
юракнинг уриши...

***

Минг йиллар ўзимни алдадим,
Сенсиз, юраксиз, бир дардсиз.
Магарки, бир нафас яшаган бўлсам,
Ибтидом, интиҳом ўзингсан — Ишқ...

***

Фурсат оёғимдан тортқилай бошлар,
Бахтнинг йўлларида типирчилар жон:
Бойўғли ин қурган кўҳна оғочга
Сигинган қумурсқа кўтарар исён.

Нураган деворлар, кесилган боғлар.
Тириклик ҳақида туш кўрар ўлим.
Юлдузлар ўшадир, кеча ўшадир,
Тонгнинг хижронида оқарар кўнглим!

Иван Бунин

ҚАСДЛАШУВ

Августнинг охирларида Канндаги пансионга бордим: денгизда чўмилиб, табиатдан нусха кўчириб, ижод қилмоқчи эдим. Анави ғалати аёл ҳар куни эрталаб қаҳва ичар, ўзи алоҳида столда ўтириб тамадди қилар, доим ўйчан, тунд қиёфада юрар, чор-атрофдаги одамларга эътибор бермас, қаҳвахўрликдан сўнг қайси гўрларгадир ғойиб бўлар, кечгача қорасини кўрсатмас эди. Пансионда бир ҳафтадан бери яшаётган бўлсам-да, ҳамон ўша аёлни қизиқиб кузатиб юрардим: қоп-қора қалин, билакдек бир ўрим сочи орқасига ташлаб қўйилган, қадди-қомати келишган, соғлом, эғнида қора-қизил мовут қўйлак, истараси иссиқ, лекин қиёфаси тунд... Бизга ўн беш ёшлар чамасидаги элзаслик қиз ош-овқат, чой-нон келтириб берар, бажонидил хизматимизни қиларди. Ёш бўлса-да сийналари бўлиқ, тўлишган, тўлишиб яна-да очилиб кетган, тантиқроқ, лекин ёқимтой ожиза эди. У бировнинг гапини худди ҳуркак оҳудек кўзларини пирпиратиб, жилмайиб тингларди. Уни бир гал йўлакда учратиб қолиб саволга тутдим:

- Одетт, айтолмайсизми, анави хоним ким?
- Тақсир қайси хонимни сўраяпсиз?
- Қорачадан келган, ҳув анави жойда ўтиради.
- Тақсир қайси столда ўтиради?
- Ўнинчи рақамли.
- У рус-ху, тақсир.
- Хўш-хўш?..
- Мен у ҳақда ҳеч нарсани билмайман.
- У кўпдан бери яшаяптими?
- Уч ҳафта бўлди, тақсир.
- Доим ёлғиз юрадими?
- Йўк, тақсир. Битта жаноб бор эди...
- Ёшгина, спортчига ўхшаганми?
- Йўқ, тақсир. Жуда ўйчан, асабий эди.
- Кунларнинг бирида у ғойиб бўлдими?
- Худди шундай, тақсир. (фран.)

«Гап буёқда экан-да! Энди баъзи нарсалар ойдинлашяпти. Лекин у эрта билан қайси гўрларга даф бўляпти экан? Ҳамон севгилисини излаяптими?»

Эртаси куни қаҳвахўрликдан сўнг, одатдагидек, хонамнинг очиқ деразасидан шағал гичирлаши эшитилдию пансион боғчасига мўраладим: у одати бўйича ялангбош, қўйлаги рангидаги шамсиясини кўтариб тез-тез юриб кетиб борарди. Оёғида қизил пойабзал. Мен дарҳол ҳасса билан шамсияни олиб, унинг орқасидан эргашдим. У кўча бошига бориб Карно хиёбони томон бурилди, мен ҳам ўша муюлишдан бурилдим. Уйладимки, у ўз хаёллари билан банд бўлиб орқасига қарамайди, пойлаб бораётганимни

сезмайди. Дарҳақиқат, то вокзалга боргунча орқасига бир марта ҳам назар ташламади. Вокзалда учинчи тоифали вагонга чиқаётган чоғда ҳам орқасига ўгирилиб қарамади. Поезд Тулонга борарди. Мен ҳам ҳар эҳтимолга қарши Сен-Рафаэлгача чипта олиб, қўшни купега чиқдим. Чамаси, у олисга кетаётган йўловчига ўхшамасди. Хўш, қаёққа кетяпти?.. Напулада, Тзулада деразадан бошимни чиқариб қарадим. Ниҳоят, поезд Трэйясада бирпас тўхтаган пайт яна бошимни чиқардим-у, бекатни тарк этаётган аёлни кўриб қолдим. Вагондан сакраб тушиб яна унинг орқасидан йўл олдим. Бу сафар олис масофадан таъқиб этиб боравердим. Узоқ юрдик – денгиз ёқасидаги тик жарлик ёнидан ўтган эгри-бугри муюлишлар, ёш қарағайзор ора-лаб ўтган нишаб тошлоқ сўқмоқ ҳам орқала қолди. Шу сўқмоқ орқали соҳилга тик кесиб чиқилса, йўл хийла қисқарарди. Ўрмон билан қопланган кимсасиз серқоя кўрфазча томон тоғ қиялаб борар, соҳилга етгач тик кесилган табиий девор ҳосил бўлар эди. Вақт пешинга яқинлашиб қолган, кун иссиқ, қилт этган шабада йўқ, игна баргли арчазордан таралаётган хушбўй ҳид димоқни ёраман дерди, атрофда зоғ учмас, тиқ этган товуш эшитилмас, фақат чағалалар сув сатҳида юзиб юрар, онда- сонда чиғиллаб қўйишар эди. Денгизнинг очиқ бўлган жануб томони ялт-юлт этиб кўзни қамаштирар, йирик-йирик кумуш юлдузчалар сапчиб қирғоққа урилларди... Ниҳоят, у оғирлигини орқага ташлаб югурганча сўқмоқ бўйлаб ям-яшил кўрфазчага тушди. Кўрфазча тўқ қизил қоялар орасида пайдо бўлган эди. Шамсиясини қумлоққа ташлаб шоша-пиша ечина бошлади. Оёқланг эди. Мен сертош қояга ётиб олдим, у қоя остига қорамтир гулли қўйлагини ечиб ташлади. Унга қараб, ҳойнаҳой, чўмилиш қўйлакчаси ҳам қорамтир-тунд бўлса керак деб уйладим. Бироқ, қўйлак остида ҳеч қандай чўмилиш қўйлакчаси йўқ, фақат калтагина пушти сорочка бор эди, холос. Сорочкасини ҳам ечиб ташлади; у офтобда обдон тобланган, баданлари қаҳрабо тусга кирган, соғлом, бақувват эди. Қип-яланғоч ҳолда оқариниб турган тип-тиниқ сувга кириб борди; чиройли тўпиқларини эгиб-тўғри-лаб, орқаларини намойишкорона ўйнатиб, қуёшда қорайган белларини кўз-кўзлаб сувга шўнғиди. Сувда жимиб қолди, афтидан, сувда акс этаётган қуёш нурлари кўзларини қамаштирган эди. Кейин оёқларини ўйнатиб сувни шалолатди, сув тубига чўнқайиб ўтирди, сувдан бошини чиқариб бир айландию оёқ-қўлларини кенг ёзиб сув устига ётиб олди; аста-секин юриб қумлоқ соҳилга чиқди, тирсагини тираб қумга бошини қўйди. Қумуш тикондек ялтираб, бир маромда сокин чайқалаётган бепоён денгиз

МУАЛЛИФ ҲАҚИДА

Иван Бунин 1870 йили Россиянинг Воронеж шаҳрида туғилиб, 1953 йили Парижда вафот этган. Биринчи жаҳон уруши, «оқ» ва «қизил» инқилоблар адибнинг давлатта, давлат тиссолида ҳар хил ўйин кўрсатадиган каттаго кичик амалдорларга ишончини сўндиради. Тарихнинг бурилиш нуқталарида, ҳаёт-мамот масаласи ҳал бўлаётган пайтларда одамларнинг минг бир қиёфада товланиши дастлаб, Бунинни ғазаблантиради, сўнг ахлоқсиз жамиятда бундай ҳол одатий ҳодиса, яъни, тирикчилик воситаси эканини англайдю 1920 йилда Россиядан бош олиб кетади. Одессадан Истанбулга, Истанбулдан Европага ўтиб, Францияда муқим яшаб қолади. Муҳожирликда фақирона ҳаёт кечиради, лекин ижодий ва инсоний қиёфасини йўқотмайди, ор-номусини сақлаб, бошини мағрур кўтариб яшайди. 1933 йилда халқаро Нобел мукофоти билан тақдирланади. Иван Бунин мукофот пулинининг катта қисмини муҳожирликда яшаётган истеъдодли қаламкашларга тақсимлаб бераддю ўзи оиласи билан яна фақирона ҳаётини давом эттираверади.

Одамзот муҳожир бўлса, муҳтожликдан ўлмайди, ўлса - Ватан соғинчи ўлдиради. Аллоҳ Иван Бунинни бундай қулфатдан асрайди, унинг қалбига Ватани - бепоён Россияни жойлаб қўяди, Россиядан ҳам улутроқ, азизроқ бўлган ҳақиқатни /Достоевский ибораси/ жойлаб қўяди. Маълумки, ўлмас ҳақиқатлардан биттаси - муҳаббат ҳисобланади. Ҳижрат ва ҳижрон даврида Иван Бунин яратган асарларнинг аксарият қисми айнан муҳаббат мавзусига бағишланган. Албатта, бу бежиз эмас, муҳаббат гўё адибнинг «нажот қалъаси» эди. Унинг ҳикоя ва қиссалари, хотиралари, шеър ва таржималари синциклар мутолаа қилинса, кишида яхлит бир китоб ўқигандек таассурот пайдо бўлади. Чунки, Бунин бир умр ўзини ёзган, қалбини қоғозга тўккан. Шу бонс, унинг асарлари ҳозир ҳам қалбимизни ларзага солади, ҳаяжон билан, мароқ билан ўқилади.

Биз Иван Буниннинг иккита ҳикоясини таржима қилиб, журналхонларга тавсия эта-ямиз. Мабодо, камчиликлари бўлса маъзур тутишар.

Таржимон.

гуё уфққа сингиб кетарди. Соҳилга туташ кўрфазча ва шинамгина серқоя манзил тобора қизиб борарди. Қоядан иборат дим бўшлиқда, мўъжаз жануб ўрмонида шу қадар теран сокинлик ҳукм сурардики, пастимдаги қумлоқда кўксини қумга бериб ётган аёлнинг ялтираб турган елкаларига, кенг ёйилган оёқларининг орасига урилаётган шаффоф мавжларнинг майин чалоплаши ҳам бемалол эшитиларди. Мен харсанг орқасига яшириниб олиб яланғоч гўзалликни зимдан кузатиб ётар эканман, борган сари бетоқатланиб, бу қилиқ ғирт бемаънилик, сурбетлик эканини паққос эсимдан чиқариб юбордим. Қаддимни тиклаб трубкални тутатиб тамаки чека бошладим. Дафъатан аёл ҳам бошини кўтардию пастдан юқорига — мен томон ажабланиб тикилиб қолди. Бирок, аввал қандай ётган бўлса, ўша ҳолатда чўзилиб ётаверди. Нима қилишимни, нима дейишимни билмасдан каловланиб ўрнимдан турдим. Аёл биринчи бўлиб тилга кирди:

- Мен йўл бўйи орқамдан биров эргашиб келаётганини сезган эдим. Нега эргашдингиз?

- Кечирасиз, шунчаки қизиқувчанлик... — дедим гапни айлантормасдан.

- Ҳа, кўриниб турибди, қизиқувчан экансиз. Мен ҳақимда сўраб-суриштирганингизни Odette айтган эди. Сизнинг рус эканингизни тасолифан эшитиб қолганман, шу боис ҳозир унчалик ажабланаётганим йўқ — ҳамма руслар ҳаддан зиёд қизиқувчан бўлади. Бирок, айтинг-чи, нима учун орқамдан эргашиб келдингиз?

- Аввало, қизиқувчанлигим, қолаверса, касбим шунақа.

- Биламан, сиз рассомсиз.

- Сиз эса расмбоп аёлсиз. Бундан ташқари, хар куни эрталаб қаёққадир ғойиб бўлардингиз. Бу ҳол кўнглимга гўлгула солди. Қаёққа? Нима учун? Ҳатто нонушта қилмасдан кетардингиз. Ваҳоланки, пансион аҳли бундай қилмайди. Боз устига, феъл-атворингиз ҳам бошқаларникидан фарқ қилади, доим бир нарсани ўйлаб юрасиз. Ёлғиз бўласиз, миқ этмайсиз, қандайдир яширин сирингиз борга ўхшайди... Энди, ечинаётганимни кўриб нима учун қайтиб кетмадингиз, деб сўрамоқчимисиз...

- Текин томошани ташлаб гўрга кетармидингиз. — Бирпас сукут сақлаб, кўшиб кўйди. - Ҳозир сувдан чиқаман. Бир дақиқа тескари қараб туринг, кейин буёққа келасиз. Сиз ҳам мени қизиқтириб қолдингиз.

- Ўлсам ҳам тескари бурилмайман, - дедим. — Мен рассомман, қолаверса, биз ёш бола эмасмиз.

- Бўпти, менга бари бир, - деди у елкасини қисиб.

Сўнг борбўйи ўрнимдан турди, олд тарафдан аёллик таровати рўйроқ намоен бўлди. Шағални ғичирлатиб шошилмасдан олға юрди, пушти сорочкасини бошига ташлади, кейин кўйлакча бўйнидан жиддий қиёфаси кўринди, кийим ҳўл баданига ёпишиб қолди. Мен унинг ёнига югуриб тушдим, ёнма-ён ўтирдик.

- Балки, трубкадан ташқари, папиросингиз ҳам бордир? — деб сўради.

- Бор.

- Менга ҳам беринг.

Папирос бериб, гугурт чақдим.

- Раҳмат.

Тутунни ичига тортиб олис-олисларга нигоҳ ташлади, оёқ бармоқларини ўйнатди.

- Ҳозир ҳам сизга ёқяпманми? — деб сўради кесатиқ аралаш.

- Бўлмасам-чи! — деб хитоб қилдим. — Офатижонсиз, баданингиз, сочларингиз, кўзларингиз... фақат тунд қиёфангиз ғалати кўриняпти.

- Ростини айтсам, кўнглимга ёмон бир ниятни тугиб кўйганман.

- Узим ҳам шундай бўлса керак деб ўйлагандим. Сиз яқинда ким биландир ажрашгансиз, кимдир сизни ташлаб кетган...

- Ташлаб кетмади, итқитиб юборди. Мени ташлаб қочиб кетди. Билардим, у адоий тамом бўлган кимса эди, лекин унга кўнгил бердим. Кейин маълум бўлдики, қип-қизил битта аблаҳни яхши кўрган эканман. У билан бундан бир ярим ойча муқаддам Монте-Карлода учрашдик. Ўша оқшом казинода қимор ўйнаб ўтирган эдим. У ҳам ёнимда туриб қимор ўйнарди, кўзларини олайтириб шарчаларни кузатарди. Омади чопиб кўп ютди, бир марта ютди, икки, уч, тўрт... Мен ҳам анча-мунча ютуқни

қўлга киритдим, у ҳаммасини кўриб турарди. Тўсатдан: «Тамом, пишти! Assez! – деб мен томонга ўтирилди-да: - N'est-ce pas madame?» - деб қўшиб қўйди. «Ҳа, пишти!» дедим кулиб. «Ие, русмисиз?» «Кўриб туриб-сиз-ку». «Ундай бўлса, кетдик – кайф-сафо қиламиз!». Унга разм солдим – афтидан азоб кўрган одамга ўхшарди, лекин хийла келишган... Кейин нима бўлганини тасаввур этиш қийин эмас.

- Ҳа, қийин эмас. Кечки овқат пайтида апоқ-чапоқ бўлиб, тинмай гап сотгансизлар, хайрлашадиган пайт келганда ажаблангансизлар...

- Тўппа-тўғри. Биз хайрлашмадик, бир-биримизга ёпишдик-қолдик, ютиб олган пулларимизни совура бошладик. Монте-Карлода, Тюрбида, Ниццда яшадик. Канн билан Ницца оралиғида, йўл бўйларида жойлашган қовоқхоналарда нонушта, тушлик қилардик. Сиз у жойлардаги нарх-наволар осмонда эканини билсангиз керак?! Ҳатто маълум муддат Сар d'Antibes меҳмонхонасида ҳам яшадик, ўзимизни бой-бадавлат этиб кўрсатишга ҳаракат қилдик... Ҳамёнимизнинг таги кўриниб қолди, охириги майда-чуйдамизни тўплаб Монте-Карлога йўл олдик, лекин бу сафаримиз ҳалокат билан якунланди. У бирёқларга гум бўлиб кетиб пул топиб келар, аммо бу пуллар аввалгиларга нисбатан арзимас миқдорда – эллик, юз франкдан ошмас эди... Сўнг менинг сирғаларимни, ҳатто никоҳ узугимни, ичдан буйнимга тақиб юрадиган тилло хочимни, бир пайтлар мен эри бор хотин эдим, қайси гўрларгадир элтиб сотиб юборди...

- Албатта, эрта-индин биров жуда катта қарзини тўлайди, нуфузли, сармоядор дўстларим, таниш-билишларим бор, деб ишонтирган.

- Ҳа, худди шундай бўлган. Унинг ўзи ким эди? Анигини ҳозир ҳам билмайман. Узининг ўтмиши тўғрисида батафсил, аниқ гапиришни истамасди, мавзунини дарҳол бошқа томонга буриб юборарди. Узим ҳам бунга унчалик эътибор бермасдим. Биласиз, кўпчилик муҳожирларнинг кечмиши бир хил бўлади: Петербург, ажойиб ҳарбий қисмда хизмат, кейин инқилоб бошланади, Истанбул... Эски оғайнилари ёрдами билан Парижда гўё яхшигина мавқега эга бўлади, истаган жойга қўли етади, ҳозирча Монте-Карлода вақтихушлик қилади ёки Ниццда бирорта обрў-эътиборли дўстининг пинжига кириб олиб... Хуллас, шунақа гаплар билан қўйнимни пуч ёнғоққа тўлдирди. Менинг бўлса кундан кунга руҳим тушиб, ёруғ дунё кўзимга тор кўриниб борарди, у эса мийғида кулиб: «Хотиржам бўл, менга ишонавер, Парижда ҳозир биз учун елиб-югуришяпти, боладим – нима қилганимни сенга айтиб ўтирмайман, барибир ақлинг етмайди, буёғини ўзимга қўйиб бер», деб таскин берарди.

- Хўш-хўш?

- Нима «хўш»?

У бирдан кўзларини чақнатиб менга қарадию ўчиб қолган папирোসини узоққа отиб юборди.

- Сизга буларнинг ҳаммаси кулгули туюляптими?

- Мен кўлидан тутиб маҳкам сиқдим.

- Шундай дейишга уялмисизми?! Мен сизни Медуза ёки Немезида қиёфасида тасвирламоқчиман.

- Улар қасоскор санамларми?

- Ҳа, жуда ёвуз.

У маъюс жилмайди.

- Немезида! Яна қанақа Немезида?! Йўқ, сиз ёмон одамга ўхшамайсиз... Яна битта папирос беринг. У чекишням ўргатди... Ҳамма нарсага ўргатди!

Папиросни тутатиб, яна олис-олисларга назар ташлади.

- Дарвоқеъ, чўмилиш учун шунча жойга келганингизни кўриб ниҳоятда ажабланган эдим. Ҳар қуни бўзчининг моксидек лўкиллаб юришдан зерикмасмикан деб ўйлагандим. Энди билсам, сизга ёлғизлик керак экан.

- Тўғри.

Қуёш тобора забтига олиб қиздирарди, ҳовур ва хушбўй ҳид кўтарилаётган қарағай шохларига қўниб олган чирилдоқлар аччиқлангандек зўр бериб чириқларди. Аёлнинг қоп-қора сочлари, очиқ елкалари, оёқлари қизиб кетганини сезиб турардим.

- Юринг, салқинга ўтайлик, кун ёндираман деяпти. Фамгин тарихингизнинг лавомини ўша ерда гапириб берасиз, - дедим.

У уйқудан уйғонгандек сесканиб:

- Кетдик, - деди.

Биз ярим доира шаклидаги кўрфазчани айланиб ўтиб, қизил қоя остига ди салқин жойга ўтирдик. Бу ер ёп-ёруқ, лекин дим эди.

Мен яна унинг қўлини олиб, қўйиб юбормадим. У буни сезмади.

- Энди давоми нима бўларди? - деди. - Мен ҳақиқатан ҳам жуда хунук, шармандали ўша воқеани эслашни-да истамай қолдим. Ҳойнаҳой, сиз мени гоҳ анави-гоҳ манави фирибгарнинг кунда-шундаги жазмани бўлса керак деб ўйлаяпсиз. Ҳечам ундай эмас. Менинг ўтмишим ҳам бошқаларникидан унчалик фарқ қилмайди. Эрим дастлаб Деникиннинг, сўнг Врангелнинг Кўнгилли армиясида хизмат қилган, тақдир тақозоси билан Парижга келиб қолганимиздан кейин, албатта, шофёрлик қилди. Лекин аста-секин ичкиликка ўрганди, охир-оқибат ичкиликка шу қадар ружу қўйдики, ишдан ҳайдалиб, ялангоёқ дайдига айланди-қолди. Энди у билан бирга яшай олмасдим. Уни охирги марта Монпарнаста, «Доминика» остонасида учратдим. Албатта, русларнинг шунақа қаҳваҳонаси борлигини билсангиз керак? Тун, ёмғир, у бўлса йиртиқ этикда қўлмак кечиб юрибди, қаддини дол қилиб ўтган-кетганнинг ёнига чопиб боради, қўлларини чўзиб садақа сўрайди, одамларга ёрдамлашмоқчи бўлади, аслида, таксидан тушаётган йўловчиларга ҳалақит берарди, холос... Мен серрайиб қолдим, ундан кўзимни узмасдим. Аста унга яқинлашдим. Таниди, қўрқиб кетди, хижолат бўлди. Сиз унинг қандай ажойиб, меҳрибон, хушмуомала инсон эканини тасаввур ҳам қилолмайсиз. Қотиб қолди, ўзини кўярга жой тополмасдан менга тикилди: «Маша, сенмисан?» Бужмайган, уст-боши бир аҳволда, соқолига устара тегмаган, ҳаммаёғини сариқ жун қолаган, шаллоббо бўлган, совуқда дир-дир қалтирайди... Ҳамёнимда бор пулимни унга бердим, қўллари, муздек, қўлимдан ушлаб билакларимни ўпа бошлади, елкалари силкинди, товушини чиқармасдан йиғлади. Хўш, қўлимдан нима ҳам келарди? Фақат икки-уч марта ҳар ойда юз, икки юз франкдан пул жўнатиб турдим. Парижда менинг шляпа тикадиган устахонам бор, мўмайгина даромад қиламан. Бу ерга мен ҳордиқ чиқаргани, чўмилгани келганман. Мана, кўрмайсизми... Эрта-индин Парижга қайтаман. Анави фирибгарни топиб қулоғининг остига «шавла қайнатиб» қўйсам, жанжал кўтарсам - жуда бемаъни иш бўлар экан. Биласизми, мен бунинг бемаънилигини қачон росмана тушуниб етдим? Ҳозир билдим, сиз туфайли билдим. Бошимдан ўтган саргузаштни гапириб бердим-у, бирдан англаб қолдим...

- Ажаб, хушторингиз қандай қилиб жуфтакни ростлаб қолди?

- Ҳамма гап шундаки, у ниҳоятда ифлос йўлни танлади. Биз мана шу пансиончага жойлашдик, ҳозир сиз билан мен қўшниман. Сар d'Antibes меҳмонхонасидан кейин бу ерда яшашни тасаввур этиб кўринг-а! Бундан ўн кунча олдин оқшом чоғи қиморхонага чой ичгани бордик. Албатта, мусиқа чалинаётган, йигит-қизлар жуфт-жуфт бўлиб рақсга тушаётган экан. Бундай манзарани кўрсам беихтиёр кўнглим айнийдиган бўлиб қолган, шу қадар меъдамга урибди. Ишқилиб, ўтирибман, пирожное еяпман, у икковимиз учун буюртма беряпти, гоҳ-гоҳ илжайиб пичинг қилади: «қара, анавиларни қарагин, ҳақиқий маймунларга ўхшайди-я, оёқларини тапиллатиб, башарасини буриштирганини кўрмайсанми!» дейди созандаларни кўрсатиб. Сўнг бўм-бўш портсигарини очиб югурдакни ёнига чақирди, инглизларнинг папиросидан олиб кел, деб буюрди. Югурдак папирос келтирди. У хижолатомуз: «Мерси, чой ичиб бўлганимиздан кейин ҳақини тўлайман», деди. Тирноқларини кўздан кечириб ўтириб: «қўлим дабдала бўлиб кетибди-ку! Ҳозир ювиб келаман...», деди менга қараб ва ўрнидан турдию шу кетганча...

- Қейин қайтиб келмадими?

- Йўқ. Мен бўлсам кутиб ўтирибман. Ўн дақиқа кутдим, йигирма, ярим соат, бир соат... Қандай аҳволга тушиб қолганимни тасаввур этияпсизми?

- Тасаввур этияпман...

Мен ўша манзарани яққол кўз олдимга келтирдим: стол атрофида чой ичиб ўтирибди, ён-верига аланглайди, миқ этмайди, аҳмоқона аҳволга тушиб қолганини ўйлайди, хуноб бўлади... Иирик деразалардан тун қўйнидаги осмон кўринади, сокин денгиз мавжланиб жилоланади, пальмаларнинг япроқлари қорайиб кўзга ташланади, созандалар полни тапир-тупур этказиб тепади, асбобларини пуфлайди, темир ликопчаларни зарб билан

уради, эркаклар товонларини бир-бирига уриштириб мусиқага мос равишда чайқалиб, рақс баҳонасида хонимларга маҳкамроқ ёпишиб, шаҳвоний нафсини қондириш ниятида бир томонларга судрайди... Кўнжи узун этик кийиб олган хизматкор кўкимтир мундирни унга узатиб, бош кийинини ечиб таъзим қилади, бир қути «High Life»...

- Кейин нима бўлди? Сиз ўтирибсиз...

- Утирган ўрнимда адои тамом бўлганимни ҳис этяпман. Созандалар ҳам уйларига кетди, зал бўшаб қолди, электр чироқлари ёқилди...

- Деразалар оқаришиб турибди...

- Ҳа. Ўрнимдан турай десам, оёқларимда мадор йўқ. Нима қилсам экан, нажот борми? Ҳамёнимда бор-йўғи олти франк бор, холос. Қўлимга майда тангалар ҳам илашиб чиқди.

- У ростдан ҳам ҳожатхонага йўл олади, зарур ишни адо этади, ўзининг фирибгарлик ҳаётини ўйлайди, сўнг тугмаларини қадайд ва йўлак бўйлаб оёқ учига юриб орқа эшикдан кўчага чиқиб кетади... Худо ҳаққи, кимга кўнгил қўйган эдингиз?! Энди уни излаб топиб ўч олмоқчимисиз? Нима учун? Сиз бокира қизалоқ эмассиз, унинг кимлигини, ўзингиз қандай аҳволга тушиб қолганингизни яхши билишингиз керак эди. Яққол кўриниб турган бемаъни ҳаётни нега давом эттирдигиз?

Аёл сукут сақлади, елкаларини учуриб қўйди.

- Кимга кўнгил берганимни ўзим ҳам билмайман. Айтадилар-ку, чин муҳаббатга эҳтиёж бор эди... Афсуски, ҳеч қачон ҳақиқий муҳаббатга дуч келмаганман... У эркак сифатида менга ҳеч нарса берган эмас, бериши ҳам мумкин эмасди, чунки аллақачон эркаклик қобилиятини йўқотган эди... Ҳа, унинг кимлигини, ўзим қандай аҳволга тушиб қолганимни билишим керак эди. Бироқ, мен билишни ҳам, ўйлашни ҳам истамасдим. Умримда биринчи марта енгил-елпи ҳаётга қадам қўйдим, орқа — олдимга қарамасдим яллама-ёрим қилиб юравердим, ҳузур-ҳаловатдан баҳраманд бўлдим, қандайдир васваса ичида яшадим. Хўш, нима учун уни топиб ўч олмоқчи бўлдим? Яна васвасага учдим, хирақасқон хаёлларга қул бўлдим. Ахир, мен қабиҳ, аянчли жанжалдан бошқа ҳеч нарсага эриша олмаслигимни билмасмидим? Сиз нима учун деб сўраяпсиз. Чамамда, менга ҳам унинг қасофати урди, шекилли. Паст кетдим, фирибгарнинг ҳаётига шерик бўлдим; асосийси — у мени қиморхонада шармандали аҳволда қолдириб, ўзи ҳожатхона орқали кўчага қочиб чиқиб кетгани учун қасд олмоқчи эдим. Бош-кетимни йўқотиб қўйдим, қиморхона кассасига бориб ёлғон гапирдим, ялиниб-ёлвордим, эртагача сумкачамни гаровга олиб қолинглар деб илтимос қилдим, лекин сумкачамни олишмади, ижирганиб чой, ширинлик, инглиз папириси учун тўланадиган ҳақдан воз кечишди. Парижга телеграмма жўнатдим, учинчи кун минг франк пул олдим, қиморхонага бордим — у ерда юзимга қарашмасдан пулимни олишди, ҳатто ҳисоб-китоб қоғозчасини қўлимга тутқазишди. Эҳ, азизим, мен ҳеч қандай Медуза эмасман, мен шунчаки муштипар аёлман, ожизаман. Устига устак, ниҳоятда таъсирчанман, ёлғизман, бахтиқароман. Лекин мени тўғри тушунинг ахир, макиённинг ҳам юраги бўлади-ку! Мен ўша лаънати оқшомдан бўён гўё бедаво бир дардга чалинган эдим. Сизни менга худонинг ўзи етказди, энди кутилмаганда ўзимга келяпман... Қўлимни қўйиб юборинг, кийиниб олай, яқинда Сен-Рафаэлдан поезд ҳам қайтиб қолади...

- Садқан сар, - дедим. — Яхшиси, чор-атрофга бир қаранг, анави қизил қояларни, ям-яшил кўрфазчани, гадир-будур қарағайларни кўряпсизми? Ғачир-ғучур этган жаннатий товушларни эшитмаяпсизми?.. Энди биз буёққа бирга-бирга келамиз. Бўптимми?

- Бўпти.

- Парижга ҳам бирга-бирга кетамиз.

- Хўп.

- Кейин нима бўлишини худо билади.

- Ҳа, албатта.

- Қўлингизни ўпсам майлими?

- Майли, майли...

1944, 3 июнь

ҚҰНАЛҒА

Бу воқеа жанубий Испаниянинг тоғли депараларидан бирида рўй берди.

Июнь ойининг сўлим оқшоми эди, ойдин кеча, тўлин ой осмон пештоқида осилиб турарди, одатан, кундузи жала қуйиб ўтган бўлса, димиққан кечалари ой нафармон нур таратади, бинафша гуллаётган кезларда бу ҳол табиий ҳисобланади, пастак жануб ўрмонлари билан қопланган ясси тоғларнинг доволари сутдай оқариб кўзга яққол ташланиб турарди, доволар уфққа туташиб кетган.

Доволар ўртасига жойлашган энсиз водий шимол томонга чўзилиб кетган. Водийнинг бир тарафига доволнинг кўланкаси тушиб турар, мазор сукунати ҳукм сураётган бу оқшомда тоғ жиғаси бир маромда жилдирар, гоҳ сафсар маъдан, гоҳ ёқут, гоҳ тиллақўнғиз сирли шуъла сочар, оламни нурга тўлдираётган мўъжиза кўзни қамаштирарди. Қарши тарафдаги адирлар водийдан чекиниб, ўрнини паст текисликларга бўшатиб берган, текислик бўйлаб эски тош йўл ўтган. Шу пастликда жойлашган тошқўрғон ҳам ниҳоятда кўҳна кўринарди. Бемаҳалда тошқўрғонга олдинги ўнг оёғи оқсаётган тўриқ айғир отини қичамасдан миниб келаётган марокашлик бир киши ташриф бурди. У баланд бўйли, оқ жуңдан тўқилган кенг-мўл яқтак кийиб, бошига попукли қалпоқ қўндириб олган эди.

Тошқўрғон одам зоти қирилиб кетгандек ҳувиллаб ётарди, ўз ҳолига ташлаб қўйилганга ўхшарди. Аслида ҳам шундай эди. Марокашлик киши дастлаб серсоя кўча бўйлаб, тош-девор уйлар оралаб ўтди; уйларнинг деразалари ўрнида бўшлиқ қорайиб кўринарди, томорқадаги боғлар ёввойиллашиб кетган эди. Кейин у ойдин майдонга чиқди; бу ерда устига шийпонча қилинган ҳовуз, пештоқига Мадоннанинг зангори ҳайкалчаси ўрнатилган черков, ҳамон одамлар истиқомат қилаётган бир нечта ҳовли бор эди. Олдинда эса, майдонга кираверишда карвонсарой жойлашган. Пастки қаватдаги деразалардан вира-шира нур тараларди. Эгар устида мудраб келаётган марокашлик бирдан ҳушёр тортиб, жиловни силтади, оқсаб келаётган от ўнқир-чўнқир тош тўшалган майдон бўйлаб жадал юриб кетди, туёқ товушлари тун қўйнидан акс садо берарди. Туёқ товушини эшитиб карвонсарой бўсағасига қичрайиб, қоқ суяк бўлиб қолган кампир чиқди, дафъатан уни тиланчига ўхшатиш мумкин эди. Сўнг кулча юзли, ўн беш ёшлар чамасидаги қизалоқ остонада пайдо бўлди; унинг жамалаги пешонасига тушиб турар, яланг оёқларига шиппакча илиб олган, эғнида оқиш печакгул тусидаги харир қўйлак. Бўсагага бошини қўйиб ётган эшакдек қоп-қора ит ҳам ўрнидан турди, унинг жуңлари сип-силлиқ бўлиб, кесилган қулоқлари динг бўлиб турарди. Марокашлик киши остонага етар-етмас отдан тушди. Ит шу заҳоти кўзларини қақнатиб, тишларини хунук иржайтириб хезленди. Марокашлик киши қамчиси билан итни ҳайдашга уринди. Қизалоқ дарҳол итга танбеҳ берди:

- Негра! — деб қичқирди жарангдор товушда. — Сенга нима бўлди?!

Ит бошини эғиб аста-секин орқасига қайтди, тумшугини деворга қадаб ётди.

Марокашлик киши испан тилини бузиб гапирарди, салом-алиқдан сўнг шаҳарда темирчи борми деб сўради, эртага отни тақалатиш керак экан. Отни кечаси қаерда қолдириш мумкин? Отга ем топиладими? Ўзига ҳам овқат берилса, чакки бўлмасди. Қизалоқ унинг баланд бўйига, чечак излари қолган чўтир юзларига қизиқсиниб қаради. Қўноқ итга хавотирланиб назар ташлаб қўйди, ит жимгина ётибди, худди хафа бўлиб қолганга ўхшарди, қулоғи хийла овир кампир эса товушини кўтариб шоша-пиша жавоб қайтарди: темирчи бор, хизматкор уй ёнидаги молхонада ухлаб ётибди, кампир уни ҳозир уйғотади, у отга ем беради. Овқат масаласида ҳам меҳмоннинг кўнгли тўқ бўлсин: тухум қуймоқ тайёрлаб бериш мумкин, лекин кечки овқатдан фақат оз-моз ловия бўтқа билан сабзавот қовурдоқ қолган, улар иситиб берилади... Доим ширакайф бўлиб юрадиган хизматкор чол меҳмоннинг отига ем бериб, эгар-жабдугини ечиб олишда ёрдамлашди.

Ярим соатдан сўнг марокашлик киши ошхонада зўр иштаҳа билан ов-қатланиб, сарғимтир оқ мусалласни ютоқиб ичиб ўтирарди...

Карвонсарой кўҳна эди. Пастки қават узун-узун даҳлизлардан иборат бўлиб, йўлак охирида юқори қаватга чиқиладиган айланма зинапоя бор. Юқори қават иккига бўлинган: чап томонда кенг-мўл, лекин шифти пастак хоналар, хоналарга камбағал кўноқлар тунаши учун сўричалар қўйилган; ўнг томонда ҳам пастак шифтли ошхона, шифтларию деворлари қуюқ тутундан қасмоқ бўлиб кетган емакхона, деворлари хийла қалин бўлган боис тоқчадан ичкарига ўрнатилган кичик деразалар, бурчақда ўчоқ, устига ҳеч нарса ёпилмаган стол, ёнида ўтиргичлар, ерга қадир-будур тошдан тўшама қилинган, у силлиқ-сирпанчиқ бўлиб кетган. Бу хонада керосин лампа милтиллаб турарди, у қоп-қорайиб кетган темир занжирга осиб қўйилган, хонага ачимсиқ тутун ва пиёздоқ ҳиди ўтириб қолган. Кампир ўчоққа ўт ёқиб совуб қолган қовурдоқни иситди, меҳмон сирка ва зайтун мойи аралаштирилган совуқ ловия бўтқани еб бўлгунча тухум қуймоқ ҳам тайёр бўлди. У ечинмади, яктагини ҳам ечмади, чотини кериб талтайиб ўтирарди, оёқларида қалин теридан тикилган бошмоқ бор эди, оқ жуңдан тўқилган кенг-мўл иштонининг пойчаси бурмали бўлиб, тўпигини қисиб турарди. Қизалоқ кампирга кўмаклашар, меҳмон иш буюрса сўзсиз бажо келтирар, лекин кутилмаганда еб қўйгудек ўқрайиб қарашларидан, қуруқшаган чўтир башарасию юпқа лабларидан, кўкимтир мўйловидан кўрқар эди. Қўноқ шундоқ ҳам кўрқинчли кўринарди. Бўйи жуда баланд, кенг яктада яна-да ваҳимали кўринади, попукли қалпоқ кийиб олган боши хумдек. Устки лабининг четларида дағал шоп мўйловининг учлари жингалак бўлиб буралиб қолган. Соқолинининг орасида ҳам яккам-дуккам жингалак тола учрарди. Бошини хиёл орқага ташлаб кеккайиб ўтиргани боис кўнғир тери остида ўйнаб турган кекирдак олмаси — буқоқчаси одатдагидан йирикроқ кўринарди. Қорайиб кетган ингичка бармоқларида кумуш узуклар товланиб турарди. У миқ этмасдан еб-ичиб ўтирибди.

Кампир қовурдоқни иситиб, қуймоқ пишириб бўлгач, оловининг тафти сўна бошлаган ўчоқ ёнига ҳолсизгина чўқди ва ундан қаёқдан қаёққа кетяпсан деб сўради бақириб. Меҳмон бўғиқ товушда:

- Узоққа, - деб гапни қисқа қилди.

Қовурдоқ билан қуймоқни пок-покиза туширгач, бўшаб қолган кўзани чайқаб кўрсатди: қовурдоққа аччиқ қалампир кўп қўшилган экан, оғзини куйдириб юборибди. Кампир боши билан қизалоққа ишора қилди, қизалоқ кўзани олиб емакхонанинг қия очиқ эшигидан чиқиб, тим қоронғи даҳлиз томон йўл олди — даҳлизда тиллақўнғизлар худди эртаклардагидек учкун сачратиб бир маромда парвоз этар, ажабтовур нур таратар эди.

Қўноқ қўйнидан папирос чиқариб тутатди, қизалоқ кетган томонга имо қилиб:

- Неварами? — деб сўради.

- Жияним, етимча, - деб жавоб берди кампир қичқириб. Сўнг эзмаланиб ҳикоя қилишга тушди: у марҳум акасини, яъни, қизалоқнинг отасини жуда яхши кўрар, акасини деб қариқиз бўлиб ўтириб қолган, мана шу карвонсарой акасининг хусусий мулки ҳисобланар, акасининг хотини бундан ўн икки йил муқаддам бандаликни бажо келтирган, акаси ундан олдинроқ ўлган, мол-мулкни бир умр фойдаланиш учун кампирга васият қилиб қолдирган, ҳувиллаб ётган кўрғончада яшаш ниҳоятда оғирлашиб кетган экан...

Марокашлик киши кампирнинг дийдиёсини паришонхотирлик билан тинглади, унчалик эътибор бермади, у ўзининг ўй-хаёллари билан банд эди. Қизалоқ кўзани мусалласга тўлдириб қайтиб келди. Қўноқ унга кўзларини лўқ қилиб тикилганча папирос қолдигини шу қадар жаҳд билан ютоқиб тортдики, оқибатда кирлаб кетган бармоқларининг учини куйдириб олди. Сўнг янги папиросини шоша-пиша ўт олдириб, товушини кўтариб, кампирга — у кампирнинг қулоғи оғир эканини алақачон сезган эди — мурожаат қилди:

- Агар жиянининг мусалласни ўз қўли билан қуйиб берса, бағоят мамнун бўлардим.

- Бу унинг иши эмас, - деди кампир чўрт кесиб. Сўнг зардали оҳангда

кичқирди: - Кеч бўлди, мусалласни ичиб, бориб ухлагин. Ҳозир жияним сенга юқори хонага ўрин тўшаб беради.

Қизалоқ кўзларини чақнатиб дик этиб ўрнидан турди, кампирни ортиқча жавратиб ўтирмасдан тап-тап қадам ташлаб зинапоя бўйлаб юқорига кўтарилди.

- Ўзларинг қаерда ухлайсизлар? — деб марокашлик попукли қалпирни терлаб кетган пешонасидан бир оз суриб қўйди. — Юқорида ётасизларми?

Кампир қичқириб гап бошлади: ёзда юқори қават жуда иссиқ бўлади, ижарачилар бўлмаган чоғларда — энди деярли келмай қўйди — улар пастки қаватнинг нариги бўлмасида, қарама-қарши томонда, ҳув анави хонада ётадилар. У қўли билан ўзлари ётадиган хонани кўрсатиб, сўнг яна ишлар чаппасига кетганидан шикоят қилишга тушди, ҳамма нарса қиммат бўлиб кетди, шу боис, иста-истама йўловчилардан ҳам қимматроқ ҳақ олишга туғри келади...

- Мен эртага вақтли кетаман, — деди марокашлик кампирнинг гапларига эътибор бермай. — Эрталаб фақат қаҳва берсанг, бас. Демак, ҳозироқ ҳисоб-китоб қилиб қўйишимиз мумкин. Хўш, қанча бўлди? Ҳозир тўлайман. Йў-ўқ, аввал майда пулларимни топай-чи, — деб у яктагининг ички чўнтагидан юмшоқ қизил теридан тикилган ҳамёнини чиқарди, боғичини бўшатиб оғзини очди, стол устига бир ҳовуч тилло тангаларни жаранглатиб тўқди. Гўё пулларини синчиклаб санаётгандек пешонасини тириштирди, кампир эса ўчоқ ёнида ўтирган ўриндигидан туриб, кўзларини ола-кула қилиб тилло тангаларга тикилди.

Юқори қават қоронғи, жуда иссиқ эди. Қизалоқ чўмилиш хонасининг эшигини очиб қўйди. Қоронғилиқдан иссиқ ҳаво гуп этиб юзига урилди, дарча тирқишларидан ярқ этган нур кўринди, бу хонага ҳам худди пастдаги каби кичикроқ иккита дераза ўрнатилган эди. У хона ўртасидаги юмалоқ столни чаққон айланиб ўтиб деразани очди, дарча эшикчаларини итариб ташқарига очди. Ойдин кеча, бепоён осмон оқаришиб, яккам-дуккам юлдузлар кўзга ташланарди. Нафас олиш хийла енгиллашди, водийдан жилга жидираши эшитиларди. Қизалоқ тўлин ойни томоша қилиш учун деразадан бошини чиқарди, ой ҳамон тепада бўлгани боис хонадан кўринмасди. Сўнг қизалоқ пастга қаради: ерда турган ит тумшугини кўтариб унга қаради. Бундан беш йилча олдин битта дайди кучук қайлардандир адашиб карвонсаройга келиб қолади, у қизалоқнинг кўз ўнгида катта бўлади, қизалоққа ўрганайди, у эгасига шу қадар содиқ эдики, бундай садоқатни фақат итлардан кутиш мумкин. Зотан, ит вафодор бўлади.

- Негра, нима учун ухламаяпсан? — деди қизалоқ товушини пасайтириб.

Ит беозоргина ғингшиб, бошини бир силкитди-да даҳлизнинг очиқ эшиги томон ташланди.

- Қайт, қайт! — деб буюрди қизалоқ шошиб. — Жойингга бор!

Ит таққа тўхтади, тумшугини кўтариб қизалоққа қаради, кўзларидан учқун сачрарди.

- Сенга нима керак ўзи? — деб сўради қизалоқ эркаловчи товушда. У доим ит билан худди одамдек гаплашарди. — Нега ухламаяпсан, эсипаст? Ё осмондаги ой хаёлингни олиб қочдимми?

Ит бир нима деб жавоб бермоқчи бўлгандек яна тумшугини юқори кўтарди, беозоргина ғингшиб қўйди. Қизалоқ елкаларини қисди. Бу ит унинг сирдоши, ёруғ оламдаги бирдан-бир жонли сирдоши эди. Итнинг ҳис-туйғулари, ўй-хаёллари доимо қизалоққа тушунарли бўларди. Лекин ҳозир ит нима демоқчи, у нимадан хавотирланыпти — буни қизалоқ яхши англамади, шу боис қўлини арра-арра қилиб, ёлғондакам жаҳли чиққандек:

- Негра, жойингга бор! Ухла! — деб шивирлади.

Ит жойига бориб ётди. Қизалоқ дераза ёнида яна бирпас ўйланиб турди. Балки, итни анави марокашлик тасқара хавотирга солгандир? Ит карвонсарой кўюкларига деярли эътибор бермасди, ҳатто кўринишидан қароқчи ёки дордан қочган каззобга ўхшаган кимсаларга қайрилиб ҳам қармасди. Лекин баъзан айрим кимсаларга нима учундир худди қутургандек ташланиб қоларди, момоғудуракдек вовуллаб оёқдан оларди. Бундай пайт-

ларда қизалоққина итни ҳовуридан тушириб, қайтариб коларди. Ҳозир итни безовта қилаётган бошқа нарса бўлиши мумкин: димиққан кеча, қилт этган шабада йўқ, осмонда тўлин ой чарақлаб нур таратяпти — бундай ҳолат ҳар қандай тирик жонни қуюшқондан чиқариб юборади. Бу оқшом ҳукм сураётган ғайритабиий сукунат оғушида водий тарафдан жилганинг жилдираши, молхонада дуп-дуп ер тепиб, шаталоқ отиб юрган эчкининг туёқ товушлари баралла эшитилиб турарди. Қўққис қари хачирми ёки марокашлик қўноқнинг айғир отими гурс этказиб эчкини тепиб юборди, эчки жонҳолатда шу қадар хунук маъраб юбордики, қулоқни тешиб юборадиган ўткир товуш узоқ-узоқларга таралиб кетди. Қизалоқ сапчиб ўзини деразадан ичкарига олди, нариги деразани ҳам очиб, дарча эшикчасини итариб юборди. Хона ғира-шира ёришиб қолди. Хонада столдан ташқари, эшиқдан кираверишдан ўнг томонда учта кенг каравот бор — бош тарафи деворга тираб, устига дағал чойшаб ташлаб қўйилган. Қизалоқ чойшабларни йиғиштириб кираверишдаги биринчи каравотга ташлади, ёстиқ тўшаб, кўрпача ёзди. Шу пайт хона эртақлардаги мўъжиза маскани каби ёришиб, майин кўкимтир шуълага чулғанди — тиллақўнғиз қизалоқнинг гажагига қўнган эди. Қизалоқ уни астагина силади, тиллақўнғиз гоҳ ялтираб, гоҳ хира тортиб хона бўйлаб парвоз эта бошлади. Қизалоқ димоғида хиргойи қилганча сакраб-сакраб пастга тушиб кетди.

Емакхонада марокашлик киши эшикка орқа ўтириб ғўдайиб турар, паст, лекин қатъий оҳангда, асабийлашиб кампирга бир нималар деяётган эди. Кампир бошини чайқаб рад маъносини билдирарди. Марокашлик елкаларини учуриб қўйди, хонага кириб келган қизалоққа шундай ўқрайиб қардики, шўрлик жонҳолатда ўзини орқага ташлади.

- Жой тайёр бўлдимиз? — деди у бўғиқ товушда.

- Ҳаммаси тайёр, — деди қизалоқ шошиб.

- Тепага қандай чиқишни билмайман, мени кузатиб қўясан.

- Сени ўзим кузатиб қўяман, — деди кампир дарғазаб бўлиб. — Орқамдан юр!

Кампир айланма зинапоядан инқиллаб-синқиллаб юқорига кўтарилла бошлади, марокашлик эса бошмоқларини тап-тап этказиб унга эргашди. Қизалоқ бирпас туриб ташқарига чиқди. Остонада ётган ит сакраб турди, атрофида чир-чир айланди, думини ликиллатиб қувончини изҳор этди, сўнг эгасининг юзларини ялади.

- Наридур, нари кет! — деб шивирлади қизалоқ ва эркалаб итни итариб юборди, остонага ўтирди.

Ит ҳам орқа оёқларига чўнқайиб ўтирди, қизалоқ унинг бўйнидан кучоқлаб олди, пешонасидан ўпди, ўтирган қўйи ит билан бирга тебрана бошлади. Юқори қаватдан марокашлик қўноқнинг оғир қадам товушлари, бўғиқ овози эшитилиб турарди. У хотиржамлик билан кампирга бир нималар дерди, лекин нима деяётганини аниқ-тиниқ англаб бўлмасди. Ниҳоят, у товушини кўтариб:

- Бўпти, бўпти! Фақат айтгин, кечқурун ичиб ётишим учун сув келтириб берсин, — деди.

Зинапоядан эҳтиёт бўлиб тушаётган кампирнинг қадам товушлари эшитилла бошлади.

Қизалоқ даҳлизга кириб кампирнинг йўлини тўсди ва:

- Мен унинг нима деганини эшитдим. Йўқ, ўлсам ҳам олдига ёлғиз чиқмайман. Ундан қўрқаман, — деди қатъиян.

- Бемаъни гапларни қўй, — деб қичқирди кампир. — Сен ўйлайсанки, мен яна-тагин мана шу маймоқ оёқларимни судраб тепага чиқиб тушманми? Ёруроқ бўлса ҳам кошқийди. Зинапоянинг сирпанчиқлигини айтмайсанми?! Унинг нимасидан қўрқасан?! Тўғри, у каллаварам, аччиғи бурнининг учиде турар экан, лекин ёмон одам эмас. У сен ҳақингда куйибпишиб гапирди, сенга раҳми келяпти, эҳ, шўрлик, сени бўлмаса, ким ҳам уни келин қиларди деяпти. Тўғри айтяпти, сенда сеп нима қилсин! Биз аллақачон хонавайрон бўлганмиз...

- Боя мен кирган пайтда нима учун аччиғланиб турган эди? — деб сўради қизалоқ.

Кампир каловланиб қолди.

- Нима учун эмиш! — деб ғулдиради кампир. — Мен унга бировнинг

ишига бурнингни тикмагин дедим... Шундан кейин жаҳли чиқиб кетди... Қани, ивирсима, дарҳол унга сув элиб бер! — деди кампир зардаси қайнаб. — Сув элиб берсанг у сенга бир нима совға қилади. Ваъдаси шундай. Бор деяпман!

Қизалоқ кўзани тўлдириб юқори қаватдаги хонага сув олиб чиқди. Марокашлик кўноқ уст-бошларини ечиб каравотда алчайиб ётарди: ой ёруғида унинг митти кўзлари ялтирар, сочлари тап-тақир этиб олинган боши қорайиб, узун ички оқ кўйлаги оқаришиб кўринар эди. Сўлақмондай яланғоч оёқларини ўйнатиб қўярди. Қувури узун, барабанли тўппонча хона ўртасидаги столда ялтираб турарди. Устки кийим-бошларини ёнидаги каравотга уюб қўйибди... Буларнинг ҳаммаси ниҳоятда ваҳимали кўринарди. Қизалоқ югуриб бориб кўзани тақ этказиб столга қўйдикю зинғиллаб орқасига қайтди, лекин марокашлик кўноқ сакраб турди-да, қизалоқнинг кўлидан ушлаб олди.

— Шошма, шошма, — деди у қизалоқни каравот томон тортиб. Уни қўйиб юбормасдан каравотга ўтирди, сўнг: — Бир дақиқа ёнимда ўтир, ўтир деяпман, ўтирсанг-чи... Гап бундай, яхшилаб қулоқ сол... — деб шивирлай бошлади.

Капалаги учиб кетган қизалоқ итоатгуйлик билан унинг ёнига ўтирди. У энтикиб-энтикиб изҳори дил қила бошлади: худо ҳаққи, сени кўрдиму эс-ҳушим бошимдан учди, бир кўришдаёқ севиб қолдим, ёлғон гапираётган бўлсам, ана, тепамда худо турибди, бир ўпич учун ўн тилло, йигирма, бор-э, ўттиз тилло бераман, бир халта тилло тангам бор... кейин...

Ёстиқнинг остидан қизил ҳамёнини олиб, қўллари қалтираб унинг боғичини бўшатди, тилло тангаларни тўшакка тўкиб ташлади.

— Мана, кўрдингми, тиллоларим кўпмикан?... Кўрдингми?... — деб ғулдиради.

Қизалоқ шаҳд билан бош чайқади, каравотдан сапчиб турди. Лекин кўноқ уни дарҳол тутиб олди, қуруқшаган, чапдаст кўли билан оғзини ёпиб каравотга ётқизди... Қизалоқ жонҳолатда типирчилаб унинг кўлини оғзидан юлқиб ташладию:

— Негра! — деб чинқириб юборди.

Энди у қизалоқнинг оғзини бурнига қўшиб маҳкам сиқиб, бўш кўли билан типирчилаётган оёғини ушлашга ҳаракат қилди; қизалоқ эса шата-лоқ отиб унинг қорнига аёвсиз тепа бошлади. Шу пайт зинапоядан учиб чиқаётган итнинг ириллаши қулоққа чалинди. Марокашлик кўноқ сакраб ўрнидан турдию столда ётган тўппончасини қўлига олди, бироқ тепкини топишга ҳам улгурмасдан полга қулади — ит унга ташланиб, устидан босиб тушди. Устига миниб олган ит ҳамласидан юзини тўсиб ётган жойида ирғишлар, итнинг иссиқ нафаси юзига урилган чоғда баттар тўлғонар, типирчилар, оҳ-воҳ қилар эди, лекин беихтиёр бошини орқага ташлаб, иягини кўтарган заҳоти ит унинг томоғидан ғарч этказиб тишладию кекиртагини юлиб олди, ҳалқумидан тизилаб қон отилиб кетди...

Рус тилидан
Олима Набизода таржималари

Машраб Бобоев

ЎЗБЕКИСТОН

Ўзбекистон, она-Ватан, дардингни олай,
Оз эмасдир сенинг учун фидо бўлган жон.
Лекин, улар — сенга фидо бўлмоқ учун шай
Миллионлаб фарзандингдан санокли нишон.

Олам узра кезиб юрар доврүгинг ҳозир,
Номи машҳур фарзандларинг қиласан эъзоз.
Лекин, улар — доврүгингни ёймоққа қодир
Миллионлар денгизидан бир томчи, холос.

Мен ишқимни қилмасам ҳам ошқора баён,
«Жоним фидо!» деб кўксимга муштламасам ҳам.
Ўзбекистон, она-Ватан, сўзимга ишон,
Фарзандингман, фарзандингман ҳар қачон, ҳар он.

Ҳаётингда бош қаҳрамон эмасман, лекин,
Йўқ ҳам эмас, мен оммавий саҳнада борман.
Гар санокда бўлмасам ҳам, сонда борман, мен,
Сенга фидо миллионлар сафида борман.

Бошим узра ҳилпираган байроқлар номинг,
Бир умрга ўтгум баланд кўтариб уни.
Шу байроқдир — менинг умрим, менинг имоним,
Уни омон, пок сақламоқ — умрим мазмуни.

Шу байроқдан ўзга йўқдир муқаддас нарсам,
Шу байроқдан ўзга нарса эмасдир ҳавас.
Ўлганда ҳам шу байроқнинг тагида ўлсам,
Ўлганда ҳам шу байроқ деб ўла олсам, бас!

Ўзбекистон, она-Ватан, дардингни олай,
Оз эмасдир сенинг учун фидо бўлган жон.
Лекин, улар — сенга фидо бўлмоқ учун шай
Миллионлаб фарзандингдан санокли нишон.

Фулом Шомурод

***

Қачон боқсам кўкка, юлдузга,
Кўкдай тоза бўлади руҳим.
Айланади кечам кундузга,
Завқим тошиб, қочар андуҳим.

Холбуки тун,
Атрофда тинмай
Чигирткалар этишар нолиш.
Аслида-чи, бу нолиш эмас,
Кўкка боқиб қилмоқлик хониш.

Кўкка боқиб,
Юксақда эсган
Салқин ҳаволарни кучаман.
Юлдузлардан томчилаб тушган,
Шудринглардан қониб ичаман.

Тугилгандай бўламан қайта
Тунда кўкка боққаним чоғлар.
Фикр — тиниқ,
Руҳим топ-тоза.
Кенг жаҳонни олгум кучоқлаб...

***

Лойқа сувлар тиниб, тиниқиб,
Ариқларда тўлиб оқади.
Пайкаллардан дўппайиб чиқиб:
Қовун, тарвуз кулиб боқади.

Ерга томон эгиб шохларни
Дарахтларда фарқ пишган мева.
Дарахт эмас — ортиб юкларни
Қатор бўлиб турибди тева.

Кун ҳовури энди пасайиб,
Эсар майин шаббода фир-фир.
Бўлиқ кўсак тишин кўрсатиб,
Мўъжизадан очаётир сир.

Яшилликдан япроқлар тўйиб,
Зафар рангин қўмсайди муштоқ.
Табиат ҳам кутиб, энтикиб
Меҳмонига очмоқда кучоқ.

Юлдуз ёнар,
Олиб кўзларни,
Кечалари тиниқ осмонда.
О, сунбула не-не хисларни
Уйғотасан юракда, қонда?!

ЎЗЛАКЧИНИ МАЪЗИНИ ШАҲОНУДИНИ
ЎЎЎЎЎЎЎЎ

Бухоро.

* * *

Она тилим, сенсан — ғурурим, меҳрим,
Жаҳон кишварида ўрнинг, қадринг бор.
Муסיқийлигингдан очилиб баҳрим,
Завқларим чашмадек қайнар беғубор.

Барча бойликлардан бойсан, битта сўз
Олмосдан тиникроқ жило тарайди.
Сеҳр, қудратида орттириб нуфуз,
Баъзан бир сўз оғир дардга ярайди.

Жилвангдан лол қолур ҳатто камалак,
Сўзлар бор, ақлда уйғотар ҳайрат.
Фақатгина жило бермоғи керак:
Чексиз меҳр билан тенгсиз маҳорат.

Жавҳар қутисида меҳмон бўлмаган,
Дурларнинг хили мўл сандиқларингда.
Олам майдонида яшнаб, кулмаган,
Чечаклар учрайди чандиқларингда.

Жаҳонда тенги йўқ, дейилган тиллар
Борлиги буржингга бўлмайди ямоқ.
Сафларда бораётган беҳисоб эллар
Атамаси чексиз — бамисли ирмоқ...

Кўз ўйнатиб, лол этгучи сирингдан
Симирганим сайин очилар баҳрим.
Тарғунчадек яйрар дилим меҳрингдан,
Она тилим, сен-ла ортади қадрим.

* * *

Нафис навбаргнинг учида зарра
Оламни яратмоқ бўлар ўзида.
Кенг осмон жойлашган тор бағир ичра
Қуёш нур тарайди — зиё юзида.

Фоятда беғубор, софликдан зарра,
Борлиқни ўзида кашф этмиш, одам —
Қалби тоза эрса, руҳи соф эрса,
Ҳисобланар экан мукамал олам.

Ғузор.

Озода Жабборова

* * *

Йиллар бўйи ахтариб ўтдим,
Сени ҳамон қўмсайди юрак.
Соғинчларнинг баридан тутдим,
Соғинчларга айлансам керак.

Йўллариингга нигорон боқиб,
Кўзларимдан ҳижронни қувдим.
Кел, висолнинг маржонин тақиб,
Йурагимнинг армони — севгим.

Натай, сени соғинар,
Ҳисларимнинг тили лол?
Қалбим ғамгин, доғинар,
Гувоҳдир маъюс ҳилол.

Сабрнинг бор саботин
Мендан олган мажнунтол.
Ишқнинг азобли тотин
Қалбга жойламиш хаёл

Тошкент.

Саломжон Менгнор
Термизий

Йўқликни Қоф кезиб, анқодан топдик,
Беҳислик ғурурин юҳодан топдик.
Қоқ тупроқ эканмиз, ёмғиру кўклам,
Ўзликнинг мағзини танҳодан топдик.

Ишқ мояси-поклик, дилга тушса гар,
Бу дилни у кўзгу қилур мунаввар.
Ишқ ишққа, дил дилга тимсол, кўзгуда,
Бир-бирин васлига бўлса муяссар.

Ким синов йўлида ўзидан огоҳ,
Кўнглига эгаю сўзидан огоҳ.
Чекмас озор, асло, гар бўлса ҳар дам
Нафсига хушёру кўзидан огоҳ.

Ҳақиқат излаб сен кезмагил жаҳон,
Қалбингга разм сол, қулоқ тут бир он.
Не наво эшитдинг, неларни кўрдинг,
Ҳақиқат шулардир, соф бўлса чунон.

Яхши ҳам, ёмон ҳам таҳлилга муҳтож,
Истак ҳам, имкон ҳам таҳлилга муҳтож.
Ҳақиқат кўзини кул босган маҳал,
Даврон ҳам, замон ҳам таҳлилга муҳтож.

Ёр васлин ваъда айлар, дам-бадам ёр излари,
Қолдирмай дилда не ғам, не алам ёр излари.
Югуртириб изидан, оқибат унутиб лафзин,
Қўймас қайтиб мен сари, бир қадам ёр излари.

Термиз.

Сотиволди Содиқов

Ҳамма билган учқур тулпорсан умр,
Сўрамайсан ҳеч бир жонзотдан изн.
Қайси бир вужудга бахш этиб сурур,
Кимнингдир булутга буркаб юлдузин —
Сен кетиб борарсан.

Ҳар бир соғлом жоннинг қалбида шавқинг,
Учиб кетаётган қушдек фаразли.
Оқиб ўтаётган сувдай сершовқин,
Кўкдаги қуёшдай ярақ-ярақли —
Нур ютиб борасан.

Бирор кулфат сабаб тушиб кетса руҳ,
Далда бериб ўзинг-ўзингга минг бор —
Вужуд-вужудингдан қуюлса-да «уҳ»,
Олдда бахтли кунлар бор деб, умидвор —
Кўз тутиб борасан.

Беайб Оллоҳ. Биз-чи, бандаи ожиз —
Беҳуда мақтовчи матоларини,
Ёлғонлар ишлатдим кўплардек, афсус,
Сўровим: шояд, шу хатоларимни
Иўқ этиб борасан.

* * *

Юмшатиб тош қатин
Тош орасидан
Милт-милт соф томчилар чак-чак томади.
Ҳайрон қотиб турдим рўпарасид,
Номи ҳам шунга мос: «Чакка томари»

Бу тоғда кўзлари юлдуз бир сулув
Иўқотиб севгани берган узугин,
Ноилож,
Тош ичра беркинибдию
Йиғлаб ўтирармиш энди уззукун.

Қизалоқлар саҳар юз чайр, бунда,
Чехралари яшнаб ёнади ял-ял.
Тоғликлар керилар: «Шунинг учун-да
Биз ёқнинг қизлари ғоятда гўзал!»

Бовар этмаса-да, бунга гоҳ ақл,
Аммо, пари нусха хурларин кўриб,
Менга ростдай бўлиб туюлар нақл,
Асли, бу маъвога ҳусну кўрк бериб,
Яшнатган табиат сеҳри-ку, ахир!

Рўпарамда эса, чакка томардан
Соф қатралар чак-чак томиб турибди.
Қай бир сулув келиб бугун саҳарда
Сувга қўйиб кетган жоми тўлибди.

Кува.

Баҳодир Раҳмонов

* * *

Ҳеч ким ўз нафсига бўлмасин асир,
Одамзоднинг кўзи — фанойи, ахир,
Хоҳиш-истакларинг майли бўлсин сир,
Дўстим, яхшилигинг яхши барибир!

Хаёт неъматида йўғу боримиз,
Бегонадан эмас қилган зоримиз,
Эзгуликка элтсин барча коримиз,
Дўстим, яхшилигинг яхши барибир!

Сўнгги манзилимиз бўлса-да чуқур,
Рухимиз осмонда, топмаймиз ҳузур,
Адоват кўксида ханжардир шуур,
Дўстим, яхшилигинг яхши барибир!

Эзгулик йўлида бўлибон посбон,
Севиб севилганга пойдоримиз ҳар он,
Элу юртинг учун бўлгин фидожон,
Дўстим, яхшилигинг яхши барибир!

Мансаб талашмагин мухтарам инсон,
Шамолдай ўткинчи ҳар шуҳрату шон.
Ўзгарса ҳам ҳатто ҳар қанча замон,
Дўстим, яхшилигинг яхши барибир!

***

Умримиз ганимат, биламиз буни,
Бу аён бўлса-да, қиламан такрор,
Чунки, ўтган кунинг келмайди қайта,
Чунки, дунёга келамиз бир бор.

Хаёт жуда қисқа. Биламиз буни.
Қайта эслатмоқ қилмагай зиён.
Ўткинчи умрнинг узайиши шу:
Биздаги яхшилик қолар жовидон..

Самарқанд.

Мунаввара Ойматова

* * *

«Қаро отлиқ, қаро тўнлик
Мани кўрголи келдингми?»
Бу манзил не, кетар кунлик
Савол сўрголи келдингми?

Адо бўлдим фаразларга,
Сазо бўлдим маразларга,
Физо бўлдим аразларга,
Шуни кўрголи келдингми?

Қарошингда ойим ботди,
Берарсанми жавоб-додни.
Йўллларингга ҳижрон боддир,
Қарор этголи келдингми?

Ё дўст, десам садо қайтмас,
Арши узра нидо қайтмас,
Гадолигим гадо айтмас,
Санам кулголи келдингми?

Гиёҳларда ибодатим,
Саёҳларда ижобатим,
Сабоҳларда саловатим,
Санам билголи келдингми?

Қаро отлиқ, қаро тўнлик,
Бошим узра ою кунлик,
Сабоҳларда йиғлаб мунглик,
Садом бўлголи келдингми?!..

***

Субҳа тошим ўйнайди панжам,
Санаб гўё ишқсиз онимни.
Мен тугатсам, айтинг, ким элтар,
Ишқ юрагига хаста жонимни?

Ишқ гулханин оташларида
Ибодатим этаман адо.
Парвонадек куйган жисмимда
Мингга Қақнус беради садо:

«Элтинг кулим ишқ тамуғига!»

Хўжанд.

¹ Халқ кўшигидан.

* * *

Истиқболнинг ишқ сардафтарин
Очган давр қадами илдам.
Элнинг ҳар бир букк зафарин
Тарих битар зар ҳарфлар билан.

Чиниқтириб, курашда тоблар,
Ватан-да кенг, тиниқ осмоним.
Ҳис этаман азиз, мўътабар,
Муқаддас хур зотлар эҳсонин.

Ёмон кўздан асралгай олам,
Хавотирлик қамрар вужудин.
Таңдирдан чўғ узади онам,
Ўрмалайди исириқ дуди.

* * *

Мен сизни танидим,
Тўхтанг бир нафас,
Хотирда тикланди ҳазрати инсон,
У ёқ-бу ёқлардан юритайлик баҳс.
Юрак ўз меҳрини этади эҳсон.

Мен сизни танидим,
Қуёш-кучаниб
Уфқни ёндирар ол майин ичиб.
Сиз мени кутдингиз бир дам шунчалик,
Йўлимни чўрт кесиб ўтмаслик учун.

Мен сизни танидим,
Чинор урар барқ,
Ёнимдан бепарво ўтар ёш, қартанг.
Тўхтанг, эй ҳазратим, бу кўнгил илҳақ,
Йўлингиздан қолмай кетаяпсиз, аттанг.

Мен сизни танидим,
Толларнинг маҳкам
Қўллари чирмашиб кетган нарида.
Кўзлар чақнаб кетди биз учратган дам,
Келинг, дўстим, бир зум босай бағримга.

Сирдарё.

Яхшибой Шарипов

* * *

Чархи гардун тиним билмай айланади,
Кимни сийлаб, кимни синаб айланади,
Менга эса, насиб этмиш ситамлари,
Билмам, қачон бошим силаб айланади?!

* * *

Ботиндаги гуноҳимдан кўзларимда нам,
Зохирдаги нуқсонларим ундан эмас кам.
Ҳолим нима кечар, маҳшар тонгида
Узинг қўллаб авф этмасанг ё қодир эгам!

* * *

Дунё иши зап фаройиб ҳамда қизиқ,
Бизнинг ўтар вақт ҳам ўлчов билан қизиқ.
Шу қисқа вақт ичида разм солсам,
Кимда ютуқ, кимларга насиб ютқиқиқ.

* * *

*Дунё деганлари — кошинли айвон,
Ҳар куни, ҳар турли ўйин намоён.
Одамзод неларни орзу қилмади,
Топганлари бўлди афсус-пушаймон.*

Нурота.

Абдуғани Сулаймон

* * *

*Менга ёр бўлгин десам, ул шўҳи дилдор истамас,
Бўлмаса ёнимда ул, дил сайригулзор истамас.*

*Маҳлиёман хуснига, ул ёр атиргул ошиғи,
Гулга боқсам неча бор, боқмоқни зинҳор истамас,*

*Икки зулфи — сунбули, жонимгаки, дом ташлагай,
Тим қора кокиллари бўйнимдаги дор, истамас.*

*Нола қилсам мен унинг ҳажри ила тун-кечалар,
Тингламас зоримни ул, келмакни бир бор истамас.*

*Менга бепарво бўлиб, бағрим аро чўғ ташлагай,
Во ажаб, бул париваш ишқига маккор, истамас.*

*Қошларини ёй этар, мужгонларин пайкон этар,
Ё мани қурбон этар, ул чашми хунҳор, истамас.*

*Истамас, Абдуғани ишқда Сулаймон тахтини,
Ичгали ҳижрон майини соғу бемор истамас.*

* * *

*Етти иқлим кезсам ҳам сенга талпиндим Ватан,
Умрим бори ўқидим ҳаёт китобларини.
Аждодларни қадрлаш муносиб ворисга тан,
Ёш авлод тинглар сергак давр хитобларини.*

*Руҳият озигидир боғларинг сархуш иси,
Ўзбекистон деганда таралгай хуш ифори.
Дилга ғурур бахш этгай юртимнинг ҳурлик ҳисси,
Сенга олам маҳлиё Шарқнинг сўлим диёри.*

*Ўзбекона хулқ-одоб оламга ўрнак бўлур,
Қуёш янглиғ чароғон дилбандларинг орзуси.
Саховат, савоб, поклик — жонларга жондош хузур,
Инсофу ҳалолликда тенг халқим тарозуси.*

*Улусдан фахрланиб, шукрим айтдим юракдан,
Бахти бутун элимнинг, зотан, ёрқин иқболи.
Истиқболнинг юкини елкалаган, зй Ватан,
Сен — зўр манзил кўзлаган катта қарвон тимсоли.*

*Пахтаг-ку, кўнглингдай оқ, конларинг қайнар булоқ,
Бир-бирдан шуқуҳли сара олтининг бисёр.
Миллатим қадрияти бебаҳо бойлик бироқ,
Ўзлигига бек бўлган буюк ўзбек халқим бор.*

Тошкент.

КЕЧАДАН БУГУННИ ИСТАБ...

Эркин Самандар ижодига бир назар

Таниқли шоир, қатор йирик эпик полотноларнинг муаллифи, бир қанча сахна асарлари билан тилга тушган драматург Эркин Самандар деярли бутун ижодини ўтмишни бадий тадқиқ этишга, аждодлар руҳиятидаги ҳиссий тўлғамларни акс эттиришга бағишлади. Адиб учун мозийни тасвирлашнинг ўзигина мақсад эмас, у ўтмишнинг пучмоқларидан халқимиз табиатидаги улғулик ва майдаликнинг илдизларини қидиради, кечадан бугунни топишга, ҳозирни ўтмиш орқали изоҳлашга уринади. Ҳатто Эркин Самандарнинг лирик асарлари ҳам кечанинг руҳи билан тўйинтирилгандай туюлади.

Биз ушбу мақолада бутун умрини жиддий изланишлар билан ўтказаетган Эркин Самандар ижодининг шоирлик, носирлик ва драматурглик сингари қирраларига назар ташлашни ният қилдик.

ЮРАКЛАРГА СОЛИНГАН ЙЎЛ

Кўпчилик адиблар сингари Эркин Самандар ҳам ижодини шеър ёзишдан бошлаган. Унинг шеърлари худди шахсияти сингари сокинлиги, равонлиги, кутилмаган долғалардан холи эканлиги билан ажралиб туради. Шоир ифода йўсинида шаклий бетақдорликка, ифодавий тажрибалар қилишга интилмайди. Унинг аксарият шеърларига самимийлик, туйғулар ҳаққонийлиги, сезимлар бетақдорлиги хосдир. Уларда энг ичкин ҳиссиётлар назокат билан ифода этилади. Буни шоирнинг “Юракка йўл” шеърдан олинган қуйидаги сатрлари мисолида ҳам кўриш мумкин:

*Энди йўл қураман ўзим сиз томон
Тамомий йўллардан бўлакча бўлур.
Ингичка бир сўқмоқ кўзлардан пинҳон,
У тўғри юракдан юракка бўлур.*

Шоир симобдай ўзгарувчан руҳий ҳолатларни, инсоннинг муҳим бўлмаган ижтимоий-ҳиссий рутбасини тасвир этганда ҳам ўз ифода йўсинига содиқ қолади. Шунинг учун ҳам кечагина суйгулисининг энг яқин маҳрами бўлиб, бутун унинг меҳридан маҳрум бўлган кишининг ҳолати ортиқча эмоционал долғаларсиз тасвир қилинади. Ифода сиртдан сокин, шеърда ўтли оҳ-воҳлар, кескин хулосалар йўқ, лекин шоир руҳий ҳолати пўртанали:

*Кечагина сиз-ла сарафроз
Ишқ боғида мен адҳам бўлдим.
Кеча эдим сиз ила ҳамроз
Бугун эса номаҳрам бўлдим.*

Шоир ўқувчини ҳаётини вазият, руҳий манзара билан юзма-юз қилади. Ундан таъсирланиш, муносабат билдириш ва хулоса чиқаришни шеърхоннинг ўзига қолдиради. Лирикада холис тасвир шеърнинг таъсир кучини, ҳиссиётлар ҳароратини псайтириши мумкин. Фақат туйғулар чинлиги, ҳолатнинг самимийлиги, кечинмалар табиийлиги мисраларга жозиба бахш этади:

*Бугун мен йўлларда паришон,
Кимсасиз кўчанинг маҳрами.
Кечаги ҳамхона қадрдон,
Кечаги кунларнинг адҳами.*

Шоир ўқувчига ўз ҳиссиётини тикиштириб, уни туйғудошликка, ҳамдардликка чорламайди. У гўё ўз руҳиятини ўзи ташқаридан кузатаётгандай бўлади. Бу ҳол ўқувчига шеърдан ўзига ўртоқ сезимларни туйиш имконини беради.

Эркин Самандар лирикасида кўпинча инсонга, жамиятга хос хусусиятлар табиат ҳодисаларига кўчирилади. Бу ҳол тасвирнинг таъсирчанлигини ошириб, туйғулар универсаллиги, сезимлар умумийлигини таъминлайди:

*Оёқлар остига тўкилар хазон,
Дарахтлар йўлларга тўкишар ғамни.*

Шеърда тасвирланаётган ҳолатга инсоний муносабат, баҳолаш сезилиб турган бу мисралардаги ҳазинлик, тушуниқсиз мунг куз манзарасининг ўзи туфайли эмас, балки унинг шоир кўнглидан ўтиши сабабли пайдо бўлган. Ўқувчи кузги оғочлардан тўкилаётган япроқлар билан ўз умри ўртасида қандайдир мувозийлик топади ва бу ҳолат унда ҳасрат пайдо қилади.

Эркин Самандар туйғуларини кўз-кўз қилмайди, ҳиссиётнинг ўзини ифодалашдан кўра, уни келтириб чиқарган ҳолатни тасвирлашга кўпроқ диққат қаратади. Шунинг учун ҳам унинг шеърлари замиридаги маънолар, мисралар қатига беркитилган туйғулар дарров кўзга ташлана қолмайди. Таъби нозик, синчков ўқувчигина уларни пайқаш мумкин. Эркин Самандарнинг “Ноябр далалари” деб қуруққина номланган бир шеъри бор. Унда шоир кеч кузги ўзбек даласини тасвирлагандай бўлади. Бундан йигирма йиллар олдин яратилган бу шеърда ҳосилдан бўшаган пахта даласининг тароватсиз манзараси чизилади:

*Кечаги бодроқдай чаноқлар бўм-бўш,
Қуруқ ва қўнғирдир ғўзапоялар.
Униққан аёлдай отизлар ўйчан,
Юзи-кўзларини изғирин ялар.*

Очилик ётган бўм-бўш чаноқли қуруқ қўнғир ғўзапоялар, экинзорларнинг чарчаган, ранглар, ғамбода аёлдай ўйчанлиги ва юзу кўзларини кузги изғириндан ҳимоя қилолмаслиги тасвири кишида аниқ, лекин ёқимсиз таассурот уйғотади. Шоир тасвирни пахтазордан шотутга, ундан одамга кўчириш асносида ифоданинг кучини босқичма-босқич орттириб боришига эришади:

*Шотутнинг уч-тўртта қуруқ япроғи
Шохига ёпишиб турар омонат.
Чўғирма кийган чол юзин иситар
Бир чимдим шуълага айлаб қаноат.*

Бир чимдимгина қуёшга юзини тоблаётган чолнинг қаноати таъкидланиши бежиз эмас. Биргина шу образда сабру бардоши чегара билмайдиган инсоннинг руҳияти ўз ифодасини топган. Тасвирнинг кейинги босқичида, атрофида не бўлаётгани билан иши йўқ, тараққиётнинг суръатидан, ҳаётнинг шиддатидан хабарсиз одам тимсоли чизилади.

*Инқиллаб ўтади четанарава,
Устида эгаси ухлаб боради.
Кўприкнинг остида Ўзбекён тўнғиб
Феруза сувлари яхлаб боради.*

Четанараванинг инқиллаши, устидаги одамнинг уйқуда экани кеч куз

манзарасининг ноҳушлиги тасвирини янада кучайтиради. Сўнги икки қаторда одамнинг, одамларнинг бепарволиги, совуққонлиги гўё Ўзбекёп — Ўзбекистоннинг музлашига сабабдай тасвирланади.

Юқорида Эркин Самандарнинг шаклий тажрибаларга ўч эмаслигини, янги лирик манзилларга эски йўллар билан боришни кўпроқ маъқул кўришини айтган эдик. Лекин шоир шеъриятидаги бу етакчи жиҳат унинг бадиий экспериментлардан мутлақо йироқлигини аниқламайди. Жумладан, унинг “Узоқдаги оқ елкан”, “Дўстлик” шеърлари шоир бадиий тажрибаларининг яққол намуналаридир. “Узоқдаги оқ елкан” шеърисида оқ елканли кема — болалигига қайтмоқчи бўлган киши кечинмалари ўзгача бир йўсинда тасвир этилади:

*Фақатгина елканни эмас,
Мен кемани ҳамда ундаги
Болакаини — ўзни кўрмоқлик
Истагида типирчилайман.*

Этибор қилинган бўлса, бу мисраларда Эркин Самандар шеъриятига ҳамisha хос бўлган анъанавий унсурлар унчалик кўзга ташланмайди. Шоир шеърларга оҳанг бағишлашга, унинг қаторларини ўзаро қофиялашга этибор ҳам қилмайди. Лекин унда лирик қаҳрамон туйғулари долғасини, ҳислари бебошлигини табиий акс эттиришга эришади. Инсон умрининг поклик, беғуборлик, эзгулик босқичи болаликнинг тимсоли бўлмиш оқ елканли кемани қайтариш мумкин эмаслиги, ундан ажралиш, уни тополмаслик шоир учун маънавий ҳалокат. Шу боис, шоирнинг қуйидаги ҳолат тасвири чин ва ишонарли:

*Ваҳм босар дилимни бирдан
Ажралгандай болалигимдан
Кўзларимдан ёшлар тирқирар
Ва у ювар қорачўғдаги
Катта-кичик доғларни аста.*

Шоир йўқотилган эзгулик, бой берилган беғуборлик учун тўкилган кўзёш киши қалбини поклашини тасирли ифодалайди.

Эркин Самандар шеърияти шоирона юракдан ўзга юракларга солинган кўз илғамас йўл эканлиги унга хос ана шу жиҳатларда ёрқин намоён бўлади.

ЭПИК КЕНГЛИКЛАР ИМКОНИЯТИ

Эркин Самандар бир шеърисида: “Менинг юрагимда бордир сувратлар Аксари чизилган шуълалар билан”, деб ёзади. Ёзувчининг ўтмишни акс эттиришга бағишланган асарларида ҳам ана шу шуъла ёлқинланиб туради. Тарихнинг энг фожиали, қонларга ғарқ бўлган ҳолатлари тасвирланганида ҳам адиб одам табиатидаги ёруғ жиҳатларни, уни улуглайдиган эзгу сифатларни кўра ва акс эттира билади. Этиборга лойиқ жиҳати шундаки, у буни атай асарига ёруғлик киритиш учун қилмайди, балки тасвирга олинган инсон феълидан келиб чиққан ҳолда табиий ифода этади.

Ёзувчининг 1989-1994 йилларда ёзилган “Тангри қудуғи” романида Хива ҳукмдори Арабмуҳаммадхон билан унинг отабезор ўғиллари: Ҳабаш ва Элбарслар ўртасидаги шафқатсиз тўқнашув фожиаси акс эттирилган. 2001 йилда Эркин Самандар айна шу воқеаларни “Арабмуҳаммад Баҳодирхон” трагедиясида ҳам тасвирлайди. Бир тарихий ҳодисанинг бир адиб қаламидан чиққан икки жанрга мансуб асарда акс эттирилишини текшириш ёзувчининг бадиий маҳоратини, унинг инсонга ёндашув йўсинидаги ички тадрижни, айна ижодкорнинг турли адабий жанрлардаги асосий ифода тамойилларини кўрсатиш имконини беради. Шунингдек, бу ҳол жанр талабидан келиб чиқиб, муайян тарихий воқелик ва унинг иштирокчиларига ёндашув йўсинидаги ўзгаришлар жараёнини ҳам яққол кўрсатади.

Эркин Самандар “Тангри қудуғи” романида катта эпик жанрнинг имкониятларидан анча усталик билан фойдаланган ҳолда Арабмуҳаммадхон, унинг ўғиллари: Исфандиёр, Абулғози, Ҳабаш, Элбарс ҳамда уларнинг атрофидаги

тарихий шахсларни турли ракурсларда тасвирлайди. Ушбу романда адибнинг маҳорати сюжет қуриш ва унинг қисмларини ўринлаштиришда тўла намоён бўлган дейиш мумкин. Асардаги ўнлаб қаҳрамонларнинг бирортаси ёзувчи назаридан четда қолмаган. Уларнинг ҳаёт йўли тасвири асарнинг сюжети ривожда ўзига хос жиддий ўрин тутди. Сон-саноксиз тарихий шахслар ва тўқима образлардан бирортасининг тақдири ҳам муаллиф назаридан қочмаганидан ташқари, уларнинг ҳар бири, албатта, сюжет ривожда муайян даражада иштирок қилади. Ёзувчи уларнинг ҳар бирини ўзига яраша бадиий вазифа билан таъминлай билган. Романда “б” товушини “п”, “ж”ни “ч” тарзида айтадиган қовунчи, унинг Толиб тужжорнинг бахтсиз қизи Муҳайёга ошиқ ўғли Нурулла, асарда икки боргина кўринадиган кекса меъмор ва ўрта яшар созанда каби персонажлар ўзининг қисматига эга тимсоллар тарзида кўрсатилибгина қолмай, уларнинг асар қаҳрамони Абулғози шахсияти шаклланишида тутган муайян ўрни ҳам акс эттирилади.

Асарда эпизодик образлар бош қаҳрамонлар табиатини кўрсатиш учун иллюстрация эмас, балки ўз ҳаёт йўсинига эга шахслар сифатида акс эттирилгани эътиборга лойиқдир. Романдаги бирорта қаҳрамоннинг тақдири ўз ниҳоясига етмай, ора йўлда қолмаган. Йирик бадиий полотнодаги неча ўнлаб тимсоллар тасвирида тизгинни усталик билан ушлаб тура олиш ёзувчининг маҳоратидан далолатдир. Романдаги ҳар бир лавҳа ва ҳар бир тимсолнинг муайян ибтидо ҳамда мантиқий интиҳога эгаллиги асарнинг ёзувчи кўнгли қаъридан чиққанлигини, у битикнинг ҳар бир унсури устида астойдил ўйланганини англатади.

Романдаги асосий тимсоллардан бири Арабмуҳаммадхонга хос жиҳат асарда таъсири тасвирланган. У хон бўлишига қарамай, ҳаёти давомида кўпинча манфаат ва амалиёт кишиси эмас, балки кўнгли одами сифатида йўл тутиши ишонарли кўрсатилади. Кўнглининг нозиклиги, одамга, айниқса, ўз яқинларига чексиз ишонч кўпинча уни қатъий ҳаракатлардан, ҳукмдорга хос шафқатсизликлардан тийиб туради. Хон ўзини тахт эгаси эмас, аввало, ота деб билгани учун ҳам отабезор ўғилларига қарши шафқатсиз чора кўришдан тутиб туради. Унинг суюкли ўғли Абулғозиға қарата: “Абулғози, фикр қил, улар ҳам худди сенингдек ўғлимдур, пушти камаримдан бўлган фарзандимдир. Қандоқ қилиб сенга уларни ўлдир деюрмен”, - тарзидаги иқрориди Арабмуҳаммадхон шахсига доир етакчи сифатлар намоён бўлади. У ношуд ва тadbирсиз ҳам, кўнгли бўш ҳам эмас. Лекин хон тақдирнинг ҳар қандай синовига тайёр бўлса-да, ўз ўғилларининг ёвузликларига қарши туришга ҳозир эмас. У ўғиллари исёнини босишдан ҳам кўра, Ҳабаш билан Элбарсни бундай қабохатга ундаган омилларнинг илдизини топмоққа уринади. У болаларининг ёвузликлари учун аввало ўзини айбдор деб билади. Бу ҳол хоннинг: “Сенлар вужудимдан сизиб чиққан бир томчи нутфа - йирингдан яралгансанлар. Менинг кўзларимни кўр қилган сенларнинг милларинг эмас, ўз йирингларимдур. Мен ўз тахтида ўз йирингларига белиб жон бераётган ҳукмдормен”, тарзидаги сўзларида яққол кўринади. У фақат бировлардан айб қидирмайди, ўзини тафтиш этади, ўзгаларнинг жиноятида ҳам ўз хатосини кўради.

Ёзувчининг тасвир маҳорати шундаки, у ҳар бир тимсол руҳиятининг турли ҳаётий вазиятларда турлича намоён бўлишини акс эттира билган. Имкон борида ўзига қарши бош кўтарган Ҳабаш ва Элбарсга чора кўришни истамаган Арабмуҳаммадхон улар томонидан қатл этилаётган пайтда: “Иштиёримда битта имконим қолибдур, яъниким, сенларни оқ қилмоқ ҳуқуқи. Илгимдаги энг сўнгги бу ўқ шундай қудратга эгадурким, онинг захмидин жон берган фарзанд абадул-абад дўзах ўтларида ёнур, йиллар ўтур, замонлар ўтур, авлодлар кетидан авлодлар келур, аммоким бу ўқ товушлари қулоқлардин-қулоқларга етиб, одамларни хушёрликка, оталарни уйғоқликка, фарзандларни инсофга, меҳру шафқатга даъват этур. Сенларнинг номларингни эшитганларида одамлар жирканурлар, сенларнинг руҳларингга отиладиган нафрат тошларининг адоғи бўлмас!” тарзида қатъият кўрсатади. Бу тасвирда зўракилик, персонаж табиатиға номувофиқлик йўқ. Чунки хон иложсиз қолишға, қаршилиқ кўрсатмасликка, душман юзига тик қарамасликка одатланмаган ўктам шахс. Шунинг учун ҳам сўнгги дамда ўғилларини ота қони билан бўяган фарзандларини қарғамасдан туролмайди. Лекин салгина нари бориб, ўлими олдидан Яратганға қарата: “Парвардигоро, ношукур ўғилларим гуноҳидин ўтгайсен, разолат ботқоғидин чиқариб, диёнат йўлиға бошлагайсен, ота кечири олмаган ул икки ношуд ўғулни ўзинг кечиргайсен...”, тарзида қилган илтижосида ота руҳиятининг ўзға бир қирраси намоён бўлади. Ҳаётининг сўнгги дамида ўз

ўлимга сабаб бўлаётган болалари гуноҳдан ўтишни Аллоҳдан сўрай олиш тасвири хон шахсияти баландлигини акс эттириши жиҳатидан катта аҳамиятга эга. Бу тасвирлар айна бир одам табиатига хос жиҳатларнинг турли вазиятларда, турли йўсинда намоён бўлишини кўрсатганлиги билан ҳам муҳим аҳамият касб этади.

“Тангри қудуғи” романида Эркин Самандар ҳаётий параллеллардан ўринли фойдаланган. Жумладан, қотил ўғилларни кечира олган Арабмуҳаммадхон тимсоли азбаройи пойгани бузгани учун ўглини ўлдиртирган Эрон шоҳи Аббосга мувозий тасвирланганлиги ҳар икки тимсолга хос маънавий сифатларнинг тўлароқ очилишига хизмат қилган. Хоннинг сўзлаш тарзидаги бир қадар кўтаринкилик, тантанаворлик ҳам тимсолнинг табиатига мувофиқ келади. Аслан кўнгил кишиси бўлган Арабмуҳаммадхонни хонлик мартабаси янада юксалтиради, олижаноблаштиради. Айна шу ҳукмдорлик рутбаси шоҳ Аббос билан Исфандиёрни шафқатсиз ва ёвуз кимсаларга айлантиради. Мартабаси шахсидан баланд турган кимсалар билан шахсияти рутбасидан юксак инсон ўртасидаги фарқ шу йўсин кўрсатилади. Бир хил сабаб турлича оқибатларга олиб келиши мумкинлиги, бу айна одамнинг феълидан эканлиги асарда жонли персонажлар ҳаёти мисолида ишонарли акс эттирилган.

Ёзувчи сахро йиртқичларининг қудратли ҳукмдори бўлмиш бўри Йилдирим билан ундан тараган ва уни ўлдирган ит Бўризода қисматини Арабмуҳаммадхон билан Ҳабаш, Элбарс тақдирига мувозий қилибгина қўймай, балки бу қисматларга дахлдор ҳам этиб тасвирлаш билан катта эстетик самарага эришган. У шу йўл билан ҳам Ҳабашнинг қутуриши сабабини кўрсатган, ҳам палаги тоза бўлмаган жонлиқнинг айнан яратувчисига чанг солишини, бунга унинг қонидаги бетайинлик сабаб эканини ифода этган.

Адиб романда рамзий ишоралар тасвиридан ҳам ўринли фойдаланган. Асардаги тангри қудуғи, Биби Нур эна, Ҳазрати Султон Увайс, Хожа Шамсиддин тимсолига боғлиқ ҳаяжонли тасвирлар теран рамзий маънога ҳам эгадир. Тангри қудуғининг турлича ҳолати қарор топган адолат ёки топталган ҳақиқатни акс эттирса, Биби Нур эна тимсоли келишмаслик ва ўзаро жанжаллар туфайли оёқ-қўлига кишан солинган Ватай ҳамда миллагни ифодалайди... Султон Увайс ҳазратлари тимсоли раҳмдиллик, кечиримлилик ва қилинган гуноҳ учун тўловнинг шартлиги ифодаси тарзида илғанади.

Романдаги бир жиҳат синчков ўқувчининг эътиборидан четда қолмайди ва уни бир қадар безовта қилади. Чунончи, асарнинг кўп ўринларида элу юрт тарихидаги даҳшатли давр ўтиб, унинг ўрнига адолат қарор топадиган кунлар келишига ишора сезилиб туради. Муаллиф атай ўқувчига ҳамма умид Абулғозидан эканини сездиришга уринаётгандай туюлади. Шунинг учун ҳам асарда эсда қоладиган, эътибор тортадиган бирор иш қилгани кўрсатилмаганига қарамай, муаллиф Абулғозига хайрихоҳ эканлиги сезилиб турадики, бу романнинг тасвир маромини бир қадар бузади. Негаки, ўқувчининг бадиий персонажлар мақомини илғаб олиш йўсинига зуғум қилингандай бўлади. Шу боис, романнинг номи унинг моҳиятига тўла мос эмасдай таассурот қолдиради. Ёзувчи романни сюжет ривожини таъминлаган кишилар ёки уларнинг хатти-ҳаракатлари номи билан аташни истамаган. Айна вақтда, муаллиф асар номи даражасига чиқаришни хоҳлаган тимсол (Абулғози)нинг табиати ва фаолият қамрови етарлича тасвирланмаган. Шунинг учун ҳам айна воқеаларни трагедия жанридаги асарига мавзу қилиб олганда, адибнинг унга “Арабмуҳаммад Баҳодирхон” деб ном қўйиши тўғри бўлган.

ДРАМАТИК ТҶЌИНИШЛАР КЕСКИНЛИГИ

“Арабмуҳаммад Баҳодирхон” фожиасида муаллиф ўз истакларини жиловлаб, Абулғозини саҳнанинг орқасига олади ва характерлараро тўқинишлар марказига нобакор ўғиллари томонидан кўр қилинган Арабмуҳаммадхонни чиқаради. Асл маъносида кўзидан ёш эмас қон оққан ота руҳиятидаги ҳиссий тўлғанишлар асарнинг фожиавий руҳини оширган. Муаллиф асарда трагедия жанри имкониятларини тўғри ҳисобга олади. Шунинг учун ҳам шеърый йўлда ёзилган трагедия тилининг жозибадорлиги, персонажлар характерининг тўлақонли эканлиги билан эътиборни тортади. Муаллиф тарихда бўлиб ўтган қонли воқеликни акс

эттирган асар ҳаёт ҳақиқатининг нухаситина бўлиб қолмаслигига эришган. Саҳна асарида тарихда бўлиб ўтган барча воқеаларни кўрсатиш имконининг йўқлиги драматургдан асосий эътиборни қаҳрамонлар табиатининг бўртиқроқ жиҳатлари тасвирланишига қаратишни тақозо этган. Шунинг учун муаллиф фожидаги тимсолларнинг ҳар бирини ўзига хос табиат, феъл-атвор билан таъминлаган. Фожида тимсолларнинг ўзаро тўқнашувлари залворли ҳаётини асосга эга қилиб кўрсатилганлиги асардаги ҳар бир тимсолнинг ўз қиёфасига эга бўлишига олиб келган.

Драматург Арабмуҳаммадхон ҳукмдорлигининг сўнгги даврида қандай воқеалар бўлганини эмас, балки ўша ҳодисалар хон руҳиятида қандай из қолдириб, қандай сезимлар уйғотганини тасвирлашга кўпроқ эътибор қилади. Асарда хоннинг нобоп ўғиллар дастидан чеккан изтироблари тасвирига урғу берилганлиги бош қаҳрамонга хос инсоний сифатларни теранроқ акс эттиришга хизмат қилган. Шу боис асарда жанг манзараларини кўрсатишга эмас, характерлар орасидаги тўқнишлар ифодасига кўпроқ ўрин ажратилган.

Ҳар ишда инсонийлик ўлчовлари билан йўл тутадиган хон Ҳабаш ва Элбарс каби нокас ўғилларига қарши жанг қилиши лозимлигини ақлига сиғдириб қолмайди. Уни саросимага солган, шаштини қайтариб, жанговарликдан маҳрум этган ҳолат асарда шундай берилади:

*Шарманда уруш бу. Ў, қандай даҳшат,
Майдонга от солиб ота-ўғиллар
Қонини тўксалар бири-бирининг?!*

Асарда Арабмуҳаммадхон учун тахтдан айрилганидан кўра, Гулсимбонуга яхши эр, ўғилларига ҳурматли ота бўлолмагани қаттиқроқ таъсир этгани ҳақиқий кўрсатилган. Шунинг учун ҳам фожида яшагиси келмай қолган, дунёга қўл силтаган хоннинг руҳий ҳолати ғоят таъсирли чиққан:

*Бошимни олмоқчи бўлган ўғлимдин
Бош олиб кетмоқлик ўлимдин ёмон.*

Ҳамиша адолат, инсоф, эзгулик каби инсоний фазилатларга таянадиган хоннинг ўз хотини ва фарзандлари хиёнатидан ғоят қаттиқ таъсирланиши ўқувчига тўла юқади.

Арабмуҳаммадхон - табиатан иродали, қатъиятли шахс. У душманларга нисбатан аёвсиз, жанг сирларини эгаллаган моҳир саркарда. Лекин у ўз фарзандлари билан олишмоққа тайёр эмас ва ҳеч қачон тайёр бўлолмайди. Унинг учун ўз хотини билан мавқе талашиш ўлимдан ҳам номуслироқ ҳолат. Драматург персонажлар ўртасидаги тўқнишлар кучини ошириш, бош қаҳрамон табиатига хос маънавий сифатларни яққолроқ акс эттиришга эришиш мақсадида романдагидан фарқли равишда фожиага отабезор ўғилларнинг онаси Гулсимбону тимсолини олиб киради. Баланд мартабага эга эрнинг эл олдидаги бурчини, юрт тараққиётидаги ўрнини тушунишга қобил бўлмаган калтабин, ўжар ва димоғдор аёлнинг ўзича юритган сиёсати фақат оиланинг эмас, балки бутун юртнинг парокандалигига сабаб бўлганлиги асарда бутун даҳшати билан акс эттирилган. Оламга инсоф ва кўнгил кўзи билан қарайдиган одам бўлган Арабмуҳаммадхон учун ўз дилини қўйнидаги хотини ҳам англамаслиги барча фожиалардан кўра фожиалироқ эканлиги жуда назик тасвирланган.

Умрининг қалтис пайтида ўғиллари: Ҳабаш билан Элбарсга кўнглидагиларини айтмоқчи бўлган отанинг сўзларини фарзандлар эшитишнинг ҳам истамасликлари хон юрагини вайрон қилиши асарда ишонарли акс эттирилган. Ўз оталари билан ёлғиз қолишни хоҳламай, унинг кўнглидаги дардларини эшитилари келмаган ўғилларга ҳар қандай самимий гап ортиқча эканлигини чуқур туйиши тасвири асарда хон фожиаси даражасини янада оширади:

*Демак, дилимдаги дардли гапларим
Юрагим тубида қолурлар пинҳон.
Мен хон можаросин қўйиб бир четга,*

*Оддий ота бўлиб оддий ўғилга
Айтайин деб эдим бир-икки калом...*

“Тангри қудуғи” романида Арабмуҳаммадхон сиймосининг ҳукмдор сифатидаги жиҳатларига кўпроқ эътибор қаратилган бўлса, фожиада унинг хотини, ўғиллари ва яқин деб юрганларининг кутилмаган хиёнатидан даҳшатга тушган тўғри кўнгил одам эканига урғу берилган. Муаллиф хоннинг тахтни, ўз жонини асраб қолишга астойдил уринмаслигини хотинидан, ўғилларидан, яқинларим деб, бағрида асраб юрган кишиларидан сотқинлик кўрган оддий одамнинг дунёга исёни, унинг ташвишларига қўл силташи, умидсизликка тушиши мумкинлигига нозик ишора қилади.

Асарда хоннинг ҳар қандай вазиятда ўзини муносиб тарзда, ўзбек оиласидаги отадай тутиши, ўлим олдида ҳам қадрини ерга урмаслиги, иродасизлик қилмаслиги таъсирли кўрсатилган. У жасоратли инсон бўлгани учун ҳам ўз шаънини баланд тутди. Бош қаҳрамон табиатининг бундай кўрсатилиши асардаги ўзга тимсолларни унинг юксак маънавий даражасидан туриб баҳолаш имконини беради. Муаллиф Элбарс билан Ҳабашнинг ўз оталарига тиг тортадиган даражага тушиб қолганлари сабабини кўрсатишга эмас, балки улардаги ана шу тубанликнинг ота кўнглидаги инъикосини тасвирлашга кўпроқ эътибор қаратади. Ўз ўғилларининг ўзига ёв бўлиши мумкинлигини на ақли ва на қалби билан ҳазм қилолган хон туйғулари фожиада таъсирли тасвирланган:

*Сен ила рўбарў тургандин кўра
Ажалга рўбарў бўлган яхшироқ.
Аммо яширмаймен, сўнгги онимда
Бағримни тиг каби кесар бир армон.
Сенинг ва сенларнинг бадбахтликларинг
Юқини кўтариб кетмоқ армони.
Сенлар туғилганда нечун қувондим,
Нечун қувондим мен бўларинг кўриб?
Шулар кўзларимни ўярлар дебми,
Жаллодга топширар дебми бир куни?*

Отанинг бу хитобларида заррача сунъийлик, атайинлик йўқлиги, ҳаёти танг кўчага кириб қолган йирик шахс туйғулари самимий берилгани бу тасвирларнинг таъсир даражасини оширган.

Фожиада Арабмуҳаммадхон шахсияти турли нуқталардан туриб ёритилган. Шунинг учун ҳам драматург унинг барча гаплари, хатти-ҳаракати ишончли бўлишига эришган. Ҳукмдорнинг Элбарсга айтган: “Хонлик — ўт, тентакка бериб бўлмайди!” деган гапи хон таяннадиган маънавий мезонлар қанчалар баланд эканини, у салтанатга шунчаки фарзанд бўлгани учун мерос қолдириладиган мулк деб эмас, балки ҳукмдорликка маънавий ҳуқуқи бор кишиларгина кўтара оладиган масъулият деб қарашини англатади. Оз сўз билан кўп маъно ифодалай олиш фожиа муаллифининг ютуғидир.

Фожиада эга бўлган қонуний ҳокимиятидан кутилмаганда айрилиб қолган одам табиати жуда билгичлик билан акс эттирилган. Чиндан-да, кечагина бир оғиз гапи билан минглаб кишиларнинг тақдирини ҳал қила олган ҳукмдорнинг бугун ҳеч кимга сўзи ўтмайдиган ва энг тубан кимсалар иродасига бўйинсинишга мажбур ожиз одамга айланиб қолиши ўта оғриқли кечадиган мураккаб руҳий жараёндир. Айни шу ҳолат асарда кескин қирралари билан кўрсатилган:

*Сиз хон дедингизми мени? Эй хожа,
Мен хон эмасман. Йўқ, мен бахти қаро,
Бечора бир одам. Ҳали халойиқ,
Беғуноҳ одамлар отилган чоғда
Не кўйга тушганим билдим бир ўзим
Ва бир Худо билди. Разолатни мен
Тўхтата олишга ожизлигимдин.
Товоним ялашга кеча шай турган*

*Ясовулбошига “Тўхта!”- демоклик
Қурбидин маҳрумлик захрини ютиб,
Минг игна санчилди жисму жонимга.
Худога ёлбордим жонимни ол, деб.*

Кечагина ҳодисаларга сабаб бўлиб юрган кишининг бирданига ҳеч ким бўлмай қолиши даҳшати юқоридаги мисраларда самимий ва ишонарли акс эттирилган. Бундай ҳолатда йирик шахслар учун ўлим эмас, балки тириклик фожиа саналиши асарда маҳорат билан кўрсатилган:

*Ёрилса эди ер, кошки мени ул
Қаърига олсайди, ютақолсайди!
Бироқ ютмади ер, ёрилмади ер,
Беғуноҳ одамлар ўлди, мен қолдим!*

Ушбу парчадаги бирор гап, ҳолат шунчаки ахборот учун берилмаган. Уларда улкан инсоний фожиа бутун салобати ва маҳв этувчи қудрати, изтиробларнинг алангали оғриқлари билан намоён бўлган.

Асарда чинакамига қудратли бўлган шахсни енгиб бўлмаслиги, бундай одам ҳар қандай вазиятда адолатсизликка, зўрликка қарши тура олиши мумкинлиги ишонарли кўрсатилган. Жумладан, ўз оталарига ҳам тил, ҳам тиг ўқталган ўғилларидан енгилиб, кўзларига мил тортилган Арабмуҳаммадхоннинг қотил болаларига айтган сўнгги сўзлари унинг улуғвор сиймосига хос қатъиятни ёрқин акс эттиради:

*Сенларни қарғамоқ, оқ қилмоқликдин
Бўлак имкон йўқтур ихтиёримда,
Сўнгги ўқимдур бу илгимда қолган.
Бу ўқнинг захмидан жон берган фарзанд
Тоабад ёнгайдур дўзах ўтида.*

Бу мисраларда ҳам қаҳр, ҳам хавотир, ҳам афсуснинг қоришиқ оҳанглари акс этиб турибди. У болаларини жазолай олганидан хурсанд эмас. Хоннинг сўзлари унинг шундан ўзга чораси йўқлигини ҳам, айна пайтда, кўрнамак ўғилларни жазосиз қолдириб бўлмаслигини ҳам англатади. Оқпадар ўғилларни дуойибад қилишга мажбур бўлган сўнгги дамда ҳам хон ўз аҳволини, чекаётган изтироблари, тортаётган азобларини эмас, балки оқ қилинган ўғиллар охиратининг куйиб кетишини ўйлайди. Падаркуш бўлсалар-да, ўз фарзандларига ёмонлик қилишга мажбурлигидан қийналади.

Агар романда Ҳабаш ва Элбарс қиёфалари деярли бир хил, фақат қора рангда чизилган бўлса, фожиада Элбарс табиатида муайян эврилишлар содир бўлгани, у ўзининг қилмишлари ёвузликка асосланганини англай бошлагани ва бу жараён гоят оғриқли кечаётгани кўрсатилган. Бу ҳол тимсолнинг ҳаётийлигини оширган. Уни қиёфасизликдан қутқариб, ўзига хослик бахш этган.

Тасвирга тортилган катта-кичик ҳар бир персонажнинг ўз табиати мантиғига мувофиқ ҳаракат қилиши, сўз айтиши фожианинг муваффақиятини таъминлаган. Ҳаётнинг усиз ҳам адоғи йўқ мушкулотларини кўпайтираётган, кўнгли тоза кишиларнинг беадад руҳий долғаларига сабаб бўлаётган одамларнинг туйғулари ҳаққоний ва ўта таъсирли кўрсатилган бу асар миллий драматургиямизнинг муносиб ютуғидир.

Шеърый тил билан ёзилганлиги, кўплаб ҳаётий тафсилотлардан воз кечилиб, персонажларнинг табиати ёрқин намоён бўладиган қирралар акс эттирилгани, бадиий тадқиқ бир шахсга йўналтирилгани натижасида “Арабмуҳаммад Баҳодирхон” трагедияси ўзгача эстетик қиммат касб этган.

Муҳими шундаки, муаллиф ўтмишининг фожиали саҳифалари акс эттирилган бу хил асарларида тарихда шундай бўлганини кўрсатиш билангина кифояланмайди, балки кечанинг замиридан бугуннинг илдизу белгиларини қилиради ва топа билади. Эркин Самандар асарларига алоҳида таъсирчанлик бахш этадиган асосий жиҳат шундан иборатдир.

Қозоқбой Йўлдош

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Кудрат Ҳикмат

Эрталаб

Осмон тиниқ, зангори,
Беғубор афт-ангори,
Ярқираб нур анҳори,
Офтоб чиқди оламга

— Ассалом! — дер ер пастда,
— Ассалом! — дер эл аста.
Қанча орзу-ҳавасда
Офтоб чиқди оламга.

Довон ошиб шод-хандон,
Хурсанд бўлиб у чандон,
Яшнасин деб ҳар бир жон,
Офтоб чиқди оламга.

Фикрим ошар ўрганиб

Кумушдек тонг. Тиниқ кўк.
Чалинади звонок.
Жиринг!
Жиринг!
Жиринг!
Болалар дарсга кириг!
Биз учун янги парта,
Қитоб, дафтар ва карта.
Ўтирамиз бўйсира,
Ҳамма бунга бўйсунар.
Меҳрибон муаллима —
Раҳматова Ҳалима,
Сўзлар мактаб ҳақида,
Тинглаймиз: мен, Ақида.
Қизиқтирар ҳарф мени,
Ўқиймиз «Алифбе»ни.
Дугонамдан ҳам олдин
«О», «А»ни билиб олдим.
Фикрим ошар ўрганиб,
Келинг, синаб кўргани.
Кумушдек тонг. Тиниқ кўк.
Чалинади звонок.

ШАЪРДОШ ЯНГИНДАН ДОШЛО
ОЛМОС МЕНДИЧ

Жиринг!
Жиринг!
Жиринг!
Болалар дарсга кириг!

Менинг юрагим

Олмос менинг юрагим,
Толмас менинг юрагим.
Ким айтади шеъримда —
Қолмас менинг юрагим?

Алишер ва китоб

Китобга ўч ўғилчам
Олтин топган сингари,
Чикса янги бир асар
Ўқир мендан илгари

Қош қорайиб кетгунча
Қўлдан тушмас китоби
Унга ёққан шеърларнинг
Ҳозирча йўқ ҳисоби.

Майли бўлсин ҳикоя
Ёки тўрт йўл қувноқ шеър.
Айвончада мук тушиб,
Шариллатар Алишер.

Олимдек серҳаракат,
Ишлар пухта берилиб.
Унча-бунча ёшлардек
Ошиб кетмас керилиб.

Турна қатор саволга
Аскар каби доим шай.
Ҳозиржавоб бўлмасди,
Шунча китоб ўқимай.

Чиллак ўйини

— Чиллак ўйин соз бунча,
Завқ берарми озмунча?
— Ким узоққа ҳазумлар:
Ғаффор, Содик, Азимлар?
— Ўзғири ким орада?
— Сўнг кўрасиз маррада.
— Спортчимми улар?
— Йўқ.
Югуришар худди ўқ.
Халқда шундай бор нақл:
«Соғлом танда, соғ ақл!»

Қудрат Ҳикмат ўзбек болалар шеърлятида
ёркин из қолдирган шоир. У 1925 йилда
Тошкентда туғилган. Ҳозирги Тошкент
Давлат Педагогика университетини
битирган. Ижодкорнинг ўттизга яқин
китоби нашр этилган. Унинг кўпгина
шеърлари, эртаклари, дostonлари
дарсликларга киритилган. Қудрат Ҳикмат
1968 йилда вафот этган.

Самимиятдан туғилган сатрлар

Таниқли болалар шоири Турсунбой Адашбоевнинг «Орзуларим — қўш қанотим!» деб номланган сайланмаси ижодкорнинг қирқ йил давомида ёзган сара асарларидан жамланган.

Сайланма етти фаслдан иборат.

«Она Ватан» номли биринчи фасл Ватан васфига бағишланган шеърлардан тузилган. Шоир фасл аввалидаги бағишловида:

*Она Ватан,
Дурдона Ватан!
Киндик қоним тўкилган гўша,
Менга Қазба,
Ягона Ватан!
Боболардан мероссан— қадим,
Бағишловни сенга атадим.*

дейиш билан юрт шаънига ўзининг юрак қаъридан жўшиб чиққан дил сўзларини айтади.

Ушбу фаслдаги «Киёси йўқ», «Тупроқ», «Зар унади», «Осмони кенг» шеърларининг барчасида она Ватан гўзалликларини мадҳ этиш баробарида, ёш китобхон қалбида уни кўз қорачиғидай авайлаб-асраш руҳини ўстиришга интилади. Бинобарин, шу Ватанда туғилиб ўсган, унинг ноз-неъматларини тановул қилиб улғайган, вояга етган ва яна бир кун шу тупроққа қайтадиган ҳар бир инсон учун Ватан меҳрибон, мушфиқ она эканлигини англаш туйғуси болаликдан оқ қалбга жо этилиши, қалб тўридан ўрин эгаллаши кераклиги тасвири ушбу шеърларга кўрк бағишлайди, уларнинг бадиий-эстетик ва маърифий-тарбиявий қимматини белгилайди.

Киндик қони тўкилган тупроқ шоирга қанчалик азиз бўлса, миллатнинг ўзлигини англаувчи бош белги — она тили ҳам шу қадар азизу муқаррамдир. Зеро, шоир айтмоқчи:

*Алла бўлиб жаранлаган,
Она тилим— жону дилим.*

Жону дилга пайванд она тили шу боисдан ҳам қадрлики, у:

*Мир Алишер бобомлардан
Мерос бўлиб қолган тилим,
Бобур Мирзо шеърларидан
Ранг ва оҳанг олган тилим.*

Бинобарин, Мир Алишеру Бобур Мирзолар қаламида сайқал топган, рангини оҳангдор бўлган тилнинг қадр-қиммати тўғрисида гапириб:

*Шундай тилдан тонар бўлсам
Ёки ўгай санар бўлсам,
Қийма-қийма бўлсин тилим,—*

дея хитоб қилади шоир.

Ижодкор борки, ўз она тилиси ҳақида жўшиб, тўлиб-тошиб куйлайди, фахриялар битади. Турсунбой Адашбоевнинг «Она тилим» шеъри ҳам улар орасида, ҳақли равишда, ўзининг самимияти билан муносиб ўрин тутаяди.

Китобнинг «Ҳали тугал ўқилмаган» деб номланган иккинчи фасл бағишловидаги:

¹ Турсунбой Адашбоев. Орзуларим — қўш қанотим. Тошкент. «Шарқ» НМАК 2003 йил. (Барча мисоллар мазкур китобдан олинди)

*Майна, булбул,
Куйлар шитоб.
Ҳар оҳангда
Шундай хитоб:
— Ҷрмон, тоғлар,
Ноёб китоб
Ҳали тугал
Уқилмаган,
Мевалари
Чуқилмаган.*

Ушбу сатрлар қайсидир маънода фасл мундарижасини белгилайди. Зеро, бу фаслда шоир «ҳали тугал ўқилмаган ноёб китоб» бўлмиш ўрмону тоғлар, қир-адирлар, дала-даштлар гўзаллигини қайта кашф қилади, ёш китобхон кўз ўнгида табиатни борлиғи билан намоён этади.

Шу боис ҳам ушбу фаслдаги шеърлар китобхонни бефарқ қолдирмайди. Жумладан, «Чақмоқ» шеърдаги манзара шу жиҳатдан эътиборга сазовордир:

*Ўғлим терар бойчечак,
Ўйинни ҳам унутган.
Баҳор эса осмонга
Куйлак тикар булутдан.*

*Ўғлим чопар мен томон,
Гул сайлини унутган.
Баҳор куйлак кийдирди
Кук эгнига булутдан.*

Шеър аввалида лирик қаҳрамон (шоир)нинг ўғли ўйинни ҳам унутиб, бойчечак тераётган бир онда тиниқ осмонни булут қоплаб кела бошлайди (баҳор осмонга булутдан куйлак тикаяпти). Шу аснода, «ялт-юлт» чақмоқ чақиб, шовуллаб ёмғир қуйди (кўкни қоплаган булут унга баҳор тикиб кийдирган янги куйлак). Эътибор беринг: баҳор ёмғири дала-даштга жон бағишловчи обираҳмат, шу сабаб шоир уни севиб тасвирлайди.

Ижодкорнинг «Қизғалдоқлар қутлашар» шеърда баҳорнинг янада янги қирралари намоён бўлади:

*Тонг оқариб, юлдузлар
Аста ўчиб боради.
Яйлов олис, чўпонлар
Тоққа кўчиб боради.*

*Ирғишлайди шўх қулун,
Пешонаси қўнғир-оқ,
Лўкиллайди бўталоқ,
Бўйнида жез қўнғироқ.*

*Яйлов бағрин яшнатди,
Оқ ўтовли овуллар.
Тунлар салқин бу ерда,
Куврай ўтин ловулар.*

Бу шеърнинг муваффақиятини таъминлаган икки жиҳатни қайд этиш лозим. Биринчидан, шеърдаги оҳангдошлик, гўзал қофиялар бадий санъатлардан моҳирона фойдаланиш маҳсулидир (қиёсланг: «қўнғир-оқ» ва «қўнғироқ» даги сўз ўйини — тажнис мумтоз адабиётимизнинг гўзал, бетакрор анъанаси янглиғ намоён бўлади). Иккинчидан, «тонг отади» — «тонг оқаради»; «юлдузлар сўнади» — «юлдузлар оқаради» (чироқ ўчиши мумкин, зеро, ўчиш бир лаҳзада воқе бўлади, сўниш эса аста-секин рўй беради). Гарчи, бу ўринда, назаримизда, «ўчиш»дан кўра «сўниш» мақбулроқдай туйилса-да, шоир қофия талаби (ўчиб-кўчиб) билан «ўчиш»ни қўллайди ва уни табиийлаштириш учун «аста ўчиб боради» тарзида ишлатади.

Биринчи мисрада «ўчиб — кўчиб» қофия бўлса, «боради» — радиф, яъни, қофиядан кейин такрорланиб келувчи сўз. Охирги мисрада «овуллар» ва «ловуллар» қофиядош сўзлар бўлса-да, саккиз товушдан иборат бўлган иккинчи сўзнинг

етти товуши биринчи сўзда мавжудлиги қофия оҳангдорлигини шу қадар кучайтирганки, у бир вақтда радиф вазифасини ҳам бажараётгандай таассурот қолдиради.

Худди шундай ёрқин манзаралар, ғаройиб жонлантириш ва ўхшатишлар ушбу фаслдаги «Толдибулоқ», «Асфальтдаги расмлар», «Чилла чиқиб», «Осмон қайдан бошланар?» «Куз», «Қишлоқда тун» шеърларига ҳам теран руҳ бағишлайди.

*Дўстим, зийрак китобхоним
Сизга бир гап айтаман.
Қишлоғимга борган сайин,
Болаликка қайтаман,—*

бағишлови билан бошланадиган учинчи фасл ростдан ҳам болаликка қайтиш бўлиб, «Болаликдан бир лавҳа», «Мен ёқтирган рақам», «Чакка», «Бошим узра», «Фуфайка» шеърлари болалиги қаттол уруш даврида кечган, отаси урушда шаҳид бўлган лирик қаҳрамон (шоир) хотиралари. «Мен ёқтирган рақам»да:

*Қирқ беш рақам кўнглимга
Жуда яқин негадир,
Ўзга сонга ўхшамаган
Зўр мазмунга эгадир,—*

дейилар экан, 45 рақамининг «ўзга сонга ўхшамаган зўр мазмунга эга»лиги 1945 йилда иккинчи жаҳон урушининг тугаганлиги, таҳликали кунлар орқала қолиб, эл-юрт бағрига шамол текканига шукрона тарзида намоён бўлади.

Бу шеърлар орасида, айниқса, «Фуфайка» шеъри ўзига хос таъсирчан кучга эга. 1947 йилнинг 9 майида мактаб ҳовлисига ўқувчилар йиғилиб, урушда отасидан жудо бўлган болаларга ёрдам тариқасида фуфайка (пахталиқ калта тўн) тарқатилади. Алифбо сираси бўйича фамилиялар ўқилаяпти: Абдуллаев, Аброров...:

*Хуруж қилар безгагим,
Силлам қурир зирқираб,
Қурғошиндай зил ёшдан
Киприк ночор пирпирар.*

Фуфайка тарқатилиши-ку, отаси урушда ҳалок бўлган болаларга, ночор оилаларга ҳукуматнинг марҳамати. Бироқ, бола — бола-да. Шу марҳамат ҳам унга оғирлик қилади, бусиз ҳам ярим кўнглини янада чўктиради:

*Зич сафларнинг орасин
Аста суриб, очаман,
Менга навбат етгунча
Ўйга қараб қочаман.*

Назаримизда, ушбу шеърда уруш даври кўнгли ярим болаларнинг жонли сиймоси чизилган.

Бироқ, баъзан шундай мағзи тўқ шеърларда қофия талаби билан «қулоғидан тортиб келтирилган» сўзлар ҳам учрайдики, улар зукко китобхоннинг эътирозига сабаб бўлиши ҳеч гап эмас:

*Поезд учар шимолга,
Йўрға отдек пилдираб,
Учиб кетди орадан
Қирқ йил ҳам ғилдираб.*

«Йўлчи юлдуз» шеъридаги «қирқ йилнинг ғилдиракдай ғилдираб ўтиб кетиши» инсон ҳаёти бу боқий дунёда нақадар ўткинчилигининг чиройли ифодаси. Бироқ, «поезднинг йўрға отдай пилдираши» унчалиқ ўрнига тушмаган. Чунки, пилдираш, аввало, отга хос бўлмай, одатда, кичик нарсаларга нисбатан ишлатилади. Иккинчидан эса пилдирашда, маълум маънода салбийлик бор. Бинобарин, поезднинг пилдираши ҳам сунъий туюлади.

Тўртинчи фасл қаҳрамонлари — болакайлар. Шоирнинг:

*Ёш дўстларим, болакайлар
Энг покиза, шўх, шағндир.*

дейиши бежиз эмас. Бу фаслга жамланган шеърларнинг икки жиҳатини алоҳида таъкидлаш керак. Биринчи гуруҳдаги шеърларда болаларнинг ўзига хос, беғубор олами яратилган. Уларни ўқир экансиз, ҳали ушоққина бўлган болакайларнинг кутилмаган топқирликларидан ҳайратга тушасиз.

«Энг покиза, шўх, шаъндир» деб номланган ушбу фаслдаги шеърлар орасида «Ҳайвонот боғида», «Тўрт амал», «Олув», «Кўшув», «Ишонмасанг» сингари битиклар маърифий, тарбиявий жиҳатдан ажралиб туради. Зеро, болалар адабиётининг ўзига хосликлари сирасида бадият билан бирга маърифий, тарбиявий жиҳат ҳам ўзига хос ўрин тутиши маълум ҳақиқатдир.

«Учқур тулпор» деб номланган бешинчи фасл, ўз номи билан, хаёлотнинг бепоён оламига қилинган саёҳатлардан ташкил топган. Шоир айтмоқчи, бизга азалий мерос бўлмиш лофлар ёш китобхонни ҳам хаёлотнинг учқур тулпори янглиғ ўз ортидан эргаштиради, унинг хаёлот оламини бойитади. «Овнинг гашти», «Барчаси ёдимда», «Пойга завқи», «Бешта саноч», «Ширмон кулча», «Юган солиб, эгар уриб» сингари шеърлар халқ оғзаки ижодидаги «қирқ ёлғондан бир ёлғон» сирасидаги уйдирма, лофларга асосланган.

Маълумки, кичик ёшдаги болакайларнинг хаёлот олами тизгинсиз, кўкларда парвоз қилувчи бўлади. Улар ҳад-ҳудуд билмас хаёлот қанотида оёқ етмас ўлкаларга саёҳат қиладилар, ғайритабиий саргузаштларни бошдан кечирадилар, инсон зотининг кўлидан келмайдиган ишларни амалга оширадилар.

Ушбу фаслга киритилган шеърлар қаҳрамони Латифбой ҳам шундай болакайлар тоифасидан. Унинг уйдирмалар билан тўлиб-тошган ғайритабиий саргузаштлари шу боисдан ҳам тенг-тўшларини беихтиёр ўз орқасидан эргаштириб кетади, уларни ҳам ушбу саргузаштлар иштирокчисига айлантиради:

*Барчаси ёдимда, эсимда,
Ҳали туғилмаган кезимда,
Бобомнинг йилқисин боқардим,
Харсанг тошга қозиқ қоқардим.*

Латифбойнинг туғилмаган пайтиданоқ бобосининг йилқисини боққанлиги хусусидаги ғайритабиий воқеа баёнидан бошланган саргузашт давоми ҳам ғаройибдир. У йўқолиб қолган байтални боғдан, тоғдан, хуллас, ҳамма ёқдан қидиради. У пайтларда ой ҳам ётмас экан, қуёш ҳам ботмас экан, булут бўлмас ҳам дўл ёғар экан, бувиси қисир эчкини соғар экан. Бироқ:

*Фойда борми гапни чўзгандан,
Байталишни топдим Ўзгандан.
Ойна кўлнинг шундоқ ёнида,
Жуман улоқчининг томида,
Қулунлаб ётибди, қаранглар
Тойчоқ мени таниб, аланглар.*

Жуман улоқчининг томида қуланлаган байталнинг тойчоғи ҳам онаси сингари ғайритабиий, у умрида кўрмаган Латифбойни таниб, аланглайди. Латифбой уларни томдан олиб тушиб, байталга қулунни ортиб, ўзи ҳам миниб, «чуҳ» деб, қамчини тортса, байтал уларни кўтариб туролмабди ҳам, юролмабди ҳам.

Воқеа қанчалик ғайритабиий бошланган бўлса, шунчалик ғайритабиий тугайди:

*Сўнгра, тойни отга ўнгариб,
Эгарини боғлаб-тўнқариб—
Қамчи урсам, қаноти бордай,
Қулун чопиб кетди шунқордай.*

«Овнинг гашти» шеърида сергак тозиси билан овга чиққан Латифбой сичқон қоплонни ғажиб турганининг гувоҳи бўлади. «Юган солиб, эгар уриб» шеърида у чигиртканинг эркагига юган солиб, эгар уриб, қамишдан найза ясаб, отқулоқдан қалқон қилиб овга чиқади. Хайри холанинг товукларига қирон келтирган тулки ови тасвири ҳам юқоридагилардан кам эмас. Чигирткани роса емлаб, толга боғлаб қўйган Латифбой пешин чоғи ўлжа илинжида келган бегемотдай тулкини қамишдан ясалган ўқ-ёйидан отиб ўлдиради. Қуйруғи икки қулоч бўлиб кетган тулкининг

танасини тўрт паҳлавон шилади, мўйнасидан кўнчилар ўнта пўстин тикадилар, икки қулоч қуйруғидан қирқта телпак тайёрлайдилар.

Хуллас, «лоф гапларга суяги йўқ» Латифбойнинг саргузаштлари шу тариқа давом этаверади. «Бешта саноч» шеърида у бўрдоқига боққан бешта чивинни гузардаги қассобларни ишга солиб сўйдиради, кўрадаги бир чивинни жўраларидан ажратиб олиб чиққунча икки қассоб қора терга тушади, сўйилган чивиннинг терисидан бешта саноч (қимиз солинадиган идиш) чиқади. «Пойга завқи» шеърида бургани тақалатиб, оқ қанд бериб овутган, арпа бериб боққан, йўрғалашга ўргатган Латифбой пойгада барча тулпорларни ортада қолдириб, маррага биринчи бўлиб етиб келади.

Турсунбой Адашбоев шоир сифатида ҳам, инсон сифатида ҳам бир умр устозларига садоқатли шогирд, дўстларига оқибатли оғайни, шогирдларига меҳрибон устоздир. Сайланманинг «Ихлос билан» номли олтинчи фасли ушбу садоқат, оқибат, меҳрибонлик рамзи янглиғ намоён бўлади. Жумладан, «Устозларга бағишлов» шеърида у шоир сифатида шаклланишига катта таъсир кўрсатган устозларига таъзим бажо айлайди:

*Сўхбат кетса аҳли қалам,
Шеърга доир,
Кўз ўнгимдан ўтар ҳар гал
Учта шоир.*

*Шеърятда уч устознинг
Ўз ўрни бор.
Қудрат Ҳикмат, Султон Жўра,
Зафар Диёр.*

Турсунбой Адашбоев ўтган асрда ўзбек болалар адабиётига салмоқли ҳисса қўшган бу уч шоирни бежиз тилга олмайди. Турсунбой Адашбоев улардан шеърятдаги самимийлик ва ростгўйликни ўрганди, пухта вазн, оҳангдорлик ва тўқ қофияларни ўзлаштирди, анъанавий мавзуларнинг гўзал бадиий санъатларга йўғрилган янги талқинини эгаллашга муваффақ бўлди. Шу боисдан, ушбу бағишлов шеърида у ҳатто ном (исм)ларнинг турфа маънодорлигини қўллашда ҳам ажойиб натижага эришади:

*Уч устознинг ёзганлари
Болга татир,
Бири Султон, бири Зафар,
Қудратлидир,—*

дея устозларининг шеърятда султонлиги, зафар куччанлиги ва қудратли эканлигини гўзал сўз ўйини тарзида ифодалайди.

Шу ўринда, китобга Ўзбекистон халқ ёзувчиси Тоҳир Малик томонидан ёзилган сўзбошида Турсунбой Адашбоевнинг ижодий такомили, ижод лабораториясининг ўзига хослиги хусусида муфассал ва самимий муносабат билдирилганлигини ҳам қайд этиш жоиз.

Китоб фазилатлари ҳақида бундан ҳам кўп гапириш мумкин. Бироқ, энг асосийси, Турсунбой Адашбоевнинг «Орзуларим — қўш қанотим» деб номланган сайланмаси, шоирнинг ўзи таъкидлаганидек, «юрак кўри жойланган», «топингани»дир. У ёш китобхонлар учун энг яхши совға.

Раҳматулла Баракаев,
Бахшилло Ашуров.

ЖАВОНМАРДЛИК ҲАҚИҚАТИ

Панд-насиҳат тарзида айтилган ҳамда жавонмардликнинг асл моҳиятини ёритган қуйидаги сатрлар Алишер Навоий қалбининг гавҳари, ҳаётининг маъноси сифатида эътиборни тортади:

*Эранлар хизматидан чекмагил бош,
Агар бошингга гардундин ёғар тош.
Ку, гар ул тош била бошинг ушалғай,
Саодат хаттидур, гар захми қолғай.*

Буюк мутафаккир талқин этган эранлар — дарвешлар, сўфийлар, сиддиқлардир. Алишер Навоий ақлини таниган даврдан бошлаб шу тоифанинг хизматига умрини сарф этди. Бутун ижоди, фаолияти, молу мулкани, бору будини аҳлуллоҳни етиштирган халққа нисор айлади. Яхшилик йўлида жондин кечишни ўз шахси мисолида исботладик, бундан ортиқ фидойиликни тасаввур қилиш амри маҳолдир.

Ҳусайн Воиз Кошифийнинг «Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати» асарида келтиришича, така мусофиру мискинлар яшаши учун нишона — беминнат бир маскандир. Шунинг учун ҳам така бир неча хос сифатлари билан бошқа хонақоҳу мусофирхоналардан фарқ қилиши, энг аввало, такадор така сақлашга лойиқ закий ва донишманд киши бўлмоғи зарур. Така соҳиби — жавонмард моддий дунёдан таалуқ торини узган, ризо ахлоқий сифатига эришган, ўзини қазову қадар ҳукмига топширган комил инсон бўлиши даркор. Чунки моддий оламга боғланиб қолган, дунёпараст кимса ҳеч қачон, ҳеч бир замонда халққа ўзини фидо эта олмайди. Фақр роҳатидан тўла баҳраманд кишигина эл фаровати учун машаққат тортишдан қўрқмайди. Ранж чекса ҳам, эздан меҳр торини узмайди. Дийдор талаб қилаверади. Дийдорни ғанимат билади. Дийдорга тўймайди. Хилватда дарвешларнинг «анису маҳрами», такада камбағалларнинг «рафиқу ҳамдами», лангарда мусофирларнинг «муҳибу меҳрибони» бўлади. Шунинг учун ҳам Аҳмад Яссавий «кўнгли бутун» дунёпараст кимсалардан қочган, «дийдор талаб» халойиқни севган. Жонини Паҳлавон Муҳаммад янглиғ, «дийдор талаб» элнинг жонига улаган. Ҳикматларини хирс бандаларига, нокасу ножинсларга эшиттирмасликни, хор қилмасликни илтижо қилган. Сўзларини бутун вужуди билан: «Жонни-жонга пайванд қилиб, юрагни улаб», ғарибу фақирлар, мискину мусофирлар дардига малҳам бўлган, дийдорга муштоқ аҳли дил инсонларга атаган.

Такаянинг хушбўй, мевали дарахти ҳосили — дийдор, қибласи эса «назарни кўнгилларга қаратиш»дир. Жавонмард дарвеш — кўнгил гадоси. Унинг мусофиру мискинлар олдига дастурхон ёзиш, камбағалу ғариблар қалбига чироқ ёқишдан муроди кўнгил олиш.

Жавонмард совуқ бир оҳ ила саранжом бўладиган дунёни назарга

илмайди, ammo бир ғариб қалбининг қадрини мулки борлиқдан баланд тутайди. Шунинг учун ҳам унинг эҳсонида тариқча ҳам миннат бўлмайди. Дарвеш наздида миннат билан тортилган дастурхон жирканчдир. Бахилдан «дори сўраш — захри қотил сўраш билан баробардир, миннат билан тирик юргандан, иззат билан ўлмоқ аъло», деб ёзган экан Саъдий Шерозий.

Юқорида эслатган «Футуватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати»да ўқиймиз: «Агар така сўзининг ҳарфлари қанақа маъноларга ишора этади, деб сўрасалар, айтгин: Т — таваккулга далолат этади; К — карамга далолат этади, яъни, така эгаси карим — сахий бўлсин; Й — якрангликка далолат этади, яъни, така эгаси ўз ишида собит туриб, ўзгармасин; Ҳ — ҳаводорлик, яъни, муҳаббатга далолат этади. Така эгаси дарвешлар, мусофирларга муҳибу меҳрибон бўлсин, уларни севсин». Ҳусайн Воиз Кошифий. «Футуватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати». Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. Тошкент. 1994 йил. 55-бет. Бундан кейин шу манбага мурожаат қилинганда саҳифани кўрсатиш билан кифояланамиз).

Нега «така»нинг дастлабки ҳарфи таваккулга ишора этади?! Чунки таваккул аҳлининг Аллоҳ розиқлигига бўлган ишончи барқарордир. Бу борада заррача иккиланиш эътиқод сустлигидан белгидир. Жавонмард элга таом берар экан, давлатим камайиб кетмаяптими, деб ўйламайди. Эртага яна шунча молни қаердан топаман, деган фикрни кўнглига келтирмайди. Алишер Навоий қуйидаги жумлада таваккул аҳли ахлоқининг айни шу жиҳатига ишора қилган. «Тенгри раззоқлигин билган рўзи учун ғам емагай ва қассомлигин билган ризқ озу кўпида сўз демагай».

Жавонмард назарида, моддий эҳтиёжлар учун асралган энг кичик нарса ҳам солиқ билан Ҳақ ўртасида тўсиқ ҳисобланади. Шунинг учун ҳам у захира сақламайди, бутун топганини бутун элга беради. Алишер Навоий қайд этишича, дон ўғирлаб, тугун ахтармоқ — сичқоннинг иши, машоқ териб, инига йиғмоқ — чумолининг касби. Бундай тубан ҳаракатлар олий хилқат — инсоннинг шаънига тўғри келмайди. Чунки ер тагида яшириниб ётган хазинадан одамку одам, тупроқ ҳам баҳра олмайди. Футувват аҳли ахлоқининг мазкур гўзал жиҳатлари бутун моҳияти билан Алишер Навоийнинг ўз шахсида зухур этган. «Вақфия»дан ўқиймиз: «Жоним нақди ул Тенгрига закотким, кўнглумга насаб-қа етгунча мол захира қилмағаймен, солмади ва насабқа етган мол закотин айирғунча илкимда қолмади». Ҳирот ҳудудидаги гектарлаб унумдор ерлар ҳамда ўнлаб дўконлар соҳиби, муҳрдор, вазир, ҳоким мақому мартабаларида фаолият кўрсатган жавонмард инсоннинг закот тўлашга лойиқ маблағ «илкида қолмаганлиги» Ҳондамирнинг «Макоримул-ахлоқ» асарида келтирилган қуйидаги қайдлар билан тасдиқланади: «Чунки мулозимларнинг қўлига нимаики тушса, тездан кишиларга инъом бериш йўли билан сарф қилинар ёки хайрли бинолар барпо қилишга кетарди».

Алишер Навоийнинг дўсти ва мураббийси Паҳлавон Муҳаммад ҳам така соҳиби бўлган. Куштигирнинг такаси Ҳиротдаги жўйи «Султоний» соҳилида жойлашган.

XV асрнинг иккинчи ярмида Хуросон куштигирларининг сарвари бўлган Паҳлавон Муҳаммад шоҳу гадога, бою камбағалга, мискину мусофирга бирдек меҳру мурувват, иштиёқу ихлос кўрсатган. Нега? Чунки «Орифнинг наздида бир чақа билан олтин, арслон билан мушук тенгдир». Маноқибда берилган қуйидаги талқинлар мазкур мулоҳазалар тасдиғига хизмат қилади ҳамда «Футуватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати»да акс эттирилган ахлоқий сифатлар билан уйғунлик шафқату раҳо муфрит (беҳад баланд), улуғларга зотий ниёзмандлик ва хизмат ва кичикроқ нотавонларга расми меҳру шафқат ва сарпайвандлик (раҳномалик) ва мутавасситул-ҳолларга

(ўртача ҳолатдаги кишилар) иши мулоямат (мувофиқлик) ва ҳўб забонлик ва фуқаро ва масокинға (мискинлар, камбағаллар, бечоралар) варзиши (одати) мувофақат ва нафрасонлиғ (фойда етказиш)». (Алишер Навоий. «Ҳолати Паҳлавон Муҳаммад». Мукаммал асарлар тўплами. 20 жилдлик. 15 жилд. «Фан» нашриёти. Тошкент 1999. 112 бет. Бундан кейин иқтибослар ҳам асарнинг шу нашридан олинади ва сифаси қавс ичида кўрсатилади).

Назаримизда, айнан ана шундай фазилатлар ижтимоий алоқаларни мустаҳкамлашга, комил жамиятни барпо қилишга олиб келади. Бахиллик дардидан буткул покланган одамнинг табиатида саховат қолиб бўлади. Инсоннинг инсонга ачиниши, доимо бошқаларга шафқат назари билан қараш, ўзгаларнинг қайғу-ташвишини тортиш, камбағал, заифҳол, муҳтожларга ёрдам бериш, барча билан муроса қилиб яшаш комил инсонга хос хислатлардир.

Ҳусайн Воиз Кошифий талқинича, «улуғларга ниёзмандлик» — ўзидан устун кишига етганда, одоб сақлаб, сукут қилиш, ундан таълим олишдир. Алишер Навоий ифодасидаги «хўп забонлик» «Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати»да «ширин тил билан дўстларни сийлаш» тарзида така сақлашнинг зарурий одоблари сира-сида зикр қилинади.

Паҳлавон Муҳаммаднинг такасидан эртаю кеч одамларнинг қадами аримаган. Куштигир хизматида бўлган ўнлаб ходиму ошпазларнинг қўли турфа хил таомлар, лаззатли овқатлар пишириш, дастурхонга хуштаъм шарбатлар, ширин-шақар мевалар, ҳар хил ҳолваю ширинликлар тортишдан бўшамаган. Бу ноз-неъматлардан камбағал-бечоралар, мискину мусофирлар ҳеч бир такаллуфсиз баҳраманда бўлганлар: «Кечароклик ва кундузлик йигирма тўрт соатда Паҳлавоннинг такасида хоҳ сафарда, хоҳ ҳазарда табх иштиғолидин фароват йўқ эрди, турлук-турлук аъима (таомлар, овқатлар) эрди. Андоқки, бу неъмату ағзиядан фуқаро ва масокину муқим ва мусофир маҳзуз эрдилар» (112 бет). Давлатманд ва эътиборли кишилар, юртнинг улуғлари, шахзодалар, ҳатто мамлакат ҳукмдори Ҳусайн Бойқаро ҳам куштигирнинг сахий дастурхонидан баҳраманда бўлган: «...Султонус салотин ҳам етгач, бу мазкур бўлгон аъималар ҳам тортилу эрди ва етмасалар эрди — Паҳлавоннинг ушоқлари кўтариб тоғга элтурлар эрди ва агар элтмасалар эрди — юқоридан киши келиб, тилаб элта борурлар эрди» (112 бет).

Ғарибга нон бериш, бошпана бериш мезбондан катта мардлик, шижоат, қатъият талаб қилади. Табиб табиб эмас, бошдан ўтказган табиб, дейди доно халқимиз. Мусофир кишининг ҳаёти, тирикчилиги, ҳолатини муҳожирлик ғурбатини бошидан кечирган тўғри ҳис қилади. Алишер Навоий мусофирлик изтиробларини ўз тақдири мисолида синовдан ўтказган эди. Шунинг учун ҳам Паҳлавон Муҳаммад шахсиятидаги ғарибпарварликка алоҳида урғу беради. «Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати»да мусофирнинг олдига уч кун давомида дастурхон ёзишни қанда қилмаслик уқтирилади (55 бет).

Маноқибда таъкидланишича, мамлакатга турли манзиллардан келган ғарибу ғураболар, мусофирлар ўн кун, баъзида, бир ой-икки ойлаб Паҳлавон Муҳаммаднинг такасида қолиб кетган. Қўноқларга ҳар кун икки-уч маҳал овқат, ётиб-туришлари, истироҳат қилишлари учун шинам уй, уловлари борларининг от, эшак ва туяларига арпаю сомон ҳамда ётоқ ёхуд ҳамиша тайёр бўлган: «...ҳар тарафдин келган фуқаро ва ғурабо ва аксараш ўн кун, балки бир ой — икки ойғача таваққуф қилсалар эрди — бу маъкулот аларнинг илайига кулфатсиз, балки икки-уч қатла тортилу эрди...» (55-бет).

Алишер Навоий ўз адабий қаҳрамонларининг сахийлик, олий ҳимматлилик каби фазилатларини ёритар экан, аксарият ҳолатларда бадий матнда «кулфатсиз», «бетакаллуф» каби сўзларни қўллайди. Кул-

фатсиз қилинган ҳиммат бахиллик, миннат, райирлик каби қусурлардан холи бўлади.

Хусайн Воиз Кошифий талқинича, футувватнинг қуввати нафсни мағлуб этиш, анонияту худписандликни тарк этишдан ҳосил бўлади. Такаллуфдан эса такаббурлик ва манманлик ҳиди келади. «Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати» муаллифи «мусофирлар ва дарвешлар чиқиб кетганда», яъни, такяни тарк этиб, ўз манзилларига қайтганларида, улардан ҳар қанча ёмонлик ўтган бўлса ҳам кечириш, унутиб юбориш, нолимаслик, ҳасрат қилмаслик лозимлигини уқтиради. Паҳлавон Муҳаммадда ихлос ва самимият, мурувват ва карам, жавонмардлик шу даражада баланд бўлганки, мусофирлардан нолиш, шикоят қилиш нарида турсин, кузатиш олдидан уларнинг ҳар бирига дарвешона либослар, хотира сифатида қимматли совғалар ҳадя қилган: «Ва бу халойиқдин кўпи андоқ эрдиким, борур чоғларида... йўл харжиси ва баъзи дарвешона либослар ва табаррукларга ҳам мустафид бўлуб эрдилар» (112 бет). Эзгуликка ташна юраклар фазли дарё, покиза инсонларнинг сахий қалбидан ҳамиша «ўз махласи учун» нажот, офият истайди. Ихлос улуг давлатдир. Маърифат ихлос ниш урган кўнгилга нур таратади: «Жамии аҳли туруқ ўзларини Паҳлавоннинг фотиҳа ва такбирива еткурмағунча ўз тариқларида ишлари тамом бўлмас эди» (113 бет).

Жавонмард, аввало, ширин такаллум билан одамларнинг кўнгилига йўл топади. У одамларга покиза назар билан қарайди. Ўзгалардан айб изламайди. Кишиларнинг яхши томонларини кўради. Бошқаларнинг кўнгилига жароҳат етказувчи қўпол муомалалари, аччиқ сўзларига шикоятсиз бардош беради. Ўзгага озор бергунча, ўз нафсини қийнайди. Ўзига раво кўрмаган эзгуликларни ўзгаларга раво кўради. Қон ютқизганга асал, заҳар тутганга шакар узатади. Нега? Чунки Алишер Навоий талқинича: «Чучук тилки, аччиғ»ликқа эврурди, зарари ом бўлди, қандники, мускир бода қилдилар, ҳаром бўлади».

Алишер Навоий аччиқ сўзни заҳарли найзага қиёслайди. Халқимизнинг: «Тиг яраси тузалади, аммо тил яраси тузалмайди», ҳикмати-ни қуйидагича тасниф этади: «Кўнгулда тил синони жароҳати бутмас, анга ҳеч нима марҳам ерин тутмас». Жавонмард забон найзасидан қалби яраланганларнинг жароҳатига яхши сўз ва ширин тил билан малҳам кўяди.

Тилини ўз ихтиёрида сақлай билган одам — оқил, тилига эрк берган киши — андишасиз ва тубандир. Тил ширин бўлса яхши, тил билан дил бир бўлса, нур устига нурдир. Инсон вужуди мисоли бўстон. Тил — гул, кўнги — ғунча. Гулистонда гулсафсар ва ғунча энг ёқимли гуллар бўлгани каби инсон танасида тил ва дил энг маҳбуб аъзолардир.

Жавонмард ана шу икки аъзо шарофатидан инсоний камолот чўққисига кўтарилгандир. Унинг кўкси — яхшилик хазинаси. Тилидан эса бол томади. «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад»дан ўқиймиз: «Барча содоти машойих ва уламоу фуқаронинг маҳбубул қулуби эрди ва подшоҳ эшигида аркони давлатдин олийшон беклар ва олиймакон ичкилар ва судур ва сойир халойиқга Паҳлавоннинг суҳбати наврўз ва байрамча бор эрди...» (113 бет).

Улуг мутафаккир даҳосидан сўнгги ёдгорлик — «Маҳбубул-қулуб» асари номининг изоҳи ва мазкур асарни ёзишдан ижодкор кузатган бош мақсад ҳам кўчирилган жумлада ёрқин акс этган.

Алишер Навоий «Маҳбубул-қулуб»да авлодларга ношойиста хислатлардан озод бўлиш, нафсни риёзат ила маҳв этиб, сабру қаноат билан пок яшаш, баркамол ахлоққа эришмоқнинг энг оқилона йўллари кўрсатган. Асар иймон-эътиқод мустаҳкам, хушфеъл ва хушсухан, зоҳири ва ботини мувофиқ, олижаноб ва саховатли, ҳимматли ва мурувватли, ҳалол ва жўмард, андишали ва тавозеъли, мулоҳазали ва

маърифатли, ҳаёли ва вафоли, инсонсевар ва халқчил инсоннинг яхлит суврат ва сийратини чизади. Ва ана шундай «ҳирсу ҳавас хирмонини ўтда ёқан», сурағу сийрати гўзал, юриш-туриши кўркем, хуш ахлоқу хуш табассумли, ширин сўзли одам миллионлаб қалбларнинг суюклисига айланади, деган ғоя улуғ мутафаккирнинг таҳлилу талқинлари замирида туради. Асарда ахлоқий-фалсафий, ижтимоий-сиёсий, бадий-илмий, ҳаётий-илоҳий фикрлар уйғунлашиб кетган, бири-бирига сингдириб юборилган. «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад»да эса маҳбубул-қулуб инсоннинг мукамал сиймоси ҳаёт кўзгусида куштигир тимсолида акс-садо беради.

Алишер Навоий Паҳлавон Муҳаммад сиймосини авлодларга ибрат қилар экан, шундай ёзади: «...Ҳаттоки султонзодалар тиламас эрдиларким, бир лаҳза онсиз (Паҳлавонсиз) бўлмағайлар эрдиким, подшоҳзодалардин нечаки муътамад отланиб, Паҳлавоннинг тақясига бориб, суҳбатлиге қилғайлар эрди. Ул дағи барчасига лойиқ хизматлар қилиб, суҳбатлар тузиб, неъматлар тортиб, созандалиғ ва гўяндалиғ буюруб, самоғ ва рақс қилиб, аларни хушҳол ва мунбасит узотур эрди» (113 бет). Маноқибдан келтирилган мазкур иқтибос катта маънавий-маърифий қимматга эга. Ҳусайн Бойқаро хонадонига мансуб шаҳзодаларнинг куштигир тақясига очликдан ёки инъом-эҳсон кутиб келмаганлиги кун каби равшандир. Шунинг учун ҳам муаллиф масаланинг айни жиҳатиға диққатини қаратган. Подшоҳзодалар кўнгли тортиб, вужудини қамраган меҳр ғолиб келиб Паҳлавон Муҳаммад суҳбатига ошиққан.

Соғинч туйғуси, комил инсонни қўмсаш иштиёқи одамларни куштигир даргоҳига етаклаган. Кўчирилган иқтибоснинг иккинчи жумласидан аён бўлаётирки, Паҳлавон Муҳаммад тақясига ташриф буюрганларға меҳрини пойандоз қилган. Ҳар турли ширин таомлар, анвои ноз-неъматлар, ҳофизу созандалар, рақсу само ўз йўлида давом этган, амал қилган. Алишер Навоий тасвиридан аён бўладики, куштигир остонасига қадам босганларға ўзининг гулдек қалбини тутган. Бундай марҳамат футувват аҳлиға хос эди. Футувват аҳли ахлоқининг туб моҳияти Алишер Навоийнинг қуйидаги фардида ёрқин тажассумини топган:

*Мурувват барча бермакдур, емак йўқ,
Футувват барча қилмакдур, демек йўқ.*

Остонасига қадами етганларни «хушҳол ва мунсабит (хурсанд)» қилиб узатиш йўлида бисотидаги ҳеч нарсани аямаслик, инсон қалбига шодлик олиб кириши мумкин бўлган бор имкониятларини ишга солиш Алишер Навоий шахси учун ҳам хос хусусият эди. Бинобарин, айни масалада улуғ мутафаккир билан Паҳлавон Муҳаммад сиймоси уйғундир.

Ҳусайн Воиз Кошифий «Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати» рисоласининг бешинчи, тариқат йўлиға кирган солиқнинг ўтириш одоби ҳақидаги фаслида улуғлар ҳикматидан шундай бир намуна келтиради: «Жой мард билан шараф топар, мард жой билан эмас» (57 бет). Ҳикмат мавзу тақозосига кўра, тариқат муридларининг шайх мажлисларидаги ўрни ва мақомиға оид баҳс муносабати билан келтирилган. Аммо унинг ғоявий-бадий мундарижаси фақат шу масала билан чегараланмайди. Бизнингча, «Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати»да келтирилган ҳикмат замирида турган теран маънолардан бири шуки, мансаб ва мансабсизлик, шунингдек, бирор юқори лавозимдаги кишиға яқинлик ва узоқлик комил инсоннинг нуфузини юқори ҳам кўтара олмайди, пастға ҳам тушириб юбормайди. Аксинча, ўзини билган амалдор комил инсонға эҳтиёж сезади ва унга қараб интилади. У баркамол инсондаги етуқ-

лик сифатлари билан ўз сиймосини безайди, ундаги тафаккур нури ва заковат кўзи билан амал мақомини ёритади.

Комил инсоннинг сўзи, иши, фикри, муомаласи — тили, миллати, эътиқоди, мулку мамлакати, давлату савлати бир-биридан тубдан фарқ қилувчи барча элу элатлар, бою камбағаллар, яхшию ёмонлар, кофиду мусулмонлар билан мувофиқ келади. Паҳлавон Муҳаммад ана шундай инсон. «...ва ҳол улким, етмиш икки фирқа била маоши ушбу наҳаж била воқеъ эрдиким, ҳар киши анинг мулояматин ўз ҳолига мулоҳаза қилса эрди — ҳаёлига бу келур эрдиким, андин махсусроқ ва мулойимроқ ёри ва мусоҳиби йўқ эрди эркан» (114 бет).

Улуғ мутафаккир шундай таҳлилу талқин, таърифу тавсифдан кейин ҳам бу номдор куштигир Ҳусайн Бойқаро қаламравидаги полвонларнинг пири ҳамда Ҳирот жавонмардларининг пешвоси тасвирида ўз қаламини ожиз ҳис қилади. Алишер Навоий табиатидаги ўта ҳокисорлик бу ўринда ҳам намоён бўлган. Паҳлавон Муҳаммаддек мукамал инсон шахсининг шарҳида ўзидан бошқа энг улуғ сўз санъаткорларининг ҳам забони қисқа, камчиликли, энг сўзамол дoston айтувчиларнинг ҳам имкониятлари чекланган эканлигига ишора қилади: «Алқисса, Паҳлавоннинг барча навъ ишларининг ҳушлиғи баёнида ва ҳар тавр сийрат ва суратининг дилкашлиғининг шарҳида забонварлар тили қосир ва дostonгустарлар нутқи ожиздур» (114 бет).

Инсон зоти табиатидаги энг оз нарса сир сақлаш хусусиятидир. Самимий дўст — комил инсон эса киши дилидаги сирларни сақлашга қодир бўлган мустаҳкам қўрғондир. Тавҳид сирини қалбида жондек яширин сақлай олган, Ҳақ ила яқинлигу сирдошлик синовидан ўтиб, «тавҳари мақсуд»га етган комил инсон Аллоҳ бандалари ила сирдошлик қилишга энг ишончли, энг муносиб номзоддир. «Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати» асарининг муаллифи дўст сирини бировга айтмасликни ҳақиқий дўстликнинг йигирмата одобидан бири сифатида рақам қилади.

Ҳар қандай дўстлик инсон ҳаётининг икки нозик фаслидаги имтиҳон — синовлардан муваффақиятли ўтса, умрбоқийлик касб этади. Биринчидан, инсон турмушидаги йўқчилик, камбағаллик, заифлик ёки гариблик унинг дўсти ким, душмани ким эканлигини кўрсатади. Иккинчидан, дўст амалга минганда, унинг мақоми юксалганда, у бойлик ва куч-қудратга эга бўлганида дўстлик яна бир оғир синовга дуч келади. Алишер Навоийнинг «Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад» асаридан келтирилган куйидаги фикри юқорида қайд этилган жумла мазмуни билан бирлашиб, айни ҳаёт ҳақиқатини акс эттиради: «Фалокат (бахтсизлик, йўқсизлик) айёmidан зоҳир юзидин тааййун (эда ном қозониш) ва иститоат (куч-қудрат) замониғача кўпрак авқот била экандур» (114 бет).

XV аср эллагинчи йилларининг охири ва олтмишинчи йилларининг биринчи ярми Алишер Навоий ҳаётининг қайғули давридир. Отаси Ғиёсиддин Баҳодир ҳамда ҳомию ғамхўри шоҳ Абдулқосим Бобур фоний дунёдан рихлат қилган, нуфузли ва меҳрибон қариндош-уруғлари Мирсаид Кобулий ҳамда Муҳаммад Ғарибийлар Абусаид Мирзо қўлида шаҳид бўлган. Отадан қолган молу мулки Абусаид Мирзо томонидан мусодара қилинган. Улуғ мутафаккир ўз ҳаётининг мазкур даврини насрий асарларида «айни ифлосу фалокат ва сарнавишу ранжуриш» айёми дея хотирга олади. Маноқибдан келтирилган жумлада «тааййун ва иститоат» замони дейилганда, Алишер Навоий таржимаи ҳолининг Ҳусайн Бойқаро ҳукмронлиги давридаги саналари, яъни, унинг «зоҳир юзидин» амал ва мансаб, бойлик ва куч-қудратга эга бўлган пайтдаги ҳаёти назарда тугилади.

Паҳлавон Муҳаммад Алишер Навоий маиший ҳаётининг бир-биридан тубдан фарқланувчи ҳар иккала даврида ҳам дўстлик шартларини аъло даражада бажарган. Дўстга содиқликнинг олий намунаси-

ни кўрсатган. Алишер Навоий қалбини ўз эътиқодининг кўзгуси янглиғ асраб-авайлаган. Абусаид Мирзо Хуросон мулкида ўз ҳокимиятини ўрнатган, Хуросон халқи «ҳар навъ зулм» ва тажовуз ундан «воқеъ бўлса», бўйсунушга мажбур бўлган бир вазиятда ота-она, ҳомий-рамхўрлар, қариндош-уруғ, мол-мулк, ҳовли-ҳарамдан ажралган, туғилган, қиңдик қони томган Ҳиротдан йироқлашган Алишер Машҳадда ғариб бир ҳолатда, кутилмаганда мафосил (бўғимлар оғриғи) касалига чалиниб, бир хилват, чекка жойда ётиб қолади. Тасодифий равишда, ўша пайтда, йўли Машҳад сари тушган Паҳлавон Муҳаммад воқеадан хабар топади: «Бу фақирнинг ҳолидин хабар топғондин сўнгра ҳар кун қадам ранжа қилиб, улча қоидаи шафқат ва ёрлиғ ва тариқи муҳаббат ва рамхўрлиқ бажо келтирур эрдилар — ангачаки мараз дафъ бўлди» (114-115 бетлар). Маноқибдан келтирилган иқтибос ортиқча шарҳу изоҳларсиз, Паҳлавон Муҳаммад вужуди биродарликдек муқаддас туйғу билан тўлиқ эканлигини кўрсатади.

Ҳирот жавонмардларининг пешвоси Паҳлавон Муҳаммад эътиқод қўйган маслакнинг (футувват) ботиний рукналаридан бири — «тавозуъ, яъни, бошқаларни ўзидан афзал билмоқ, барчага камтар, хоксор муносабатда бўлиш...» (10 бет). Кичик абжадларидан бири эса: «хокисорлик била ўзини тупроққа айлантиришдир» (115 бет). Ўз-ўзига маломат назари билан қараш, бор нуқсонлар, қусурлар, айбларни ўзига нисбат бериш ҳам шу маслакнинг ахлоқий талабларидан биридир. Мазкур маънавий гўзалликларнинг Алишер Навоий шахсида қай даражада зухур этганлигини улуғ мутафаккир ва куштигир орасидаги дўстлик талқинига йўналтирилган қуйидаги жумладан ҳам ёрқин тасаввур қилиш мумкин: «Мундин ўтмаски, қирқ йил бир менингдек худрой (ўжар, қайсар) ва бесарупой (телба, бебош), ошуфасору парижон рўзгор киши била мусобихлик (дўстлик) қилғайки, хотирға келмаски, андин хотирға ғуборе ўлтирмиш бўлғай ва кўнгулға етмаски, ҳаргиз андин кўнгулға озоре етмиш бўлғай, балки андоқ нисбат қилмиш бўлғайким, кундан-кунга муҳаббат ришталари маҳкамроқ ва маваддат (дўстлик) қоида ва тариқи муаккад (такрор қувватланган) ва мустаҳкамроқ бўлмиш бўлғай...» (114 бет).

Ҳусайн Воиз Кошифий дўстлик риштасининг кундан-кунга мустаҳкамроқ бўлиши шартларидан бири (ўзига раво кўрганни унга (дўстга) ҳам раво кўриш», эканлигини қайд қилади. Алишер Навоий ва Паҳлавон Муҳаммад футувват тариқининг бу қоидасига ҳадди аъло-сидан ҳам ошириб риоя қилишган. Мана, жозиб юраги дўстга муҳаббат туйғулари билан тўлган Алишер Навоий қалбининг туҳфаси:

*Ёр улдурки, ҳар нечаким ўзига
Истамас, ёриға ҳам истамагай.
Ўзи истарки, ёр учун ўлғай.
Ани мунга шерик айламагай.*

Футувватнинг Ҳусайн Воиз Кошифий китобидан келтирилган ҳикмати Алишер Навоий табиати, иродаси, дидига тўла мос келган ва унга илҳом берган. Улуғ мутафаккир ҳамда унинг Паҳлавон Муҳаммад янглиғ яқин биродарларининг инсоний муносабатларида ўз ҳаётий тасдиғини топган жавонмардлик ҳақиқати Алишер Навоий ижодида қайта ишланган. Ва Алишер Навоийнинг образли фикрлаш усули воқеасида футувват ақидасининг ғоявий, ҳаётий, фалсафий, ижтимоий миқёси кенгайган. «Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати»дан кўчирилган ҳикматда дўст ўзига ёққан нарсаларни ҳамда ўзига раво кўрган эзгуликларни дўстига раво кўриши лозимлигини уқтирилган. «Маҳбубул-қулуб»нинг ўттизинчи танбиҳида эса мавзунинг манфий қутби ҳам қаламга олинган, яъни, дўст ўзига раво кўрмаган ёмонликларни, хорлик ва қийинчиликларни дўстига ҳам раво кўрмаслиги таъкидланган: «Ҳар кимки, биров била ёрдур ёки ёрлиғ

даъвийси бордур, керакким, ўзига раво тутмаронни ёрига раво тутмаса, кўп нимаким, ўзига ҳам раво тутса, анга тутмаса».

Кўринадики, Алишер Навоий ружуъ санъати имкониятларидан моҳирона фойдаланиб, бадийий ғоя салмоғини янада оширган. Улуғ мутафаккир талқинича, дўст ўз жисму жонига раво кўрган қийинчиликларни, машаққатларни дўстига раво кўрмаслиги даркор. Ўзи қанча жабр тортса, тортсин, аммо бу жисмоний ёки руҳий азобларнинг бирор зарраси дўстига қўнмасин. Албатта, шундай фидойилик, ўта садоқат билан иш тутилса, дўстлик озор кўрмайди. Алишер Навоий ва Паҳлавон Муҳаммад сиймоси мисолида кузатилганидек, «кундан-кунга муҳаббат риштаси маҳкамроқ ва маваддат қоида ва тариқи муаккад ва мустаҳкамроқ» бўлиб боради. Бундай дўстлик ҳеч қачон завог кўрмайди.

Улуғ инсонларга хос бундай буюк дўстликнинг қарор топиши учун ҳис-туйғулар яқинлиги, маънавий мақсадлар муштараклиги камлик қилади. Адолатга, Ҳаққа ва Ҳақиқатга ташналик, халққа, Ватанга ва миллатга фидойилик ҳам талаб қилинадики, шундагина Дўст — Адолат, Ҳақиқат, Халқ, Ватан ва Миллат тимсолида эътиқод кўзгусига айланади.

Шунинг учун ҳам, айти масала, Алишер Навоийнинг ахлоқий-фалсафий масалалар қаламга олинган барча асарларида асосий моҳият тарзида намоён бўлади.

Шавкат Ҳайитов,
филология фанлари номзоди

ЗАМОН, МАКОН, ИХВОН

Хожа Абдухалиқ Ғаждувоний

қарашлари мисолида

Ўрта асрларда бутун Шарқ оламида машҳур бўлган Шайх Юсуф Ҳамдонийнинг иккинчи халифаси Хожа Ҳасан Андоқийдан шундай ҳикмат етиб келган: «Замон, Макон, Ихвонсиз — яъни, муайян вақт, муайян жой, муайян шахс бўлмас экан, жаҳднинг ўзи самарасиздир».

Ҳикматда олами суғро, яъни, алоҳида олинган ҳар қандай жамият ҳаётида ва олами кубро — муайян шахс ички оламида содир бўладиган муҳим оламшумул аҳамиятта молик ҳодисага ишора этилмоқда. Жаҳд — бу бир мақсадга эришиш йўлидаги қаттиқ саъй-ҳаракат, вайрат, интилишдир. Албатта, ҳар қандай интилиш доим ҳам бирор натижа беравермаслиги мумкин. Натижага эришиб, мурод ҳосил бўлмоғи учун эса, юқорида қайд этилган талабларни назарда тутмоқ лозим.

Исломий адабиётда ушбу ғоянинг зоҳирий ҳаётдаги, яъни, тарихий воқеа-ҳодисалар содир бўлиши борасидаги тасдиғи хусусида жуда кўп маълумотлар мавжуд. Маноқиблар, тазкиралар, ҳолатларда авлиёларнинг туғилишидан огоҳлик берувчи воқеалар ҳикоя қилинади. Расули акрам саллоллоҳи алайҳи васалламнинг ўз саҳобаларидан бири Арслонбобга хурмо бериб, тўрт юз йилдан кейин Туркистонда туғилажак Аҳмад исмли болага етказишни буюришлари, Шайх Нажмиддин Кубронинг эса, Бобо Камол Жундий исмли халифаларини Туркистонга йўллаб, мавлоно Шамсиддин Муфтининг ўғли — Аҳмадий мавлонога ўзларининг тўнларини топширишни тайинлашлари, шунингдек, Хожа Муҳаммад Бобойи Самосий ҳазратларининг Хожа Муҳаммад ибн Муҳаммад Баҳоуддин Балогардон Нақшбанднинг туғилишини кутишлари каби воқеалар Замон, Макон ва Ихвон етилмас экан, оламшумул бирор воқеа содир бўлмаслиги борасида гувоҳлик беради. Бу қонуният жамият сиёсий ва ижтимоий ҳаётида ҳам кузатилади. Испан мусулмонларидан бўлган Абдурахмон ибн Хаддун ижтимоий тараққиёт жараёнини юлдузлар ҳаракатига қараб тадқиқ этиб, ҳар қандай империя 120-130 йил атрофида ҳукм суриши ва ҳар бири ўз тараққиётида уч босқични босиб ўтиши эҳтимоли, шубҳасиз, эканлигини таъкидлайди ва мисоллар билан тасдиқлайди. Демак, маълум Мақонда ҳукм сурган империянинг таназзули учун маълум, белгиланган Замон келиши шарт, бу замонда Ихвон тарбияланиб, вояга етади. Фикримизни далиллаш учун биргина мисол келтираемиз. Марказий Осиёни мўғул босқинчилари зулмидан Соҳибқирон Амир Темур халос этди. Бундай қараганда, Хоразмлик ватанпарвар, мард шаҳзода Жалолиддин Мангуберди ҳам Соҳибқирон Амир Темур эришган шону шавкатга эришиши мумкин эди. У ўз даври — Замонининг буюғи эди. Унинг ҳарбий ва сиёсий имкониятлари Соҳибқирон Амир Темур фаолиятининг бошларидаги имкониятларидан устунроқ эди. Бироқ, Жалолиддин толе юлдузининг чиқар вақти ҳали етмаган эди. Замон — мўғуллар замони эди. Бу бахт эса Соҳибқирон Амир Темурга насиб этди.

Туркий халқ осмонининг шамси пуранвори Амир Низомиддин Алишер Навоий ҳам ана шундай толе танлаган сиймолардан бири эдики, бани ба-

шар учун илми адаб ва шеърят султони даражасига эришиш фақат унгагина муяссар бўлди. Жуда кўп истеъодлар, жумладан, олимлик ва шеърят бобида беназир Заҳриддин Муҳаммад Бобур каби шахслар учун Замон ва Макон имконияти йўқ эди. Тарихда бундай мисоллар анчагина.

Энди масаланинг инсон руҳияти ички қонуниятлари билан алоқадорлиги, ботиний жиҳатларига эътибор қаратсак. Тасаввуф тарихидаги Увайс Қорани воқеасидан сўнг, анъанавий қонуниятга айланиб қолган увайсийлик ҳодисаси ҳам Замон, Макон, Ихвон концепциясининг тасдиғи учун хизмат қилади. Хожа Абдухолиқ Фиждувоний ва Баҳоуддин Нақшбанднинг руҳоний учрашувлари воқеаси Алишер Навоийнинг «Насойим улмуҳаббат» асарида келтирилар экан, Навоий ёш Муҳаммад Баҳоуддин илоҳий жазба хуруж этиб зиёратта чиққан мазоротлар ва уларда шуълалари хиралашиб қолган бир неча шамларга ишора этади. «Хожаи бузруг» — Хожа Абдухолиқ Фиждувоний таълимига кўра, Баҳоуддин Нақшбанд илоҳий маърифат булоқларининг кўзини очиши, сўни бораётган шамларнинг пилигини заковат ва илму каромат билан тозалаб, илоҳий ҳақиқат нуруни кишилар қалбида порлатиши керак эди. Дарҳақиқат, Хожа Абдухолиқ Фиждувонийдан кейин Бухорои шарифда «Хожагон сулуки» фаолияти анча сусайган эди. Демак, Баҳоуддин Нақшбанд етук муршид, балогардон, силсила занжирининг тебратувчиси мартабаларига эришиши учун, айнан, у туғилган ва яшаган Замон ҳамда Бухорои шариф ва Мовароуннаҳр — Макон зарур эди. Ана шу Замон ва Макон Ихвоннинг камолга етиши учун ижобий имконият бўлиб хизмат қилди. Хожа Абдухолиқ Фиждувонийнинг руҳи поки руҳоний тарбия учун Баҳоуддин Нақшбандни танлагани замирида ана шу ҳикмат ётади. Умуман, увайсийлик ҳодисаси барча ҳолларда мазкур ҳикмат асосида содир бўлади. Тасаввуф таълимотининг йирик вакилларида бири Жунайд Бағдодий ҳам «Тасаввуф нима?» деган саволга, худди шу ҳикмат нуқтаи назаридан жавоб берган, яъни, «Хулқу карим язҳирул карим физ замони карим мин ражли карим байни қовмун киром» (маъноси: шундай бир карим хулқки, у каримдан карим замонда карим қавм аро ҳосил бўлур). Бу ерда карим Замон деганда — Замон; карим қавм деганда — Макон; карим деганда — Ихвон назарда тутилади. Демак, ҳар бир сўфийнинг тариқатга кириши ва камолот касб этиши юқоридаги илоҳий иноят юзасидан содир бўлар экан. Нақшбандия таълимотининг Хожа Абдухолиқ Фиждувоний ишлаб берган рашҳаларида сўфий тафаккури ва қалбида тавҳид асрори очилиши ҳамда ваҳдат юзага келиши учун мазкур уч имконият ҳозир бўлиши қайд этилади. Хусусан, таълимотнинг «хуш дар дам» рашҳаси сўфий қалбида Замондан огоҳликни, «назар бар қадам» рашҳаси ўзига тегишли Макондан чалғимасликни тарбиялайди. «Сафар дар ватан» рашҳаси бевосита Ихвоннинг нафс юкидан қутулиб, поклик сари юксалиши учун хизмат қилади. «Хилват дар анжуман» рашҳаси эса муайян Замонда, яъни, зоҳиран халқ билан бирга бўла туриб, муайян маконда, яъни, солиқ юраги тўрида Аллоҳ таоло зикри такрорланиб туриши воситаси билан Ихвон ёки ориф камолотини намоён этади. Таълимотнинг кейинги рашҳаларини ҳам шу таҳлит таҳлил этиш мумкин. Бироқ, улар асосан солиқ қалби поклиги ва мақсад йўлидаги кучқувватини орттириш учун истифода этилади.

Замон, Макон, Ихвон ҳикмати, шунингдек, чиллага кирган сўфий мисолида ҳам ўз ифодасини топади. Яъни, Замон — қирқ кун, Макон — ертўла, қор ёки дашт-сахро ва Ихвон — камолотга интилган шахс.

Хуллас, бу мавзунинг изчил, чуқур таҳлили янги илмий хулоса ва мулоҳазаларни юзага келтириши мумкин.

Дилором Салоҳий,
филология фанлари доктори

Хотира тиниқлиги: шоир ва унинг шахсияти

Атоқли адибларнинг болалик, ўсмирлик ҳақидаги асарлари, биринчидан, уларнинг болалиги ўтган давр руҳини, халқ ҳаётини ҳаққоний кўрсатиш билан, иккинчидан, ижодкор шахсининг қандай оилавий ва ижтимоий муҳитда, қандай жамиятда шаклланганлигини билдириш билан муҳим аҳамиятга эга. Баъзи адиблар ижодий маҳорати ўсган, шахс сифатида етилган пайтида болалигини эслаб, асар ёзсалар, баъзи адиблар ижодининг бошидаёқ, болалик таассуротларининг охори тўкилмай, ҳис-ҳаяжонлари сўнмай туриб, дастлабки асарларини болалик даври тасвирига бағишлайдилар. Бу хусусда фикр юритганда, беихтиёр Толстойнинг «Болалик», Фафур Фуломнинг «Шум бола», Ойбекнинг «Болалик», Абдулла Қаҳҳорнинг «Утмишдан эртақлар» сингари асарлари хаёлга келади. Ўзбекистон халқ шоири Жуманиёз Жабборовнинг «Ҳайрат олами» асари ҳам шундай сирага мансуб.

Мазкур бадеа-қиссани ўқиш мобайнида, шоирнинг болалик чоғларида кўрган табиат гўзалликларига мафтунлиги ҳамда ҳайрат-ҳаяжонлари билан танишамиз. Шоир болалиги кечган Пўлати қишлоғи манзараларини эслар экан, хаёлида баҳор оғушида яшнаган кўм-кўк адирлар, сою қирларнинг узлуксиз зумрад тўлқини, беҳад (бепоён) далаларнинг сокин ва улуғвор манзараси, узумзор боғлар, полизлар, бедазорлар гавдаланади. У қишлоғининг сут дарёсидай жимиллаган оппоқ тонглари, қизгалдоқдан чаман бўлган алвон кенгликларини соғинади.

Шоир болалигида мафтун бўлган сеvimли табиат манзараларини тасвирлар экан, лирик чекиниш қилиб, инсоният ҳаётида табиатнинг муҳим ўрни ҳақида фалсафий ўйларини изҳор қилади: «Она ер! Биз унинг фарзандларимиз. Табиатнинг ардоқли бир бўлагимиз. Тақдир бизни Она ерга муфтун бўлиб, ундан баҳраманд бўлиб яшаш учун яратган. Биз уни меҳру муҳаббатимиз билан, меҳнатимиз билан янада яшнатиш учун дунёга келганмиз. Унинг қайси қисмида, қайси қитъасида яшасак ҳам у бизга бирдек азиз ва муқаллас. Ҳаммамиз учун битта осмон, битта замин, битта кўёш, битта ой мавжуд. Оддийгина айтганда, у (Она ер) бизнинг ўз уйимиз, хонадонимиз, кошонамиз, ҳаёт беланчагимиз».

Она ер, табиат саховати чексизлигини шоир бундай таърифлайди: «Туғилган дақиқаларимиздан то умримиз охиригача биз унинг бағридамиз. У (яъни, табиат) ризку рўзимиз, кийим-кечагимиз, борлигимиз. Мева тўла боғлар, азамат чинорлар, тўлғаниб оққан анҳору сойлар, нуқра (кумуш) чўққили мовий тоғлар, сурув-сурув чорва, кўм-кўк бедазорлар, оппоқ пахтазорлар, турли-туман гиёҳлар-ҳаммаси бизники». Шоир болалик чоғларида одамлар ҳозиргидай очкўз эмаслигини, табиатга тажовуз қилмаганлигини, табиатга буюк ҳурмат билан қараганлигини айтади: «Кўм-кўк бедазорларда камалак патли тустовуқлар пориллаб учарди. Шу ажойиб жаннатий қушларни отиш мумкин, деган мудҳиш хаёлни ақлга сиғдириб бўлмасди... Гала-гала кийиклар сув ичгани келишарди. Улар одамлардан ҳайиқмас ҳам эдилар... Кейинчалик тараққиёт деган улуғ тушунчани юзаки англаб, табиатга кенг кўламда ҳужум бошлаб юбордик. Милтиқ кўтариб, учқур машиналарда барча жониворларни қувлаб, ҳолдан тойдириб, отавериб, уларни деярли йўқотиб юбордик. Кийик, жайрон, оху, қуралай, марол, физол деб минглаб ғазалларда улуғланган, гўзаллик тимсоли бўлган ажойиб ҳайвон ана шундай йўқолиб кетди». Шоир бу ҳақда машҳур ёзувчи Чингиз Айтматов ўзининг «Қиёмат» («Кунда») романида таъсирчан ва ҳаяжонли ҳикоя қилиб берганлигини айтиб, табиат ҳимоячисига миннатдорлигини билдиради.

Табиат, унинг бир қисми — ҳайвонот оламига инсон етказган зарарлар ҳақида Жуманиёз Жабборов жуда куйиниб ёзади: «Баъзан ўйлаб қоламан: жайронларни, бургутларни, қушларни, филларни, товусларни, ҳаттоки,

илонларни қафасда тутиб, ҳайвонот боғида сақлаб томоша қилиш, бечора жонзодларни эркин учишдан, югуришдан, ўрмалашдан маҳрум қилиб, нотабиий шароитларда яшашга маҳкум этиш — инсоний ахлоқ-одоб талабларига қанчалик тўғри келади? Улар ҳам ўзларига ато қилинган ҳаётларини яшашга ҳақли, ахир?»

Шоир Термиздаги ҳайвонот боғида бўлганида бечора бир туяқушнинг қафасдаги талпинишини, ўзини сим тўрга уравериб кўкси, тумшуғи ярачақа бўлиб кетганлигини кўриб ўксинади. «Қаердан бунча бағритошлик?! Табиатни шу зайлда ўрганиш керакмикан? Бундай мисоллар эса жуда кўп. Турли-туман заҳарли дорилардан хасталаниб кетган Она еримизнинг тақдирини сиз билан биз ўйламай, ким ўйлайди бугун?»

Жуманиёз Жабборов «Ҳайрат олами» бадеа-қиссасида шўролар фаолият кўрсатган давр руҳи ҳақида бундай ёзади: «Ўша йиллар қандайдир бесаранжом (ташвишли) йиллар эди (1937). Кимда урчуқ, кимда пахта йигирадиган чарх бўлса, тортиб олинарди. Аллақандай катта бир сайловга ҳам тайёргарлик борар эди. Эсимда, бир куни мактабимиз ёнидаги хонадоннинг бошқа ҳовлиси милиса кийимидаги одамлар билан тўлиб кетди. Одамларнинг юз, кўзида қўрқинчли, ноаниқ бир изтироб ҳоким эди. Билсак, 12-13 кишини чаласавод, бечораҳол колхозчи деҳқонни уй-уйидан суриб келиб, қамоққа олинибди, халқ душманлари деб, айблари - «тепа»дан келган бир раҳбар пахта даласига ўтлаб кириб қолган 5-6 қўй, эчкини кўриб қолган экан. Бўлди қиёмат. Ҳукуматга, давлатга қарши мислсиз исён сифатида уларни айблашган. Халқ душмани нималигини билмаган шўринг қурғурлар шу ҳолича «борса-келмас»га, бадарга бўлиб, йитиб кетишган. Шулардан биттаси 10-12 йилдан сўнг нимжон, ногирон бўлиб қайтиб келган, холос».

Бу сўзларга ҳозирги авлод имшонмас, балки. Лекин, кекса авлод билдики, Жуманиёз Жабборовнинг болалиқ чоғларида кўрган ўша мудҳиш воқеалар аччиқ ҳақиқат эди. Ўша вақтларда Ўзбекистонда бойлар ва мулкдор деҳқонлар муштумзўр қулоқ деб, ўз юртидан бегона, олис жойларга қувғин қилинган. Инсон ҳуқуқлари, шахс эркинлиги шу қадар оёқости қилинганки, бу фожей ҳолатни етти ёшли гўдак Жуманиёз ҳам бутун вужуди ва масъум руҳи билан чуқур ҳис этган. «Ўзинг ёш бола бўла туриб ташвишли йиллар изтиробини қаёқданам била қолдинг? деб ҳайратланувчиларга жавобим шу, амакимнинг отамга шивирлаб айтган: «Ака, уч киши бир уйда чироқ ёқиб, гаплашиб ўтириши мумкин эмас эмиш», ёки: «Фалончиларнинг уйидан пахта йигирадиган чарх чиқибди» ёки: «эскича китоби борларни қамоққа олармиш», деган гапларини ўз қулоғим билан эшитган эдим». Бу сўзлар ўша вақтда фақат «миш-миш», ғийбат эмас, балки реал ҳақиқат эди. Ўзбек халқи йигирманчи ва ўттизинчи йилларда мустамлакачи давлатга юз минг гектар ерларда пахта ештириб берса ҳам, ўзи пахтадан ип йигириб, қўйлак ёки кўрпа-тўшак қилишга, рўзғорига ишлатишга ҳақсиз эди. Дарров «халқ душмани» деб, озодликдан маҳрум қилар эдилар.

Ҳаёт ҳар қанча машаққатли, фожеаларга бой бўлса ҳам инсон болалигида бари бир шўх, қувноқ, ҳаётсевар, орзу-умидларга тўлиб-тошган бўлади. «Болалигинг қандай шароитда қандай замонда ўтган бўлмасин, бари бир уни ширин бир энтиқиш билан эслайсан... — деб ёзади шоир ва драматург Жуманиёз Жабборов. — Одам соғинади ўша йилларни... тупроқ кўчалар, ойдин кечалар завқини кўмсайсан. Ариқларда тўлиб оққан бўтана сувлар, полизлардан таралган қовуннинг хушбўйи, гулхан атрофида давра қуриб, Алпомишу Гўрўғлига сирдош бўлганинг олис тунлар, янтоқ чопиб, ўтин йиғиш, хирмон янчиш, сомон жамғариш, адирда қўйларни ўтлатиш, варрак ва чиллақдан олинган чарчоқ ва сафо.. Уларни санаб адо қилиб бўлмайди».

Шоир айтгандай, одамнинг болалиқ таассуротлари қанчалик бой, ранг-баранг бўлса, воқеалар, учрашувлардан, табиатдан баҳрамандлиги қанчалик мўл, рангин бўлса, у шунчалик маънавий кучни ўзида мужассамлантиради. Табиатга меҳр-муҳаббат ҳам ана шу даврда — болалиқ оламида туғилади.

Шоҳида Каромова,
тадқиқотчи

Миртемирнинг дастлабки таржимаси

Ўзбек китобхонларида рус ёзувчиси Достоевский ижодига бўлган қизиқиш ўтган асрнинг 30-йилларидан бошланган. Ўша даврда адибнинг «Ўлик уйдан хабарлар» романи Миртемир томонидан ўзбек тилига ўтирилган.

Таржимон асарни тўлалигича таржима қилмай, балки сюжетнинг алоҳида аҳамиятга эга асосий қисмларига эътибор берган. «Мактублар»нинг фақат баъзи қисмлари таржима қилинганига қарамай, романнинг асосий мазмуни сақлаб қолинган. Шу ўринда ўша даврдаги ўзбек тилининг тавсифига тўхталиб ўтиш жоиздир. Асар билан танишган бугунги китобхон биринчи навбатда О, Х, И, F ҳарфларининг қўлланилишига эътибор беради. Масалан, О ҳарфи ўрнига Х, А ҳарфлари, Е ҳарфи ўрнига Я ҳарфи кенг қўлланилган:

ятақ — ётоқ	бойи — бўйи	дана — дона
яритилган — ёритилган	он — ўн	ибарат — иборат
ятар — ётар	отгиз — ўтгиз	жайим — жойим
яхуд — ёхуд	тоғри — тўғри	ғаят — ғоят
ят — ёт	топаланлар — тўполонлар	қалгунча — қолгунча
	оғрилар — ўғрилар	саатлаб — соатлаб
	болган — бўлган	шавқун — шовқун
	ойлашни — ўйлашни	инсан — инсон
		қабил — қобил

Шунингдек, ҳозирги ўзбек тилидаги ГА қўшимчаси FA деб олинганлиги ҳамда И ҳарфининг умуман ишлатилмаганлиги эътиборга лойиқ. Парча эски ўзбек тилида, лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосида яратилганини ҳам эслатиш лозим.

Шуни ҳам айтиш керакки, таржимон асардаги йирик жумлаларни, тузилиши жиҳатдан мураккаб гапларни таржима қилмай қолдирган. Қўшма гаплар содда гапларга, баъзан эса шахссиз гапларга айлантирилган. Қуйида солиштирма таҳлил ўтказиш учун қўлланилган мисолларда таржима жараёнида йўл қўйилган ўзгартиш ҳамда камчиликлар мавжудлигига қарамай, уларни таржима санъати намуналари дея хулоса чиқариш мумкин. Солиштирма таҳлил учун тақдим этилаётган мисоллар таржима санъатини илмий жиҳатдан ўрганишда янги қирраларни очиб беради.

ОБРАЗЛАР

Достоевский тасвирида ҳар бир образ, ким бўлишидан қатъи назар, ўз хусусиятига эга. Бу — «Мактублар»нинг энг асосий жиҳатларидан бири.

Қамоқдаги ҳаётнинг бир хиллиги одамлар орасидаги фарқни ўчирмайди, аксинча, уларнинг ҳар хиллигини аниқроқ акс эттиради, қолбуки, қамоқдан олдин ҳар бирининг ҳаёти, турмуш тарзи, миллати, тарбияси, характери ва руҳияти ўзгача бўлган.

Образларнинг хусусиятларини ифодалашда қисқартиришлар ҳамда содалаштиришларга қарамай, таржимон имкони борича оригиналга яқинроқ тасвирларни қўлаган. Роман муаллифи бир қанча миллатга хос образларни, турли жиноятлар учун маҳкум этилган шахсларни ифодалаган, таржимада эса, бу ҳолларнинг қўпчилиги тушириб қолдирилган.

«Были здесь убийцы невзначай и убийцы по ремеслу, разбойники и

атаманы разбойников. Были просто мазурики и бродяги-промышленники по находным деньгам или по столовской части. Были и такие, про которых трудно было решить: за что бы кажется, они могли прийти сюда? А между тем у всякого была своя повесть, смутная и тяжелая, как угар от вчерашнего хмеля. Вообще о былом своем они говорили мало, не любили рассказывать и, видимо, старались не думать о прошедшем».

«Бу ерда, фавкулодда одам ўддирганлар бўлганидек, қан тўкиш ўз хунари бўлиб қалган басмачилар, ва уларнинг саркардалари ҳам кўп эди. Оғрилар, басмачилар билан бирга, нима учун турмага қамалганликларини билиш қийин болган сиймалар ҳам аз эмас эдилар.

Шу билан бирга ҳар кимнинг ўз юрагида кечаси сар хушлиқдан қилган баш ағриги каби қаранги дастан бар эди. Умуман улар ўзларининг тарихларидан аз сўзлар эдилар, гўя ўз кечмишлари ҳақида ойлашни ва биравга сўзлаб беришни истамас эдилар».

Биринчи гаптаги «разбойники» сўзига эътибор берсак, у таржимада «басмачилар» деб олинган. Таржима амалга ошириладиган пайтида «басмачи» сўзи «разбойник-қароқчи» сўзига нисбатан кўп қўлланилган сўзлардан ҳисобланган. Эҳтимол, шу нуқтаи назардан ҳамда ўқувчиларни гумондан ҳоли қилиш учун таржимада айнан «басмачи» сўзи ишлатилгандир. Келтирилган парчанинг рус тилидаги нусхасида иккита гап битта гапга бирлаштирилганлигини кўрамиз. Бироқ, бундан парча ўзининг маъносини йўқотгани йўқ.

Таржима қилинган қисмларни ўқиганда, кўзга яққол ташланадиган яна бир нарса, бу бир хил сўзларнинг оригиналдан фарқли равишда таржима қилинганлиги ёки атоқди отларнинг ўзгартириб берилишидир. Масалан, Оригиналдаги шакли: Таржимадаги шакли: Изоҳ:

Куликов	«Куликўф»	Таржима қоидаларига биноан, атоқли
Трезорка	«Терезорка»	отлар ўзгартиришсиз олинади. Мазкур
Нерчинск	«Ерчинск»	ҳолда эса атоқли отлар ўзгартирилган. Яна шуни таъкидлаш керакки, бу сўзлар ҳар сафар ҳар хил кўринишда учрайди.

Сибиряк	«Сибиряли»	Имло қоидаларига кўра, келиб чиқиш жойини кўрсатганда, жой номига — лик кўшимчаси қўшилади, номнинг ўзи эса ўзгартирилмайди. Айни ҳолда «сибирлик» сўзи қўлланилиши мумкин эди.
---------	------------	---

Пристав	«Пиристеф»	Ўзбек тилига кириб келган лавозим номлари ҳам ўзгартилмайди.
---------	------------	--

Шунга ўхшаш бошқа мисолларни ҳам келтириш мумкин. Бу сўзларнинг қўлланилишини изоҳлайдиган битта сабаб бўлиши мумкин. 30-йилларда эски ўзбек тилида ягона қонун-қоидалар қабул қилинмаган эди.

Қуйидаги парча юқоридаги фикрларимизни далиллайди:

«Это был мужик-сибиряк, хитрый, умный, действительно очень ловкий ветеринар, но вполне мужичок».

«Бу киши Сибиряли дийқан болиб, ўзи фавқиладда ақилли киши эди. Ул ҳақиқатан уста. Ҳайванлар табиби, бирақ жуда ҳам аддий киши эди».

Таржимон «фавқиладда» сўзини айни ўзининг маъносидан ташқари ҳолда ҳам ишлатган. Парчада у бошқа ўринда қўлланилган. Мазкур гапта гапнинг тузилиши ўзгартирилган, лекин маъноси сақлаб қолинган.

РУҲИЯТ, ҲОЛАТЛАРНИНГ АКС ЭТТИРИЛИШИ

Достоевский қаҳрамонларининг руҳиятини — ички ҳолатини аниқ тасвирларда ифодалаган. Ҳар бир образ ўзининг ўй-хаёлларига, кечинмаларига, орзу-умидларига эга. Қуйида келтирилган парчада таржимоннинг кўпгина жумлаларни тушириб қолдирганига қарамай, уни оригиналга яқинроқ тасвирлашга ҳаракат қилганлиги кўриниб турибди. Парчадаги асосий воя, оҳанг, тузилма сақланган. Ҳозирги ўзбек тили имло қоидалари нуқтаи

назаридан, грамматик хатоларга йўқ қўйилган, тиниш белгиларининг қўлланилишида катта фарқ бор. Бу ҳолат бутун таржима давомида кузатилади:

«Всякий каторжник чувствует, что он не у себя дома, а как будто в гостях. На двадцать лет он смотрит, как будто на два года, и совершенно уверен, что и в пятьдесят пять лет по выходе из сторога он будет такой же молодец, как и теперь, в тридцат пять. «Поживем еще!» — думает он и упрямо гонит от себя все сомнения и прочие досадные мысли. Даже сосланные без срока, особого отделения, и те рассчитывали иногда, что вот нет-нет, а вдруг придет разрешение из Питера. «Переслать в Нерчинск, в рудники, и назначить сроки». Тогда славно: во-первых, в Нерчинск чуть не полгода идти, а в партии идти против острога куда лучше! А потом кончить в Нерчинске срок и тогда... И ведь так рассчитывает иной седой человек!»

«Ҳар бир маҳбус ўзининг уйида эмас, меҳмандарчиликда каби сезар эди. 20 йилга гўя икки йил каби қарар эди. Ва мутлақа ўзини 50 яшда турмадан чиқса ҳам 35 яшлиқ йигит каби болишига ишанар эди. «Ўлмасак, «яна яшармиз» деган жумлани айтадирда қаршисидаги қара фикирларни нариг атарди. Ҳатта муҳлатсиз келган ақ сақалли чаллар ҳам «эрта-эндин» Нерчинскидаги темир канига юбариб муҳлат белгилансин» деган буйруқ келишига умуд тутади ва Нерчинскига ярим йил юриб барилғач, муҳлат битгандан сонг... деган фикрлар билан ўзини юпатади».

Услуб

Достоевскийнинг ёзиш услуби жуда оғир деган танқидчилар кўп бўлган. Аслида, нафақат буюк рус ёзувчиси, балки ҳар қандай ёзувчининг ўз услуби бўлганидай, ҳар бир ижодкорга алоҳида эътибор, диққат билан ёндошиш керак. Худди шундай улуғ ёзувчи Достоевскийга ҳам. «Мактублар»да диалоглар алоҳида эътиборга эга, чунки, уларнинг тузилиши жуда ҳам оддий. Жиддий ибора ва жумлалар орасида оддий диалогларни учратиш, уларнинг моҳирона матнга киритилганини англаш алоҳида қизиқиш уйғотади. Асарни ўқиётган ҳар қандай китобхон қўлланилган диалогларнинг услубини яхши тушунади. Таржимада ҳам бу оддийлик, соддалик сақланган. «Нашего брата, дураков, не сеют, а мы сами родимся...» иборасига тўғри таржима топилган. Парчада қўлланилган: «Бизни ахмақлар экин қилиб эккан эмас. Биз ўзимиз тувилганмиз» жумласи тузилиш жиҳатидан ҳам, мазмун жиҳатидан ҳам айнан оригиналдаги маънони биддиради. Гап ўзбек тилида иккита содда гапга бўлинган бўлса ҳам маъноси ўзгармаган.

Достоевский яратган ҳар бир образ бетакрорлиги билан аҳамиятли. Бу ҳол ёзувчининг маҳоратини яна бир бор кўрсатади. Келтирилаётган парчада Куликов тавсифи соддалаштирилганига қарамай, ўзбек тилида айнан қилиб берилган. Бу ҳолда ҳам гаплар соддалаштирилган. Рус тилидаги фразеологик ибора ўзбек тилида ҳам ўз муқобилини топган:

«Я уже говорил о Куликове. Человек он был немолодой, но страстный, живучий, сильный, с чрезвычайными и разнообразными способностями. В нем была сила, и ему еще хотелось пожить; таким людям до самой глубокой старости все еще хочется жить. И если б я стал дивиться, отчего у нас не бугут, то, разумеется, подивился бы на первого Куликова. Но Куликов решился». 284

«Мен юқорида Куликўф ҳақида сўзлаган эдим. Ул яш йигит эмас эди. Бирақ вайратли, кучли ва ниҳоят ўткир лаяқатли эди. Унда қуват бар. Ул ҳаман яшамақ истар эди. Бу каби кишилар энг сўнгги қарилиқиға қадар яшаш истей беради.

Агар мен кишиларнинг қачмақлиқиға ҳайран бола башласам биринчи гада Куликўф учун тахайир бармакимни тишлашқа тоғри келарди. Улар қачишға қарар бердилар».

Бош қаҳрамоннинг овоз этилиши ҳамда хайрлашишига асарда алоҳида эътибор қаратилган. Мазкур парча моҳирона таржима қилинган. Муаллифнинг ғояси сақлаб қолинган. Таржимон бош қаҳрамон Горянчиков ҳамда бошқа маҳбусларнинг ўша вақтдаги ҳолатини маҳорат билан ўтирган. Гаплар тузилиши жиҳатидан ўзгартирилган, жумлалар маъно жиҳатидан туғалланмаган бўлса-да, умуман олданда, аини парча ўз ғоясини сақлаб қол-

ган.

Бош қаҳрамоннинг қамоқдан чиқаётган пайтининг тавсифи рус тилида маънодор қилиб берилган. Бир қанча жумла замирига муаллиф Горянчиковнинг бутун характерини мужассамлаштирган, унинг художўйлиги (у бир неча бор худога илтижо қилган), софдиллиги (у аристонларнинг ички кечинмалари, руҳияти, ўзига кўрсатилаётган илтифотларни яхши тушуна олган) ҳамда соддалиги (у ҳаётдан хурсанд бўла олиш қобилиятини йўқотмаган, озодлик, бахтга интилган) бутун асар давомида бизни бир маромда ушлаб туради. Сўнгги сўзларида эса, романнинг асосий вояси намоён — бошидан то охиригача у озодлик, янги ҳаёт сари интилган, ўзининг олди-га уларга етишишни мақсад қилиб қўйган. Парча таржимаси рус тилидаги кайфиятни, ҳолатни китобхонга етказа олмаган. Уни ўқиётганда қандайдир оддийлик, совуқликка дуч келади киши, оригиналдагидай кўтаринкилик, ҳис-туйғу, ҳаяжон йўқ. Художўйликка катта аҳамият берилган бўлса-да, парчада у умуман тушириб қолдирилган:

«Кандалы упали. Я поднял их... мне хотелось подержать их в руке, взглянуть на них в последний раз. Точно я дивился теперь, что они сейчас были на моих же ногах.

— Ну, с богом! С Богом! — говорили арестанты с отрывистыми, грубыми, но как-будто чем-то довольными голосами.

Да, с богом! Свобода, новая жизнь воскресенье из мертвых... экая славная минута!»

«Кишанлар узилиб тушди. Мен қолимга алдим... уларни энг ахирги мартаба қолимга алиб кўрмак истар эдим. Ҳазиргина аягимда болган кишанларни энди қолимда кўриб мен хайран болардим.

— Азадлик, менги турмуш, ўлимдан қайтадан тирилиш, аҳ... қандай яхши дақиқа! — дидим мен...»

Умуман олганда, таржимоннинг ўша даврда бошқа тилда ёзилган бадиий асарни ўзбек тилига ўтириши, бошқа миллат адабиёти билан танишишга, ўзга халқнинг ҳаёти, руҳиятини ўрганишга бўлган қизиқишини билдиради. Ўз халқини дунё адабиётининг дурдоналари билан таништириш ҳамма вақт ҳам таржимоннинг ёинки ёзувчининг фидойилигини билдиради.

Биз фикр юритган биргина асар таржимасининг мисоли бунинг далилидир.

Феруза Тўлабоева,
тадқиқотчи.

МУНДАРИЖА

ЭХТИРОМ	
Александр Файнберг. Азиз шаҳрим, зангори макон	3
НАЗМ	
Халима Худойбердиева. Кўнгилларнинг титроғидан изланг мени	13
Яҳё Тоға. Дунёга боқдим.	18
Қамбар Ота. Юрагим дурларин сенга бераман.	95
Икром Искандар. Юрагимнинг рангини кўражаксан томларда.	98
НАСР	
Рисолат Хайдарова. Мағрура. Қисса	21
ОГОҲЛИК	
Махфуза Қорахўжаева, Рисолат Искандарова. «Гуноҳ унитилмайди, эзгулик ерда қолмайди.»	101
МУЛОҲАЗА, КУЗАТУВ, МУНОСАБАТ	
Олим Тошбоев. Глобаллашув: тасаввур ва ҳаёт.	103
«БУ ИШҚ СИРРИН КИТОБ ЭТДИНГ...»	
Атойи. Ишқинда қаро бошим оқарди	107
БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ	
Мусаллам Умирова. Тонгнинг ҳижронида оқарар кўнглим.	108
ҲИКОЯЛАР ХАЗИНАСИДАН	
Иван Бунин. Қасдлашув, Қўчалға. Икки ҳикоя	110
УЛУҒИМСАН, ВАТАНИМ	
Машраб Бобоев. Ўзбекистон	121
«МУШОИРА ЭТАДИ ДАВОМ...»	
Ўзликнинг мағзини танҳодин топдик.	122
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Козоқбой Йўлдош. Кечадан бугунни истаб.	129
Шоҳида Каромова. Хотира тиниқлиги: шоир ва унинг шахсияти.	154
Феруза Тўлабоева. Миртемирнинг дастлабки таржимаси.	156
БОЛАЛАР ДУНЁСИ	
Қудрат Ҳикмат. Олмос менинг юрагим.	137
Раҳматулла Баракаев, Бахшилло Ашуров. Самимиятдан йўғрилган сатрлар	139
МЕРОСИМИЗНИ ЎРГАНАМИЗ	
Шавкат Ҳайитов. Жавонмардлик ҳақиқати	144
ЗАКОВАТ НУРИ	
Дилором Салоҳий. Замон, Макон, Ихвон. Хожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний қарашлари мисолида.	152

Компьютерда саҳифаловчи: Манзура Файзиева

* Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоққача бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди. * Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади. * Обунага монетьлик кўрсатилса ёки журнал етиб бормаса Тошкент — 700000, Амир Темури тор кўчаси, 2. Республика «Матбуот тарқатувчи» акциядорлик компанияси ёки унинг вилоят, туманлардаги тармоқларига мурожаат қилинсин.

Теришга берилди 20.11.2005 й. Босишга руҳсат этилди 26.12.2005 й. Қоғоз бичими 70x108¹/₁₆. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 10. Шартли босма табоғи 14. Нашриёт ҳисоб табоғи 14,25. Адади — 1300 дона. Буюртма № 2128

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРҲДА
«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
(700000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41) да чоп этилди.

XXI асрни Интернетсиз тасаввур этиб бўлмайди. Халқаро журналистика факультети «Оммавий коммуникация ва ахборот технологиялари» кафедраси қошидаги «Интернет — журналист» ижодий клуби аъзолари 2005 йил ноябр ойида Интернет тармоғида Press-uz.info деб номланган веб — сайтини очди.

Ўзбекистон ёшларининг ички имкониятларини юзага чиқаришда, уларни ҳар томонлама баркамол, Ватанимиз тараққиётига муносиб ҳисса қўшадиган содиқ фарзандлар бўлиб етишишида Ўзбекистон Давлат Жаҳон тиллари Университетининг ҳам муносиб ҳиссаси бор.

Ширинкул Қодиров

ТИЛ ВА ЭЛ

Тошкент - 2005

Бугун мумтоз адабиётимизнинг бадий шилли талқимиз, усиб келавган фил-қизларимизга атрафлига тушутириб, таҳлил ва талқин қилиб бериш, олимларимиз, адибларимиз олдига турган долзарб вазифалардандир. Ўзбекистон талқ азувиси Ширинкул Қодировнинг «Тил ва эл» номли китоби бу борадаги тадқиқотлардан биридир.

Унда тилимиз тарихи элимиз тарихи билан узвий болиқликда, кизикарли таҳлилар, талқинлар асосида ёришилган. Маъқур илмий бадиа Зофур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи томонидан нашр этилди.